

37259

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNUN KAYNAĞI OLARAK

İCMA'

DOKTORA TEZİ

Ekrem KELEŞ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tez Danışmanı:
Doç.Dr.Esat KILIÇER

ANKARA-1994

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ	XII
II. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI	XIV
III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KISA KAYNAK DEĞERLEN- DİRMESİ	XV
IV. TEZİN SUNULMASI	XVIII

Birinci Bölüm

İCMA'IN MAHİYETİ

VE DELİL OLARAK ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

I. İCMA'IN TANIMI VE MAHİYETİ	2
A. İCMA'IN TANIMI	2
1. Kelime Olarak	2
2. Terim Olarak İcma'	5
II. İCMA'IN DELİL OLARAK ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ	11
A. Hz. PEYGAMBER DÖNEMİ VE İCMA'	11
B. SAHABE DÖNEMİ VE İCMA'	18
C. SAHABEDEN SONRA İCMA'	30
1. Tabiin Dönemi	30
2. Tedvin ve Müctehid İmamlar Dönemi	33

III. İCMA' FİKRİNİN TEMELLERİ	50
A. ŞÛRA PRENSİBİ	53
B. ALİMLERE UYMANIN VACİP KILINMASI	57
C. SAHABENİN İTTİFAKININ BAĞLAYICILIĞI	59
D. MÜSLÜMAN CEMEATTEN AYRILMAMA VE BİRLİK PRENSİBİ	64

İkinci Bölüm

KAYNAK OLARAK İCMA'IN OLUŞUMU

[İN'İKADI]

I. İCMA'IN OLUŞUM İMKÂNI	70
A. İCMA'I MÜMKÜN GÖRMEYEN YAKLAŞIM VE GEREKÇELERİ	72
B. İCMA'I SADECE SAHABE DÖNEMİ İÇİN MÜMKÜN GÖREN YAKLAŞIM	77
C. İCMA'IN SADECE TEMEL MESELELERDE MÜMKÜN OLACAĞI YAKLAŞIMI	81
D. İCMA'IN HER ZAMAN MÜMKÜN OLABİLECEĞİ YAKLAŞIMI	82
II. İCMA'IN OLUŞUMUNDA TEMEL UNSURLAR	89
A. İCMA'I OLUŞTURAN ÜYELER	90
1. İcma'ı Oluşturacak Üyelerde Aranılan Nitelikler	91
a. İctihad Ehliyeti	91
aa. İcma'ın Oluşumunda Avamın Konumu	93
bb. Fakihlerin Dışındaki İlim Adamlarının İcma'da Konumu (Muhaddis, Müfessir, Mütakellim, Dilbilgini...)	99
cc. İctihad Derecesine Ulaşamamış Fakihler	100
dd. Furuu Bilmeyen Usulcünün İcma'ın Oluşumundaki Konumu	101

ee. İcma'ın Oluşumunda Her Branşın Kendi Uzmanlarının	
Sözlerinin Dikkate Alınması	103
ff. Fasık, Heva ve Bid'at Sahibi Müctehidlerin	
İcma'ın Oluşumundaki Yeri	104
b. İcma'ı Oluşturacak Üyelerin Müslüman Olması	107
2. Üyelik Niteliği taşımayan Uzmanların İcma'ın	
Oluşumundaki Yeri	109
3. İcma'ı Oluşturacak Üyelerin Sayısı	110
B. İCMA'IN OLUŞUMUNDA ÜYELERİN İTTİFAKI	114
1. İcma'ın Oluşumunda İttifaka Katılım Şekli	114
a. Azimet Yoluyla Katılım veya Sarıh İcma	114
b. İcma'a Ruhsat Yoluyla Katılım veya Sukûti İcma	115
2. İttifakın Zamanı ve Oluşum Süresi	122
3. İcma'ın Oluşum Alanı (Hangi Konularda İcma' Delildir?).	127
4. İcma' Sayılmayan İttifaklar	133
III. İCMA'IN KISIMLARI	136
A. OLUŞUMU AÇISINDAN İCMA'	136
B. NAKLİ AÇISINDAN İCMA'	138
C. MERTEBELERİ AÇISINDAN İCMA'	141
D. DELİL OLUŞU AÇISINDAN İCMA'	143
E. FONKSİYON AÇISINDAN İCMA'	144
F. MÜREKKEB İCMA'-MÜREKKEB OLMAYAN İCMA' AYIRIMI ...	144
G. BAZILARINCA İCMA' KABUL EDİLMESİNE	144
RAĞMEN İCMA' OLMAYAN BİR TAKİM HUSUSLAR	145
1. Muhalifi Bilinmeyen Görüş	145
2. Bir Konudaki Görüşlerin Asgari Müştereği	145
3. Kamuoyu, Halkoylaması ve Örf ile İcma' Arasındaki Fark	146

Üçüncü Bölüm
İCMA'IN DELİL OLUŞU
[HÜCCİYYETİ]

I. İCMA'IN DELİL OLUŞU KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLER.....	149
II. İCMA'IN DELİL OLUŞU KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİN	
DELİLLERİ VE DEĞERLENDİRMESİ	155
A. İCMA'IN HÜCCİYYETİ KONUSUNDA CUMHURUN ..	
DELİLLERİ	155
1. İcma'ın Hücciyeti konusunda Cumhurun	
Kitapları Gösterdiği Deliller ve Değerlendirmesi	156
a. Sebül'l-Mü'minin (Mü'minler Yolu) Ayetinin	
İcma'a Delil Gösterilmesi	156
b. Ümmeti Vasat (امة وسط) Ayetinin İcma'a Delil Gösterilmesi	16
c. En Hayırlı Ümmet (خير امة) Ayetinin İcma'a	
Delil Gösterilmesi	176
d. Ulu'l-Emr Ayetinin İcma'a delil Gösterilmesi	183
e. İcma'a Delil Gösterilen Diğer Bazı Ayetler	185
2. İcma'ın Hücciyeti Konusunda Cumhurun Sünnetten	
Gösterdiği Deliller ve Değerlendirmesi	189
a. "Ümmeti Muhammed" in Dalalet Üzerine Birleşmeyeceğine	
Dair Rivayetler	190
aa. İbn Ömer Hadisi	191
bb. Enes Hadisi	192
cc. Ebu Malik el-Eş'arî Hadisi	193
dd. Ebu Mes'ûd 'Ukbe b.'Amr el-Ensârî'nin Mevkuף Hadisi ..	193
ee. Ebu Basra el-Gıfarî Hadisi	194

ff. Ümmü Muhammed'in Dalalet Üzerine Birleşmeyeceği	
Rivayetlerinin Değerlendirmesi	195
b. Cemeate Sarılmayı ve Cemeatten Kopmamayı	
Emreden Hadisler	201
aa. Hz.Ömer Hadisi ve İmam Şafî'nin Bu Hadisi.	
Delil Gösteriş Tarzı	201
bb. Abdullah b.Mes'ûd Hadisi	204
cc. Huzeyfe b.Yeman Hadisi	206
dd. İbn Abbas Hadisi	206
ee. Muaz Hadisi	206
ff. Ebu Zer Hadisi	207
gg. İbn Abbas'ın Bir Diğer Hadisi	208
hh. Ebu Hureyre Hadisi	208
ii. Haris el-Eş'arî Hadisi	209
jj. Abdullah b.Mes'ûd'un Mevkuf Hadisi	211
c. Ümmü Muhammed'den Bir Grubun Hakka Yardımcı Olmaya	
veya Hak Üzere Olmaya Devam Edeceği ve Bunun Kıyamele	
Kadar Süreceği Yolundaki Rivayetler	211
Sevban Hadisi	
d. Sünnetin İcma'ın Hücciyetine Delil Gösteriliş Tarzı	
ve Bununla İlgili Tartışmalar	212
3. İcma'ın Hücciyeti ve Aklî Delil	226
B. İCMA'I DELİL OLARAK KABUL ETMEYENLERİN	
GEREKÇELERİ VE DEĞERLENDİRMESİ	231

Dördüncü Bölüm

İCMA'I ÜMMETİN AKTÜEL DEĞERİ

I. KAYNAK OLARAK İCMA' VE AKTÜALİTESİ	240
A. İCMA'IN İSLAM HUKUKUNUN KAYNAKLARI	
İÇİNDEKİ YERİ	240
1. İcma'ın Kılâp ve Sünnete Takdimi Meselesi	242
2. İcma'ın Aktüalitesinin Belirlenmesinde Sened	
(Dayanak) Anlayışının Etkisi	249
a. İcma'ın Senedi Ne Demektir?	249
b. İcma' İçin Bir Senedin Zorunluluğu	250
c. İcma'ın Senedinin Türü	253
aa. İcma'ın Senedinin Kat'i Delil Olması	253
bb. Zannî Delilin İcma'a Sened Olması	256
3. İcma' ve Nesh	262
4. İcma'ın Reddi ve İnkârı	266
B. İCMA'I ÜMMETİN KAYNAK OLARAK AKTÜALİTESİ	271
1. İcma'ı Sadece Nasların Ortaya Koyduğu Hükümleri	
Te'kid Edici Gören Yaklaşım	271
2. İcma'ı Aktüel Bir Delil Kabul Eden Yaklaşım	275
C. BİR TOPLU İCTİHAD OLARAK İCMA'	278
1. İctihadın Zorunluluğu	278
2. Toplu İctihadın Önemi	281
II. ÇAĞIMIZ VE İCMA'	283
A. ZAMANIMIZDA İCMA'IN OLUŞUM İMKANI	284
1. İcma'ın İmkânı Konusunda İleri Sürülen Engellerin Günümüz	
Açısından Değerlendirilmesi	285

2. İcma'nın Gerçekleşmesi konusunda Güncel Sorunlar.....	286
a. İctihad ve Müctehid Sorunu	287
aa. Müctehid Yetiştirilmesinin Gerekliliği	287
bb. İctihadın Tecezzii (Bölünebilmesi).....	288
cc. Değerlendirme.....	291
b. İslâm Hukukunun Uygulanamaması	292
c. İslâm Birliğinin Sağlanamaması.....	293
B. ZAMANIMIZDAKİ BAZI FETVALARIN İCMA' AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ.....	295
C. İCMA'IN İŞLERLİK KAZANABİLMESİ YOLUNDA YAPILABİLECEK BAZI ÇALIŞMALAR	298
1. Fıkıh Konseyi Kurulması.....	301
2. Fıkıh Konseyinin Çalışması	304
D. İCMA' VE ÇOĞUNLUĞUN GÖRÜŞÜ	305
1. Çoğunluğun İttifakının İcma' Kabul Edilip Edilemeyeceği Konusundaki Görüşler	306
2. Çoğunluğun Görüşünün İcma' Olup Olmayacağı Konusundaki Görüşlerin Delilleri.....	308
a. İcma' Olmaz Diyen Cumhurun Delilleri.....	308
b. Azınlığın Muhalefeti Nazarı İtibara Almayanların Delilleri	311
SONUÇ.....	316
BİBLİYOGRAFYA.....	318
RÉSUMÉ	334

ÖNSÖZ

Hayatın akışı içinde müslümanlar, gün be gün İslâm'a göre hükümlerinin belirlemesi gereken yeni yeni olaylarla karşılaşmaktadırlar. Bu olayların hükümlerinin belirlenmesi konusunda ferdi çabalar kimi zaman yetersiz kalmakta, kimi zaman da çok farklı hatta birbirine zıt çözümler ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, İslâmi ilimlerle meşgul olan ilim adamlarına güvenin sarsılmasına da neden olabilmektedir.

Acaba son derece gelişmiş bulunan günümüz haberleşme ve ulaşım imkanları çerçevesinde İslâm'a göre olayların hükümleri belirlenirken İslâm Hukukunun üçüncü kaynağı icma'ı ümmet'ten yararlanılamaz mı? Usul kitaplarında çok geniş yer verilen ve tarifi bile başlıbaşına bir dinamizm içeren bu önemli kaynak harekete geçirilemez mi? Bu soruların cevaplarına katkıda bulunabileceği düşüncesiyle icma'ı ümmet, İslâm Hukukunun kaynağı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Danışman hocam Doç. Dr. Esat KILIÇER'e bazı İngilizce metinlerin tercümesinde bana yardımcı olan Dr. Halil ALTUNTAŞ, Dr. Niyazi KAHVECİ ve Ercan ESER'e ve tezin yazımında emeği geçen Kadir ERCAN'a teşekkür ederim.

Ekrem KELEŞ

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a g e.	: Adı Geçen Eser
Ank.	: Ankara
b.	: İbn (oğul)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basıldığı yer yok
C.	: Cilt
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
diğ.	: Diğerleri
h	: Hicrî
İst.	: İstanbul
K.	: Kitap
Krş.	: Karşılaştırmalı
m.	: Milâdî
Mad.	: Madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
m.y.	: Matbaa yok
Neşr.	: Neşreden
No	: Numara
ö.	: Ölümü
R.A.	: Radiyallahü Anhî
s.	: Sayfa
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Tah.	: Tahkik eden
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme Eden
Tez.	: Doktora tezimiz
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak

GİRİŞ

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ

Bilindiği gibi İslâm Dini, sadece bir inanç ve ahlak nizamı değildir. Onun aynı zamanda bir hukuk sistemi vardır. Asırlar boyu büyük devletlerin hukûkî ihtiyaçlarını karşılamış bulunun bu büyük hukuk sistemi, dahili ve harici bir takım nedenlerle, resmî olarak kimi İslâm ülkelerinde tamamen kimilerinde de kısmen uygulamadan kaldırılmasına rağmen hala müslümanların hayatında önemli bir yer tutmakta ve Joseph Schacht'ın dediği gibi "Bir din olarak İslâm'ın hukuk sahasını da düzenlemesi gerektiği önermesi dimdik ayakta durmaktadır."

Bu büyük hukuk sisteminin Kur'an ve Sünnetten sonra üçüncü kaynağı olan icma', teorik olarak, Kur'an-Sünnet çizgisinden ve İslâm'ın temel prensiplerinden sapmadan yeni meydana gelen olaylara çözüm üretme müessesesi olarak tasarlanmıştır. İslâm alimlerinin büyük çoğunluğu, onu, mazide işlevini tamamlamış statik bir kaynak değil dinamik bir kaynak olarak görmektedirler. İcma'ın tanımı da bu dinamizmi yansıtacak şekilde yapılmaktadır. Hatta taşıdığı bu dinamizm sebebiyle kimileri icma'ı, İslâm Dünyasının Batı dünyasına adaptasyonunu sağlayabilecek bir araç olarak değerlendirmektedir.

İslâm Hukuku metodolojisi kitaplarında icma'a çok geniş yer verilmiştir. İslâm Hukukunun temeli ele alan kitaplarda da icma' sık sık hükümlerin kaynağı olarak gösterilir. Bütün bunlar, İslâm Hukukunun kaynağı olarak icma'ın, ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir müctehidin ortaya koyduğu ictihada, karşıt ictihadlar bulunduğu sürece İslâm'ın görüşü nazarıyla bakılamaz. Fakat bütün müctehidlerin görüşlerinin aynı noktada birleşmesi halinde yani icma' etmeleri durumunda ona İslâm'ın görüşü nazarıyla bakılabilir.

Yapılan bir ictihada ikinci bir alimin katılması bile o ictihada güç katar. Buna göre, bir dönemde yaşayan tüm müctehidlerin görüşbirliği olması hasebiyle icma'ın ne denli güçlü olacağını tahmin etmek zor olmaz.

İcma' Sahabe döneminden sonra ulaşım ve haberleşmenin çok güç olması nedeniyle ancak uzun yıllar boyunca tedrici olarak herhangi bir ictihadın üzerinde ittifak oluşması (ijma' rétrospectif) şeklinde gerçekleşebilmiştir. Bu yüzden Sahabe döneminden sonraki icma'lar üzerinde hep tartışma vardır. Fakat zamanımızın haberleşme ve ulaşım imkanları, usucülerin öngördüğü manada bir icma'ın oluşabilmesi için gerekli zemini sağlayabilecek niteliktedir. İşte bu durum, icma'ı aktüel hale getirmekte ve önemini artırmaktadır.

Diğer taraftan müslümanlar, karşılarına çıkan yeni olayların İslâm'a göre hükümlerinin ne olacağını bilmek istemektedirler. Ferdî çabalar, çoğu zaman yetersiz kalmakta veya isâbetli olamamaktadır. Bu yüzden sık sık aynı konuda farklı fetvalarla karşılaşılabilir. İşte bu sebeple müslüman ilim adamlarının birlikte çözüm arama çabasına girmeleri büyük önem taşıyor. Bu durum, icma'ın ehemmiyetini daha da artırmakta ve çeşitli yönlerden araştırılmasını gerekli kılmaktadır. İcma'ın İslâm Hukukunun kaynağı olarak (hücciyeti-delil oluşu açısından) incelenmesinin, araştırılması gereken bu hususların başında geldiği kanaatindeyiz.

II. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

İcma'nın İslâm Hukukunun kaynağı olarak incelenmesi, bir usul konusu olduğundan icma' ile ilgili furu' meseleleri yani üzerinde icma' edilerek fıkıh kitaplarına giren veya müstakil kitaplarda toplanan furu' meseleleri, tezimizin dışında kalmaktadır.

İslâm Hukukunun kaynağı sıfatıyla icma'ı incelerken, usulcülerin büyük çoğunluğunun öngördüğü, dönemin tüm müctehidlerinin sarahaten katılımını esas alan genel manada bir icma'ı (icma'ı 'amm) kastediyoruz. Bu itibarla sadece belli bazı bölgelerin, belli kimselerin veya belirli bir dönemin icma'ını esas alan yaklaşımlar, -temas etme ihtiyacı duyduğumuz gerekli durumlar dışında- teze dahi edilmemiştir. Bu yüzden Medine ehlinin icma'ı, Kûfe ehlinin icma'ı gibi bölgesel icma'lar, Ehli beytin icma'ı, Hulefai raşidinin icma'ı gibi belli kimselerin ittifakını esas alan icma' anlayışları, icma'ı sadece Sahabe dönemine hasreden zahirilerin icma' anlayışı, icma'ı Ma'sûm (imam)'un sözünü ortaya çıkarıcı bir delil olarak ele alan Şi'anın yaklaşımı müctehidlerin sarahaten katılımını şart görmeyen sukûfî icma' anlayışı, muhalifi bilinmeyen görüş ve belli görüşler oluşmuş konularda yeni görüş ihdas ederek o görüşlerin dışına çıkılmaması gibi konulara girmeyeceğiz.

İcma' anlayışından kaynaklanan ve icma'ın delil oluşuyla doğrudan ilgili olmayan, geçmiş ümmetlerin icma'ı, ümmetin topyekûn irtidadının mümkün olup olmayacağı, müctehidsiz bir dönemin bulunup bulunamayacağı, ümmet içinde hiç kimsenin bilmediği bir takım konular olup olmayacağı... gibi çoğu varsayıma dayalı meseleler de çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Tezimizde icma'ı İslâm Hukukunun kaynağı olması sıfatıyla incelerken, delil oluşuyla doğrudan ilgili olarak gösdüğümüz, icma'ın delil olarak ortaya çıkış süreci ve fikrî temelleri, kaynak olarak oluşum imkânı ve oluşum şartları bir de günümüzde İslâm Hukukunun kaynağı olarak fonksiyon icra edebilme niteliği yer alacaktır.

III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KISA KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmamız, icma'ı, İslâm Hukukunun kaynağı olarak ele aldığı için, icma'ı nazari olarak detaylı bir şekilde ele alıp inceleyen usul kitapları tezin ana kaynakları olmuştur. Bu konuda hem kelamcılarının metoduyla hem Hanefilerin metoduyla hem de her iki metodu birleştirerek yazılmış eserlerden elden geldiğince istifade edilmeye özen gösterilmiştir.

Birinci bölümde, icma'ın delil olarak ortaya çıkış süreci ve fikri temelleri ele alındığı için, bu bölümde bilhassa İslâm Hukuk Tarihiyle ilgili eserlerden yararlanılmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde icma'ın hücciyetine sünnetten gösterilen delilleri incelerken de hadisleri temel hadis kitaplarına dayandırmaya çalıştık.

Çağdaş müelliflerden Muhammed Ebu Zehre, Abdülvehhab Hallaf ve halen Paris'te bulunan Abdülmecit Türkî'nin eserleri en çok yararlandığımız kitaplar oldu.

İbnü'l-Münzir (ö.310 h.)'in Kitabü'l-İcma'ı ve İbn Hazm (ö.458 h.)'in Merâtibu'l-İcma'ı gibi üzerinde icma' edilen konuları biraraya getirmeye çalışan furu' kitaplarının dışında usul açısından icma'ı ele alan gerek fıkıh usûlü eserleri

ve gerekse zamanımızda yapılan müstakil çalışmalar, icma'nın tarifinden başlayarak, tasavvuru, gerçekleşmesi, hücciyeti gibi icma' ile ilgili her şeye temas eden yatay incelemelerdir.

Zamanımızda konuyla ilgili Arapça'da yapılmış müstakil çalışmalar, çoğunlukla klâsik usul kitaplarındaki bilgileri aktarmakla yetinmektedirler. Bu tür çalışmaların başında gelen 'Ali Abdürrazık'ın 1947'de Kahire'de yayınladığı ve müsteşriklerin de kaynak olarak kullandığı "el icma' fi's-Şerati'l-İslâmiyye" gelmektedir. Bu eser icma' ile ilgili usul kitaplarında yer alan bütün konulara yer vermeye çalışan iyi bir özet niteliğindedir.

Tanta Hukuk Fakültesi Dekanı Abdülfettah Huseynî'nin "el-İcma' masdarun Salisûn min Masadiri't-Teşrii'l-İslâmî" adlı eseri ise adeta Ali Abdürrezzak'ın çalışmasının biraz genişletilmiş gibidir.

Ömer Süleyman el-Eşkâr'ın "Nazratün fi'l-İcma'i'l-Usûlî" adlı kitapçığı usulçülerin öngördüğü icma' anlayışını tenkitçi bir yaklaşımla ele almaktadır. Şafiî, İbn Hazm ve İbn Teymiyye'nin icma' anlayışına ağırlık veren Eşkar neticede icma'ı neredeyse hiç aktüalitesi olmayan sırf te'kid edici bir delil konumuna düşürmektedir.

Arapça'da bu konuda gerek üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezi olarak ve gerek başka amaçlarla hazırlanmış başka müstakil çalışmalar da var. Belirttiğimiz gibi Arapça'daki çalışmaların ortak özelliği, usul kitaplarındaki bilgileri tarifinden başlayarak ve her şeye temas ederek ele alan yatay incelemeler oluşlarıdır.

Batı dillerinde konuyla ilgili yapılan müstakil çalışmalar içinde Arapça'daki gibi yatay incelemelerin yanında müsteşriklerin metoduyla hazırlanmış çalışmalar ağırlıktadır. Abdülmecit Türkî'nin ifade ettiği gibi müsteşrikler adetleri üzere tarihsel yaklaşıma sarılarak derinlemesine dikey incelemelere girmişlerdir. İkinci hicrî asırdan günümüze kadar icma'nın delil olarak ortaya çıkışı ve gelişmesiyle ilgili tarihi şartları incelemeye çalışmışlar, buna bağlı olarak icma'nın mazide oynadığı rol ve gelecekte icra edebileceği fonksiyonla ilgili bazı düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu tür isimlerin başında Ignace Goldziher ve Joseph Schacht gelmektedir. Fazlurrahman, Marie Bernard ve Abdülmecit Türkî de aynı metodu takibetmiştir. Bu konuda bilhassa Abdülmecit Türkî'nin pek çok çalışması bulunmaktadır.

Batı dillerinde konuyla ilgili yapılmış pek çok müstakil çalışma içinde icma'nın aktüel değerine en fazla yer veren iki eser vardır. Bunlardan biri Pakistanlı araştırmacı Kemal Farûkî'nin "İcma' and the gate of İjtihad, (Karaçi 1954) adlı eseri diğeri de Lübnanlı araştırmacı Kemal Mansur (Camille Mansour)'un "L'Autorite dans La Pensée Musulmane, Le Concept d'Ijma' (consensus) et la Problématique de l'Autorite' (Paris 1975) adlı eseridir.

Tezimizin, ele aldığımız icma'-ı ümmetin delil olarak ortaya çıkış süreci ve fikrî temelleri, icma'nın kaynak olarak oluşum imkânı ve delil oluşu konusundaki bilgilerin düzenlemesi ve değerlendirmesi, icma'nın sünnetteki delillerinin geniş bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi ve icma'nın aktüel değeri konusundaki yaklaşımı yönleriyle bu konuda yapılmış müstakil çalışmalardan sistem ve muhteva olarak farklılıklar arzettiği kanaatindeyiz.

IV. TEZİN SUNULMASI

Dört bölünden oluşan tezimizin birinci bölümünde icma'ın kaynak olarak ortaya çıkış süreci ve dayandığı fikrî temeller incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ele alınan hususların, icma'ın delil oluşu açısından çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu bölüm, icma'ın, ihtilafların dayanılmaz boyutlara vardığı bir sırada Roma Hukukundan İslâm hukukuna geçtiğini savunan oryantalist yaklaşıma bir cevap denemesi niteliğindedir. Burada icma'ın İslâmî bir kaynak olduğu dayandığı temellerle birlikte isbat edilmeye çalışılmıştır. Müsteşriklerin yaklaşımının doğru kabul edilmesi halinde usulcülerin, icma'ın delil oluşunu üzerine kurdukları temel felsefe yıkılmış olacağından icma'ın kaynaklığını tartışmanın hiç bir anlamı kalmayacaktır. Çünkü İslâm Hukukunun iki temel kaynağı (asl) Kur'an ve Sünnete dayanmayan bir dililin müslümanları bağlayıcı bir kaynak olması düşünülemez. İşte bu yüzden birinci bölümde ele aldığımız hususların, icma'ın kaynak oluşunu ele alan bir çalışmada yer almasını vargeçilmez kabul ettik.

İkinci bölümde İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak icma'ın oluşum imkanı ve oluşum şartlarını incelemeyi uygun gördük. Çünkü oluşumu mümkün olmayan bir delilin kaynaklığını tartışmanın bir anlamı olmaz. Bu yüzden icma'ın oluşum imkanı ve oluşum şartları da icma'ın delil oluşunun ayrılmaz bir parçası olarak tezde yer aldı.

Üçüncü bölümde ise, icma'ın İslâm Hukukunun kaynağı oluşu yani delilliği (hücciyeti) oldukça geniş bir şekilde incelenmeye çalışıldı. Bu bölümde sadece icma'ı İslâm Hukukunun kaynağı olarak kabul eden büyük çoğunluğun görüşleri, delilleri ve değerlendirilmesiyle yetinilmeyerek icma'ın delil oluşunu

kabul etmeyenlerin gerekçelerine de yer verilip bunlar bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Dördüncü bölümde icma'ı ümmetin aktüalitesi, çağımızda oluşum imkanı, bu konudaki sorunlar, icma'ın işlerlik kazanabilmesi için yapılabilecek çalışmalar gibi doğrudan güncel konuların yanında çoğunluğun görüşü, icma'ın müstenedi (dayanağı), icma'ın reddi ve icma'ın İslâm Hukukunun kaynakları içindeki yeri gibi klâsik konulara da yer vermemizin nedeni, yerinde de görüleceğı gibi bu konuların herbirinin güncel yönlerinin bulunmasındandır.

Birden fazla ciltten oluşan eserlerde eserin cildi romen rakamıyla sayfası da normal rakamlarla gösterilmiştir. Tezin incelemesi aşamasında kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle mükerrer kullanımlarda tek eserine başvurduğumuz müelliflerin eserlerinin ismi de tekrarlanmıştır.

Birinci Bölüm

İCMA'IN MAHİYETİ VE DELİL OLARAK ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

I. İCMA'IN TANIMI VE MAHİYETİ

A. İCMA'IN TANIMI

1. Kelime Olarak:

Sözlükte icma', ittifak etmek, devenin lüm memelerinin başlarını çekip biraraya getirip bağlamak, dağınık bir şeyi biriktirmek, bir şeyi hazırlamak, yaş bir şeyi kurutmak, bir işe azmetmek, yağmurun her yere yağarak kaplaması, develeri toplayıp hepsini sürüp götürmek¹, bir işi sağlam yapmak² gibi anlamlara gelmektedir. Verilen bu sözlük anlamlarının hemen hemen hepsinde doğrudan veya dolaylı olarak toplama, biraraya getirme, birikme gibi manalar vardır.

Uslucüler, icma'ın sözlük anlamını açıklarken, bu manalardan "ittifak etmek" ve "azmetmek" anlamlarına yer vermektedirler³.

"Lisânü'l-'Arab" da icma' kelimesi tahlil edilirken şu açıklama yapılmaktadır.

"İcma', dağınık bir şeyi biraraya toplamandır. Biraraya getirdiğin zaman toplu olarak kalır ve artık pek dağılmaz. Tıpkı üzerinde karar verilip uygulamaya

1 Ahmed 'Asım Efendi, **el-Okyanüsü'l-Basit fi Tercümeti'l- Kâmusi'l-Muhit**, 1st. 1250 h., II/560

2 Ebu'l-Fazl Cemâlu'd-dîn Muhammed b.Mükerrem b.Manzur, **Lisânu'l-'Arab**, el-Matba'atü'l Mîriyye, Mısır 1301 h., IX/409.

3 Ör.Ebu Hamid Muhammed b.Muhammed el-Gazâlî, **el-Mustasfâ min 'İlm'i'l-Usûl**, Dâru'l-Fikr, ty, I/173; 'Ali b.Muhammed el-Âmidî, **el-lhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, Dâru'l Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1984, I/253, 254; Seyyid Şerif Cürcanî, **Kitabü't-Tarifât**, Daru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut 1983, s.10; Kemalü'd-dîn Muhammed b.'Abdilvahit b.'Abdilhamid b.Mes'ûd es-Sivasî, (Kemal b.Hümmam) **et-Tahrir fi Usûli'l Fıkıh**, Matbaatü Mustafa'l Bâbî el-Halebî, Mısır 1351 h., s.399 vd.

konan fikir gibi. Kişi bir şeye azmettiği ve o işi yerine getirmek üzere zihnini topladığı zaman " **جَمَعَ أَمْرَهُ وَاجْتَمَعَهُ وَاجْتَمَعَ عَلَيْهِ** " denir. Karar vermeden önce ise, şöyle mi yapsam böyle mi yapsam diye kafasında evirip çevirmektedir. Yapmaya azmedip karar verince, konuyla ilgili olarak kafasında yer alan bir sürü dağınık fikir biraraya gelmiş olmakta ve bu durum 'icma' kelimesiyle ifade edilmektedir. Aynı şekilde " **اجْتَمَعَ أَمْرُكَ وَلَا تَرَعُهُ مُسْتَهْزِئًا** " da denir⁴ ki "İşini toparla, darmadağınık bırakma" demektir.

Kur'an-ı Kerim'deki "İşinize karar verin" meâlindeki " **فَاَجْمَعُوا أَمْرَكُمْ** " ⁵

ifadesinde, "Şafak sökmeden önce oruca karar vermeyen kimsenin orucu geçerli değildir" mealindeki **مَنْ لَمْ يَجْمَعْ الصِّيَامَ قَبْلَ الْفَجْرِ فَلَا صِيَامَ لَهُ** Hadis-i şerifinde⁶, yolcunun namazını anlatan Hadis-i şerifte geçen " **مَا لَمْ يُطْعَمْ مَكْنًا** " ikamete azmetmediğim sürece⁷ ifadesinde, icma' kelimesi, hep azmetmek anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde Yusuf Sûresinin 15. ve 102. Âyeti kerimelerinde icma', "azmetme" anlamına gelmektedir⁸. Ka'b b.Malik'in " Rasûlullah (S.A.V.)'e doğru söylemeye azmettim"⁹ ifadesinde de bu manada kullanılmıştır.

فَاَجْمَعْتُ صِدْقَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

⁴ İbn Manzûr, a.g.e., IX/408.

⁵ Yunus (10): 71.

⁶ Ebu Davud Süleyman b.Eş'âs es-Sicistânî, es-Sünen, Dâru'l-Hadis, Hims 1969, K.es-Savm 71 (Hadis No: 2454); Ebû İsa Muhammed b.İsa b. Sevrâ et-Tirmizî, el- Cami'u's-Sahih (Sünenü't-Tirmizi), Dâru lhyai't-Turâsi'l 'Arabî, Beyrut ty, K.es-Savm 33 (Hadis No: 730); Ayrıca bk. Hafız Ebu 'Abdirrahman Ahmed b.Şu'ayb b. 'Ali en- Nesâî, es-Sünen, lhyau't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut ty, K.es-Sıyam 66, 68; el-İmam Malik b.Enes, el-Muvatta, Dâru lhyai'l-Kütübî'l-'Arabiyye, Mısır 1951, K.es-Sıyam 5; Ebu Muhammed 'Abdullah b.İbrahim ed-Dârimî, es-Sünen, Çağrı Yayınları İst 1981, K.es-Savm 10.

⁷ Muvatta, K.es-Sefer 16; Ayrıca bk, Muvatta', K.Sefer: 18.

⁸ Celâlu'd-dîn Muhammed b.Ahmed el-Mahallî ve Celâlu'd-dîn 'Abdurrahman b.Ebi Bekr es-Suyûtî, Tefsiru'l Celâleyn, Dâru lhyai't Turâsi'l 'Arabî, Beyrut ty, s.310 ve 325. (Kur'an-ı kerim'in hamisinde).

⁹ Ebu 'Abdillah Muhammed b.İsmail el-Buhârî, el-Camiu's-Sahih, Dâru't-Tıba'ati'l-'Amira, İst. 1315 h., K.et-Tefsîr, Sûre 9/18 (V/209); Ebu'l Huseyn Müslim b.Haccâc el-Kuşeyrî, en-Neysabûrî, es-Sahih, Dâru lhyai't Turâsi'l 'Arabî, Beyrut 1956, K.et- Tevbe 53 (Hadis No: 2769)

Arapların, **اجمع القوم على كذا** ifadelerinde ise icma' kelimesi, "ittifak etmek" anlamına gelmektedir. İcma'nın ıstılâhî anlamı da sözlükteki bu "ittifak etmek" anlamından alınmadır.

Pratikte bu iki sözlük anlamı arasında şu fark ortaya çıkmaktadır: Birincisinde icma' kelimesi bir kişi için kullanılabildiği halde, ikincisinde ancak iki veya daha fazla kimseler hakkında kullanılabilmektedir¹⁰. Buna göre, bir kimse kastedilerek, "falan şahıs şu işte icma' etti" denilemez, fakat "şu işe azmetti" denebilir. Azmetme anlamına gelen icma' ile ittifak etmek anlamına gelen icma' kelimeleri arasında, Mantıktaki iki kavram arasındaki dört türlü ilişkiden (nisebi erbaa) 'umum husus mutlak (tam girişimlik) vardır¹¹. Yani her ittifakda azim vardır ama, her azim, ittifak değildir.

İcma' kelimesinin bir şeyi sağlam yapma anlamına da geldiğini¹² belirtmiştik. Taha Sûresinin 64. Âyeti kerimesinin if'âl kalıbındaki okunuşunda da icma', bu anlamda kullanılmıştır¹³. Bu anlamın da icma'nın ıstilah manasıyla ilgisi vardır. Çünkü icma' ile verilen karar sağlam olur.

İcma'nın sözlük anlamıyla ilgili olarak bu kadarıyla yetinmek istiyoruz. Bundan öte bir takım filolojik açıklamaların, konumuzu fazla ilgilendirmediği kanaatindeyiz¹⁴.

10 'Abdülaziz b.Ahmed b.Muhammed Buhârî, **Keşfu'l Esrar**, Şirketi Sahafiyei Osmaniyye, İst. 1308 h., III/226; Molla Husrev Muhammed b.Ferâmuz, **Mir'atü'l Usûl Şerhu Mirkatü'l Vüsal**, Matbaai Âmire, İst. 1307 h., s. 226.

11 Köprülülü Hoca Muhyiddin, **İcma'ı Ümmet**, Hukuk Matbaası, İst. 1328 h., s.2.

12 İbn Manzûr, IX/409.

13 **Tefsiru'l-Celâleyn**, s.417.

14 İcma'nın sözlük anlamıyla ilgili daha geniş bilgi için bk. İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b.Hasen el-Ezdî el-Basrî, **Kitabü Cemhereti'l Lüğa**, Mektebetü'l Müsennâ, Bağdat ty. (Haydarabat'da Matbaai Meclisi Dâirati'l Ma'ârifî'l Osmaniyye'de 1345 h. de yapılan 1.baskının ofseti) II/103; Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b.Ahmed b.Talha, **Tehzibu'l Lüğa**, Dâru'l Kâtibi'l 'Arabî, Kahire 1967, I/396 vd; İbn Faris, Ebu'l Huseyn Ahmed b.Faris, **Mu'cemü Mekayısl**

2. Terim Olarak İcma'

Uslucüler, icma'ın ıstılahi anlamını, icma' kelimesinin sözlük anlamları içinden "ittifak" anlamına dayandırmışlardır. Ancak bu ittifak "azim" anlamından tamamen kopmuş olmamaktadır. Yani icma'daki ittifak, azim ve kararlılık sonucu ortaya çıkan bir ittifaktır. İşte bu anlam, icma'ın ıstılahi tarifinin esasını teşkil etmektedir.

Uslucüler tarafından icma'a sarahaten yapılan veya açıklamalarından zımni olarak anlaşılan bütün tanımlamalarda ittifak unsuru yer almaktadır. Ancak bu ittifakın kimlerin ittifakı olacağı, ne üzerine ittifak edileceği, ittifakın zamanı, süresi, şekli... gibi bazı meselelerdeki görüş ayrılıkları, farklı ta'riflerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farlılıklar daha ziyade icma'ın hücciyeti için ileri sürülen şartlardan kaynaklanmaktadır. İcma'ın delil olabilmesi için herhangi bir şart koşan, ta'rife bunu ifâde eden ilave kayıtlar yapmaktadır¹⁵. Bu şartlar, ya icma' ehli dediğimiz kimselerin belirlenmesiyle -ki bunların ittifakıyla herhangi bir icma' oluşacaktır- veya icma'ı oluşturacak ittifakın meydana geliş şekliyle ve zamanıyla yahutta icma'a konu olacak meselelerle ilgilidir. Bu ta'rifleri burada uzun uzun sıralamak ve eleştirilerine girmek istemiyoruz. Zaten bu husus usûl kitaplarımızda yeterince tartışılmıştır¹⁶. Şu kadar varki icma'a yapılan tarifler

Lüğa, Matbaatü Mustafa'l-Bâbî el-halebî, Mısır 1969, I/480; İbn Manzûr, IX/408 vd; Muhibbû'd-dîn Ebu'l Feyz Muhammed b.Muhammed Murtada el-Huseynî, el-Vasıtî, **Tâcu'l 'Arûs min Cevahiri'l- Kâmus,** el-Matba'atu'l Hayriyye, Mısır 1307 h., V/307-308.

¹⁵ Cemalüddîn, Ebu 'Amr, Osman b.'Omer b.Ebî Bekr (İbnü'l-Hacip), **Muhtasarü'l Münteha,** Matba'atü'l-Kübra'l Emiriyye, Mısır 1317, II/29 (Kadı Adudü'l-Milleti ve'd- dîn' el-İcî'nin şerhi ve Sa'dü'd-dîn et-Taftazânî'nin haşiyesiyle birlikte); İbnü'l-Hümmam, **et- Tahrîr,** s.399; Muhammed Mustafa Şelebi, **Usûlü'l-Fıkh'l-İslâmî,** Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1986, I/151.

¹⁶ İcma'ın çeşilli ıstılahî ta'rifleri, bunlarla ilgili eleştiriler ve cevapları için bk. Ebu Zeyd 'Ubeydullah b.'Omer ed-Debûsî, **Takvîmü'l-Edille,** Konya Yusufağa Kütüphanesi, No 6799 vr. 7a; Ebû İshak İbrahim b.'Ali b.Yusuf el-Firûzabâdî eş-Şirazî, **Şerhu'l- Lûma',** Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, II/173; Âmidî, el-

içinde en az itiraz görenin ve Dr.Subhi Salih'in de dediği gibi¹⁷ en iyisinin şu tanımlama olduğu söylenebilir:

"Ümmeti Muhammed'den olan müctehidlerin Hz.Peygamberin vefatından sonra herhangi bir zaman dilimi içinde şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir"¹⁸.

Bu tarifte yer alan unsurlara ilâve şartlar koşanlar, ta'rife bu şartları ifâde eden kayıtlar eklemektedirler. Meselâ icma'nın oluşması (in'ikadı) için icma'a katılan müctehidlerin hepsinin hayatlarının sona ermiş olmasını (inkırazı 'asr) şart koşanlar, ta'rife bunu ifâde eden kaydı, daha önceden aynı hususta yerleşmiş bir ihtilâfın geçmiş olmasını şart koşanlar ta'rife bunu ifâde eden kaydı... eklemektedirler¹⁹.

İhkâm, I/254; İbn Emîr Hac, **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, Mısır 1317, s.80, 81; Vehbe ez-Zühaylî, **Usûl'l-Fıkh'l-İslâmî**, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk 1986, I/489, 490; 'Abdülfettah Husaynî eş-Şeyh, **el-İcma' Masdarün Salisün min masadir'l-Teşrî'l-İslâmî**, Dâru'l-İttihâd'l-'Arabî li't-Tibaa, 1979, s.14-42; 'Omer Süleyman el-Eskar, **Nazratün fi'l-İcma'l usûlî**, Dâru'n-Nefâis ve Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1990, s.12-22.

17 Subhi Salih, **Meâlimü's-Şeriat'l-İslâmiyye**, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1975, s.19.

18 Krş.Kemal b. Hümam, **et-Tahrîr**, s.399; Molla Şemsü'd-dîn Muhammed b.Hamze b.Muhammed el-Fenârî, **Fusûlü'l-Bedâ' fi Usûl's-Şerâ'**, Matbaatü Şeyh Yahya Efendi, İst. 1289 h., II/254; Molla Husrev, **Mir'â't**, s.226, 227; Ebu'l-Beka el- Huseynî el-Kefevî, **el-Külliyât**, Matbaai Âmire, İst. 1287 h., s.24; Muhammed Ebu Zehre, **Usûlü'l-Fıkh**, Tebliğ Yayınları (Ofset baskı) İst. ty, s.198; 'Abdülvehhab Hallaf, **İlmü Usûl'l-Fıkh**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye (ofset baskı) İst. 1984, s.49; Büyük Haydar Efendi, **Usûlü Fıkh Dersleri**, Matbaai Âmire, İst 1326, s.343; Seyyid Bey, **Usûlü Fıkh Dersleri Mebahisinden İrade Kaza ve Kader**, Dersaâdet Kader Matbaası, İst 1338, s.67; Ömer Nasûhî BİLMEN, **Hukukî İslâmiyye ve İstilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu**, Bilmen Yayınevi, İst. 1976, I/163; 'Abdülkerim Zeydan, **el-Veciz fi Usûl'l-Fıkh**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, (ofset baskı), İst. 1979, s.147.

19 İbnu'l-Hacib, **Muhtasarü'l-Münteha**, II/29; İbnü'l-Hümam, **et-Tahrîr**, s.399; Molla Fenârî, **Fusûlü'l-Bedâ'**, II/254; 'Abdülkadir b.Bedran, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmam Ahmed b.Hanbel**, Müessesetü'r-Risâale, Beyrut 1985, s.278.

Ayrıca üzerinde ittifak edilecek meselenin şer'î olmasının şart olup olmadığı da tartışmalıdır. Nitekim bazı ta'riflerde şer'i kaydı konmamıştır²⁰. Bu hususun üzerinde duracağız.

İstilahî Tarifin Kısa İzahı

Yukarıda sunduğumuz ta'rif, eskiden olduğu gibi çağımızda da ilim adamlarının çoğunun benimsediği tanımlamadır²¹. Tarifte sınırlandırıcı nitelikte altı kayıt yer almaktadır.

Bu kayıtlar şunlardır: 1. Müctehidler (el-Müctehidûn, ehlü'l-halli ve'l 'akd, el-'ulema), 2. Müctehidlerin Ümmeti Muhammed'den olması (min ümmeti Mahemmed), 3. Müctehidlerin ittifak etmeleri (ittifak), 4. Üzerinde ittifak ettikleri meselenin şer'î bir hüküm olması (emr şer'î, hükm şer'î), 5. İttifakın Hz.Peygamberin vefatından sonra olması (ba'de vefatihi sallallahu aleyhi ve sellem) 6. İttifakın belli bir dönemde gerçekleşmesi ('asr)

İşte belirtilen kayıtlarla yapılmış bulunan bu icma' tarifinde -gerçekleşip gerçekleşemeyeceği üzerindeki tartışmalar bir tarafa bırakılırsa- ilim adamlarının çoğunluğu tarafından benimsenmiş bulunan icma' anlayışının şartları yer almaktadır.

²⁰ Bk.Fahrü'd-dîn Muhammed b.'Omer er-Razî, **el-Mahsûl fî 'İlmî'l-Usûl**, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II/3; Amidî, **el-İhkâm**, I/254; İbnü'l-Hacib, **Muhtasarü'l-Münteha**, II/29; Şihabü'd-dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b.İdris el-Karafî, **Şerhu Tenkihî'l-Füsûl fî'l-Usûl**, el-Matbaa'tü'l-Hayriyye, Mısır 1306 h., s.140; Kadî'l-Kudât 'Abdullah b.'Omer b.Muhammed el-Beyzâvî, **Minhâcü'l-Vusûl ilâ 'İlmî'l-Usûl**, Dâru Dâniye li't-Tiba'a ve'n-Neşr, Dimaşk 1989, s.123; Bedrüd-dîn Muhammed b.Bahadır b.'Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhit**, Dâru's-Safve, Kuveyt 1988 (Vüzaratü'l-Evkaf ve's-Şuûnû'l-İslâmiyye yayını) IV/436; Muhammed Sıddık Hasen Han Bahadır, **Husûlû'l-Me'mûl min 'İlmî'l-Usûl**, Matba'atü'l-Cevâib, İst.1296, s.66.

²¹ Subhi Salih, **Meâlimü's-Şerîa'tü'l-İslâmiyye**, s.19.

1. Ta'rife "el-Müctehidûn: Müctehidler" kaydı, müctehidler dışındakilerin (el-'avam) icma'da yer alıp almamasının, icma'ın oluşumu açısından önem taşımadığını ve müctehidlerin yer almayacağı bir ittifakın icma' olamayacağını ifade etmek için konmuştur. Kelimenin "el-Müctehidûn" şeklinde, Arapça'nın kurallarına göre bütün fertlerini kapsayacak şekilde cins isim halinde (lâmi istiğrakla) kullanılması, dönemin tüm müctehidlerinin katılımının şart olduğunu, içlerinden bir tanesi bile karşı çıksa icma'ın gerçekleşmeyeceğini vurgulamak içindir²².

2. Müctehidlerin Ümmeti Muhammed'den alması kaydı, geçmiş şeriatlerin müctehidlerinin ittifakını ta'rifin dışında tutmak içindir²³

3. İttifak kaydıyla kastedilen de, müctehidlerin itikaden, yahut sözlü olarak veya fiilen varılan karara katılmalarıdır²⁴.

4. Üzerinde ittifak ettikleri meselenin şer'î bir hüküm olması kaydı ise, aklî ve lügavî hükümler gibi, mükellef olmaları yönüyle mükelleflerin fiillerini ilgilendirmeyen konular üzerine varılacak ittifakları ta'rifin kapsamı dışında bırakmak içindir²⁵.

5. İcma'ın Hz.Peygamberin vefatından sonra olması kaydına gelince, bazı usülcüler böyle bir kaydı koymaya gerek duymazlar. Çünkü icma'ın Rasûlüllah (S.A.V.) in vefatından sonra söz konusu olabileceği son derece

²² 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/227; Cemâlû'd-dîn 'Abdürrahim b.Hasen el-İsnevî, *Nihayetü's-Sû'l fi Şerhi Minhaci'l-Usûl*, el-Matba'atü's-Selâfiyye, Kahire 1345 h., III/851; Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.226; Muhammed b.'Ali b.Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdû'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlimi'l-Usûl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y., s.71.

²³ 'Abdülaziz Buhârî, a.g.e., III/227; İsnevî, a.g.e., III/851; İbn Emir Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III/81; Molla Husrev, a.g.e., s.227; Şekânî, a.g.e., s.71.

²⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, I/155; 'Abdülaziz Buhârî, III/227; İsnevî, III/851; Molla Husrev, s.227, Şevkânî, s.71; Sıddık Hasan Han, *Husûlü'l-Me'mûl*, s.66.

²⁵ eş-Şeyh Muhammed el-Hudârî Bek, *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, Mısır 1969, s.281.

açıktır. Zaten, Hz.Peygamber (S.A.V.), mü'minlerin arasındayken icma'ın teşrii bir değeri yoktur. Zira Rasûlüllah (S.A.V.) icma'ı gerçekleştirenlere muvafakat etmiş olsa, şüphesiz ki delil O'nun sözüdür. Muhalefet ettiği takdirde ise diğerlerinin sözü terkedilerek O'nun görüşüne dönülür²⁶.

6. İttifakın bir dönemde ('asr) gerçekleşmesi kaydı, icma'ın , belirli bir dönemin müctehidlerinin ittifakıyla oluşacağını ifade etmek üzere konmuştur. Böylece, icma'ın oluşması için bütün asırların müctehidlerinin katılımının gerekeceği görüşü, dışlanmış olmaktadır²⁷.

İcma'ın ta'rifinde yer alan ve yer alış gerekçeleri burada kısaca açıklanan bu sınırlandırıcı nitelikteki kayıtlarla ilgili pek çok tartışma vardır. Bu tartışmalardan bazıları da farazi itirazlara cevap niteliği taşımaktadır. Usul kitaplarımızda genişçe yer alan bu münakaşaların detaylarına pek girmek istemiyoruz. Çünkü pratikte fazla bir yararı olduğu kanaatinde değiliz. Şu kadar var ki bunlardan önemli görülen bazı meselelere icma'ın oluşumunu incelerken yer vereceğiz.

Burada şunu da ifade edelim ki Gazalî, lafzî olarak cumhurun tarifinden farklılık gösteren ve avamın da icma'a dahil olması varsayımına dayanan şöyle bir ta'rif yapmaktadır:

26 Subhi Salih, **Me'alimü's-Şeria'tü'l-İslamiyye**, s.20; Muhammed Ebu'n-Nur Züheyr, **Usûlü'l-Fıkh**, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekketü'l-Mükerrreme 1955, III/172.

27 Âmidî, **el-İhkam**, I/255; 'Abdülâziz Buhari, **Keşfü'l-Esrâr** II/227; İbn Emir Hac, **et-Takrîr ve't-Tahbir** III/81; 'Abdullatif b. Abdülaziz İbn Mелеk, **Mebarikü'l-Ezhâr fi Şerhi Menâril-Envâr**, İst. 1314, s.254; Şevkânî, **İrşâ'dü'l-Fuhûl**, s.71; Muhammed Ebu'n-Nur Züheyr, **Usûlü'l-Fıkh**, III/171.

"Hassaten Ümmeti Muhammed'in herhangi bir dini konu üzerinde ittifak etmesidir"²⁸.

Bu ta'rifin zahiri, icma'ın kıyamete kadar gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı gibi bir imaj vermektedir. Bu yüzden de itiraz görmüştür²⁹. Çünkü Ümmeti Muhammed deyimine, Rasûlüllah (S.A.V.) in peygamber olarak gönderilişinin başlangıcından Kıyamete kadar O'na inanan herkes dahildir³⁰. Ancak Gazâlî'nin, ta'rifıyla, böyle bir varsayımı amaçlamadığı kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

"Ümmeti Muhammed, bir lahza da olsa görüş birliğine vardıklarında icma' in'ikad eder"³¹ diyerek icma'ı zaman itibariyle sınırlandırdığı gibi; "Müctehidlerin icma' ettiği bir konuda, o dönemde avamdan birisi muhalefet etse, sahih olan görüşe göre icma' in'ikad eder"³² diyerek cumhurun icma' ta'rifıyla aynı noktaya gelmektedir.

Gazâlî, avamın icma'a katılmasını şöyle izah eder.

Şeriat hükümleri, ya beş vakit namaz, oruç, zekât ve haccın vacip olması gibi hem ilim adamlarının hem de halkın anlayabileceği hükümler, ya da namaz ve alış-veriş hükümlerinin teferruatı gibi sâdece ilim adamlarının iyi kavrayabileceği hükümler olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci türden olanlar, zaten üzerinde icma' edilmiş konulardır. Bu hükümlerde halk, ilim adamlarına muvafakat etmektedir. İkinci türden olanlara gelince, ilim adamları şayet bunlarda bir görüş birliğine varmışsa halk, gerçeğin, ilim adamlarının bu görüş birliğinde olduğunu kabul eder, kimse buna karşı çıkmaz. İşte topyekün

²⁸ Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/173.

²⁹ Kemal b.Hümmam, *et-Tahrir*, s.399.

³⁰ 'Abdulâziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/226.

³¹ Gazâlî, *el-Müstasfa*, I/192.

³² Gazâlî, a.g.e., I/182.

ümme'tin icma'ı böylece gerçekleşmiş olur. Tıpkı ordunun içlerinden bir grubu seçerek anlaşma yapmak üzere düşmana göndermesi ve onların yaptığı anlaşmaya "ordunun anlaşması" denmesi gibi³³.

Görüldüğü gibi Gazâlî'nin icma' anlayışında da icma'ı esas oluşturanlar, müctehidlerdir. Halk, müctehidlerin ittifakına muvafakat etmiş olmaktadır. Böyle olunca Gazâlî'nin ta'rifini cumhurun tanımından pek farklı bir ta'rif olarak görmüyoruz.

Cumhurun yaklaşımından farklı bir yaklaşımı Zahirilerde görüyoruz. İbn Hazm ez-Zahiri, netice itibariyle, icma'ı "Sahabenin bir eser yani bir nas üzerinde görüş birliğine varması" şeklinde ele almaktadır. Böylece ictihadî icma'ı safdışı bırakmış oluyor³⁴. İbn Hazm'ın bu yaklaşımı, teoride cumhurla temel bir görüş ayrılığını ifade etmektedir.

İcma' ile ilgili temel yaklaşımları, verdiğimiz bu üç tanımlama, yaklaşık olarak ifâde etmektedir. Bu üç yaklaşımın dışındaki tanımlamalar, genellikle bu üçünden birine dahil edilebilecek niteliktedir.

II. İCMA'IN DELİL OLARAK ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

A. Hz. PEYGAMBER DÖNEMİ VE İCMA'

Hz.Peygamber (S.A.V) dönemi icma' açısından son derece önemlidir. Çünkü -tabir caizse- icma' kavramının altyapısı bu dönemde oluşturularak mü'minlerin düşüncelerine icma' fikri iyice yerleştirilmiştir.

³³ Gazâlî, el-Mustasfa, s.181.

³⁴ 'Abdûlmecit Türkî, *Polémique entre İbn Hazm et Bâji sur les Principes de la Loi Musulmane*, Alger 1976, s.134; Krş. Ebu Muhammed 'Ali b.Ahmed b.Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûl'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde, Beyrut 1983 IV/136 vd., IV/142.

Bilindiği gibi peygamberlikle görevlendirildiği m.610 senesinden vefat ettiği m.632 tarihine kadar yirmi iki küsur sene Rasûlullah (S.A.V.) e vahiy gelmiş, bu süre zarfında İslâm hukukunun ana kaynağı Kitab (Kur'an-ı Kerim)'in nasları insanlara tebliğ edilmiş, Sünnet de Sahabe tarafından genellikle hafızalarda tesbit edilmiştir.

Bu sürenin yaklaşık oniki küsur yılı Mekke'de geçmiş bu dönemde Rasûlullah (S.A.V.) in bütün gayreti İslâm davetini yayma, tevhid inancını yerleştirme, insanları Allah'a şirk koştuktan vazgeçirme, Ahirete inanma ve yüce ahlâkî değerlere (mekârimi ahlâk) yönelme istikametinde olmuştur. Bu itibarla bu dönemde nazil olan âyet-i kerimeler ve sûreler, çoğunlukla İslâm'ın temel iman esaslarının ve ahlâkî değerlerinin yerleştirilmesi ve benimsetilmesi doğrultusundadır³⁵.

Herhangi bir hukuk sistemi ne kadar mükemmel olursa olsun onu hayata geçirecek, güzelce uygulayacak iyi bir cemaat oluşturulmadıkça o hukuk sisteminden beklenen güzel sonuçları elde etmek asla mümkün olamaz. Bu sebepten olsa gerek ki İslâm Dini, ilkönce sağlam bir inanç ve ahlâk sistemi yerleştirerek İslâm nizamını güzelce uygulayacak, yayacak bir cemaat oluşturmayı hedeflemiştir. Rasûlullah (S.A.V.), yaklaşık yirmi üç sene süren davetinin, onüç senesi gibi yarıdan fazlasını oluşturan bir dönemini bunun için harcamıştır. Bu cemaat, eşine ender rastlanan zulüm, işkence ve sıkıntılara rağmen Kur'an'ın rehberliğinde ve Rasûlullah (S.A.V.) in terbiyesinde yetişmiş; zina, adam öldürme, gasb, her türlü haksızlık, kız çocuklarının diri diri toprağa

³⁵ Ahmed Emin, *Fecrül-İslâm*, Matbaatü'l-İctihâd, Mısır 1928, I/273-274; Ömer Süleyman el-Eşkar, *Tarihü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Daru'n-Nefâis (Amman) ve Mektebetü'l-Felâh (Kuveyt) 1991, s.41, 42; Muhammed el-Hudari Bek, *Tarihü't-Teşri'l-İslâmî* İslâm Hukuk Tarihi, Ter. Haydar Hatiboğlu, Ahmet Sait Matbaası, İst.1974, s.17, 18

gömülmesi gibi tüm olumsuz unsurların yaygın bulunduğu bir toplumun insanların içinden, hakkı savunan, kendinden önce başkasını düşünen, İslâm davetinin yayılması ve bu nizamın hayata geçirilmesi için her türlü fedakârlığa hazır seçkin bir cemaat oluşmuştur.

Bu cemaatin yetişmesinden sonra Yüce Allah mü'minlere Medine-i Münevvere'ye hicrete izin vermiştir. Her türlü imânî ve ahlâkî meziyeti elde etmiş olan bu insanlar, İslâm nizamını güzelce hayata geçirebilecek niteliktedir. Bunun için her şeyden önce bir devlet sistemi gerekmektedir. İşte Rasûlullah (S.A.V.) in de Medine-i Münevvere'ye hicretiyle birlikte bu devlet kurulmuş ve İslâm Nizamının bireylerarası ve milletlerarası hukûkî hükümleri de Hz.Peygamberin davetinin geriye kalan bu son on senesinde ortaya konmuştur. Bu sebeple ahkâm ayetlerini ağırlıklı olarak Medine-i Münevvere'de nazil olan sûreler ihtiva etmektedir³⁶.

Bu dönemde hüküm koyma yetkisi tamamen Rasûlullah (S.A.V.)'e aittir. Herhangi bir olay meydana geldiğinde veya bir anlaşmazlık ortaya çıktığında yahut da sorulması gereken bir şey olursa Rasûlullah (S.A.V.) e müracaat edilir O da problemi çözerdi.

Hız.Peygamber (S.A.V.)'e arzedilen meseleler normalde kendisine gelen vahiyle çözüldü. Vahiy gelmediği takdirde Rasûlullah (S.A.V.) icthatta bulunurdu. Yaptığı içtihadlarda Yüce Allah asla O'nu hata üzere bırakmazdı. Nasıl olursa olsun O'nun ortaya koyduğu çözüme müslümanlar uymak

³⁶ Ahmed Emîn, *Fecrû'l-İslâm*, 1/274; 'Abdülvehhab Hallaf, *Halâsatü Tarihi't-Teşri'l-İslâmî*, Mısır ty, s.11; Muhammed 'Ali Sayıs ve diğerleri, *Tarihu't-Teşri'l-İslâmî*, Kahire 1939, Matbaatü's-Şarkî'l-İslâmiyye, s.3; 'Ali Hasan 'Abdülkadir, *Nazratün 'Amme fî Tarihi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1942, Matbaatü'l-'Ulûm, 1/7-8.

zorundaydı. Çünkü O'ndan sadır olan her hüküm, müslümanlar için bir teşri ve uymaları zorunlu bir kanundu³⁷.

Rasûlullah (S.A.V.)'in hayatında sahabeden icthadda bulunanlar olmuştu³⁸. Hz.Peygamberin kadı olarak görevlendirdiği Hz.'Ali, Mu'az b.Cebel, Huzeyfe el-Yemanî (R.A) bunlardandır. Fakat bu cüz'î icthadlar, Asrı saadette Rasûlullah (S.A.V.) den başkasının teşri yetkisi olduğunu göstermez. Çünkü bunlar genellikle ya mesafenin uzaklığı veya fırsatın kaçacak olması gibi Hz.Peygamber (S.A.V.)e müracaat imkanının olmadığı özel durumlarda vuku bulmaktaydı. Bu içtihadlardan ancak Rasûlullah (S.A.V.) in takrir buyurdukları müslümanlar için bağlayıcı bir delil teşkil etmektedir³⁹. Şu kadar varki Rasûlullah (S.A.V) zamanında yapılan bu içtihadlar bize Hz.Peygamberin icthada izin verdiğini göstermektedir⁴⁰.

Netice itibariyle diyebiliriz ki bu dönemde teşriin kaynağı tamamen ilâhî idi. Yani kitap ve Sünnettî. Bu da ya doğrudan vahiyle ya da Allah Teala'nın Peygamberini icthadında takriri veya doğruya döndürmesi tarzında gerçekleşiyordu⁴¹.

37 Ebu İshak eş-Şatibî, *el-Muvafakat fî Usûlîş-Şeria*, Mısır, ty, Matbaatü'r-Rahmaniyye, IV/24-25; Hallaf, *Tarihü't-Teşri'*, s.11; Muhammed Yusuf Musa, *Tarihü'l-Fikhi'l-İslâmî*, Mısır 1958, Matabiu Dâri'l-Kitâbi'l-'Arâbî, s.21.

38 İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-Muvakk'în*, İdaretü't-Tıbaatî'l-Müniriyye, Mısır ty, I/176; Ebu'l-Feth Muhammed b.'Abdikerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1948, Mektebetü'l-Husayn et-Ticariyye, I/350; Bk.Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ank. 1975, s.43-48.

39 Hallaf, *Hulâsatü Tarihî't-Teşri'*, s.13; Ömer Süleyman el-Eşkar, *Tarihü'l-Fikhi'l-İslâmî*, s.62.

40 Muhammed Yusuf Musa, *Tarihü'l-Fikhi'l-İslâmî*, s.22.

41 Hallaf, *Hulâsatü Tarihî't-Teşri'*, s.17; Şihabü'd-dîn el-Karafi, *el-Fürûk*, Mısır 1344, Matbaatü Dari İhya'l-Kütübî'l-'Arabiyye, I/205, vd.

Durum böyle olunca Hz.Peygamber (S.A.V.) devrinde icma'nın söz konusu olamayacağı açıktır. Çünkü teşriin aslî kaynağı olan vahiy devam etmektedir. Yapılacak tek şey, Allah Rasûlünün getirdiği hükümleri kabul edip uygulamaktan ibarettir⁴².

Zaten O'nun sağlığında O'nun dışında varılacak bir icma'a itibar edilemeyeceği gibi bunu câiz kılacak bir delil de yoktur. Çünkü Rasûlüllah (S.A.V.)'in kendi döneminde gerçekleşecek bir icma'a muvafakat etmesi, delilin, icma' değil O'nun muvafakatı olduğunu gösterir. Muhalefet ettiği takdirde ise diğerlerinin görüşü bırakılır ve O'nun söylediğine dönülür. Çünkü O şeriatın sahibidir⁴³ ve kendiliğinden konuşmaz⁴⁴. Söylediği vahye dayanır. İşte bu sebeple icma'ın ta'rifine " بعد وفاة النبي " Peygamberin vefatından sonra" kaydı konmuştur⁴⁵. Nitekim Hudeybiye musalahası esnasında tüm sahabenin istememesine rağmen Rasûlüllah (S.A.V.) "Ben Allah'ın kulu ve rasûlüyüm Asla emrine muhalefet etmeyeceğim ve O da bana asla kaybettirmeyecektir diyerek sulh akdini imzalamıştır⁴⁶. Bu olay da göstermektedir ki o dönemde yegane teşriî otorite Rasûlüllah (S.A.V.) idi:

Bu dönemde icma' her ne kadar Rasûlüllah (S.A.V.)'in yegane teşriî otorite olması sebebiyle ortaya çıkmamışsa da, İslâm Hukukunun temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Sünnette icma' fikrine esas teşkil eden şûrâ, istişâre ve İslâm cemaatinden kopmama prensipleri mü'minlerin zihinlerine iyice

42 İbn Haldun, **Mukaddime**, M.E. Basımevi, 1st 1988, (Ter. Zakir Kadiri Ugan) I/502.

43 İbn Emir Hac, **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, III/81; Subhi Salih, **Me'allümü's-Şeriatü'l-İslamiyye**, s.20

44 Necm Sûresi, 3,4,

45 Tez.s., 8, 9

46 İbn Hişam, **es-Siratü'n-Nebeviyye**, Beyrut ty, III/331.

yerleştirilerek daha önce de ifâde ettiğimiz gibi icma"nın hücciyetinin altyapısı oluşturulmuştur⁴⁷.

Rasûlullah (S.A.V.)'in Mu'az b.Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken Mu'az (R.A.) ile aralarında şu konuşma geçmiştir:

- Karşına bir olay çıktığında nasıl hükmedeceksin?
- Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim.
- Allah'ın kitabında (hükmünü) bulamazsan?
- Rasûlullah (S.A.V.)'in sünnetiyle
- Ne Raûlullah (S.A.V.)'in sünnetinde ne de Allah'ın kitabında bulamazsan?
- Kendi düşüncemle ihtihadda bulunur, elimden geleni yaparım.

Bunun üzerine Rasûlullah (S.A.V.) göğsüne vurarak: "Hamd, Rasûlullah'ın elçisini, Rasûlullah'ın hoşnut olacağına muvaffak kılan Allah'a mahsustur" buyurdu⁴⁸.

Müctehidin ihtihadında takibetmesi gereken yöntemi anlatan bu rivayet-te "icma"nın yer almamış olması, icma'ın hücciyetini inkâr edenlerin tutunageldikleri bir delil olmuştur⁴⁹. Ancak bu rivayette icma'ın hücciyetini inkâr etmek için tutunulacak bir şey yoktur. Çünkü o dönemde Rasûlullah (S.A.V.)'in tek başına, teşrîf merci olması, zaten icmaa mahal bırakmıyordu. Icma', henüz hüccet değildi⁵⁰. Kitap ve Sünnette hükmünü bulamadığı meselelerde Mu'az (R.A.)'in kendi ihtihadına başvurması ise, meselenin hükmünü öğrenmek için

⁴⁷ Tez. s., 11 vd.

⁴⁸ Ebu Davud, K.el-Akziye (Hadis No: 3292-3293); Tirmizi, K.el-Ahkâm 3 (Hadis No: 1327-1328); Ahmed b.Hanbel, **Müsned**, V/230, 236, 242; Darimî, Mukaddime 20 (s.60)

⁴⁹ Şirâzî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/680; 'Ali Haseballah, **Usûlü't-Teşrîf'ül-İslâmî**, Daru'l-Maarif, Kahire 1959, s.115.

⁵⁰ Ebu İshak eş-Şirâzî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/680; Molla Fenârî, **Fusûlü'l-Bedal'**, II/259.

Rasûlullah (S.A.V.)'e başvurma imkânının olmamasındandı. Ayrıca iyice düşününce, icma'nın da nihayet toplu bir ictihad olduğu ve bu rivayette Sünnetten sonra yer alan "ictihad" kavramının kapsamında değerlendirilebileceği anlaşılır. Böylece bu rivayette icma'nın hücciyetini inkâr edenlere tutunacak bir dal kalmaz.

Diğer taraftan, bazılanca, İslâm Hukukunun üçüncü kaynağı anlamındaki "icma" kelimesinin kullanımı, bizzat Rasûlullah (S.A.V.)'e nisbet edilmiştir.

'Ali b.Ebî Talib'ten rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiş:

- "Ya Rasûlallah! Başımıza, hakkında bir Kur'an (âyeti)nin inmediği ve senden de bir sünnetin geçmediği bir iş gelir (se bu durumda ne yapalım?)" dedim. Şöyle buyurdu:

- "Onun (çözümü) için mü'minlerden âlimleri (veya âbitleri) biraraya getirin (اجمعوا له العالمين (اول العابدين) من المؤمنين واجعلوه مشورى بينكم) ولا تقضوا غيه برأى واحد ve onu aranızda şuraya götürün, onun hakkında bir kişinin görüşüyle hükmetmeyin"⁵¹.

Ancak bu rivayetin senedinde yer alan İbrahim el-Berkî ve Süleyman b.Be'â' münker hadisler rivayet etmişlerdir, kavî (sağlam) raviler değillerdir, kendilerinin rivayetleri hüccet olarak alınamaz ve güvenilemez⁵².

Bu rivayetin dışında "icma" kelimesi, ne Kur'an'da ne de Sünnette usûlû fıkıhta belirtildiği manada yani istilâhî anlamda kullanılmamıştır.

51 Ebu 'Omer Yusuf İbn 'Abdîberr, Camîu Beyani'l-İlm, İdâretü't-Tıba'atî'l-Müniriyye, Dâru'l-Erkâm 1978, II/59; İbnü'l-Kıyyım, İlamü'l-Muvakki'in, I/65; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I/13.

52 İbn 'Abdîberr, a.g.e., II/59; Ebu 'Abdîllah, Muhammed b.Ahmed b.Osman ez-Zehabî, Mi'zanü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Rical, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, I/53; II/197.

Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bu, asla Kur'an'da ve Sünnette icma'ın hücciyetini gösteren deliller olmadığı onlamına gelmez. Nitekim icma'ın hücciyetini gösteren deliller ilgili bölümde genişçe yer alacaktır.

B- SAHABE DÖNEMİ VE İCMA'

Rasûlüllah (S.A.V.)'in h.11 yılında vefatıyla birlikte Sahabe dönemi başlar. Bu dönem birinci hicri asrın sonlarına kadar devam etmektedir⁵³

Sahabe döneminin ilk yılları icma'ın hem bir delil olarak ortaya çıktığı, hem pratik olarak uygulandığı yıllardır. Şöyle ki:

Rasûlüllah (S.A.V.) vefat edince arkasında her yönüyle tedvin edilmiş bir İslâm Hukuku bırakmadı. Bilindiği gibi Sünnet de tedvin edilmemişti. Ancak Rasûlüllah (S.A.V.), arkasında, kendisiyle beraber yaşamış, İslâm'ı hayata geçirişini bizzat müşahade etmiş, davranışlarını görmüş, sözlerini duymuş, ezberlemiş, kendisine sorular sormuş, cevaplarını almış, problemlerini arzetmiş verdiği hükümlere şahid olmuş. Ashabını ve Kur'an ve Sünnetin içine serpiştirilmiş vaziyette fıkhn ve usûlü fıkhn temel kurallarını, ana prensiplerini ve bir takım cüz'î meselelerin hükümlerini bıraktı.

Hayatın akışı içinde müslümanlar Hz.Peygamber (S.A.V.) zamanında karşılaşmadıkları yeni yeni olaylarla karşılaşmaya başladılar Bunların cevapları Kitap ve Sünnette açıkça yer almıyordu. Müslümanlar da bir taraftan

⁵³ Sahabeden en son Ebu't-Tufeyl 'Amir b.Vasile el-Kinânî'nin vefat ettiği söylenmektedir. Uhut harbinin yapıldığı yıl doğmuş olan bu zâtın Müslim ve İbn 'Adi sahabiliğini tesbit etmişlerdir. Vefat tarihi h.100 dūr. 110 olduğu da söylenmiştir. Bk. Muhammed b.el-Hasen el-Hacvî es-Se'âlibî, *el-Fikrû's-Samî fî Tarihî'l-Fikhi'l-İslâmî*, Matbaatü'n-Nehda Tunus t.y., II/4-5.

karşılaştıkları meselelerin dinî hükümlerini, Sahebenin ileri gelenlerine sormaya başlamışlardı. Bütün bu sebeplerden dolayı Hallaf'ın da dediği gibi sahabenin ileri gelenleri, müslümanlara, Kur'an'ın ve Sünnetin naslarının açıklanması Kur'an ve Sünnetin müslümanlar arasında neşredilmesi, yeni meydana gelen ve hakkında nas bulunmayan hususlarda fetva verilmesi şeklinde özetlenebilecek bir teşriî görevi üstlenmeye başladılar⁵⁴.

Bilindiği gibi sahabenin hepsi fıkıh ve fetva ehli değildi. Bazıları Rasûlüllah (S.A.V.)'la uzun süre beraber olmuşlar, O'ndan Kur'an'ı, Sünneti ve hüküm vermeyi öğrenmişlerdi. Bunlar içinde kimileri, Rasûlüllah (S.A.V.)'in eğitiminde İslâm Hukukunun birer müctehidi haline gelmişlerdi.

Ashab-ı kiramın içinde az veya çok fetva verenler bilinmekteydi. Bunlar tesbit edilmişlerdir. Kadın ve erkek sayıları toplam yüz otuz küsur olan bu sahabiler içinde çok fetva vermiş olanlar (el-müksirûn) yedi kişidir: Bunlar, 'Omer b.el-Hattab, 'Ali b.Ebi Talib, 'Abdullah b.Mes'ûd, 'Aişe Ümmü'l-Mü'minîn, Zeyd b.Sabit, 'Abdullah b.'Abbas ve 'Abdullah b.'Omer (R.A)⁵⁵dır.

Sayı itibariyle orta seviyede fetvaları nakledilmiş olanların (el-Mütevassıtûn) adedi de on üç kişi kadardır. Fetva vermekle bilinen diğer sahabiler (el-Mukıllûn) in herbirinin verdiği fetvalar, bir kaç veya beş on fetvayı geçmez. İbnü'l-Kayyim l'lâmü'l-Muvakkî'in de bunların isim ilstesini vermektedir⁵⁶.

⁵⁴ Hallaf, *Hulâsatü Tarihî't-Teşri'î'l-İslâmî*, s.31.

⁵⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûl'l-Ahkâm*, IV/176; İbnü'l-Kayyim *el-Cevziyye*, l'lâmu'l-Muvakkî'in, I/9, I/10.

⁵⁶ İbnü'l-Kayyim, *el-Cevziyye*, a.g.e., I/10, Bk.İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Dâru Sadir, Beyrut 1968, II/334 vd.

Bu sahabilerin büyük çoğunluğu başlangıçta Medine-i Münevvere'de bulunuyorlardı. Bunun içindir ki Sahebe döneminin başlangıcında teşri, hep cemeatin ictihadiyla gerçekleşiyordu. Sahabe döneminin ilk yıllarında yani Hz.Ebu bekr (R.A.)'ın hilâfeti dönemiyle Hz.Ömer (R.A.) hilâfetinin ilk yıllarında Medine-i Münevverede bulunan bu fıkıh ehli sahabilerin biraraya gelmeleri mümkün ve kolaydı. Hakkında nas bulunmayan konularda ileri gelen fakih sahabilerin oluşturduğu bir teşrîf cemiyet, aralarında müzakere ile topluca ictihadda bulunuyor ve onların ortaya koyduğu hükümler genel kabül görüyordu⁵⁷.

Ebu Bekr (R.A.)'a, aralarında anlaşmazlık bulunan taraflar müracaat ettiğinde ilkönce Allah'ın kitabına bakardı. Onda aralarında hükmedebileceği bir âyet bulursa onunla hükmederdi. Allah'ın kitabında bulamaz da Rasûlüllah (S.A.V.) den bu konuda bir sünnet biliyorsa onunla hükmederdi. Onu da bulamazsa çıkar ve müslümanlara:

"Bana şöyle şöyle bir olay geldi. Bu konuda Rasûlüllah (S.A.V.)in bir hüküm verdiğini biliyor umsunuz?" diye sorardı. Bunun üzerine bazen beş on kişilik bir grup toplanır hepsi de Rasûlüllah (S.A.V.) den o konuda bir hüküm zikrederlerdi. Ebu Bekir de "Hamd, içimizde peygamberimizin sünnetinden ezberleyenler kılan Allah'a mahsustur" derdi. O konuda Allah'ın Rasûlünden bir sünnet de bulamazsa ileri gelenleri toplar ve onlarla istişare ederdi.

Şayet görüşleri bir noktada birleşirse onunla hükmederdi⁵⁸

Hz.Ömer de aynı şekilde hareket ediyordu. Kur'an'da ve Sünnet'de bir hüküm bulamazsa Ebu Bekr (R.A.)'ın o konuda bir hüküm verip vermediğine

⁵⁷ Hallaf, *Hulasatü Tarihi't-Teşri'l-İslâmî*, s. 41; Hudari, *İslâm Hukuk Tarihi*, s.143, 144.

⁵⁸ Dârimî, *Mukaddime* 20, s.58; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, II/350; Bk., Hacı, *el-Fikrû's-Sâmî* II/; Hallaf, *Hulasatü Tarihi't-Turasi'l-İslâmî*, s.41; Muhammed Ma'rûf ed-Devâfîbî, *el-Medhal ilâ 'İlmi Usûli'l-Fıkh*, Matbabatü Daril-'İlm Li'l-Melâyin, 1965, s.86.

bakar, Ebu Bekr'in verdiği bir hüküm bulursa onunla hükmederdi. Bulamazsa müslümanların ileri gelenlerini çağırırdı. Bir şey üzerine görüş birliğine vardıkları zaman onunla hükmederdi⁵⁹

Hız.'Osman (R.A.) da ortaya çıkan meselelerde fakih sahabilerin görüşlerini alarak hüküm verirdi. Hız.'Osman (R.A), davacı ve davalı kendisine gelip de hüküm vermek üzere oturunca, ikisinden birine "Git Ali'yi çağır!" diğerine "Git Talha, Zübeyr'i çağır!" şeklinde talimatlar vererek sahabeden bir grubu çağırtırdı. Sonra da davacı ve davalıya "Anlatın (bakalım)" der, onları dinledikten sonra etrafındakilere yönelir ve "Ne diyorsunuz?" diye sorardı. Eğer kendi görüşüne uygun görüş beyan ederlerse onu uygulardı. Yoksa üzerinde daha da düşünür (ve kararını verirdi.) Sonra hasımlar kararı kabul etmiş oldukları halde kalkarlardı⁶⁰.

Bu şekilde biraraya gelmeler sebebiyle nadir olarak görüş ayrılıkları oluyordu. Çünkü toplantıya katılan fetva verebilecek nitelikteki bu sahabilerden her biri diğerlerine bakış açısını, dayandığı delilleri, hakkı ve doğruyu değerlendirış biçimini açıklıyordu. İşte hakkında "sahabe üzerinde icma' etmiştir" denilen hükümlerin çoğu bu dönemde ortaya konmuştur⁶¹.

Sahabe döneminde şuraya ve istişareye büyük bir önem veriliyordu. Onların istişareye bu şekilde önem vermeleri, Kur'an-ı Kerim'de şuranın kendilerine emredilmiş olmasından ve Rasûullah (S.A.V.)in onlara şûrayı hayatlarında uygulayacakları bir sünnet olarak öğretmiş olmasından kaynaklanıyordu. İşte bu yüzden yeni bir durum ortaya çıktığında Halife, hemen

⁵⁹ Hacı, el-Fikrû's-Sâmi II/10; Hallaf, Hulasatü Tarihi't-Teşri, s.41; Bk. İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, II/351; İbnü'l-Kayyim, İ'lamü'l-Muvakki'in, I/70-71; Devalibî, a.g.e., s.87.

⁶⁰ Ebu Bekir Ahmed b. Huseyin b.'Ali el-Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, Matbaai Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-'Osmaniyye, Haydarabat 1355,X /112

⁶¹ Hallaf, Hulasatü Tarihi't-Teşri, s.42; Hudârî, İslâm Hukuk Tarihi, s.144.

müctehid sahabileri toplar onlarla durumu istişare ederdi. Şayet bir hüküm üzerinde ittifak sağlanırsa halife onu uygulama alanına kor ve müslümanlar da buna uyarlardı. İhtilaf edilirse tartışma devam eder, mesela üzerinde kafa yorulur ve herkesin ittifak edeceği bir sonuca ulaşılmaya çalışılırdı. Bu nedenle sahabenin üzerinde icma' ettiği konular çok olmuştur⁶².

Bu tür ilmî tartışmalar sonucunda karşı tarafın delilini daha kuvvetli gören sahabiler, kendi görüşlerinden vazgeçerek o görüşü benimserlerdi. Ilmî tartışmalar, hakkı bulmak amacıyla yapıldığı için işe enaniyet karışmıyordu. Bu sebeple sahabe kiramda önceki görüşlerinden dönüşlerine pek çok örnek vardır⁶³.

Taberî'nin Şa'bî'den rivayetine göre Hz.Ömer (R.A.) sahabenin fakihlerinin Medine-i Münevvere'yi terketmelerine müsaade etmiyordu⁶⁴. Bu isabetli karar bu dönemde şûraya dayalı fıkıhla icmanın oluşmasına imkân veriyordu.

Fetihler genişleyip pek çok yer İslâm ülkesine dahil olunca sahabenin ileri gelenleri de çeşitli şehirlere dağıldılar. Artık hakkında nas bulunmayan herhangi bir konu ortaya çıktığında Kûfe, Basra, Şam, Mısır gibi şehirlere dağılmış bulunan bu müctehid sahâbileri ne Medine-i Münevvere'deki halifenin biraraya getirmesi ne de kendilerinin toplanmaları kolay değildi. Bu itibarla önemli kentlere dağılmış bulunan müctehid sahabiler, hakkında nas bulunmayan konularda icthad, nasların açıklanması ve tefsiri gibi teşrîî görevleri bireysel olarak veya gruplar halinde yerine getirmeye başladılar.

62 Hudârî, **İslâm Hukuk Tarihi**, s.144; Vehbe ez-Zühayfî, **Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Dârü'l-Fıkr, Dimaşk 1986, I/487.

63 el-Hacvî, **el-Fıkrü's-Samî**, II/40.

64 İbn 'Abdilberr, **Camîu'l-Beyânî'l-İlm**, II/88.

Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak pek çok konuda görüş ayrılıkları ortaya çıktı⁶⁵.

İbn Haldun Mukaddime'de icma'nın bu dönemde delil olarak ortaya çıkışını şöyle anlatır.

"Kur'an, yalana nisbet edilmeleri imkansız olan ve sayıları pek çok kimseler tarafından hıfz ve nakledildi. Rasûlullah (S.A.V.) in hadis ve sünnetlerine gelince Hz. Peygamber (S.A.V.) in arkadaşı olan sahabiler tarafından Hz. Peygamber (S.A.V.) in bize ulaşan ve doğru olduğu hakkında bizde kanaat husule getiren rivayetlerle nakledilen hadis ve sünnetleriyle amel etmek vacip olduğuna ittifakla karar verildi. Bu yolla Kur'an âyetlerinin ve Sünnetin delil olduğu tesbit edilmiş oldu. Bundan sonra bu ikisinden, yani Kur'an ile hadis ve sünnetten üçüncü bir şer'î delil doğdu. İcma'dan ibaret olan bu üçüncü şer'î delil şu yolla teşekkül etmiştir. Sahabiler kendilerine muhalefet edenlerin mahalefetini inkârla karşılarlar ve ittifakla reddederlerdi. Onların bu ittifakları ise şer'an sabit olan bir delile dayanıyordu. Çünkü onlar şer'î bir delil bulunmadıkça ittifakla karar vermezlerdi⁶⁶.

İslâm'da ilk icma' Hz.Ebu Bekr (R.A)'ın halifelğe seçimi hususunda gerçekleşmiştir⁶⁷. Hz.Ebu Bekr'in halife seçilmesi hadisesi, bilhassa, sahabenin istisnasız olarak bir halife seçilmesinin müslümanlar üzerine vacip olduğu hususunda icma' etmiş olmalarını ifade eder. İcma' açısından meselenin bu yönü, şahıs olarak Hz.Ebu Bekr (R.A) üzerinde ittifak edilmesinden daha önemlidir.

65 Hallaf, *Hulasatü Tarihi 't-Teşri'*, s.42.

66 İbn Haldun, *Mukaddime*, II/502.

67 İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmî Kelâm, Şehzadebaşı Evkafı İslâmiyye Matbaası, İst, 1339-1341.*

Bu ilk icma'dan sonra sahabe kiram Rasûlullah (S.A.V.) in nereye defnedileceği üzerinde müzakerede bulunmuşlardır. Konuyla ilgili haberi vahid nevinden hadis⁶⁸ zikredilmesi üzerine vefat ettiği yere defnedilmesi üzerinde icma' etmişlerdir.

Bilâhare çeşitli müzâkerelerden sonra zekât vermeyenlerle savaş, Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi ceddenin mirası gibi pek çok konuda sahabe icma' etmiştir. Bunların örnekleri çoktur.

Bilhassa Hz.Ömer (R.A.) meseleleri şûraya dayalı olarak çözdüğü için döneminde bir çok konuda icma' meydana gelmiştir⁶⁹. Bunların içinde müekkid icma' türünden olanların yanında teravih namazındaki uygulamada olduğu gibi inşaî türden icma'lar da vardır.

Sahabe bizzat kendileri icma'ı uyguladıkları gibi kendilerinden sonra gelen Tabiilere de icma'ın delil olarak önemini öğretmişlerdir.

Şa'bî'nin (ö.103/721) Şurayh'tan (ö.78/697) naklettiğine göre Şurayh, Hz.Ömer (R.A.)'a yazarak nasıl hükmetmesi gerektiğini sordu. Hz.Ömer (R.A.) ona şöyle yazdı:

"İlkönce Allah'ın kitabındakiyle hükmet. Allah'ın kitabında yoksa Rasûlullah (S.A.V.)'in sünnetiyle, ne Allah'ın kitabında ne de Rasûlullah (S.A.V.)'in sünnetinde yoksa salihlerin hükmettiğiyle hükmet. Ne Allah'ın kitabında, ne Rasûlullah (S.A.V.)'in sünnetinde ve ne de salihlerin

⁶⁸ Tirmizi, K.el-Cenâiz 33 (Hadis No: 1018)

⁶⁹ Mahmut Esat Seydişehrî, *Tarih-i İlmî Hukuk*, Matbaai Âmire, İst.1331, s.227.

hükmettiğinde yoksa, dilersen hemen ictihad et, dilersen ertele, erteleme senin için ancak hayırlı görüyorum ve's-selâmü aleyküm."⁷⁰

Bilindiği gibi Hz.Ömer (R.A.), siyasetü'l-kada ile ilgili mektuplarında da meseleleri iyi anlayıp kavrayabilmek için teenni ile hareket edilmesini tavsiye etmektedir⁷¹. Bir başka örnek olarak da Abdurrahman b.Yezid'den rivayet edilen aşağıdaki olayı gösterebiliriz:

"Bir gün Abdullah b.Me'sûd'a çözülmesi gereken bir çok mesele sordular. Bunun üzerine 'Abdullah b.Mes'ûd şöyle söyledi:

- Bir zamanlar biz ne hüküm verecek durumdaydık ne de şu bulunduğumuz konumda. Sonra Allah Azze ve Celle gördüğünüz konuma gelmemizi takdir etti.

Bu itibarla bugünden sonra sizden kime hakkında (hüküm verilmesi gereken) bir mesele gelirse Allah'ın kitabıyla hükmetsin. Allah'ın kitabında (hükmü) bulunmayan bir mesele gelirse Peygamberinin (S.A.V.) hükmettiğiyle hükmetsin. Allah'ın kitabında bulunmayan ve peygamberinin (S.A.V.) de hükmetmediği bir mesele gelirse salihlerin hükmettiğiyle hükmetsin. Allah'ın kitabında olmayan, Peygamberinin hükmetmediği ve salihlerin de hükmetmediği bir durum gelirse (kendi) görüşüyle ictihad etsin. Şüphesiz (ictihad yapmaktan) korkuyorum, şüphesiz ki (ictihad yaparken) korkuyorum" demesin. Çünkü helâl, apaçık bellidir haram da apaçık bellidir. Bunların

⁷⁰ Nesâî, K.Âdâbi'l-Kudât 11.Not: Darimî'deki rivayette "Salihlerin hükmettiği" ifadesi yerinde, "insanların üzerinde birleştiği" ifadesi kullanılmıştır. (Dârimî, Mukaddime 20, s.60); Beyhakî, es-Sünenü's-Sağır, K.Adâbi'l-Kadı 5 Babü ma Yahkümü bihi'l-Hakîm (Hadis No: 4129; IV/130); Sünenü'l-Kübra, X/110-115.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyasiyye, Matbaatü Lecneti't-Tercümeti ve'n-Neşr, Kahire 1941, s.24.

arasında şüpheli şeyler vardır. Bu itibarla seni şüpheyeye düşüreni bırak, şüpheyeye düşürmeyene bak⁷²"

Bu rivayetin Darimî'deki bir diğer varyantında da salihlerin hükmettiği" ifadesi yerine "müslümanların üzerinde icma' ettiği" ifâdesi kullanılmıştır⁷³

Bu kanuda bir başka örnek de şudur:

İbn 'Abbas (R.A.)'a bir mesele sorulduğunda, şâyet hükmü Kur'an'da varsa onu haber verirdi. Kur'an-ı Kerim'de yok da Rasûlüllah (S.A.V.) in Sünnetinde varsa onu bildirirdi. Kur'an'da ve Sünnette de yoksa Hz.Ebu Bekir ve Ömer (R.A.) dan (konuyla ilgili bir hüküm varsa onunla hükmeder) onlardan da herhangi bir hüküm nakledilmemişse kendi görüşüyle hükmederdi⁷⁴.

İşte sahabeden nakledilen bu rivayetlerde ve özellikle Hz.Ömer (R.A.)'ın Kadı Şurayh'a verdiği talimatlarda icma'ın varlığının ve icma'ı almanın zorunluluğunun ifâdesi vardır⁷⁵.

Halife Ömer b.Hattab (R.A.) hem devlet başkanı hem de bir müctehid olarak âdeti organize bir şekilde icihadların bir noktada toplanarak icma'ın gerçekleşmesine gayret sarfediyordu. Zaman zaman kendi görüşlerinden vazgeçtiği olurdu. Döneminde o, fikhın mihveriydi. Sünnet üzere yürünmesinde de yönlendirici bir rol oynuyordu. Pek çok müctehid sahabe de kendisine bu konuda yardımcı oluyordu.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu dönemde müctehidlerin icma'ı sonraki asırlara nisbetle daha kolaydı. Çünkü sahabenin büyük bir çoğunluğu, özellikle

⁷² Nesâî, K.Âdâbi'l-Kuzât, 11; İbn Sa'd, Tabakatü'l-Kübra, II/366.

⁷³ Darimî, Mukaddime 20, s.61.

⁷⁴ Darimî, Mukaddime 20, s.59.

⁷⁵ Muhammed Yusuf Musa, Tarîhu'l-Fıkhî'l-İslâmî, s.22-23.

müctehid olanları hilâfetin merkezi Medine-i Münevvere'de ikamet, ediyorlardı. Zira Hz.Ömer (R.A.) ileri görüşlülüğüyle fakih sahabilerin Medine-i Münevvere'yi terkederek fethedilen bölgelere gitmelerine müsaade etmiyordu. Fakih sahabilerin fethedilen bölgelerden herhangi bir kente gitmesine sadece fethin gerektirdiği zorunluluk durumlarında izin veriyordu.

İslâm Hukukunun Asrı Saâdette atılan temelleri üzerine hızla gelişmeye başladığı bu dönemde Hz.Ömer (R.A.)'ın bu hareketi çok büyük önem taşımaktaydı. Böylece Hz.Peygamber (S.A.V.) in dizinin dibinde yetişmiş, onun eğitiminden geçmiş, vahyin nuzûlüne ve Rasûlullah'ın teşriine şahid olmuş sahebei kiram cevap verilmesi gereken her hangi bir olay meydana geldiği zaman biraraya gelip istişare ve tartışma yapabiliyorlardı. Neticede çoğu zaman ittifak ve icma' gerçekleşiyordu⁷⁶. Çünkü hepsinin amacı hakkı elde etmek olan bu ihlaslı seçkin cemaat birbirlerinin delillerini ve konuya yaklaşımlarını görüp değerlendirebiliyor, karşısındakinin daha isâbetli görüşe sahip olduğunu sezince de kendi görüşünden derhal vazgeçebiliyordu.

Ancak sahabe çeşitli bölgelere dağıldıktan ve hele hele aralarında siyâsî bölünmeler başladıktan sonra Hulefai raşidin dönemindeki gibi bir icma'ın oluşabilmesi çok zor hale geldi.

Bilindiği gibi Hz. 'Osman (R.A.)'ın şehid edilmesi, Hz.'Ali (R.A.)'ın halife seçilmesi ve Muaviye'nin karşı çıkmasıyla gelişen olaylar neticesinde Sıffîn Savaşı vuku' bulmuş ve Hakem olayı ortaya çıkmıştı⁷⁷. Bunun sonucunda halife ve hilafetin durumuyla ilgili olarak müslümanlar Haricîler, Şîîler ve Ehl-i Sünnet olmak üzere üçe bölündüler. Bu bölünme teşrie de yansdı.

⁷⁶ Muhammed Ali Sayis ve diğ, *Tarihu't-Teşri'l İsamî*, s.96, 97.

⁷⁷ Bk.Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/22 vd.

Haricîler, "Osman, 'Ali, Muaviye ve bunlardan herhangi birinin tarafını tutup yardım eden sahabilerden gelen hadislerde yer alan hükümleri almadıkları gibi bunların hadislerini, görüşlerini ve fetvalarını reddettiler. Sadece kendilerini tutanların rivayet ettikleriyle kendi âlimlerinin görüşlerini ve fetvalarını tercih ettiler. Böylece onların özel bir fıkı oluşturmaya başladı.

Şia da aynı şekilde sahabenin ezici çoğunluğunun (cumhur) Rasûlullah (S.A.V.) den rivayet ettiği pek çok hadisi reddettiler, görüşlerine ve fetvalarına itimad etmediler. Şia'nın gruplarından her biri, Ehl-i Beyt'ten imamlarının rivayet ettiği hadislerle ve fetvalarına itimad ettiler. Böylece onların da özel bir fıkı oluşturmaya başladı.

Müslümanların ezici çoğunluğuna gelince (cumhuru müslimin) sahabiler arasında ayırım yapmaksızın sika ve adil ravilerin rivayet ettiği her sahih hadisi delil olarak aldılar. Aynı şekilde tüm sahabenin fetvalarını da kabul ettiler.

Bu bölünmenin tabii bir sonucu olarak miras, vasiyet, evlilik vb. pek çok konuda Ekhl-i Sünnetin fikhî hükümleriyle Şia ve Haricilerin fıkıhlarının hükümleri farklılıklar gösterir⁷⁸.

İşte sahabenin çeşitli bölgelere dağılmış olması, müslümanlar arasında çıkan siyasî ihtilaflar, İslâm dinine değişik ırklara mensup insanların kitleler halinde girmeye başlaması gibi nedenlerle artık dinin temel meseleleri dışındaki icthadî konularda bir icma'nın gerçekleşmesi hususiyle de inşâî manada (yeniden hüküm koyan) bir icma'nın gerçekleşmesi artık çok zor hale geldi. Gerçi ilim adamları o dönemde her türlü külfeti göze alarak seyahatler yapıyorlar, birbirleriyle görüşüyorlardı. Ancak Tarih, bize ta'rif edildiği şekilde dönemin tüm

78 Hallaf, Hulasatü Tarihî't-Teşri', s.48.

müctehidlerini biraraya getiren bir buluşmadan söz etmiyor. Artık bundan sonra ancak sükûti icma'dan veya muhalifi bilinmeyen görüşten yahutta ekseriyetin (cumhur) görüşünden söz etmek mümkündür. Bunlar ise âlimlerin çoğunluğu (cumhur) tarafından birer kuvvetli delil olarak alınmakla birlikte icma' olarak görülmemektedir.

Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin (ö.1176/1762) ifade ettiği gibi⁷⁹ Sahabe, Rasûlullah (S.A.V.)'den şeriatı iki şekilde almıştır: Bunlardan biri zahiridir. Bu mütevatir veya mütevatir olmayan nakle dayanır.

Ümmetin, Rasûlullah (S.A.V.)'den şeriatı alışının ikinci tarzı ise delâlet yoludur. Bu da şöyle olmaktadır: Sahabe, Rasûlullah (S.A.V.)'in bir şey söylediğini veya yaptığını görüyor, bundan vacip veya başka bir hüküm çıkarıyor. Çıkardıkları bu hükmü, "falan hüküm, vacip veya caizdir" şeklinde haber veriyorlar. Sonra onlardan aynı şekilde Tabîler alıyor ve üçüncü kuşağa (Etbaü't-Tabiin)'e aktarıyor. Üçüncü kuşak da onların fetvalarını ve kadalarnı (yargı kararlarını) yazıya geçirerek tedvin edip işi sağlama bağlıyorlar⁸⁰.

İşte Şeriatın bu ikinci tarzda alınan kısmının muhafazası ve daha sonraki kuşaklara naklinde icma' çok önemli rol oynamıştır.

Usûl âlimlerinin, ictihad ehliyeti için, üzerinde icma' edilmiş hususların bilinmesini şart koşmasının nedeni de, müctehidin, sahabe'nin delâlet yoluyla naklettiği üzerinde ittifak edilmiş konulara aykırı hüküm vermemesi içindir. Çünkü bu tür hükümlere senet teşkil eden, Hz.Peygamber'in fiili, takriri veya sözü, bazen üzerinde icma' edilmiş olması sebebiyle nakledilmemiş

⁷⁹ Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Balîğa, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts. I/131-132.

⁸⁰ Şah Veliyyullah ed-Devlevî, a.g.e., I/132.

olabilmektedir. Konu üzerinde sahabenin icma' etmiş olmasının, o hükme senet teşkil eden haberin naklinden müstağni kılmış olabileceği, usulcüler tarafından ifâde edilmektedir⁸¹.

Sahabenin icma'ı, üzerinde icma' ettikleri konuda tümünün aynı görüşü paylaştığının ifadesidir. İslâm'ı, bizzat Hz.Peygamberden almış olan bu birinci kuşağın böyle herhangi bir konuda görüş birliğine varmış olması, o meselenin hükmünün İslâm'a göre öyle olduğunu gösterir. Bunun içindir ki Harici ve Şîilerden başka bütün mezhepler, Zahiriler de dahil olmak üzere sahabilerin icma'ını hüccet saymışlardır⁸². Aslında böyle bir icma'ı Şîilerin de kabul edeceği söylenebilir. Çünkü sözünü ettiğimiz icma', tüm sahabenin görüş birliğidir. Böyle bir görüş birliği içinde Hz.'Ali ve Ehli Bey'te yer almış olacaktır.

Burada sahabenin icma'ını tarihi süreç açısından incelemeye çalıştık. İlerde^{icma'} sahabeye hasreden görüşlere ve sahabenin icma'ının mertebesine de temas edeceğiz.

C. SAHABEDEN SONRA İCMA'

1. Tabi'in Dönemi:

Sahabe sonrası dönemi, sahabe döneminden kesin hatlarla ayırmak mümkün değildir. Çünkü Dört Halife döneminden sonra İslâm Hukukunda Tabii'nin ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Bu noktadan hareketle İslâm Hukuk Tarihinde genellikle Hz.Muaviye'nin halifeliğe geldiği 41 h.tarihi, (milâdî 661)

81 Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/227; Molla Fenârî, *Füsûlü'l-Bedâi'*, II/255; Hamid Efendi, *el-Hamidi 'Ala Mir'âtü'l-Usûl*, Dâru't-Tıba'atı'l-'Amira, İst 1280 H., II/294; Şevkânî, *İrşadü'l-Fühûl*, s.68.

82 Muhammed Ebu Zehre, *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Ayyıldız Matbabası, İst. 1978, Ter: Abdülkadir Şener, s.43.

Tabiin dönemi için başlangıç alınmaktadır. Tabiin döneminin başlangıcı nasıl ki Sahabe dönemiyle içiçeyse sonu da Etbaü't-Tabiin ve müctehid imamlar dönemleriyle içiçedir⁸³

Tabiin dönemi siyasi bakımdan Emeviler dönemine rastlamaktadır. Hz.Muaviye'nin hilâfete gelmesiyle birlikte siyasi plânda şûraya dayalı devlet başkanlığı dönemi de sona ermiş, Emevî hanedanının babadan oğula geçen asabiye dayalı meliklik dönemi başlamıştır.

Bu dönemde Ömer b.'Abdülaziz (ö.101/720) dışındaki siyâsîler, icma'nın oluşumuna imkân verecek şûra ve istişâreye önem vermedikleri gibi ilim adamlarını biraraya getirecek organizatörlük görevini de yerine getirmemişlerdir.

Bilhassa Hz.Ebu Bekir ve Hz.Ömer (R.A.) döneminde fakihlerin aşağı yukarı hepsinin görüşleri alınarak ve istişâreye dayalı olarak hükümler verilirken Tabiin döneminde aynı şey pek yapılamadı. Siyasiler tarafından şûraya ve istişâreye gereken önem verilmeyince ilim adamlarının şahsî gayretleriyle icma'nın oluşumunu sağlayabilecek bir şûra gerçekleştirilemiyordu. Bu yüzden Raşit Halifeler döneminde önemli bir yer tutan icma' bu dönemde artık organize bir şekilde oluşamıyordu. Ancak Raşit Halifeler döneminde üzerinde icma' edilen konular olduğu gibi kabul edildi ve asla bunların dışına çıkılmadı. Bunların dışına çıkılmasına şiddetle tepki gösterildiği için kimse Sahabe döneminde üzerinde icma' edilmiş hususlara muhalefete cesaret edemezdi.

⁸³ H.180 tarihine kadar yeryüzünde en az bir Tabiinin bulunduğu belirtilerek, Tabiin döneminin bu tarihe kadar sürdüğü ifade edelmekte ise de (Bk.Kamil Miras, *Tarihî İlmî Fıkıh*, Matbaa Âmire, İst. 1331, s.3) h.120 lerden itibaren teşride Tabiinin ağırlığı kaybolmaya Etbaü't-Tabiinin ve müctehid imamların ağırlığı artmaya başlamıştır.

Tabiin döneminin siyasilerinden Ömer b.'Abdilaziz ise istişâreye büyük önem vererek Hulefai Raşidin dönemindeki şûraya dayalı icthadı ihya etmek sûretiyle bu dönemde bir istisna teşkil etmiştir. Kendisinin, ortaya çıkan meselelerde devamlı istişare ettiği bir heyeti vardı⁸⁴.

Hız.Ömer (R.A.)'in yeni ortaya çıkan meseleleri görüşerek hükümlerini tesbit etmek için kendi döneminde mecbur kalmadıkça fakih sahâbilerin Medine'yi terketmelerine izin vermediğini belirtmişik.

Hız.'Osman (R.A.) zamanında ise, dini öğretmek için, fakih sahabiler, İslâm ülkesinin önemli merkezlerine dağılmaya başladılar. Gittikleri yerlerde ilim öğrenmeye istekli ve kabiliyetli olan kimseler, bu sahabilerin etrafında halkalanmaya başladı. Bu kimseler, Hız.Peygamberin terbiyesinde ilim öğrenmiş ve fikhî meleke kazanmış olan bu sahabilerden hiç ayrılmadılar ve onlardan Kur'an'ı öğrendiler, hadisleri alıp rivayet ettiler ve fetvalarını alıp muhafaza ettiler. Teşriin sırlarını ve hüküm çıkarma metodlarını anlayıp öğrendiler⁸⁵.

Bu itibarla icma' açısından Tabiin ve daha sonrakiler dönemleriyle sahabe dönemini ayıran en önemli husus, Tabiin döneminden sonra ileri gelen fakihlerin artık sahabe dönemindeki gibi birarada bulunmaması ve değişik kentlere dağılmış olmasıdır.

Tabiin döneminin icma'ı ümmet açısından diğer bir önemli yanı da bu dönemde Irak ve Hicaz medreseleri (ekolleri) nin oluşması ve ilim adamlarının Ehlü'r-Re'y (Re'y taraftarları) ve Ehlü'l-Eser (Hadisçiler: Eser taraftarları)

⁸⁴ İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, VII/324; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, I/110.

⁸⁵ Hallaf, Hulasatü Tarihi't-Teşri'l-İslâmî, s.61, Çeşitli kentlerdeki önde gelen Tabii fakihleri için bk.İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, c. V, VI, VII; Hayrettin Karaman, İslâm Hukuku'nda İctihad, s.85-86.

şeklinde iki büyük ekole ayrılmış olmalarıdır. Bu ekolleşmeden sonra artık Ayet ve hadislerle veya sahabenin icma'ıyla net bir şekilde ortaya konmuş meselelerin dışında topyekün ümmetin icma'ını beklemek pek mümkün görünmemektedir⁸⁶.

Şu kadar varki, Irak ve Hicaz medresesi mensuplarının kendi aralarında ittifakları gerçekleşiyordu -ki bunlar mahalli birer icma' konumundaydı, topyekün ümmetin icma'ını ifade eden icma'ı ümmet değildi.-

İcma'ı ümmet açısından Tabiin döneminin fonksiyonlarından en önemlilerini şöylece özetleyebiliriz:

1. Sahabenin üzerinde icma' ettiği meselelerin daha sonraki kuşaklara aktarılması
2. Sahabenin üzerinde icma' ettiği herhangi bir meselenin -hükmün üzerine bina edildiği illet varolduğu sürece- değiştirilemeyeceği ve buna muhalif bir görüş ortaya konamayacağı fikrinin yerleştirilmesi.
3. Yaygın bir şekilde bölgesel icma'ların oluşması ve fakihlerin kendi bölgelerinin icma'larının dışına çıkmamayı iltizam etmesi.

2. Tedvin ve müctehid imamlar Dönemi:

Tabiin döneminden sonra "Tedvin ve müctehid imamlar Dönemi" şeklinde ele alınan, h. ikinci asrın başlarından dördüncü asrın ortalarına kadar yaklaşık ikiyüzelli yıl kadar süren ve Tabiinin yaşça küçük olanlarını, Etbaü't-

⁸⁶ Bu ekoller, görüşleri, prensipleri ve temsilcileriyle ilgili geniş bilgi için bk.Esat Kılıçer, *İslâm Fıkhdında Re'y Taraftarları* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,) Cihan Matbaası Ankara 1975, s.28-42; Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İrfan Matbaası, İst.1975, s.101, 125.

Tabiîn'i (İslâm'ın üçüncü kuşağı) ve müctehid imamları içine alan dönem gelmektedir.

Bu dönemin Tedvin ve müctehid imamlar dönemi olarak nitelendirilmesinin sebebi, yazım ve tedvinin bu dönemde büyük bir canlılık kazanması, Sünnetin Sahabe, Tabiîn ve Etbaü't-Tabiîn fetvalarının tedvin edilmesi, Tefsir, Hadis ve fıkıh alanında kapsamlı kitapların, usûlü fıkıhta risâlelerin yazılmış olmasıdır.

Bu dönem, İslâm Hukukunun altın çağıdır. İslâm Hukukunda pek çok büyük müctehidin yetiştiği, İslâm Hukukunun gelişip olgunlaşıp meyvesini verdiği, onca genişliğine ve farklı unsurları kapsamına almasına rağmen İslâm Devletinin hukûkî ihtiyaçlarını karşılayan hukûkî servetin ortaya çıktığı bu dönemde⁸⁷ icma'ı ümmetin İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak algılandığını görüyoruz. Bu dönemde teşri'in kaynakları dörttü. Kur'an, Sünnet, İcma', kıyas yahut diğer istinbat türlerinden biriyle icthad. Müfti, kendisine sorulan fetvanın hükmünü naslarda bulursa onunla hüküm verirdi. Bu konuda bir nas bulamaz da kendinden önceki âlimlerin icma' ettiklerini görürse onunla hükmederdi. Ne bir nas ne de bir icma' bulamazsa icthad ederdi⁸⁸.

İcma' açısından bu dönemin özel bir yeri vardır. Bu dönemde, geniş bir alana yayılmış bulunan İslâm Devletindeki ilim adamlarının, topyekün biraraya gelerek icma'ın tanımında ve şartlarında öngörüldüğü şekilde meseleleri görüşüp tartışmaları imkânsız görünmektedir. Nitekim pratikte böyle bir toplantı veya biraraya gelmenin gerçekleşmediği tarihen sabittir. İlim adamlarının seyahatleri, birbirleriyle görüşmeleri, tartışmaları çok olmuştur. Ancak, İslâm âlemindeki topyekün ilim adamlarını biraraya getiren bir toplantı veya görüşme

⁸⁷ Hallaf, *Hulâsatü Tarihi't-Teşri'l İslâmî*, s.57, 58.

⁸⁸ Hallaf, a.g.ö., s.65.

olmamıştır. Fakat hemen hemen bütün ilim adamları fetvalarında Kitap, Sünnet ve Sahabenin ittifakının dışına çıkmamayı iltizam ettikleri için dinin temel meselelerinde, diğer bir deyişle dinden olduğu zorunlu olarak bilinen konularda çoğu zaman aynı sonuçlara ulaşılabiliyordu. Bu itibarla Kitap ve Sünnette açıkça yer alan veya Sahabenin, Tabiinin üzerinde ittifak ettiği konularda gıyabi ittifakların meydana gelmesi mümkündür.

Bunun yanında verilen fetvalar İslâm âlemine intişar ediyor, duyuluyor ve bu fetvalardan bazılarına karşı çıkılmıyordu. Böyle durumlarda ilim adamları arasında tartışmalı olan sükûfî icma'dan söz etmek mümkündür.

Sünnetle birlikte Sahabî ve Tabiî fetvalarının derlenmiş olmasının, selefîn daha önce hakkında nas bulunmayan pek çok konuda çözüm üretmiş olmalarının ve onlardan nakledilen tefsir ve fıkıhla ilgili açıklamaların, bu dönemde ilim adamları arasında birleştirici bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, icma' açısından bu dönemin en önemli yanı, icma' ile ilgili kurallar ve prensiplerin bu dönemde tesbit edilmiş olmasıdır. Bu dönemde tesbit edilen kurallar, bilâhare daha da detaylandırılarak icma' ile ilgili pek çoğu varsayıma dayalı itirazlara cevaplar bile üretilmiştir.

Şüphesiz ki tedvin hareketi başlamadan önce de icma' biliniyor ve İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak teşri'de göz önünde bulunduruluyordu.

Daha İmam Şafiî'ye gelmeden Hicrî İkinci asrın başından itibaren İmam Ebu Hanife, Malik, Evzaî, Ebu Yusuf gibi müctehidlerin yaşadığı ictihad döneminde, daha önce üzerinde icma' edilmiş konular aynen benimsendiği gibi henüz üzerinde icma' oluşmamış konularda da âmmetü'l-ulema = ilim adamlarının hepsinin veya çoğunluğunun görüşleri delil kabul ediliyordu.

Mesela İmam Ebu Yusuf, er-Raddü 'Ala Siyeri'l-Evzaî adlı eserinde, ganimet malları taksim edilirken iki atla savaşa katılmış olana at başına pay verilip verilmeyeceği meselesinde icma' in'ikad ettiğini söyleyerek icma'ı delil gösteren İmam Evzaî ile konuyu şöyle tartışıyor:

"Beraberinde iki at olduğu halde savaşa katılan kimse hakkında Ebu Hanife: (Allah ondan razı olsun) "Sadece bir at için hisse ödenir" demiştir.

Evzaî ise (Allah rahmet eylesin) "İki at için hisse ödenir. Bundan fazlası için hisse ödenmez. İlim adamları da (Ehl-i İlm) bu görüştedir. İmamlar da bununla amel etmişlerdir" demiştir.

Ebu Yusuf diyor ki: Ne Rasûlullah (S.A.V.)'den ne de ashabının hiçbirinden iki ata hisse verildiğine dair bize bir tek hadisten başka bir şey gelmemiştir. (Böyle pek çok kimsenin bilmesi gereken bir konuda) bir tek kişinin rivayeti bize göre şazdır. Bunu (delil olarak) almayız.

Evzaî'nin "بذلك عملت الأئمة وعليه وعليه أهل العلم" : İmamlar bununla amel etmiştir. İlim adamları da bu görüştedir." sözüne gelince: Bu aynı Hicazlıların "Bu konuda geçmiş uygulama var = وبذلك" sözlerine benziyor. Bu kabul edilmez ve (böyle ilmi meseleler) cahillerden alınamaz. Bununla amel eden imam ve bunu alan âlim kimdir? (Bunu açıklayın) ki, o kendisinden ilim alınabilecek birisi mi, ilmi konuda ona güvenilebilir mi güvenilemez mi bakalım"⁸⁹.

⁸⁹ Ebu Yusuf, el-İmam Ya'kub b. İbrahim el-Ensârî, er-Raddü 'Ala Siyeri'l-Evzaî, Heccetü İhyai'l-Maarifi'n-Numaniyye, Haydarabat, ty., s."1,42.

Burada görüyoruz ki Evzâî ilim adamlarının görüşünü ve imamların uygulamasını yani icma'ı delil olarak kullanmaktadır. İmam Ebu Yusuf ise bunu kabul etmiyor. Kendilerinden ilim alınabilmesi ve sözlerinin delil olarak kullanılabilmesi için ilim ehli denilen kimselerin gerçekten ehil olup olmadıklarının tesbit edilmesi gerektiği bunun ise ancak bu ilim adamlarının bilinmesiyle mümkün olabileceğini ifade ediyor.

İmam Ca'fer es-Sâdık'tan (80-148 h.) da kendilerinden razı olunan, âdil iki ravi ihtilâf ettiklerinde, rivayeti üzerinde icma' edilen görüşe (*الجمع عليه*) uygun olanın tercih edileceği nakledilmiştir⁹⁰.

Onun bu kuralına göre icma'a muhalif olan haberin icma' ile reddi, icma'a uygun olanın da (Rasûlullah^ﷺ) isnadı caiz olmaktadır. Bu İmamı Sâdık'ın istidlâlde icma'a yer verdiğini gösteriyor.

İmam Ebu Hanife, bu dönemin en büyük hukukçularından biridir. Her ne kadar kendisi İmam Şafiî gibi usûlünü yazmamışsa da, fıkhi, talebesi İmam Muhammed'in kitapları vasıtasıyla bize kadar gelmiştir.

Ebu'l-Hasen el-Kerhî'den (260/873-340/952) başlamak üzere Onun fikhını inceleyen Hanefi âlimleri, O'nun usûlünü tesbit etmişlerdir. Hanefi âlimleri bu incelemeleri sonucunda İmam Ebu Hanife'nin icma'ı bir delil olarak aldığı sunucuna varmışlardır⁹¹.

İmam Ebu Hanife'ye göre sahabilerin ihtilâf ettiği bir meselede, onların görüşü tamamen bırakılarak onların hiç birinin söylemediği bir görüşe gidilmesi câiz değildir. Aksine müctehid, onların görüşlerinden kendine uygun geleni

⁹⁰ Muhammed Ebu Zehre, *el-İmamü's-Sâdık*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ty., s.461.

⁹¹ Muhammed Ebu Zehre, *Ebu Hanife*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ty, s.235.

seçer. Kendisinden nakledilen şu ibarenin, O'na nisbete konusunda, bütün haberler birbirini desteklemektedir⁹².

"(Meselenin hükmünü içinde) bulduğum zaman (ilkönce) Allah'ın kitabını alırım. Onda bulamazsam Rasûlullah (S.A.V.)'in sünnetini alırım. Ne Allah'ın kitabında ne de Rasûlullah'ın sünnetinde bulamadığım zaman ashabının kavillerinden dilediğiminkini alır dilediğimi bırakırım. Sonra onların kavlini (temelli) bırakarak başkalarının kavline gitmem. Fakat iş İbrahim, Şa'bî, el-Hasen, İbn Sirîn, Sa'd b. Museyyeb (bazı zavatı saydı) e gelince: Onlar icthad ettiler. Onların icthad ettiği gibi ben de icthad ederim"⁹³.

Bu ifade, Ebû Hanife nezdinde ilk delilin Kitap, ikincisinin sünnet, üçüncüsünün sahebenin icma'ı olduğunu, sahabe ihtilâf ettiği takdirde ise, onların sözünü topyekün bırakarak başkasınınkini almadığını, ancak hangisini isterse onu seçtiğini ve seçiminin, kendi nazarında kıyasa daha uygun veya Kitap ve sünnetten istinbat edilene daha muvafık olmasına bağlı olduğunu ifade ediyor⁹⁴.

Muhammed Ebû Zehre şöyle söylemektedir: Kitabı, sünneti, sahabenin görüşlerini, kıyası delil olarak aldığı gibi icma'ı da delil aldığını belirten bir metin bulabilmek için Ebû Hanife'nin tarihini rivayet edenlerin eserlerini inceledik. Ancak Mekki⁹⁵'nin menâkıbında yer alan :

⁹² Ebu Zehre, **Ebû Hanife**, s.318.

⁹³ Ebu Bekr, Ahmed b.'Ali el-Hatib el-Bağdâdî **Tarihu Bağdat** ev Medinetü's-Selâm, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, İy., VIII/366; Ebu 'Omer Yusuf İbn Abdilberr, **el-İntika fî Fezâil's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukaha**, Mektebetü'l-Küdüs, Kahire 1350., s.142.

⁹⁴ Ebu Zehre, **Ebu Hanife**, s.240.

⁹⁵ Ebu'l- Müeyyed Muvaffak b.Ahmed b.Muhammed b.Said (Hatibu Havarizm 484-568), **Menakıbü'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanife**, Matbaatü Meclisi Dâirati'l-Maarifin Nizamiyye, Haydarabat 1321, I-IIc.

كان ابو حنيفة شديد الاتباع لما كان عليه الناس ببلده

"Ebû Hanife beldesindeki insanların (ulemanın) üzerinde bulunduğu hususlara son derece bağlıydı." ibâresiyle Sehl b.Müzâhim'in kendisinden naklettiği şu ibâreyi bulabildik:

كلام ابى حنيفة اخذ بالثقة و فرار من القبح والنظر فى معاملاته
الناس وما استقاموا عليه و صلح عليه امورهم

"(İctihad konusunda) Ebû Hanife'nin sözü, güvenilir olanı almak, çirkin olandan kaçınmak, insanların, istikamet üzere ve maslahata uygun davranışları üzerinde düşünmek, (doğrultusundadır.)

Süfyan es-Sevrî de O'nun, Kûfe ulemasını üzerinde bulduğu hususlara bağlı olduğunu ifâde ediyor⁹⁶.

O'nun istinbat yollarını araştıran muasırlarından nakledilen bu iki ifade İmam Ebû Hanife'nin beldesinin fukahasının üzerinde icma' ettiğine tabi olduğunu, nassın olmadığı yerde insanların muamelesi üzere hareket ettiğini tesbit etmektedir. Bu durum, O'nun müctehidlerin üzerinde ittifak ettiklerini öncelikle aldığını şüphe bırakmayacak şekilde isbat ediyor. Kendi beldesinin fakihlerinin ittifakına bağlı olanın, kendi beldesinin fakihlerinin de dahil olduğu topyekün ulemanın ittifakına tabi olmaması düşünülemez⁹⁷.

İmam Ebû Hanife'nin talebesi İmam Muhammed de şöyle söylemektedir:

96 İbn 'Abdilber, el-İntika, s.142.

97 Ebû Zehra, Ebu Hanife, s.315.

"İlim dört nevidir: Allah'ın Kitabında olan ile ona benzeyen, Rasûlüllah (S.A.V.)'in sağlam bir senetle nakledilen sünnetinde olanlar ile onlara benzeyenler, Sahabenin üzerinde icma' ettiği hükümler ile onlara benzeyenler. Sahabenin ihtilaf ettiği hükümlerde böyledir, bunlar toplan terkedilmez, birisi seçilince benzeyenleri ona kıyas edersin- ve nihayet müslüman fakihlerin âmmesi (ekseriyeti veya tamamı) tarafından iyi görülmüş olanlarla bunlara benzeyenlerdir. İlim bu dört türün dışına taşmaz⁹⁸.

İmam Muhammed'in bu ifadesi icma'ı delil olarak aldığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Müctehid imamlar döneminin dört büyük imamı içinde belki de icma'ı en çok zikreden ve en çok delil olarak kullanan İmamı Malik'tir. Muvatta'ında sık sık icma'ı

الامر بالمجتمع عليه عندنا (Bizde üzerinde birleşilen husus)

diyerek delil getirir⁹⁹.

O'nun bu الامر بالمجتمع عليه عندنا sözüyle neyi

kasdettiğini kendisine İsmail b.Ebi'l-Uveys sormuş, İmam Malik de bunu şöyle açıklamıştır:

الامر بالمجتمع عليه عندنا : Bizim nezdimizde üzerinde birleşilen husus" sözü, hakkında hiç ihtilaf olmayandır, eskiden de şimdi de hakkında hiç ihtilaf olmayandır. " الامر بالمجتمع عليه "

Üzerinde birleşilen husus" sözüne gelince bu, her ne kadar bazı ihtilaflar olsa da ilim adamlarından benim beğendiğim ve kendilerine uyduğum kimselerin üzerinde birleştiğidir¹⁰⁰.

⁹⁸ İbn 'Abdilberr, **Camlu Beyar'l-İlm**, II/26.

⁹⁹ Örnek olmak üzere Muvatta'ın şu sayfalarına bakılabilir: s. 271, 272, 494, 506, 507, 508, 611, 613, 614, 642, 646, 652, 656, 668, 682, 697, 726, 755, 761, 762, 782, 783, 789, 791, 792, 812, 840, 841, 852, 853, 858, 872, 875, 879...

¹⁰⁰ Ebu'l-Velid Süleyman b.Halef el-Bâcî, **İhkamü'l-Fusûl fi Ahkâm'l-Usûl**, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, s.485.

Bu ister kimi âlimlerin izah ettiği gibi Medine Ehlinin ittifakı olsun, isterse diğer bazı usulcülerin anladığı gibi cumhurun anladığı manada bir icma' olsun , İmam Malik icma'ı bir delil olarak almış ve kullanmıştır. Çünkü Medine Ehlinin icma'ını tek başına hüccet kabul eden bir ilim adamı, diğer alimler de Medine ulemasıyla birlikte görüş birliğine vardıklarında, böyle bir görüş birliğini öncelikle kabul eder.

Elimizde mevcut ilk usûlü fıkıh eserinin müellifi İmam Şafiî, icma'ı Risâlesinde ve diğer eserlerinde hem bir delil olarak zikretmiş, hem icma' ile ilgili bazı prensipler koymuş, hem hücciyetinin isbatı için deliller getirmiş ve hem de eserlerinde icma'ı delil olarak kullanmıştır. Bu açıdan İmam Şafiî'nin, icma'ın tarihi sürecinde ayrı bir yeri vardır.

İmamı Şafiî, hocası İmam Malik'in Medine ehlinin ittifakını icma' sayan ve bununla haberi vahidi reddeden görüşünü eleştirmiştir.

Şafiî'ye göre icma' bir bölge alimlerinin ittifakı değildir. Ayrıca "المجمع عليه" "

" üzerinde icma' edilmiştir" denilen pek çok konuda bizzat Medine'li ilim adamlarından bir çokları bile tersini söylemektedirler. Diğer bölgelerin ilim adamları ise bu " المجمع عليه " üzerinde görüş birliğine varılmıştır" denilen hususlara muhaliftirler. Bu itibarla böyle bir anlayış icma' olamaz¹⁰¹. Karşı

tarafından, yani İmam Malik'in görüşünü savunanlardan Şafiî'ye "sen de " هذا

المجمع عليه " Bu üzerinde görüş birliğine varılmış bir husustur" diyerek icma'ı delil olarak kullanıyorsun şeklinde gelen veya gelebilecek bir itiraza İmamı Şafiî'nin verdiği şu cevap, O'nun icma' anlayışını ortaya koymaktadır:

101 Muhammed Ebu Zehra, eş-Şafiî, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, ty., s.271, 272; Krş.İmam Şafiî, er-Risâle, mektebetü Dâri't-Tûrâs, Kahire 1979, s.535.

”لست أقول ولا أحد من أهل العلم ”هذا مجتمع عليه“
 إلا لما لا تلقى عاملاً ابداً إلا قاله لك وحكاة عن قبله
 كالظاهر أربع” وكثير من الخير وما أشبه هذا“

Öğle namazının (farzının) dört rek'at olması, şarabın haram kılınması ve benzeri (hususlar gibi) karşılaştığın her ilim adamının (aynı şeyi) söylediği ve kendinden öncekilerden naklettiği bir husus olmadıkça ne ben ne de ilim adamlarından hiç biri "Bu, üzerinde görüş birliğine varılmış bir konudur" demeyiz"¹⁰².

Bu ifadesinden anlıyoruz ki İmam Şafî belli bir bölgenin veya belli bir sınıfın ilim adamlarının herhangi bir konuda görüşbirliğine varmalarını icma' için yeterli görmüyor. O'na göre icma'ın oluşabilmesi için tüm ilim adamlarının ittifak etmesi gerekmektedir.

Halbuki İmam Şafî'den önce "Medine'li ilim adamlarının ittifakını veya Mekke-Medine kentlerinin ilim adamlarının yahut Kûfe ve Basra'lı ilim adamlarının ittifaklarını icma' kabul eden bölgesel icma' anlayışlarının yanında Ehli Beyt'in ittifakını, yahut Şeyhayn'ın (Hz.Ebu Bekir-Ömer R.A.) veya Dört Büyük Halifenin ittifaklarını icma' kabul eden anlayışlar da vardı. İmam Şafî bütün bu anlayışların icma' olamayacağını ortaya koymuştur.

İcma"ın Hücciyeti bölümünde hakkında uzunca söz edeceğimiz "Ümmetin hata üzere birleşemeyeceği rivayetini hadis olarak değil de kendi ifâdesiyle ilk defa zikreden İmam Şafî'dir"¹⁰³. Joseph Schacht, Bu sözü Şafî'nin

102 Şafî, er-Risâle, s.534.

103 Şafî, er-Risâle, s.472.

formüle ettiğini daha sonraları h.3.yüzyılın ortasına doğru bu sözün Hz.Peygamber'in hadisi şekline sokulduğunu ileri sürmektedir¹⁰⁴.

Cimau'l-İlm adlı eserinde İmamı Şafîi icma'a oldukça geniş yer vermiştir¹⁰⁵. Münazara uslubu içinde icma'ı etrafıca tartışarak muarızını (tartışmacıyı) nihayet "Öyleyse icma' diye birşey mi var?" noktasına getirir ve buna şöyle cevap verir:

نعم الحمد لله ، كثير في جملة الفرائض التي لا يسع جهلها ،
وذلك الإجماع هو الذي لو قلت : اجمع الناس - لم تجده حولك
أحدًا يعرف شيئًا يقول لك ليس هذا بإجماع ، فخذ
الطريق التي يصدق بها من ادعى الإجماع فيها ، وفي
أشياء من أصول الدين دون غروعه ودون الأصول
غيرها .

Evet, Allah'a hamdederiz, bilinmemesi söz konusu olmayan farzların cümlesinde (icma') çoktur. Bu öyle bir icma'dır ki " اجمع الناس " insanlar icma' etmiştir" dediğinde birşeyler bilen kimselerden, sana, "Bu icma' değildir" diyen hiç kimseyi bulamazsın. İşte icma' iddiasında bulunanın doğrulanacağı yol budur. (Bir de icma') ilmin temel bir takım meselelerinde (çoktur). Bu temel meselelerin dışındakiler ise temel meselelerin dūnundadır¹⁰⁶.

104 Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, Ankara Üniversitesi, Basımevi, Ank. 1986, s.57 (Ter: Prof.Dr.Mehmet Dağ, Prof.Dr.Abdülkadir Şener)

105 Şafîi, *Camiu'l-İlm*, Matbaatu'l-Maarif, Mısır 1940, s.50-75.

106 Şafîi, *Cima'ul-İlm*, s.66; Şafîi, *Ihtilâfû'l-Hadis* (Mısır 1325'te Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye'de basılan kitabü'l-Ümm'ün 7.cildinin hamışinde) VII/147.

Böylece görüyoruz ki İmam Şafî icma'ı oldukça dar bir çerçeveye oturtmaktadır. Buna göre icma'ın gerçekleşebileceği yerler, dinde bilinmesi zorunlu olan farzlar ve dinin temel meseleleridir¹⁰⁷.

Şafî, haberi vahidi, sebebi ne olursa olsun icma'ın önüne almaktadır. Ancak icma'ın nakle dayandığı belli olur ve bu naklin rivayetinde birbirine aktaran topluluklar zinciri Rasûlüllah'a kadar uzanırsa buna çoğunluğun haberi haberi'l-âhmede adını vermektedir.. Bu takdirde böyle bir icma' münferid haberin önüne alınır ve daha sağlam bir delil teşkil eder. Çünkü burada asıl delil ilim adamlarının icma'ı değil, Sünnettir¹⁰⁸.

Buradan İmam Şafî'nin icthada dayalı icma'ı kabul etmediği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Çünkü O icthada dayalı icma'ın da hüccet olduğunu kabul eder. İctihad usûlünde icma'ın yeri, O'na göre, Kitap ve Sünnetten sonra Kıyastan öncedir. Yani Kitap ve Sünnetten nassın olmadığı yerde icma', Şafî'ye göre başlıbaşına bir hüccet olmaktadır. Ancak Kitap ve Sünnetten bir nas bulunduğu sürece icma'a gidilmez. Tıpkı su varken teyemmüm yapılamayacağı gibi¹⁰⁹.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İmam Şafî icma'ın hüccet olduğunu kabul etmekle kalmamakta ayrıca icma'ın hücciyeti için delil de getirmektedir¹¹⁰.

Kur'an-ı Kerim'de icma'ın hücciyetini gösteren bir âyet bulmak için günlerce kafa yorduktan sonra Nisâ Sûresi'nin 59.Âyetini ilk defa delil gösterenin de İmam Şafî olduğu ifade edilmektedir¹¹¹.

107 Ebu Zehre, eş-Şafî, s.280.

108 Ebu Zehre, eş-Şafî, s.272-273.

109 Ebû Zehre, eş-Şafî, s.267; Krş. Şafî, er-Risale, s.598, 599.

110 Şafî, er-Risale, s.403, 471-476.

111 Fahrü'd-dîn er-Râzî, Mefatihü'l-Gayb, Daru't-Tıbaatî'l-Âmira, İst.1308, III/462;

İmam Şafî'nin talebesi olan İmam Ahmed b.Hanbel, fetva usûlünü hocası gibi yazmamıştır. O'nun usûlünü kendisinden sonra gelen tabîleri fetvalarına ve usûlünü ifade eden sözlerine bakarak tesbit etmişlerdir¹¹². Bu yüzden İmam Ahmed b.Hanbel'in icma' konusundaki görüşleriyle ilgili olarak oldukça farklı haberler nakledilmiştir. Ancak şu kadarı kesin olarak bilinmektedir: O, ictihadında Kitap ve Sünnetin naslarından sonra muhalifi bilinmeyen sahabe fetvalarını almış, hiç bir re'y, kıyas ve ameli buna tercih etmemiştir¹¹³. Ona göre aynı mevzuda muhalif bir re'yin bulunduğu bilinmeyen sahabe kavli icma'dır, fakat o buna icma' demez¹¹⁴. Zaten ihtilâf ettikleri durumda da sahabe fetvalarını toptan terkederek başka bir görüşe gitmemektedir¹¹⁵.

Ahmed b.Hanbel'in usûlü üzre yazılmış olan fıkıh usûlü kitapları da aslında icma'a Kitap ve Sünnetten sonra üçüncü sırada yer vermektedirler¹¹⁶. Demek ki Ahmed b.Hanbel de icma'ı şerî bir delil olarak kabul etmektedir. Ancak O'nun delil olarak gördüğü icma' nasıl bir icma'dır? Bu sorunun cevabını Muhammed Ebu Zehre'dan aktaralım:

"İmam Ahmed'e göre icma'ın iki mertebesi var:

1. 'Ulyâ (En üst mertebe): Sahabenin, hatta tüm müslümanların temel farzlardaki icma'ı. Bir de karşılaştıkları meselelerde Sahabenin, görüş alışverişinde bulunarak belirli bir görüşte karar kılmalarıyla gerçekleşen icma'.

Ignace Goldziher, *Le Dogme et La Loi de L'Islam* (M.Said Hatiboğlu'nun basılmamış tercümesinden alındı).

112 Bk.İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-Muvakki'n*, I/23.

113 Muhammed Ebu Zehre, *İbn Hanbel, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî*, Kahire 1981, s.216; Krş.

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., I/24.

114 Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s.149; Krş. İbnü'l-Kayyim, I/24.

115 Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, s.216; Krş. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İlâm ü'l-Muvakki'n*, I/24

116 Örnek olarak bk. İbnü'l-Lehham, *el-Muhtasar fî Usûli'l-Fıkh 'Ala Mezhebi'l-İmam Ahmed b.Hanbel*, Darü'l-Fikr, Dimaşk 1980, s.70.

İşte bu icma', hüccettir ve bu icma' Kitap veya sahih sünnetten bir senede dayanır. Bu kuvvetli bir hüccet olup buna muhalif sahih bir hadis bulunmaz. Çünkü Sahabe, Rasûlullah (S.A.V.)'in sözlerini, fillerini ve takrirlerini rivayet edenlerdir. Ortada karşıt bir hadis varken onu belirtmeksizin, o hadisin anlaşılması ve tahricinde görüş alışverişinde bulunmaksızın hilafına icma' etmeleri mümkün değildir. Şayet Sahabe asrından sonra Sahabenin icma'ına muhalif bir haber zikredilirse bu şa'zdir ve muhakkak ona muarız bir hadis vardır. (İmam Ahmed aynı konuda karşıtı (muarızı) bulunduğu zaman haberi reddederdi.)

2. Bir görüşün tanınıp meşhur olması ve hiç muhalifinin bilinmemesi - Şayet buna icma' adını vereceksek- İşte bu, İmam Ahmed'e göre icma'ın ikinci mertebesidir. Bu, sahih hadisten daha aşağıda fakat kıyastan üstündür. Çünkü muhalif bulunduğu takdirde icma' oluşmadığına göre, muhalif bir hadis bulunduğu icma' hiç oluşamaz. Bu nevi veya bu derecedeki bir icma', Sahabe döneminden sonraki dönemlerdeki icma'lardır."¹¹⁷

Burada Ahmed b.Hanbel'in icma' iddiasında bulunanın yalancı olduğu yolundaki sözüne de temas etmek gerekmektedir. Evet, Ahmed b.Hanbel'den "Kim icma' iddiasında bulunursa yalancıdır" şeklinde nakledilen bir söz, usûl kitaplarında yer almaktadır¹¹⁸. Ancak bir taraftan bu sözü nakleden usûl âlimleri diğer taraftan icma' ile ilgili çeşitli meselelerde Ahmed b.Hanbel'in görüşlerini nakletmektedirler. Belli ki İmam Ahmed'in bu sözü, icma'ı temelden reddeden bir söz değildir. Nitekim usûl âlimleri de böyle anlamışlardır.

¹¹⁷ Ebu Zehre, İbn Hanbel, s.279-280.

¹¹⁸ Amidî, el-İhkam, I/256; Teymiyye ailesinden Abdüsselâm b.Abdullah ve diğ (Şiha büddin Ebu'l-'Abbas el-Hanbeli el-Harranî derlemiştir.) el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkıh, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ty., s.315; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, İ'lâmü'l-Muvakkî'in, I/24.

Şafî'den daha önceleri başlamak üzere bazı kimselere, tartışmalarında veya delil getirirken karşısındaki muarızına, ilim adamlarının çoğunun veya icma' ehlinin kendisinin görüşünde olduğunu söylemek, kolay gelmiş olabilir. Tabii ki bu durumda karşısındaki de bunu kabul etmeyecek ve tartışmalar sürüp gidecektir. Bu yüzden İmam Şafî, daha önce de belirttiğimiz gibi bölgesel veya sınıfsal ittifakların icma' olamayacağını, icma'ın ancak tüm ilim adamlarının ittifakıyla olabileceğini esasa bağlamıştı.

İşte İmam Ahmed de hocası Şafî'yle birlikte bir takım asılsız icma' iddialarını görmüş, Şeyhi İmam Şafî'nin icma'a ilişkin olarak ortaya koyduğu esasları benimsemiş ve dinden olduğu zorunlu olarak bilinen hususların dışında icma'ın gerçekleşebileceğine pek ihtimal vermemiştir. İşte bu sebeple oğlu Abdullah'ın kendisinden naklettiği şu sözü söylemiştir:

"Kişinin icma' iddiası yalandır. Kim icma' iddiasında bulunursa yalancıdır. Belki insanlar ihtilaf etmişlerdir de bu iddiada bulunanın haberi yoktur. Bu yüzden (icma' iddia edeceğine) "İnsanların bu konuda ihtilâf ettiklerini bilmiyoruz, desin."¹¹⁹

Ahmed b.Hanbel, ilim adamlarına söylemedikleri şeyleri isnad etmemek veya doğru olmayan bir iddiada bulunmamak için, hakkında ihtilaf bilinmeyen bir konuda delil getirirken, onun üzerinde icma' edilmiş konulardan olduğunu söylemez tersine "Bu konuda bir ihtilâf bilmiyorum" derdi¹²⁰.

Görüldüğü gibi Ahmed b.Hanbel de icma'ı hüccet olarak kabul etmekte ve icma'ın oluşabileceğini reddetmemektedir. Bilhassa Sahabe döneminden sonra icma'ın oluşup oluşmadığının bilinemeyeceğini, bu yüzden de herhangi

¹¹⁹ İbnü'l-Kayyim, *İlamü'l-Muvakkî'in*, 1/24; Ebu Zehre, *İbn Hanbel*, s.276.

¹²⁰ Ebu Zehre, *İbn Hanbel*, s.276.

bir konuda icma' iddiasında bulunmamak gerektiğini savunuyor. Onun reddi icma'nın bilinmesine yöneliktir. Bu durumda icma'nın bilinebileceği sebepler mevcut olunca red sözkonusu olamaz. Bilinebilmesi ise O'na göre ancak Sahabe dönemi için sözkonusudur. Çünkü hepsi toplu haldeydi, henüz dağılmamışlardı. Bu sebeple bir görüş etrafında toplanmaları mümkündü. Bunun da nesilden nesile aktarılması imkân dahilindeydi. Nitekim Kur'an'ın Mushaf halinde "biraraya getirilmesi konusunda icma' etmişlerdi. Sahabeden sonraki icma' iddialarını ise, sadece bilinme sebeplerinin yokluğundan dolayı kabul etmiyor¹²¹.

İcma'ı ümmet açısından bu dönemin bir önemli yanı da Etbâ'ü't-Tabi'in döneminde başlayan tedvin hareketi¹²² kapsamında, bilhassa Sahabenin üzerinde icma' ettiği konuların da fıkıh ve hadislerle birlikte tedvin edilmiş olmasıdır.

Bilindiği gibi Sahabe döneminde müctehidler fetvalarını ya da icthadlarını tedvin etmekten çekiniyorlardı. Hatta bizzat Sünneti bile tedvinden imtina etmişlerdi. Burada amaç, dinin temellerini oluşturan Kur'an-ı Kerim'in yegâne müdevven kitap olarak kalmasıydı.

Sahabei kiramdan her ne kadar 'Abdullah b.'Amr gibi bazıları Hz.Peygamber (S.A.V.)'in hadislerinden bir kısmını yazmışlarsa da ¹²³ bunlar münferit olaylar olup kapsamlı bir tedvin değildi.

¹²¹ Ebu Zehre, İbn Hanbel,, s.278.

¹²² Kâmil Miras, Tarihi İlmî Fıkıh, s.22.

¹²³ Buhari, K.'İlm 36. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahebenin Durumu, A.Ü.İ.F.D.C.IX, s.39-445, 1961; Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, A.Ü.Basımevi, A.Ü.İlâhiyat Fakültesi Yayını, Ank 1988, s.26-67; Muhammed Yusuf Musa, Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmî, s.170-201.

Bilâhere ilim adamları Sünnetin ve fıkıhın tedvinine mecbur kaldılar. İlkönceleri özel notlar, mecmualar şeklinde başlayan tedvin hareketi, bilâhere genişleyerek konularına göre düzenlenmiş kapsamlı kitapların yazılmasıyla hız kazandı. İşte bu çerçevede Sahabe ve Tabii'nin üzerinde ittifak ettiği hususlar da hadis ve fıkıh kitaplarına geçti.

İslâmî ilimler tarihinde İmam Malik'in Muvatta'ı hem fıkıh açısından khem de hadis açısından müellifine nisbeti kesin olarak sabit olan ilk eserdir.

Bu ilk eserde " *الامر بالمجمع عليه* " üzerinde görüş birliğine varılan husus" şeklinde icma'a yer verildiğini belirtmiştik.

İmam Zeyd b. 'Ali'nin (80-122 H.) telif ettiği fikhî mecmuanın O'na nisbeti sahih olmuş olsa, bu takdirde adıgeçen mecmua, Muvatta'dan yaklaşık otuz seneye önce yazılmış olacak¹²⁴. İmam Zeyd b.'Ali'nin bu mecmuasında da icma'a yer verilmiştir.¹²⁵

Böylece görüyoruz ki ilk tedvin edilen eserlerde icma' yer almış bulunmaktadır.

Daha önce Halife Ömer b.'Abdîlâziz, hilâfeti sırasında Medine valisi Ebû Bekr Muhammed b.Ömer b.Hazm (öl.120/738)'a, âlimlerin ölmesiyle ilmin yok olmasından endişe ettiğini belirterek hadisleri yazması için emir vermiş¹²⁶ ayrıca Muhammed b.Şihab ez-Zühri'ye de bu işin sorumluluğunu yüklemişti. Bunlar toplayabildikleri kadarıyla Sünneti tedvin etmeye çalıştılar¹²⁷. Ancak bu

¹²⁴ Muhammed 'Accâc el-Hatib, *es-Sünnetü Kab'le't-Tedvin*, Matbaatü Ahmed Muhaymir, Kahire 1963, s.123.

¹²⁵ el-İmam Zeyd b.'Ali b.el-Huseyn b.'Ali b.Ebî Talib, *Müsnedü'l-İmam Zeyd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s.261.

¹²⁶ Buhaîrî, K.el-İlm, 34.

¹²⁷ Hallaf, *Hulasatü Tarihi't-Teşri'* s.68.

çalışma, İmam Malik'in Muvatta'ı gibi toplu bir eser olarak daha sonraki nesillere ihtikal etmedi.

Şüphesiz ki tedvin edilen bu malzemenin içinde sahabî fetvaları ve Sahabenin üzerinde itffak ettiği hususlar da yer alıyordu. Sahabenin üzerinde icma' ettiği hususlar da önceleri hadisler gibi ezbere ve özel notlara dayalı olarak nakledilirken tedvin hareketinin başlamasıyla birlikte kitaplara geçmiş oldu.

III. İCMA' FİKRİNİN TEMELLERİ

İcma'nın delil olarak ortaya çıkış sürecini incelerken icma' fikrinin temellerinin Kur'an'da ve Sünnette yer aldığını ve İslâm Hukukunun bu üçüncü kaynağının altyapısının Asrı saadette oluşturulduğunu görmüştük.

Ancak müsteşrikler, icma'nın sırf İslâmî bir kaynak mı yoksa İslâm Hukukuna dışardan girmiş bir kaynak mı olduğu sorusunu ortaya atarak buna cevap aramışlardır.

Ignace Goldziher¹²⁸ ve Joseph Schacht'tan her ikisi de Roma Hukuku'nun muhtemel tesiri üzerinde düşünmüşlerdir¹²⁹. Şu kadar var ki Joseph Schacht, icma'ı, müslümanların genel icma'ı ve ulemanın icma'ı şeklinde ikiye ayırarak müslümanların icma'ı fikrinin tabii bir durum olup bunda

128 Ignace Goldziher'in "Le Dogme et La Loi de l'İslâm" adlı eseri Prof. Dr. Mehmet Said Hatiboğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş, ancak basılmamıştır. Arapça'ya da Muhammed Yusuf Musa ve diğerleri tarafından el-'Akide ve's-Şeria adıyla tercüme edilmiştir. Goldziher'in icma' ile ilgili fikirlerini bu tercümelerden ve Abdülmecid Türkî'nin eserlerinden tesbit ettik.

129 Abdülmecid Türkî, Bâcî'nin İhkâmü'l-Füsûl'üne yazdığı giriş (et-Temhîd), s.55.

dışarının etkisinin sözkonusu olmadığını, ulemanın icma'ı fikrinin ise Roma Hukukundan geçmiş olabileceğini savunmaktadır¹³⁰

Bu konuyu detaylı olarak inceleyen Camille Mansour, İslâm Şeriati ile Roma, Yahudi Katolik ve Hint Hukuku arasında karşılaştırmalar yapmış bu araştırmasının sonucunda net ve apacık bir şekilde şu sonuca varmıştır: "Le Concept d'Ijma' est un concept proprement musulman: İcma' kavramı, sırf İslâmî bir kavramdır"¹³¹.

Joseph Schacht'a göre ikinci hicrî asırda teşekkül eden fikhî medreseler arasındaki ihtilaflar, dayanılmaz noktalara varmıştı. Her medrese kendi âlimlerinin görüşlerine dayanıyor ve halka bunu lanse ediyordu. Özellikle her medresenin hakim olduğu kentte o medreseye mensup âlimlerin geçmiş uygulamasına ve bölgesel ittifakına tabi olunuyordu. Her medrese, kendi ekolünün görüşlerini Tabiine, Sahabeye ve nihayet Rasûlullah'a dayandırarak tezkiye etmeye çalışıyordu.

Joseph Schacht, bu ihtilafları yansıtıcı nitelikte gördüğü İbnü'l-Mukaffa'ın (ö.140/757) 136/753 tarihinde hilâfete gelen Abbasi halifesi Ebu Ca'fer Mansur için kaleme aldığı "Risâle fi's-Sahabe" sini örnek gösterir. Bu risâlede konuyla ilgili olarak Halifeye, Hire ile Kûfe kentleri örnek gösterilerek ülkenin değişik bölgelerinde kadıların aynı konularda birbiriyle çelişkili, farklı hükümler verdikleri ve bunun büyük boyutlara ulaştığı, hatta kentin değişik semtlerinde bile bu

130 Joseph Schacht, The Origins of Muhammadan Jurisprudence, The University Press, Oxford, London 1967, s.83. Schacht, Introduction au Droit Musulman, (Ter. Paul Kempt et Abdülmecit Türkî, Maisonneuve et Larose, Paris 1983) s.28.

131 Camille Mansour, L'Autorite dans la Pensee Musulmane, Librairie Philosophique, Paris 1975, s.57.

farklılıkların ortaya çıktığı, kentlin bir tarafında helâl kabul edilen bir hususun öbür tarafında haram görüldüğü belirtilerek Mü'minlerin Emirinin buna müdahale etmesi istenmektedir¹³²

Aslında aynı düşünce Joseph Schacht'tan önce Ignace Goldziher tarafından da dile getirilmiştir¹³³. Fakat Abdülmecit Türkî'nin de dediği gibi fikhın büyük gelişme gösterdiği dönem içinde yer alan bu tarihlerde ilmî tartışmaların sonucunda bir takım ihtilâfların ortaya çıkması normaldir. Yargıda farklı hükümlerin uygulanmamasını istemek de son derece tabiidir. Devletin gerekli düzenlemeyi yaparak yargıdaki farklı uygulamalara son vermesi gerekir. Bu yüzden İbnü'l Mukaffa'nın Halife'ye sunduğu risâlede yargıdaki ihtilâflardan yakınması örnek gösterilerek, icma'nın, bu ihtilâfların etkisiyle ortaya çıkmış bir delil olduğunun ileri sürülmesi kanaatimizce pek isabetli değildir. Çünkü yargıya intikal etmeyen ibâdet hükümleri, müslümanların kendi aralarındaki bazı muameleler ve benzeri hususlarda mü'minlerin, görüşlerini benimsedikleri müctehidlerin fetvalarıyla amel etmelerine devlet müdahale edemez. Bunun içindir ki, Halife'nin, Muvatta'ı resmîleştirmek istemesine İmam Malik karşı çıkmıştır¹³⁴.

Bilindiği gibi sahabe döneminden itibaren İslâm müctehidleri, Kur'an-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesi, istinsahı, zekât vermek istemeyenlerle savaş, divanlarının oluşturulması, fethedilen arazilerin sahiplerinin elinde bırakılması gibi pek çok konuda icma' etmişlerdir. Bu icma'ların gerçekleştiği dönem, Goldziher ve Schacht'ın bahsettiği ihtilâflardan en az bir asır öncedir.

132 İbnü'l-Mükaffa'nın "Risâle fi's-Sahabe s.41-43 ten nakleden Abdülmecit Türkî, Bâcî'nin İhkamü'l-Füsûl'üne yazdığı giriş s.58; Bk. Schacht, Introduction au Droit Musulman, s.53.

133 Goldziher, Le Dogme et la Loi de l'İslâm (Mehmet Sait Hatiboğlu'nun basılmamış tercümesinden alındı)

134 Ebu Nu'aym Ahmed b.'Abdullah el-İsfâhanî, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya, Dâru'l-Kitâb'l-'Arabî, Beyrut 1967: ,VI/331.

Bu itibarla icma'ı h.ikinci asırdaki ihtilâfların etkisiyle Roma Hukukundan esinlenerek ortaya konulmuş bir delil gibi görmek, doğru değildir. Söylense söylense bu ihtilâfların, icma'ı yeniden daha aktif bir şekilde gündeme getirdiği söylenebilir.

İcma'ın temelleri konusunda müsteşriklerin düşüncelerini böylece aktarıp değerlendirdikten sonra şimdi icma' fikrinin temellerini tesbit etmeye çalışalım.

A. ŞURA PRENSİBİ:

Rasûlüllah (S.A.V.)in, Allah'tan aldığı emirleri tebliğ ederken ve İslâm'ın nasıl hayata geçirileceğini gösterirken ashabına pratik olarak öğrettiği en önemli prensiplerden biri şûradır. Hayatı boyunca -asla ihtiyacı olmamasına rağmen- sırf onlara öğretmek amacıyla istişareyi elden bırakmamış, kendisinden sonra Hulefa-i Raşidin de ona uyarak hakkında nas bulunmayan konularda ilim ehliyle devamlı istişare etmişlerdir¹³⁵. Böylece şûrâ, İslâm'ın temel prensiplerinden biri haline gelmiştir.

Öyle görünüyor ki icma' fikri, bilhassa Allah'ın farz kıldığı şûrâ nizâmından kaynaklanmıştır¹³⁶. Gerek şûrâyı emretmesiyle ve gerek icma'ın hûcciyetine delil gösterilen âyet-i kerimelerle Kur'an-ı Kerim, müslümanların düşüncelerine icma'ın nüvesini yerleştirmiş, Rasûlüllah (S.A.V.) de sözlü beyanlarıyla ve fiili uygulamalarıyla mü'minlerin düşüncesindeki bu nüvenin gelişip kökleşmesini ve böylece kendisinden sonra onu uygulayacak konuma gelmelerini sağlamıştır.

¹³⁵ Buhârî, el-İ'tisâm 28.

¹³⁶ Abdülvehhab Hallaf, *Masadiru't-Teşri'i'l-İslâmî, fima La Nassa fih*, Daru'l-Kalem, Kuveyt 1972, s.165; Subhi Salih, *Meâlimü's-Şeriatil-İslâmiyye*, s.19.

Şûrâ Kur'an-ı Kerim'de iki âyeti kerimede açıkça yer almaktadır. Bu âyet-i kerimelerden birinin meâli şöyledir:

"Demek ki sırf Allah'tan bir rahmet iledir ki sen onlara yumuşak bulundun. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın çevrenden dağılmış gitmişlerdi. Öyleyse kusurlarını afvet de günahlarına istiğfar ediver ve (yapacağın) iş (ler) de görüşlerini al. Bir kere azmettin mi artık Allah'a dayan, çünkü Allah mütevekkil olanları sever."¹³⁷

Bu âyet-i kerimede Rasûlüllah (S.A.V.)'e ashabıyla istişâre etmesi emrediliyor. Rasûlüllah (S.A.V.) de bu emre uyarak ashabıyla istişâreden hiç bir vakit geri kalmamıştır. O'nun ashabıyla sık sık istişâre ettiğini gösteren pek çok rivayetin yanında istişâreye teşvik eden, istişâreyi öven hadisleri de vardır.

Hızret Peygamber (S.A.V.)'e bu şekilde ashabıyla istişârenin emredilmesinin asıl illet ve hikmeti, ümmetine şûrayı fiili olarak öğreterek hayatlarının bir temel prensibi haline getirmelerini temin etmek ve uygulama alışkanlığı kazanmalarını sağlamaktır. Yoksa vahyin kontrolünde hareket eden Allah Rasûlünün istişâreye ve şûrâya ihtiyacı yoktur¹³⁸.

Haseni Basrî yukarda geçen Âli İmran 159. Ayeti kerimesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

¹³⁷ Âli İmran (3), 159.

¹³⁸ Ebû 'Abdillâh Muhammed b.İdris eş-Şâfiî, Kitâbü'l-Ümm, (Mısır 1324, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye VI/206; 138) Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerir et-Taberi, Camiu'l-Beyan 'An Te'vill Âyl'l-Kur'an, Dâru'l-Maarif, Mısır 1960 VII/345.

"Rasûlullah (S.A.V.) her ne kadar ashabıyla istişâreden müstağni ise de kendisinden sonra gelecek hüküm verme konumundaki kimselerin bunu sünnet (ve metod) edinmelerini istedi (ği için istişâre ederdi)"¹³⁹.

Kur'an-ı Kerim'de şûrânın açıkça yer aldığı ikinci âyet-i kerimede şûra, mü'minlerin özelliklerinden biri olarak yer almaktadır. Meâli şöyledir:

"Ve onlar ki Rableri için davete icabet etmekte ve namazı kılmaktadırlar. İşleri de aralarında şûradır. Kendilerine kısmet ettiğimiz rızıktan da infak ederler."¹⁴⁰

Belirttiğimiz gibi bu âyet-i kerimede şûrâ, mü'minlerin özelliklerinden biri olarak zikredilmektedir. İşlerini bir iki kişinin vereceği kararlarla değil şûra ile çözmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Rasûlullah (S.A.V.) ifâde ettiğimiz gibi şûrâ ve istişâreye çok büyük önem verirdi. O'nun bu halini en güzel Ebu Hüreyre (R.A.)'ın şu sözleri anlatır:

"Arkadaşlarıyla, Rasûlullah (S.A.V.) den daha fazla istişâre eden hiç bir kimse görmedim"¹⁴¹.

Gerçekten de Allah Rasûlü (S.A.V.) in hayatı incelendiğinde görülecektir ki O, devamlı istişârede bulunmuş, müşâvereyi hiç bir zaman terketmemiştir.

139 Ebu Bekr Ahmed b.Huseyn el-Beyhakî Ma'rifetü's-Süneni ve'l Âsar Daru'l-Va'y, Kahire 1991 XIV/228; es-Sünenü'l-Kübrâ Matbaatü Meclisi Dairati'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabat 1355, X/109.

140 Şûra Sûresi(42) 38.

141 Tirmizi, Cihad 34 (Hadis No: 114); Beyhakî, Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Asâr XIV/228.

Bedir Savaşına çıkmadan önce ashabıyla genel bir istişârede bulunarak Muhacirlerin ve Ensarın ayrı ayrı görüşlerini alarak yürüyüş emrini verip zaferle müjdelemiştir¹⁴². Aynı şekilde Bedir'de ordunun konuşlandırılacağı yer konusunda¹⁴³, Bedir esirlerine yapılacak muamele hususunda¹⁴⁴, Uhud Savaşında Medine'de kalarak düşmanı Medine'de karşılayıp şehri içten savunmak ya da düşmanı dışarda karşılayıp savaşmak konusunda -ki ekseriyet şehir dışına çıkma taraftarı olunca o da şehir dışına çıkmaya karar vermiştir.-¹⁴⁵, Hendek Savaşında Birleşik Arap ordularının birliğini bozmak için Medine meyvelerinin üçte birini vererek anlaşma yapma konusunda bu meyvaların sahibi olan Ensarın temsilcileriyle¹⁴⁶ ezan bugünkü şekliyle meşrû kılınmadan önce namaz vakitlerinin duyurulması konusunda¹⁴⁷, cuma günü hutbe okurken bir minber edinilmesi hususunda¹⁴⁸ ve daha pek çok yerlerde devamlı istişârelerde bulunmuştur¹⁴⁹.

Rasûlüllah (S.A.V.) şûrâ için bir takım kurallar koymamıştır. Çünkü bunlar, ümmetin sosyal durumuna, zaman ve mekâna göre değişebilecek niteliktedir. Üstelik böyle kurallar konmuş olsaydı müslümanlar bunu değişmez kabul eder, her zaman ve her mekânda aynı kuralları uygulamaya

142 Ebu Muhammed 'Abdûlmelik b.Hişâm, es-Sıratü'n-Nebeviyye, Metbaatü Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, Mısır 1936, II/266-267.

143 İbn Hişâm, a.g.e., II/272.

144 Ahmed b.Hanbel, III/243.

145 İbn Hişâm, es-Sıratü'n-Nebeviyye, III/67.

146 İbn Hişâm, III/234.

147 Buharî, Ezan 1; Ahmed Naim ve Kamil Miras, **Sahih Buhari Muhtasarı Tecdidi**

Sarih Terceme ve Şerhi, Emel Matbaası, Ank 1975, II/551.

148 İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, I/250.

149 İslâm'da Şûra ve İstişârenin yeri ve önemi konusunda bk. 'İzzü'd-dîn et-Temîmî, eş- Şûrâ Beyne'l-Asâletü ve'l-Mu'asara, Daru'l-Beşîr, Amman 1985; 'Adnan 'Ali Rıza en-Nahvî, Melâmihu's-Şûrâ fi'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Matabiü'l-Ferazdak et-Ticâriyye, Riyad 1984; Tevfik Muhammed eş-Şâvî, Fıkhu's-Şûrâ ve'l-İstişâre, Dâru'l-Vefa li't-Tibaati ve'n- Neşr Mısır 1992.

çalışırlardı¹⁵⁰. Bu da hem büyük bir güçlük doğurur hem de maslahata uygun düşmezdi.

Bu fiili uygulamaların yanında Rasûlüllah (S.A.V.) in şûrâ-yı istişâreyi emreden, öven pek çok beyanları da vardır.

Rasûlüllah (S.A.V.) sahabeye öyle bir şûrâ ve istişâre ruhu kazandırmıştı ki, onlar, Hz.Peygamberin eğitimde kazandıkları bu prensibi onun vefatından sonra uygulamaya devam ettiler. Bilhassa dört büyük halife istişâreyi asla elden bırakmazlardı. Bunların örnekleri pek çoktur¹⁵¹.

İşte bu şûrâ ve istişâre ruhu icma'ın fikri temellerinin başında gelmektedir.

B. ALİMLERE UYMANIN VACİP KILINMASI:

Kur'an-ı Kerim, zanna değil¹⁵² ilme tabi olunmasını, bilgiye dayanmadan hüküm verilmemesini¹⁵³ bilinmeyen meselelerin bilenlere sorulmasını¹⁵⁴ herhangi bir konuda bilgisi olmayanın, meseleyi bilene havale etmesini¹⁵⁵ emretmektedir. Herhangi bir konuda ilme tabi olmak, o konuyu iyi bilen uzmanların ortaya koyduğu verilere uymakla mümkün olabilir. Bilinmeyen meselelerin bilenlere sorulmasındaki amaç da, onların bilgileri doğrultusunda hareket etmektir. Bilgisi olmayanın meseleyi bilene havale etmesindeki gaye de budur.

150 Ahmed Mustafa Merağî, Tefsiru'l-Merağî, Mısır 1969, Matbaatü Mustafa-l Bâbî el-Halebî, IV/114

151 Bkz. Buhari, el-l'tisam 28; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra X/108 vd.

152 En'am, 148; Necm 28; Yunus 36.

153 En'am 119; 144; Hac 8; Lokman 20; İsrâ 36.

154 Nahl 43; Enbiya 7.

155 Nisa 59.

Kur'an-ı Kerim, ayrıca, ilim adamlarına sormadan hareket ederek hataya düşen kimselere, ilim adamlarına başvurmuş olsalardı aynı hataya düşmemiş olacaklarını hatırlatarak ilim adamlarına müracaat edilmesini istemektedir¹⁵⁶.

Bunun yanında, mü'minlere, aralarında anlaşmazlığa düştükleri takdirde "ulu'l-emr" e başvurmaları emredilmektedir. "Ulu'l-emr", ya mü'min idarecilerdir ya da ilim adamları. Mü'min idareciler, kendileri âlim olmadıkları takdirde, meselelerin hükmünü öğrenmek için ilim adamlarına başvurmak zorundadırlar. Bu itibarla ayeti kerimede geçen bu emir, her halükârda, meselelerin hükmünü belirleyebilecek ilim adamlarına başvurulmasını ifâde etmektedir.

Şimdi herhangi bir konuda tüm ilim adamlarının aynı görüş etrafında birleştiklerini, yani icma' ettiklerini düşünelim. Bu takdirde elbette üzerinde birleşilen bu görüşe uyulacaktır. Zaten aklen ve mantıken de işin doğrusu budur. İşte icma' böyle bir konumu ifâde etmektedir.

Bireysel olarak bile herhangi bir konuda bilgisi olmayan kimselerin bilenlere sorarak hareket etmesini isteyen İslâm Dininin, konunun uzmanlarının topyekün aynı görüş etrafında birleşmeleri halinde, üzerinde birleşilen bu görüşe uyulmasını vacip kılması, her zaman ve her yerde geçerli olabilecek çok mükemmel bir prensip teşkil etmektedir.

Bu prensip kanaatimizce icma'ın fikri temellerinden birini oluşturmaktadır.

Nitekim bir ayeti kerimede müslümanların ehil ilim adamı yetiştirmeleri istenmektedir:

156 Nisa 53.

"Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde derin bilgi elde etmek ve kavimleri döndüklerinde onları uyarmak için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar¹⁵⁷.

C. SAHABENİN İTTİFAKININ BAĞLAYICILIĞI

Rasûlüllah (S.A.V.)'in vefatından sonra, O'nunla uzun süre beraber olmuş, Kur'an'ı ve Sünneti iyi öğrenmiş ve fikhî meleke elde etmiş âlim ve fakih sahabilerin fetva ve teşrî görevini nasıl üstlendiklerini görmüştük¹⁵⁸. Yine Tabiin ve Etbaü't-Tabiin tarafından, sahabenin üzerinde icma' ettiği hususların da fetvalarıyla birlikte rivayet edilerek tedvin edildiğini belirtmiştik¹⁵⁹.

Sahabî icthadının, diğer müslümanları bağlayıcı bir hüccet olup olmadığı konusu tartışmalıdır¹⁶⁰. Ancak sahabenin üzerinde icma' ettiği hususların hüccet olduğu konusunda ihtilâf yoktur¹⁶¹.

Muhammed Ebu Zehra'nın belirttiği gibi icma' fikrinin temellerinden biri de sahabenin bazı meselelerde icma' etmesi, Halifenin de o görüşü uygulamaya koyması ve bilâhère müctehidlerin sahabenin üzerinde icma' ettiği bu meselelerin dışına çıkmamayı iltizam etmesi esasıdır¹⁶². Hatta bu husus biraz daha ileri götürülerek, her müctehidin icthadında, kendi bölgesindeki

157 Nisâ 22.

158 Bk. Tez. s. 19 vd.

159 Bk. Tez., s. 30

160 Beydavî, Minhacü'l-Vüsûl, s.165; Hudaî, Usûlü'l-Fıkh, s.357; Abdülkerim Zeydan, el-Veciz fi Usûlü'l-Fıkh s.220; Zekiyyüddin Saban, Usulü Fıkh (İslâm Hukuk İliminin Esasları, Ter. İbrahim Kâfi Dönmez) Emel Matbaası, Ank. 1990 (Türkiye Diyanet Vakfı Yayını) s.185-186.

161 Abdülvehhab Hallaf, 'İlmü Usûli'l-Fıkh, s.107; Abdülkerim Zeydan, el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh, s.219.

162 Muhammed Ebu Zehre, el-İmamü's-Sâdık, s.463; Ebu Hanîfe, s.315, Fıkh Usûlü (İslâm Hukuku Metodolojisi, Ter. Abdülkadir Şener), Fon Matbaası, Ank. 1979, s.172.

fakihlerin ortak görüşlerine aykırı bir şey söylememek için gayret göstermesi böylece düşüncesinde yalnız kalmak istememesi noktasına varmıştır. Meselâ, İmam Ebu Hanife, Kûfe fukahasının icma' ettiği hususlara bağlı kalmaya özen gösterir, İmam Mâlik Medine'lilerin üzerinde icma' ettiği hususları hüccet sayardı¹⁶³. Kanaatimizce fakihlerin, kendi bölgelerinin müctehidlerinin söylediklerinin dışına çıkmamalarının temelinde de aslında Sahabenin görüşlerine tabi olma düşüncesi yatmaktadır. Çünkü bazı fakih sahabiler, Medine-i Münevvere'den ayrıldıktan sonra, gittikleri kentlerde çevrelerinde Tabiinden olan talebeler toplanmışlar ve bu talebeler o sahabilerden Kur'an'ı ve Sünneti ve istinbat usûlünü öğrenmişler, onlardan da Etbaü't-Tabiin almış ve böylece bölgelerde fikhî medreseler oluşmaya başlamıştır. İşte müctehid imamların, görüşlerinin dışına çıkmamaya özen gösterdiği bölge âlimleri o bölgeye yerleşen sahabe âlimleriyle birlikte onların eğitiminde yetişmiş bu bilginlerdir¹⁶⁴.

Sahabe nesli, hem Kur'an-ı Kerim'de hem de sünnette övüldüğü gibi onlara tabi olmanın fikri temelleri de bu iki ana kaynaktan yer almıştır.

"(İslâm Dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve Ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan râzı olmuştur. Onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur"¹⁶⁵. Mealindeki âyet-i kerime de Yüce Allah Sahabe-i kiramı açıkça övdüğü gibi, Sahabeye güzelce tâbi olanları da bu övgüye dahil etmiştir. Dolayısıyla Sahabeye tabi olma fikrinin Kur'anî temeli bu âyet-i kerime de belirgin bir şekilde yer almış bulunmaktadır. Demek oluyor ki bu âyet-i kerime, hakkında nas bulunmayan

¹⁶³ Ebu Zehre, Bir önceki kaynakların aynı yerleri.

¹⁶⁴ Bk. Şah Velîyyullah ed-Dehlî, Huccetullahî'l-Balîğa I/145-146.

¹⁶⁵ Tevbe Sûresi, 100. Ayrıca bk. Haşr Sûresi, 9; Bakara 143; Ahzap 23; Muhammed 18, 29; Şatibî, el-Muvafakat IV/74.

meselerde Sahabenin uygulamalarına ve görüşlerine uymaya açık bir dâvet teşkil etmektedir.

Sahabeye tabi olmanın lüzûmuna işâret eden pek çok hadisi şerif de vardır. Bunlardan birisinin meâli şöyledir: "En hayırlınız benim kuşağım, sonra onların peşinden gelenler daha sonra da onların peşinden gelenlerdir"¹⁶⁶

Sahabe-i kiram, İslâm şeriatının doğuşunu bizzat görmüş ve yaşamış samimiyet ve ihlasla Rasûlüllah (S.A.V.)'i hiç yalnız bırakmamış, O'nu çok güzel takibederek İslâm'ın tatbikatını müşahade etmiş, dinin temel amaçlarını (mekasıdı şeria) iyi kavramışlardır. Bu itibarla İslâm'ın doğru olarak anlaşılmasında onların görüşlerine ve uygulamalarına başvurmak zorunludur.

İşte bu zorunluluğun şuurunda olan müctehid imamlar, vahyin inişine şahid olan, Hz.Peygamber (S.A.V.)'in uygulamasını bizzat yaşayan ve O'nun eğitiminden geçmiş bulunan sahabenin ittifakına çok büyük önem vermişler ve böyle bir ittifakı dinin kesin kaynaklarından biri kabul ederek buna muhalefeti hiç bir şekilde câiz görmemişlerdir. İttifaklarına muhalefeti câiz görmedikleri gibi sahabe bir meselede sözl gelimi iki görüş etrafında toplanmış ve bu ihtilaf ölümlerine kadar sona ermeyerek karar kılmışsa sahabeden sonra gelen Tabiinin ve daha sonraki nesillerin bu iki görüşün dışına çıkarak üçüncü bir görüş ortaya koymaları bile âlimlerin çoğunluğunca câiz görülmemiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Buharî, Şehâdet 9, Fezâilü Ashabi'n Nebi 1...; Müslim, K.Fezâilü's-Sahabe 208-211 (Hadis No: 2532-2533); Tirmizi Fiten 45 (Hadis No: 2221 ...); Ebu Davud 10 (Hadis No: 4657); İbn Mace, Ahkam 27 (Hadis No: 2362-2363) Ahmed b.Hanbel I/378 Not: Sahabilerin fetvalarının önemi ve bunları delil olarak almanın lüzumu konusunda bk. Muhammed Ebu Zehre, Usûlü Fıkıh (İslâm Hukuku Metodolojisi, Ter. 'Abdülkadir Şener), s.184-188.

¹⁶⁷ Ebu İshak eş-Şirazî, el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkıh s.93.

İşte bu çerçevede sahabeden sonraki kuşakların, sahabî fetvalarını nasıl delil olarak aldıklarına bir iki örnek verelim:

İbrahim en-Nehâî, fetvalarındaki كَانُوا يَكْرَهُونَ mekruh görüyorlardı", "كَانُوا يَكْرَهُونَ Beğeniyorlardı كَانُوا يَقُولُونَ (şöyle) diyorlardı" şeklindeki ifâdelerinde hep sahabeyi kasdetmektedir¹⁶⁸.

A'meşin İbrahim en-Nehâî'den naklettiğine göre O, Hz.Ömer (R.A.)'le 'Abdullah b.Mes'ûd'un görüşleri birleşince, onların görüşlerinin dışına çıkmazdı¹⁶⁹. İhtilâf ettiklerinde ise 'Abdullah b.Mes'ûd'unkini daha çok beğenirdi.

Hz.Ömer'le 'Abdullah b.Mes'ûd (R.A.) ittifak ettikleri zaman onların görüşlerini terkederek başka bir görüşü benimsemeyi kendisi için mübah görmeyen en-Nehâî'nin, sahabe bir konuda ittifak ettikleri zaman -ki onların içinde Hz.Ömer ve Abdullah b.Mes'ûd da var bu ittifakı terketmesi asla düşünülemez.

Ahmed b.Hanbel de şöyle söylemiştir:

"Hiç bir mesele yoktur ki sahabe o meselede veya benzerinde bir şey söylemiş olmasın. Çünkü çeşitli beldeler fethedilip İslâm yayılınca her tür olay meydana geldi. Onlar da bu olaylarda Kitap ve Sünnetle hüküm verdiler. Bazıları da çok az bir takım konularda re'yle hüküm verdi. Onların hepsi de icma'ı delil olarak kullanmadı, icma'a ihtiyaç da duymadılar. Çünkü onlar icma'ı oluşturan kimselerdi (ehli icma'). Onlardan önce icma' yoktu¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Muhammed Ravvas Kal'acı, Mevsûatü Fıkhı İbrahim en-Nehâî, (Mekketü'l-Mükerrreme 1979 Camia'tü'l-Melik 'Abdilaziz neşri) II/780

¹⁶⁹ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, l'Îlâmü'l-Muvakkî'n, I/13-14.

¹⁷⁰ Muhammed Ebu Zehre, İbn Teymiyye, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, ty., s.468-469.

Bilindiği gibi, şer'î hükümlerin elde edilebilmesi için bilhassa iki temel nitelik gerekmektedir: Birincisi, Arap dilini iyi bilmek. İkincisi de hükümlerin kendilerinden elde edildiği iki ana kaynak Kur'an ve Sünneti, bunlardan hükümlerin elde ediliş yöntemlerini, dinin temel amaçlarını ve insanların maslahatlarını iyi kavramış olmak.

Halis Arap olan sahabede birinci nitelik, yaratılıştan gelen bir özellikti. Dilin kurallarını belirleyecek bir takım bilgiler elde etme ihtiyaçları yoktu.

İkinci özelliği de Rasûlullah (S.A.V.)'le uzun süre beraberlikleri onlara kazandırmıştı. Gerek Kur'an-ı Kerim gerek sünnet, yaşanan olaylara çözüm niteliğinde hükümler ortaya koymuş, farazî meseleler için hükümler üretmemiştir. Sahabe de buna şahid olmuştur. Şu kadar var ki sahabeden her biri bu özellikleri haiz değildi. İçlerinde bu özellikleri taşımayanlar da çoktu. Ama ileri gelenler bu hususları çok iyi biliyorlardı.

Uzun süre Rasûlullah (S.A.V.)'le beraber olan, O'ndan Kur'an'ı ve Sünneti ezberleyen, ayetlerin iniş ve sünnetin ortaya çıkış sebeplerine şahit olan bu sahabilerden pek çoğu zaten Allah Rasûlünün icthadlarında istişarede bulunduğu kimselerdi. Bu özelliklerinden dolayı nasları açıklamaya ve hakkında nas bulunmayan meselelerde fetva vermeye ve müslümanların kendilerine müracaat edip fetva almalarına ve verdikleri fetvalara güvenmelerine ehil hale gelmişlerdi¹⁷¹.

Çünkü icthadlarında Rasûlullah (S.A.V.)'in sohbetinde bulunmanın O'nun teşriini ve icthadını görmenin, teşriin esrarına ve temel prensiplerine vakıf olmanın kendilerine kazandırdığı avantajlara sahip bulunuyorlardı.

¹⁷¹ Hallaf, Tarihu't-Teşri'l-İslâmî, s.32.

İşte bu avantajla sahabe, kendilerinden sonraki kuşaklara Hallaḫ'ın dediği gibi¹⁷² Kur'an ve sünnetin ahkâmı ile ilgili naslarının kanûnî şerhi diyebileceğimiz bir teşriî âsâr bıraktı. Nasların doğru olarak anlaşılmasında en güvenilir kaynak bu teşriî âsâr kabul edilmektedir. Bu yüzden sahabe fıkıhı, İslâm Hukukunun temel kaynakları olan Kitap ve Sünnetin doğru olarak anlaşılmasında vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple sahabe kendi ittifaklarına karşı çıkılmasına asla müsamaha göstermemişler, Tabiinden başlamak üzere daha sonraki kuşaklar da sahabenin ittifakını bağlayıcı görmüşlerdir.

İşte sahabenin herhangi bir konudaki ittifaklarının tüm ilim adamları tarafından bağlayıcı görülmesi de kanaatimizce icmanın bir delil olarak ortaya çıkışının ve kabul görmesinin en kuvvetli âmillere dendir.

D. MÜSLÜMAN CEMAATTEN AYRILMAMA VE BİRLİK PRENSİBİ

İslâm Dini tevhid dinidir. Bu itibarla mü'minlerin birliğine çok büyük önem vermektedir. Irk, dil, renk, cinsiyet gibi farklılıkları bölücü bir özellik olarak görmeyen Yüce Dinimiz, tüm mü'minleri kardeş ilân etmektedir¹⁷³.

Mü'minlerin birlik ve beraberlik içinde olmaları Kur'an-ı Kerim'de açıkça emredilmektedir. Meâlen:

"Ve topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın..."¹⁷⁴ buyrulmaktadır.

Elmalılı'nın da dediği gibi âyetin cemaate sarılmayı ve beraberliği emrettiğinde şüphe yoktur¹⁷⁵ Demek ki İslâm Hukukunun birinci kaynağı olan Kur'a-ı Kerim'de mü'minlerin birlik olmaları emredilmektedir. Üzerinde

¹⁷² Hallaḫ, Tarihu't-Teşri'îl-İslâmî, s.45.

¹⁷³ Hucurât (49) 10.

¹⁷⁴ Âli İmran(3) 103.

¹⁷⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (İst. 1982, Eser Neşriyat) II/1153-1154.

birleşilecek nokta da "Hablullah"tır ki bu da en başta Kur'an olarak tefsir edilmektedir. Yani mü'minler Kur'an etrafında birliklerini sağlamakta yükümlüdürler.

Kur'an-ı Kerim'de sâdece birlik emredilmekte kalmaz ayrıca mü'minlere bölünüp parçalanmaları da yasaklanır.

"Allah'a ve Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, gücünüz kesilir. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."¹⁷⁶

Ayeti kerimede mü'minlere birlik ve beraberliklerini kaybettikleri takdirde karşılaştıkları kötü sonuç gayet edebî bir üslupla hatırlatılmaktadır. Bu sonuç, zayıflık, tenbellik, dağınıklık, yılgınlık, çekingenlik, korkaklıktır.

Aynı konudaki bir başka âyeti kerimenin meâli de şöyledir:

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ayrılığa düşüp ihtilaf edenler gibi olmayın, işte onlar (evet) onlar için büyük bir azap vardır."¹⁷⁷

Bu âyeti keremelerde ve benzerlerinde mü'minlerin ayrılığa düşmemeleri, birlik ve beraberlik içinde olmaları özenle emredilmiştir.

Müslüman cemaatten ayrılmama, birliği bozmama, cemaate sarılma hadisi şeriflerde de hassasiyetle emredilmektedir. Bu hususta pek çok hadisi şerif vardır. Bunlardan bir kısmı icma'ın hücciyeti bölümünde görülebilir¹⁷⁸.

176 Enfal (8) 46.

177 Âli İmran (3) 105.

178 Bk. Tez., s. 201 vd.

İslâm Hukukunun ilk iki temel kaynağında birlik ve beraberliğin bu şekilde emredilmesi ve ayrılıktan sakınılmasının istenmesi de kanaatimizce icma' fikrinin en önemli temellerindendir.

Burada icma'ın fıkri temellerini ve esas dayanak noktalarını tesbit etmeye çalıştık. İlim adamlarının icma'ın hücciyeti için ortaya oyduğu delilleri, bunlardan istidlâl biçimlerini, bunlara itirazları ve cevapları da "İcma'ın Hücciyeti" bölümünde ele alacağız.

İkinci Bölüm

KAYNAK OLARAK İCMA'IN OLUŞUMU

[İN'İKADI]

KAYNAK OLARAK İCMA'IN OLUŞUMU

[İn'ikadı]

İslâm alimlerinin, icma'ı çok önemli bir delil olarak kabul etmeleri, hatta daha önce de belirttiğimiz gibi bazılarının icma'ı amelen Kitap ve Sünnetin bile önüne almaları, icma'ın oluşumu için bir çok şart ileri sürmelerine neticede icma'ın neredeyse hiç oluşma imkânı olmayan farazî bir delil haline gelmesine neden olmuştur.

Halbuki Sahabe döneminde oluşan icma'ları incelediğimizde onların icma'ının, fakih sahabilerden biraraya gelebilenlerin ittifakıyla oluştuğunu görürüz. Gerek nasların anlaşılmasında gerek hakkında nas bulunmayan yeni meydana gelmiş olayların hükümlerinin belirlenmesinde ileri gelen sahâbiler biraraya geliyor, istişare ediyor, ictihadda bulunuyorlardı. Şayet görüşleri bir noktada birleşirse bu bir icma' oluyordu. Yapılan iş, Allah Teala'nın farz kıldığı, Rasûlüllah (S.A.V.)'in de uyguladığı şûra prensibiyle amel ederek, halifenin önderliğinde fertlerin ictihadlarının tanzimiydi¹

Yeni meydana gelen olaylarda ileri gelen Sahabilerden herbirinin kendi başına ictihad etmesi yerine, biraraya geliyor, istişare ediyor, görüş alışverişinde bulunuyor ve adeta toplu ictihad yapıyorlardı. Halife de üzerinde ittifak edilen hükmü uygulamaya koyuyordu. Böyle bir ittifaka kimse karşı çıkmıyordu²

¹ Hallaf, *Masadiru't-Teşri'i-İslami*, s.167.

² Hallaf, *Masadiru't-Teşri*, s.167.

Kur'an-ı Kerim'in emrettiği şûra prensibinden ve Rasûlüllah (S:A.V.)'in talimatlarından hareketle bir kişinin görüşüyle değil, cemeatin görüşü alınarak hüküm veriliyordu. Böylece icma'nın oluşumu mümkün oluyor ve icma' İslâm Toplumunda fonksiyonunu icra ediyordu.

İşte ilk defa gerçekleştiği Sahabe döneminde icma'nın oluşumu böyleydi. Henüz daha icma' için bir takım şartlar belirlenmemişti. Müctehid Sahabîlerin bir kısmı Medine-i Münevvere'den ayrılıp çeşitli kentlere dağıldıktan sonra gittikleri yerlerde aynı şekilde şûra prensibini uygulamaya çalıştıkları için bölgesel icma'lar oluşuyordu. Meselâ, Medine'de Medineli alimlerin Kûfe'de Kûfeli alimlerin ittifakıyla mahallî icma'lar meydana geliyor ve o bölgenin alimleri, bu ittifakların dışına çıkmamaya özen gösteriyordu. Ancak bilhassa İmamı Şafiî'den itibaren, belki de icma' gibi önemli bir delil araç kılınarak Kitap ve Sünnete ters bir takım unsurların İslâm'a sokulması endişesiyle icma'nın bir delil olarak kabul edilebilmesi için bir çok şartlar koşulmaya başlandı. Öyleki icma'nın oluşumu için ileri sürülen bütün şartların kabulü halinde icma'nın gerçekleşmesi neredeyse imkansız görünüyordu.

Sahabe döneminde filen gerçekleştikten ve yeni ortaya çıkan meselelerin çözümünde aktif bir kaynak olarak fonksiyonunu icra ettikten sonra icma'nın mümkün olup olmadığı, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışılır hale geldi. Hatta bazı ilim adamları çok ileri giderek usulcülerin çerçevesini çizdiği icma'nın gerçekleşmesinin aklen de mümkün olamayacağını ileri sürdüler³.

³ Hallaf, **Masadiru't-Teşri'i'l-İslâmî**, s.169.

Bu yüzden icma'nın İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak oluşumu için ileri sürülen şartların ele alınıp iyi bir değerlendirmeye tabi tutulması, büyük önem taşımaktadır. Bu şartların ne toptan reddi ne de toptan kabulü mümkün değildir. Şimdi bu şartlara geçmeden önce icma'nın oluşum imkanı konusundaki görüşleri ve delillerini kısaca ele alalım.

1. İCMA'IN OLUŞUM İMKÂNI

Dinden olduğu kesin olarak bilinen, kişinin, inanmadığı takdirde müslüman sayılmadığı zarûrâtı diniyye dediğimiz namaz, oruç ve zekâtın farziyeti gibi kat'î delillere dayanan dinin temel meseleleri üzerinde topyekûn İslâm alimleri icma' etmişlerdir. Bu tür meseleler, avamıyla havassıyla bütün müslümanların kabul edip benimsediği hususlardır. Kat'î naslarla sabit olan bu tür meselelerin üzerinde icma' da edildiği, tekid edici nitelikte üçüncü bir delil olarak zikredilegelmiştir. İcma'nın buraya kadar olanında -bazı alimler buna icma' adını vermeyip tevatüren nakle dahil etseler de- herhangi bir ihtilaf yoktur.

Bunun ötesinde usulcülerin, Hz.Peygamberin vefatından sonra şer'î bir meselenin hükmü üzerinde müslüman müctehidlerlerin görüş birliğine varmaları şeklinde tanımladıkları icma'nın gerçekleşmesinin ve İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak fonksiyon icra etmesinin mümkün olup olmadığı ilim adamları arasında tartışmalıdır.

Usulcülerin tanımını yaptığı manada bir icma'nın oluşmasının mümkün olup olmadığı konusu, usul kitaplarında oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu konudaki görüşleri genel olarak dört grupta ele almak mümkündür.

- İlim adamlarının çoğunluğuna göre icma' mümkündür.
- Bazı ilim adamlarına göre dinin temel meselelerinde mümkündür, ama ferî zannî meselelerde mümkün değildir.
- Bazı ilim adamlarına göre sadece Sahabe döneminde mümkündür.

Sahabeden sonra mümkün değildir.

- Azınlıkta kalan diğer bazı âlimlere göre ise, usulcülerin tarif ettiği gibi bir icma' asla mümkün değildir.

İcma'nın delil olarak yani İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak kullanılabilmesi, oluşumunun mümkün olmasına bağlıdır⁴. Bu yüzden icma'nın imkânı, icma' ile ilgili en önemli hususlardandır. İcma'nın imkânı başlığı altında:

İcma'nın tasavvurunun ve gerçekleşmesinin mümkün olup olmayacağı,
Gerçekleşmesi halinde bunu tesbit edip bilebilmenin mümkün olup olmayacağı,

Bir de kesin bir şekilde naklinin mümkün olup olmayacağı konularını ele alacağız.

⁴ İcnevî, Nihayetü's-Sül, III/857.

A. İCMA'I MÜMKÜN GÖRMEYEN YAKLAŞIM VE GEREKÇELERİ

İcma'nın mümkün olmadığı yolundaki görüşler usul kitaplarında genellikle Nazzam'a⁵ ve bazı Şîî ve Rafizilere nisbet edilmekte ve bunların, icma' vuku bulduktan sonra ortaya çıkmış sözleri nazarı itibara alınmayacak bir şîrime kalile (küçük önemsiz bir grup) oldukları vurgulanmaktadır⁶.

İcma'nın delil oluşunu incelerken göreceğimiz gibi Nazzam'a nisbet edilen bir çok düşüncenin gerçekten O'na ait olup olmadığı üzerinde hep soru işaretleri vardır. Nitekim bu konuda da kendisinden, tasavvurunun mümkün olduğu ancak hüccet olmadığı⁷ yahut ancak mütevatir haberler üzerine icma' edilebileceği, ancak burada da icma' edenlerin fonksiyonunun, sadece bu mütevatir haberleri nakil olduğu yolunda görüşler nakledilmektedir⁸. Nazzam veya Nazzamiye'den bazıları ile birlikte kimi Şîî ve Rafizîlere nisbet edilen icma'nın mümkün olmadığı tezinin gerekçeleri şunlardır:

1. Usulcülerin tarif ettiği şekilde bir icma'nın gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü.

⁵ Bk. Tez., s. 153-154

⁶ Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/227; Molla Fenari, *Fusûlü'l-Bedai'*, II/255; Kemal b.Hümmam, *et-Tahrîr*, s.399; Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.233; Şevkânî, *Irşadü'l-Fuhûl*, s.72; Abdülkadir b.Bedran, *el-Medhal*, s.278.

⁷ Bu görüşün Nazzam'a nisbeti konusundaki nakiller için bk. 'Ali 'Abdürrezzâk, *el-İcma' fî's-Şeriatü'l-İslamiyye*, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1947, s.10-12.

⁸ Şerefü'l-İslâm-Ebu'l-Feth, Ahmed b.'Ali el-Bağdâdî, *el-Vusûl ila'l-Usûl*, II/67; 'Abdülvehhab Hallaf, *'İlmü Usûl'l-Fıkh*, s.52.

a. Müclehidlerin ittifakının tesbit edilebilmesi müclehidlerin bilinmesine bağlıdır. Halbuki dünyanın dört bir tarafındaki müclehidlerin belirlenmesi mümkün değildir. Nerede hangi âlimler var, bunlardan hangileri icihad derecesine ulaşmıştır, ilmi seviyeleri nedir? Bunu ancak icihad seviyesindeki levatür adedini bulan bir grup, her tarafı dolaşarak, erkek ve kadın ilim adamlarıyla müzakerelerde bulunarak, ilmi seviyelerini ölçerek belirleyebilir. Yoksa ben müclehidim diyen veya müclehid olduğu söylenen herkesin müclehid olması mümkün değildir. Bunun yanında bazıları müclehid olmalarına rağmen ortaya çıkmamış olabilirler. Böyle bir araştırma bir tek şehirde bile sonuçsuz kalabilir. Nerede kaldı bir ülke veya tüm dünyadaki ilim adamlarının tesbiti! Bunların tesbiti mümkün değildir. Bunların tesbitine ömür yetmez.

Müclehidlerin tam anlamıyla tesbiti mümkün olmayınca icma'a konu olacak meselenin onlara arzedilmesi ve hepsinin görüşünün alınabilmesi imkansızdır. Bu mümkün olmayınca da icma' gerçekleşemez.⁹

b. Dünyanın dört bir tarafını dolaşıp müclehid olanları tesbit etmek mümkün olsa bile böyle bir araştırma çok uzun zaman alır. Bu esnada

⁹ İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî 'Abdülmelik b.'Abdullah el-Cüveynî, **el-Burhan fi Usul'il-Fikh**, Dâru'l-Ensar, Kahire 1400 h., I/670; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth Ahmed b.'Ali b.Burhan el-Bağdâdî, **el-Vusûl ilâ Usûl**, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1984, II/68; Âmidî, **el-İhkam**, I/257, 'Abdülaziz Buhanî, **Keşfü'l-Esrar**, III/227; İsnevî, **Nihayetü's-Sûl**, III/857; Kemal b.Hüman, **et-Tahrîr**, s.399; Şevkânî, **Irşadü'l-Fuhûl**, s.72.

araştırma yapıp geçilen yerlerde yeni müctehidler yetişebilir. Bunların görüşü de alınmadan icma'ın gerçekleşmesi mümkün değildir¹⁰.

c. Müctehidler hepsinin görüşleri alınıp tamamlanmadan, önceden görüşünü beyan etmiş olan müctehidlerde fikir değişikliği meydana gelebilir ve görüşünden dönenler olabilir. Bu da icma'ın oluşmasına engeldir. Müctehidler görüşlerinde sebat edip etmedikleri bilinemeyeceğine göre icma' gerçekleşemez¹¹.

d. Bütün müctehidlere ulaşip görüşlerini almanın mümkün olduğu varsayılsa bile, müctehidler idârî baskı, korku, takıyye ve benzeri nedenlerle gerçekten inandıklarının hilafını beyan etmeleri mümkündür¹².

e. Daha sonra da belirtileceği gibi müctehidler herhangi bir hüküm üzerinde ittifak etmiş olsalar ya hiç te'vile ihtimali olmayan kat'î bir delilden dolayı ya da zannî bir delilden dolayı ittifak etmiş olacaklar. Üçüncü bir şık yoktur. İcma'larının kat'î bir delilden dolayı olması mümkün değildir. çünkü kat'î delilin nakledilmemiş olması ve herkese gizli kalmış olması imkansızdır. Âdet, böyle bir şeyi muhal görür. Nakledilmemiş olması, yokluğunu gösterir. Zaten böyle kat'î bir delil nakledilmiş olsaydı hükmü bu delil gösterir, icma'a ihtiyaç kalmazdı.

¹⁰ Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, a.g.e., II/68.

¹¹ Cüveynî, *el-Burhan*, I/672; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl*, II/69; Âmidî, *el-İhkâm*, I/257; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/857; Şevkânî, *İrşadu'l-Fuhûl*, s.72.

¹² Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, II/69; Âmidî, *el-İhkâm*, I/257; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/857; Şevkânî, *İrşadu'l-Fuhûl*, s.72.

İcma'nın zannî bir delilden dolayı gerçekleşmesi de mümkün değildir. Çünkü düşünceleri, anlayışları, mezhepleri farklı onca insanın zannî bir delile dayanarak ittifak etmeleri imkansızdır. Tıpkı zevkleri ve tercihleri farklı onca insanın, belirli bir günde, aynı yemeği yemelerinin, aynı davranışlarda bulunmalarının muhal olması gibi¹³.

2. İcma'nın gerçekleşmesinin mümkün olduğu varsayılsa bile gerçekleştiğini bilebilmek yani buna muhtal olabilmek mümkün değildir. Hatta bütün müctehidlerin bir yerde toplandığı ve hep birlikte "falan hüküm üzerinde ittifak ettik" diye görüşlerini bildirdikleri farzedilse bile, bazılarının takıyye, korku ve benzeri nedenlerle hakikî kanaatlerini ortaya koymamış olabilecekleri ihtimalinden ötürü böylesi bir organizasyon dahi icma'nın bilineceği anlamına gelmez¹⁴.

İcma'ı mümkün görmeyenlerle birlikte mümkün görenlerden bazılarının da icma'ı bilebilmenin imkan dahilinde olmadığı kanaatinde oldukları anlaşıyor¹⁵. Âmidî kendisinden gelen iki rivayetten birine göre Ahmed b.Hanbel'in de bu görüşte olduğunu ve işte bu sebepten kendisinden "Kim icma'nın varlığını iddia ederse yalancıdır" şeklinde nakilde bulunulduğunu zikretmektedir¹⁶.

¹³ Şerefü'l-İslâm Ebu'-Feth, *el-Vusûl İla Usûl*, II/69; Razî, *el-Mahsûl*, II/4; Âmidî, *el-İhkâm*, I/255-256; 'Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrar*, II/227; Molla Fenarî, *Fusûlü'l-Bedai'*, II/225; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV/437; Kemal b.Hümmam, *et-Tahrîr*, s.399; Molla Husrev, *Mir'ât*, s.237; Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhul*, s.72.

¹⁴ Razî, *el-Mahsûl*, II/5; Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhul*, s.72.

¹⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, I/256.

¹⁶ Âmidî, a.g.ö., s., I/256.

Ahmed b.Hanbel'den nakledilen bu söz üzerinde çeşilli yorumlar yapılmıştır. Sözünün devamındaki "...Belki insanlar ihtilaf etmiştir de kendisine ulaşmamıştır. Nerden bilecek? Bu yüzden insanların bu konuda ihtilaf ettiğini bilmiyoruz desin" ifadesine bakılırsa icma'nın bilinebilmesinin çok zor olduğunu, yani ilim adamları dünyanın dört bir tarafına dağıldıktan sonra kimsenin icma'nın gerçekleştiğine muttali olamayacağını anlatmak istediği anlaşılır. Nitekim İmam Ahmed'in icma' ile ilgili görüşlerini tahkik eden ilim adamları O'nun bu sözünü böyle anlamışlardır¹⁷.

3. İcma'nın gerçekleşmesinin mümkün olduğu ve gerçekleşen icma'nın bilinebildiği varsayılsa bile nakli mümkün değildir. Çünkü icma' edenlerin icma'nın bu icma'ı delil olarak kullanacak olanlara nakli ya tevatürle olacak ya da ahad yollarla. Tevatüren nakli imkânsızdır. Zira tevatür adedindeki insanın dünyanın dört bir tarafındaki müctehidlerle görüşüp fetvalarını dinleyip yine kendileri gibi tevatür adedini bulan topluluklarla aktarmaları mümkün değildir. Ahad yollarla nakli ise icma'nın gerçekleştiği hususunda kesin bilgi ortaya koyamaz¹⁸.

¹⁷ Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhit**, IV/439; Kemal b.Hümmam, **et-Tahrir**, s.400; İbn Emir Hac, **et-Takrir ve't-Tahbir**, III/83; Abdülkadir b.Bedran, **el-Medhal ila Mezheb'i'l-İmam Ahmet b.Hanbel**, s.279-280; Muhammed 'Ali Sayis ve diğ., **Tarihu't-Teşri**, s.97; 'Ali 'Abdürrazik, **el-İcma' fi's-Şeria'ti'l-İslamiyye**, s.16-17; Abdülfettah Hüseyinî, **el-İcma'**, s.68-70; Vehbe ez-Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkh'l-İslâmî**, I/571.

¹⁸ Şafîî, **Cimaü'l-İlm**, s.59; **el-Ümm**, V/256; Cüveynî, **el-Burhan**, I/672; İbn Hacib, **Muhtasarü'l-Münteha**, II/30; Muhammed Emin Emir Padişah, **Teysiru't-Tahrir**, Matbaatü Mustafa'l-Babî el-Halebî, Mısır 1351; III/226; Muhammed b.Nizamüddin el-Ensârî, **Fevatihu'r-Rahamut**, (el-Mustasfa ile beraber) II/212; 'Ali Abdurrazik, **el-İcma fi's-Şeria'ti'l-İslamiyye**, s. 14, 'Abdülfettah Hüseyinî, **el-İcma'**, s.71.

4. İcma'nın gerçekleşmeyeceğini, gerçekleşse bile bunun bilinmeyeceğini, bilinse bile naklinin mümkün olmayacağını ileri sürenler, bu iddiaların tabii bir sonucu olarak icma'nın, fiilen hiçbir zaman vuku' bulmadığı kanaatindedirler.

İster gerçekleşmesinin imkan dahilinde olmadığı iddia edilsin isterse bilinmesi ve naklinin mümkün olmadığı savunulsun neticede bütün bu görüşler, fiilen icma'nın olmadığı tezinde birleşmektedir¹⁹.

Uslucülerin zikrettiği anlamda bir icma'nın asla mümkün olamayacağı görüşünde olan azınlık namına usul kitaplarında serdedilen gerekçelerin önemlilerini böylece özetlemiş olduk. Bunlara icma'nın her dönemde mümkün olabileceğini savunan cumhur tarafından verilen cevaplara ve değerlendirmesine geçmeden önce icma'nın imkânı konusundaki diğer iki görüşü ve gerekçelerini de zikrederim.

B. İCMA'I SADECE SAHABE DÖNEMİ İÇİN MÜMKÜN GÖREN YAKLAŞIM

Başta Zahirîler olmak üzere bazı ilim adamlarına göre icma' sadece sahabe döneminde mümkündür. Sahabeden sonra icma' mümkün değildir. Muteber olan icma' da Sahabenin icma'ıdır. Sahabe döneminde de icma' ancak Sahabe çeşitli beldelere dağılmadan önce mümkündür. Çeşitli beldelere

¹⁹ 'Ali Abdurrazik, el-İcma' fi's-Şeriat'l-İslâmiyye, s.20.

dağıldıktan sonra ise icma'nın oluşumu açısından onlarla daha sonraki dönemler arasında bir fark kalmadı²⁰.

İcma'nın sadece Sahabe döneminde mümkün olabileceğini söyleyen bu ilim adamlarının gerekçeleri şunlardır:

Sahabenin sayısı mahdud idi. Hem kendilerinin hem de fetvalarının tesbiti mümkündü. Sahabe Rasûlullah (S.A.V.)'in dini aktardığı nesildir. Bizzat tevkife (vahiyle dini hükümlerin bildirilmesine) şahid olmuşlardır. İcma'nın da tevkife dayanması gerekir. Tevkifin dışında bir icma' olamaz.

Ayrıca Sahabe, kendi dönemlerinde mü'minlerin tamamı idiler. Onlardan başka mü'min yoktu. İşte bu durumda olan bir cemeatin icma'ı mümkündü²¹.

Bazı usulcülerle Hanbelilerden bir çokları Ahmed b.Hanbel'in de icma'nın ancak Sahabe döneminde mümkün olduğu görüşünü benimsediğini nakletmektedirler²². Cüveynî, üzerinde icma' edilen meselelerin büyük çoğunluğunun Sahabe döneminde olduğunu²³, Fahrüddin Razî ise icma'nın meydana geldiğini bilmenin ancak Sahabe zamanı için mümkün olduğunu

²⁰ İbn Hazm, **el-İhkâm**, IV/149; Muhammed Hudarî, **Usûlü'l-Fıkh**, s.284.

²¹ İbn Hazm, **el-İhkâm**, s.147 ve 149; Eşkar, **Nazratün fî'l-İcma'îl-Usûlî**, s.18.

²² Sübkî, **el-İbhac bi Şerh'îl-Minhac**, II/391; İsnevî, **Nihayetü's-Sûl**, III/859; Bk.'Abdülkadir b.Bedran, **el-Medhal İla Mezhebi Ahmed b.Hanbel**, s.280.

²³ Cüveynî, **el-Burhan**, I/675.

belirtirken²⁴ Karâfi de bilinen icmaların neredeyse hepsinin Sahabe döneminde meydana geldiğini ifâde etmektedir²⁵.

Beydavî de icma'ın oluşmasının muhal olduğunu savunanlara, Sahabenin zamanında imkânsız olmadığı, çünkü sayılarının sınırlı ve az olduğu şeklinde cevap verildiğini nakletmektedir²⁶.

İbn Teymiyye ise oluşacak icma'ın hüccet olduğunu kabul etmekle birlikte bilinen icma'ların, Sahabenin üzerinde icma' ettiği hususlar olduğunu, sahabeden sonra ise genellikle icma'ın oluşumunun bilinebilmesinin mümkün olmadığını, bu yüzden de Sahabeden sonra ortaya çıktığı ileri sürülen icma'larda ilim adamlarının ihtilaf ettiklerini belirtmektedir²⁷.

Muhammed Ebu Zehre de icma'ın ancak Sahabe döneminde mümkün olabileceği görüşünü benimseyen ilim adamlarındandır. O, şöyle söylemektedir: "Bana göre hüccet olan icma', Sahabenin icma'ıdır. Onlar çeşitli bölgelere henüz dağılmamışlardı ve o zaman icma' mümkündü... Tabiiler devrinde icma' mümkün ise de gerçekleşmemiştir. Çünkü Tabiin, ülkenin her tarafına dağılmışlardı. Bunun için "Sahabenin icma'ının dışında gerçekleşen bir icma' bilinmemektedir" diyen kimse, gerçekten uzak bir şey söylemiş olmaz... İşin doğrusu, Sahabenin icma'ından sonra tevatüren hiçbir

²⁴ Razî, el-Mahsûl, II/8.

²⁵ Karâfi, Şerhu Tenkihü'l-Fusûl, s.142.

²⁶ Beydavî, Minhacü'l-Vusûl ilâ 'İlm'l-Usûl, s.125.

²⁷ Şeyhu'l-İslâm Ahmed b.Teymiyye, Mecmuu Fetava, Mektebetü'l-Maarif, Rabat 1989 II/341; Eşkâr, a.g.e., s.19.

icma' sabit olmamıştır. Bunun için fakihler, Sahabenin icma'ından sonraki icma' iddialarını hemen hemen hep tartışmışlardır"²⁸.

Hatta Abdülvehhab Hallaf, usulcülerin tanımını yaptıkları manada bir icma'ın fiilen Sahabe döneminde bile oluşmadığını ileri sürmektedir. O'na göre Sahabe döneminde gerçekleşen icma'lar, ortaya çıkan meselerin hükmü üzerinde Medine'de o anda mevcut ilim adamlarının ittifakıdır. Çünkü ileri gelen Sahabilerden bazıları Mekke, Şam, Yemen gibi yerlerde ve Cihad meydanlarındaydı. Cemeatin görüşü, hakka ferdin görüşünden daha yakın olduğu için mevcut olanların ittifakıyla hüküm veriliyordu. İşte fukahanın icma' dedikleri bunlardır²⁹.

Sahabe döneminde, müctehidlerin sayıları az olduğundan icma'ın gerçekleşmesinin mümkün olduğu görüşünün, icma'ın imkanı konusundaki görüşlerde orta bir yol olduğuna ifade eden Tûfî'nin, mefhum olarak sunacağımız şu ifadeleri Sahabe döneminde icma'ın mümkün olabileceğini savunanların gerekçelerini desteklemektedir.

"Bu görüşü benimseyenler, icma'ın gerçekleşmesinin imkânsızlığı teziyle mümkün olduğu tezi arasında orta bir yol tutmuşlardır. Çünkü icma'ın vuku' bulabileceği aklen, sabittir. Böylece imkansızlığı sözkonusu olamaz. İcma'ın her dönemde kayıtsız şartsız gerçekleşebilmesinin çok uzak olduğu da bellidir. Zira bir hadisenin dünyanın dörtbir tarafına ulaşması, her

28 Muhammed Ebu Zehre, **Usûlü'l-Fıkh**, s.202 ve 212; Eşkâr, **Nazratün fi'l-İcma'l'l-Usûli**, s.19.

29 Abdülvehhab Hallaf, **'İlmü Usûl'l-Fıkh**, s.54.

müctehidin buna vakıf olup hükmünü üzerine kurduğu gerekçelerini açıklaması sonra da bir görüş üzerinde icma' etmeleri cidden çok uzaktır. Bu yüzden icma'ın sadece Sahabe döneminde gerçekleşebileceği tezi, bu konuda çok isabetli bir görüştür. Çünkü Şarkta Garbda nice olaylar oluyor ki aralarda kalan bölgelerdeki insanların bunlardan haberi bile olmuyor. Böyle bir durumda dünyadaki topyekün müctehidlerin icma' edebileceği iddiası (küllî icma') nasıl geçerli olabilir? Böyle durumlarda ancak cüz'î icma' sabit olabilir. O da olayın meydana geldiği bölgelerin müctehidlerinin icma'ıdır. Topyekün ümmetin icma'ı ise imkânsızdır. Çünkü icma', icma'a konu olan olayı bilmeye bağlıdır. Olayı bilmeyenin müsbet veya menfi hüküm vermesi nasıl düşünülebilir³⁰.

C. İCMA'IN SADECE TEMEL MESELELERDE MÜMKÜN OLACAĞI YAKLAŞIMI

Bazı ilim adamlarına göre ise icma' sadece dinin temel ve kat'î meselelerinde mümkündür. Fer'î ve zannî meselelerde mümkün değildir. İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî de icma'ın bir takım temel meselelerde gerçekleşebileceğini fer'î zannî meselelerde gerçekleşemeyeceğini savunan usulcülerdendir³¹. Bu görüş sahiplerine göre icma', topyekün ümmetin görüşbirliğidir ve ancak dinden olduğu kesin olarak bilinen hususlarda gerçekleşebilir. Daha önce İmamı Şafi'inin bu manadaki ifâdelerini

³⁰ Ebu'r-Rabî Süleyman b.Abdilkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasarı'r-Ravda*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, III/13.

³¹ Cüveynî, *el-Burhân*, I/674-675.

nakletmiştik³². İcma'ın bu kadarında yani dinden olduğu kesin olarak bilinen hususlar üzerindeki icma'larda Ehli Kiblede hiç kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü bunlar kat'î naslarla sabit olmuşlardır. Zaten bunları kabul etmeyen müslüman sayılmamaktadır³³. İcma' ise kat'î naslarla sabit olan bu hükümleri pekiştirmektedir.

Çağdaş ilim adamlarından Ahmed Muhammed Şakir de bu görüşü benimseyenlerdendir. İbn Hazm'ın el-İhkâm'ını tahkik ederken yazdığı dipnotta İbn Hazm'ın bu istikametteki görüşünün hak olduğunu belirterek usucülerin iddia ettiği icma'ın tasavvurunun ve gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ve ebediyyen böyle bir icma'ın olamayacağını, bunun ancak bir hayal olduğunu ileri sürmektedir³⁴.

D. İCMA'IN HER ZAMAN MÜMKÜN OLABİLECEĞİ YAKLAŞIMI

Usulcülerin çoğunluğuna (cumhur) göre icma'ın her dönemde hem gerçekleşmesi, hem gerçekleşen icma'ın tesbit edilebilmesi hem de nakli mümkündür³⁵.

32 Şafîî, *er-Risale*, s.534; *Cimaü'l-İlm*, s.

33 İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/149.

34 İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/142.

35 Âmidî, *el-İhkâm*, I/255; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/7 vd.; Şihabü'd-dîn Ebu'l-'Abbas (Derleyen), *el-Müsevvede*, s.315; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedal*, II/255; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV/437 vd.; İbn Emîr Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III/82, 83; Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.227; 'Abdülkadir b.Bedran, *el-Medhal İla Mezhebi'l-İmam Ahmed b.Hanbel*, s.279; Muhammed Sıddık Hasan Han, *Husûlü'l-Me'mûl min 'İlmi'l-Usûl*, s.67; Hudarî Bek, *Usûlü'l-Fıkh*, s.284; Hallaf, *'İlmü Usûli'l-Fıkh*, s.53-54; 'Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fî Usûli'l-Fıkh*, s.156; Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, I/568; 'Abdülfettah Huseynî, *el-İcma'*, s. 56 vd.

Cumhurun icma'ın imkanı konusunda ortaya koydukları deliller, icma'ın imkanını reddedenlere yahutta belli bir döneme veya temel meselelere hasredenlere karşı bir savunma niteliğindedir. Bu yüzden icma'ın imkanı konusunda cumhurun dışındaki ilim adamlarının delillerine verilen cevapları ve eleştirileri ayrıca sunmuyor, cumhurun delileriyle karışık vaziyette veriyoruz.

Kadı Ebu Bekr el-Bâkılânî (V.403/1012) nin icma'ı inkâr edenlere şiddele karşı çıktığını belirten Cüveynî, icma'ın imkânı konusunda kendisinden şu delileri nakleder:

1. Sayıları müslümanlardan fazla olmasına rağmen kâfirler, bir takım batıl şeyler üzerinde nasıl ittifak etmişlerse Hak dinin mensupları da bazı hususlarda ittifak edebilir. Kaldı ki kâfirlerin üzerinde ittifak ettikleri bu batıl şeylerin yanlışlığını azıcık düşüncesi olan kavrayabilir³⁶.

2. İlim adamlarının çeşitli beldelere ve kentlere dağılmış olması icma'ın oluşmasına engel olmaz. Çünkü bir mezhebe bağlı bir çok müctehid de çok geniş bir coğrafyaya dağılmış olmalarına rağmen bir çok meselede o mezhebin prensipleri çerçevesinde görüşbirliğine varmışlardır. Bu mümkün olabildiğine göre tüm müslüman müctehidler de ittifak edebilir³⁷.

36 Cüveynî, el-Burhan, I/672-673; Bk.Serahsî, Usûl, I/295; Gazâlî, el-Mustasfa, I/173; İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır ve Cünnetü'l-Münâzır, s.67.

37 Cüveynî, el-Burhan, I/673; Bk.Şirâzî, Şerhu'l-Lüma', II/667; Razî, el-Mahsûl, II/4; Âmidî, el-İhkâm, I/257.

3. Nufuzlu bir otorite müctehidleri bir yerde toplayarak, onlara hükümleri belirlenecek meseleleri arzeder, ilim adamları da bu meseleler üzerinde tartışarak bazı konularda ittifak sağlayabilirler³⁸.

Cüveynî, Bakıllânî'nin bu delillerini kabul etmekle birlikte belirttiğimiz gibi icma'ın ancak bir takım temel meselelerde gerçekleşebileceği, zannî, fer'î hükümler üzerinde gerçekleşemeyeceği kanaatindedir³⁹.

Ebu Bekir Bakıllânî'nin icma'ın imkânı için ileri sürdüğü bu deliller eleştirilmiştir. Meselâ bir otoritenin tüm müctehidleri biraraya getirebileceği ve bazı konularda ittifak sağlayabileceği deliline, şu ana kadar böyle bir şeyin olmadığı, olsa bile hiç bir müctehidin bu davetin dışında kalmayacağı konusunda kesin bir şey söylemenin mümkün olamayacağı, sonra psikolojik veya başka baskılarla karar açıklayanların olabileceği şeklinde itiraz edilmiştir⁴⁰.

Kadı Ebu Bekir Bakıllânî'nin sunduğumuz delillerinin yanında cumhurun, icma'ın imkanına dair zikrettikleri delillerden önemli gördüğümüz bir kaç tanesini daha zikretmek istiyoruz:

4. İcma'ın gerçekleşebileceğinin diğer bir deyişle imkânının en açık delili, icma'ın bizzat vuku' bulmuş olmasıdır. Ümmeti Muhammed başta beş vakit namazın, Ramazan orucunun, zekâtın farziyeti... gibi temel meseleler

38 Cüveynî, *el-Burhan*, I/673.

39 Cüveynî, a.g.e., I/674-675.

40 Razî, *el-Mahsûl*, II/7-8; Eleştiriler ve cevaplar için bk. Razî, *el-Mahsûl*, 6-8; Âmidî, *el-İhkâm*, I/257.

olmak üzere Hz. Ebu Bekr'in hilâfeti, domuz yağının da eti gibi haramlığı, mirasta ceddeye altıda bir verilmesi, kat'î delilin zannî delile takdimi, fethedilen arazilerin ganimet olarak dağıtılmayıp harac alınması gibi bir çok konuda icma' etmişlerdir. Bütün bunlar, icma'ın mümkün olduğunu ve gerçekleşebileceğini gösterir. İcma' bizzat vuku' bulmuşken, icma'ın imkansızlığını ileri sürmek, kesin konularda (zaruriyyatta) şüphe uyandırmaya çalışmaktan başka bir şey değildir⁴¹.

İcma'ın vuku bulduğu tezi için verilen bu örneklerin aslında tevatürle sabit olduğu, dolayısıyla icma'a örnek gösterilemeyeceği yolundaki bir itiraza; tevatür burada icma'ın müstenedidir, yahutta bunlar icma' ve tevatürle birlikte sabit olmuşlardır. Tevatüren sabit olunca üzerinde icma' edilmiş veya üzerinde icma' edilince tevatüren sabit olmuştur. İster öyle ister böyle nasıl olursa olsun şurası muhakkakki bunlar üzerinde icma' sabit olmuştur, şeklinde cevap verilmiştir⁴².

5. İcma'ın mümkün olamayacağı iddiası geçersizdir. Çünkü birçok müctehidin görüşleri hiç şüphe götürmeyecek tarzda İslâm aleminin her tarafına ulaşabilmiş ve bilinebilmiştir. Sözgelimi Şafi'nin, zimmiyi öldüren müslümana kısas uygulanmayacağı veya velisiz nikahın batıl olduğu

41 Gazâlî, el-Mustasfa, I/173; İbn Kudame, Ravdatü'n-Nazır ve Cünnetü'l-Münazır, s.67; Âmidî, el-İhkâm, I/257; Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/227; Molla Fenârî, Fusûlül-Bedâi', II/255; Muhibullah b.'Abdüşşekûr, Müsellemü's-Subût ve Şerhi Ensari'nin Fevâihü'r-Rahamut'u el-Matbaatü'l-Emiriyye, Mısır 1324; (Fevâihü'r-Rahamut'la beraber) II/212-213; Molla Husrev, Mir'atü'l-Usûl, s.237; İbn Emir Padişah, Teysirü't-Tahrir, III/227.

42 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/8 vd.

yolundaki görüşlerini tüm ilim adamları bilir. Ümmetin toplamına nisbetle her dönemde müctehidlerin sayıları da çok azdır. İmam Ebu Hanife'nin, Malik'in, Şafî'nin, Ahmed b.Hanbel'in, Evzaî'nin Sevrî'nin görüşleri nasıl tesbit edilebildiyse yani beş, on, onbeş müctehidin görüşlerinin bilinmesi nasıl mümkün olabilmişse daha fazlasının tesbit edilebilmesi de mümkündür.

Sonra nihayet köy, kent her taraf müctehidlerle dolu olmaz. Müctehid olanın meşhur olmaması, âdeten pek mümkün değildir. Kaldı ki çok zeki ve ilim sahibi olan, Allah korkusu taşıyan müctehidler, hak olarak gördükleri hükümleri açıklarlar. Çünkü sorumsuz insanlar değildir. Demekki müctehidlerin görüşleri araştırılıp tesbit edilmek istendiği takdirde bu mümkündür. Yeterki tesbit edilmek istensin⁴³.

6. Tevatüren nakledilen haberlerde icma' nasıl mümkünse, bazı hükümlerde de mümkündür. Çünkü nasıl ki tevatüren nakledilen haberlerde birleştirici bir sebep mevcutsa hükümlerdeki icma'larda da birleştirici sebepler vardır. İcma'da birleştirici sebep, icma'ın senedidir. Bu senet kat'î olduğu takdirde zaten ihtilaf söz konusu değildir. Ancak bazan icma' o kat'î delilin naklinden müstağni kılar. Senet zannî olduğu takdirdeyse, ittifak mümkün değildir, denemez. Çünkü ittifak, çok kapalı zannî delillerde mümkün olmasa da açık (celî) zannî delillerde mümkündür.

⁴³ Bk. Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl*, II/69-70; Gazâlî, *el-Müstasfa*, 174; Tûfî, *Şerhu Muhtasarı'r-Ravda*, III/9; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/227; Molla Fenaî, *Fusûlü'l-Bedâl*, s.255; Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.237.

Meselelerin hükümlerinin belirlenmesi için şarhın koyduğu deliller, müctehidleri genellikle aynı sonuçlara götürür. Bu yüzden icma' mümkündür ve gerçekleşebilir⁴⁴.

Bu konuda usul kitaplarında yer alan tartışmalara daha fazla girmek istemiyoruz. Çünkü bu tartışmaların yapıldığı dönemlerde gerçekleşmesi imkânsız görünen bir çok hususun, zamanımızda gerçekleşebileceği açıktır. Ulaşım ve haberleşmenin son derece geliştiği asrımıza nisbette icma'nın gerçekleşebilmesinin önündeki engeller, büyük ölçüde çözülebilecek niteliktedir. Ancak çağımızda da başka sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunlara da inş-Allah icma'nın aklüel değerini işlerken yer vereceğiz. Fakat burada icma'nın mazideki gerçekleşmişliği konusuna gerçekçi bir yaklaşım olarak gördüğümüz Hudaî'nin değerlendirmesine yer vermeden geçemeyeceğiz. Hudaî şöyle söylüyor.

"Selef asrı, birbirinden farklı iki döneme sahiptir. Birincisi, Medine'deki Şeyhayn (Ebu Bekr ve Omer R.A) dönemidir. Bu dönemde müslümanların işleri bir, fakihleri belliydi. Başkanları da Şuraya göre hareket ediyor, kendi başına fetva vermiyordu. Hepsinin görüşlerini almak mümkündü. İşte bu dönemde icma'nın tasavvuru imkan dahilindeydi. Fakat ortada şu soru var. Acaba fiilen kendilerine arzedilen bir icthadî meselenin fetvasında icma' ettiler mi?

44 'Abdülazız Buharî, **Keşfü'l-Esrar**, II/227; Bk.Kadı 'Abdulcebbar, **el-Muğni**, V/154; Gazâlî, **el-Mustasfa**, I/174; Âmidî, **el-İnkâm**, I/; Molla Fenaî, **Fusûlü'l-Bedâi'**, II/255; Molla Hüsrev, **Mir'atü'l-Usûl**, s.237; Muhammed Bahîl el-Mulî, **Süllemü'l-Vusul**, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1343, (Nihayet's-Sûl'e beraber) III/856-857.

Bu soruya, "O dönemde, Sahabenin kendi arasında ihtilaf ettiği bilinmeyen bir çok mesele var" şeklinde cevap verilebilir. Hepsinin, birbirine uygun görüşlerle, birlikte fetva verdikleri ve hiç bir muhalifin çıkmadığı iddiasına gelince, bu iddiayı destekleyecek delile ihtiyac vardır.

Bu birinci dönemden sonra yani ülkenin genişlediği fakihlerin çeşitli kentlere dağıldığı ve Tabiinden pek çok yeni fakihlerin yetiştiği, üstelik siyâsî çekişmelerin ve çeşitli heva ve heveslerin başgösterdiği döneme gelince, bu dönemde icma'ın gerçekleştiği iddiasının doğru olacağını sanmıyoruz. Bu dönemde de hiç kimsenin karşı çıkmadığı pek çok hüküm bulunduğunu teslim etmekle birlikte icma'ın vuku' bulduğu iddiasını kabullenmek, insana çok basit gelir⁴⁵.

İcma'ın imkânı konusunda buraya kadar söylediklerimizden şu sonuç ortaya çıkmaktadır:

İcmain her dönemde gerçekleşebilmesi teorik olarak imkansız olmasa da Ahmed b.Hanbel, Cüveynî, Razî, Karafî, Beydavî⁴⁶ gibi pek çok eski usulcünün yanında, Hudârî, Hallaf... Muhammed Ebu Zehre gibi bir çok çağdaş ilim adamının da belirttiği şekilde pratikte ancak Sahabe döneminde vuku' bulduğu söylenebilir. Sahabeden sonra ise ancak ikrarî-sukûfî tarzda gerçekleşmiştir.

Bu bahse son vermeden önce vurgulamak istediğimiz diğer önemli bir husus da şudur: Usulcülerin tanımını yaptığı şekilde bir icma' gerçekleştiği

45 Hudârî, *Usûlül-Fıkh*, s.274, 275.

46 Bk.s. 78-79

takdirde bu icma'ı, gerçekten nazarı itibara alınmayacak çok küçük bir azınlığın dışında tüm İslâm alimleri hüccet olarak kabul etmektedirler. Hatta Sahabeden sonraki icma' iddialarına en sert şekilde karşı çıkan İbn Hazm bile şöyle söylemektedir: (Bir konuda) şayet hiç biri dışarda kalmadan topyekûn İslâm alimlerinin sözlerini tesbit etmek mümkün olsa bu, sahih bir hüküm olur. Fakat bunun tesbiti kesinlikle mümkün değildir."⁴⁷

II. İCMA'IN OLUŞUMUNDA TEMEL UNSURLAR

İcma'ın oluşabilmesi için başta iki temel unsura (ruküne) ihtiyaç vardır. Bunlardan birincisi müctehidler (icma' ehli, ehlü'l-halli ve'l-'akd, fukaha, ehli 'ilm, ulema) değeri de ittifak yani ittifaklarıyla icma' oluşacak müctehidler (icma' üyelerinin) görüş birliğidir. Bu iki rukün olmadan icma'ın oluşması mümkün değildir. Bu yüzden gerek ittifaklarıyla icma' oluşacak üyelerin belirlenmesi ve gerekse meydana gelecek ittifakın şekli, zamanı, süresi ve alanı üzerinde uzun tartışmalara girilmiştir. Ancak ilim adamlarının çoğunluğunca gerek üyelerde ve gerekse ittifakta aranan temel şartlar, başta sunduğumuz icma' tarifinde yer almış bulunmaktadır⁴⁸. Orada da kısaca belirttiğimiz gibi usulcülerin anladığı manada bir icma'dan söz edebilmek için en başta icma'ın birinci ruknünü oluşturacak olan müctehidler bulunması gerekmektedir. Müctehidler, icma'ın oluşumunu sağlayacak üyelerdir. Bu sebeple ilkönce icma'ın bu ruknünü ele alalım.

⁴⁷ İbn Hazm, el-İhkâm, IV/

⁴⁸ Bk. s. 6

A. İCMA'I OLUŞTURACAK ÜYELER

İcma'nın hücciyetini gösteren naklî delillerden, "ümme" in veya "mü'minler" in ittifakının icma' olacağı anlaşılmaktadır. "Ümme" ve "mü'minler" lafızları, şariat örfünde müslüman olmayanları yani Ümmeti Muhammed'den olmayanları kapsamına almaz. Yine bu lafızlar, zahiriyle bütün müslümanları kapsamına almakla birlikte, icma' konusunda çocukların, delilerin ve cinlerin bu lafzın kapsamına girmediği de kesindir. Çünkü her ne kadar Ümmeti Muhammed'den iseler de bunların, icma'a konu olan meseleyi kavrayıp muvafakat veya muhalefet ortaya koymaları düşünülemez. Konuyu kavrayamayan kimselerin icma'da yerinin olmayacağı kesindir⁴⁹.

Yine "Ümme" ve "mü'minler" lafızları zahirleriyle Peygamberimiz döneminden Kıyamete kadar gelecek tüm müslümanları kapsamına alacak nitelikteyseler de icma' konusunda Kıyamete kadar gelecek bütün müslümanlar, bu lafızların kapsamına girmez. Çünkü icma'nın hüccet olduğunu gösteren deliller, icma'a sarılmanın vucubunu da göstermektedir. Bu itibarla Kıyamete kadar gelecek herkesi kapsamına alır dediğimiz zaman, Kıyamet kopmadığı sürece hepsinin sözüne sarılmak mümkün değildir. Çünkü her an yeni mü'minler ortaya çıkmaktadır. Kıyamet koptuktan sonra ise zaten mümkün olmaz. Zira Kıyametin kopmasıyla birlikte teklif sona ermiş olmaktadır⁵⁰. Öyleyse bu lafızlarla herhangi bir dönemde yaşayan mü'minler

49 Gazâlî, *el-Mustasfa* I/181; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/31; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/237; 'Abdülkadir b.Bedran, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b.Hanbel*, s.280; Bk.Razî, *el-Mahsul*.

50 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/480; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/181; Razî, *el-Mahsul*, II/91; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/237.

kasdedilmektedir. Ancak bir dönemde yaşayan tüm mü'minlerin icma' ehli olması da mümkün değildir. Çünkü icma'ı oluşturacak üyelerin bu işe ehil olması gerekmektedir⁵¹.

1. İcma'ı Oluşturacak Üyelerde Aranacak Nitelikler

Bazı ilim adamları, kesin bilgi ifade edecek olan icma'ın oluşumunda hak ehli olsun batıl ehli olsun Ümmeti Muhammed'in tüm fırkalarının muvafakatının gerektiğini savunmaktadırlar. Bu ilim adamlarının gerekçeleri şudur: Hüccet olan, Ümmetin icma'ıdır. "Ümmet" ismi, Ehl-i Kılden olan herkesi kapsamına aldığına göre icma' ancak bütün grupların ittifakıyla gerçekleşebilir⁵². Fakat usulcülerin çoğunluğuna göre icma', ancak birtakım özellikler ve yetenekler taşıyan kimselerin ittifakıyla oluşabilir. Şimdi usulcülerin, icma'ı oluşturacak üyelerde aradıkları nitelikleri görelim:

a. İctihad Ehliyeti:

İttifaklarıyla icma' oluşacak üyelerde aranan en önemli nitelik, ictihad ehliyetidir. Yani müctehid olmalarıdır. İctihad ehliyeti bulunmayan insanların varacakları bir ittifak, icma' kabul edilemeyeceği gibi herhangi bir dönemde ictihad ehliyetini taşıyan kimselerin, ittifak edebilecek sayıda olmaması halinde de icma' gerçekleşemez⁵³.

⁵¹ Bk. Zerküşî, el-Bahru'l-Muhit, IV/461 vd.

⁵² Bk. Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razî el-Cassas, el-Fusûl fi'l-Usûl, Kuveyt 1988, my., III/293; Serahsî, Usûl, I/311; 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/237.

⁵³ Bk. Şirazî, Şerhu'l-Lüma', II/720; Hudaî, Usûlü'l-Fıkh, s.271; Hallaf, 'İlmü Usûl'l-Fıkh, s.49; 'Abdülkerim Zeydan, el-Veclz fi Usûl'l-Fıkh, s.147.

İctihad ehliyeti, müctehidin, nasları anlayıp bunlardan şer'î hükümler elde edebilme melekesidir. İctihad ehliyetini haiz olan kimseye de müctehid denir⁵⁴.

Usûlü fıkıh kitaplarında müctehidler, fukaha, 'ulema, Ehlü'l-Halli ve'l-'Akd, Ehlü'r-Re'y ve'l-İctihad⁵⁵ gibi adlarla zikredilmektedir.

İlim adamlarından bazıları, icthad ehliyeti için çok ağır şartlar koşarken⁵⁶ bazıları da bu şartları olabildiğince azaltmaya çalışmışlardır. Fakat bir müctehidin,

Arap dilini,
Kitabı (Kur'an-ı Kerim'i) ,
Sünneti,
Fıkıh Usûlünü,
Önceden üzerinde icma' edilmiş hususları,
Şeriatın maksat ve gayelerini bilmesi ve

Yaratılıştan icthada yetenekli olması gerektiği konusunda usulcüler arasında neredeyse görüşbirliği vardır. Şu kadar varki bütün bunları ne seviyede bileceği konusunda ittifak yoktur⁵⁷.

54 Hallaf, 'İlmü Usûlî'l-Fıkh, s.262; Zuhaylî, Usûlû'l-Fıkhî'l-İslâmî, I/495.

55 'Abdülkerim Zeydan, el-Veciz fi Usûlî'l-Fıkh, s.

56 Müctehid olabilmek için üç yüz, dört yüz, beş yüz bin hadis bilmek gerekir şeklinde koşulan şart buna örnek verilebilir. Bk.Şevkânî, İrşadü'l-Fuhûl, s.251.

57 Gazâlî, el-Mustasfa, II/350 vd; Razî, el-Mahsul, II/497-498; 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, IV/15; Şevkânî, İrşadü'l-Fuhûl, s.250-252; Hallaf, 'İlmü Usûlî'l-Fıkh, s.259-260; Hayrettin Karaman, İslâm Hukukunda İctihad,

Usûlcülerin, icma'ı oluşturacak üyelerde ictihad ehliyeti aramaları son derece isâbetlidir. Çünkü müctehid olmayan kimselerin, meydana gelen olayların İslâm Hukukuna göre hükümlerini belirlemeleri imkânsızdır. Ancak burada da bütün alimler aynı kanaatte değillerdir. Bazı ilim adamları, kesin bilgi ortaya koyacak icma'da avamın da muvafakatının şart olacağı görüşündedirler⁵⁸. Bu yüzden icma'ın oluşumunda avamın konumuna kısaca temas etmek istiyoruz.

aa. İcma'ın Oluşumunda Avamın Konumu:

Avam kelimesi el-âmmе (*الامة*) kelimesinin çoğuludur. Havass (ileri gelenler-alimler) karşısı olarak kullanılır. Aynı kökten türeyen ammî kelimesi de âmmeye mensup, halktan kimse anlamına gelir.

İcma'da avamdan söz edilince, halkın büyük kısmı, sıradan insanların oluşturduğu halk kitlelerinin yanısıra müctehid olmayan herkes kastedilmektedir. Yani müctehidlerin dışındaki herkes avama dahildir, âmmîdir⁵⁹.

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ank. 1975, s.176; Zuhayrî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, I/496-497. Bu konuda daha geniş bilgi için Usûlü Fıkıh kitaplarının ictihadla ilgili bölümlerine bakılabilir. Toplu bilgi için ise Hayrettin Karaman'ın *İslâm Hukukunda İctihad* adlı eserine müracaat edilebilir. s. 175 vd.

58 İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazır ve Cünnetü'l-Münazır*, s.69; Âmidî, *el-İhkâm*, I/284; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/237.

59 Abdurrahman b.Cadullah el-Bennanî, *Haşiye 'Ala Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'Ala Metni Cemil Cevami'*, Daru'l-Fıkr, Beyrut ty, II/177.

benzeri konularda ise avamın muhalefetine itibar edilmeyeceğini ileri sürmüşlerdir⁶³.

Avamın icma'da nazarı itibara alınması gerektiği tezi şu düşünceye dayanmaktadır:

Aklî yönden bakıldığında diğer ümmetlerde olduğu gibi ümmeti Muhammedin de hata etmesi caizdir. Ancak sem'î deliller bunu menetmektedir. Bu deliller iki lâfızla varit olmuştur. Birisi "müminûn" (الْمُؤْمِنُونَ) lafzı, diğeri de "ümme" (الْأُمَّة) lafzı, "el-mü'minûn" lafzı istiğrak ifâde eder. Yani tüm mü'minleri kapsamına alır "ümme" lafzı da ümmetin tamamına şamildir. Buna göre mü'minlerin tamamının yani ümmetin hepsinin sözünün muteber olması gerekir. Eğer ümmetin bir kısmı dışarda kalacaksa bunu gösteren ayrı bir delil gerekir ve şayet icma'ın oluşumu için ümmetin bir kısmıyla yetineceksek bunun bu delillerle isbatı mürnkün değildir. Buna başka delil gerekir. Şu kadar varki bu deliller, her ne kadar, icma'ın oluşumunun ümmetin bir kısmıyla sabit olmasını açıkça ortaya koymuyorsa da ümmetin bazısıyla icma'ın oluşabilmesine de engel teşkil etmez⁶⁴.

Bu istidlâle şöyle cevap verilmiştir:

İcma'ın hüccetini gösteren delillerde, yer alan "mü'minler" " الْمُؤْمِنُونَ " ve "ümme, الْأُمَّة " lafızlarının genel ifadelerinin tahsisi (sınırlandırılması) gerekir. Çünkü böyle yapılmadığı takdirde geçmiş ve gelecek tüm mü'minlerin icma'a dahil olması ve bunun sonucunda icma'ın

⁶³ Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'tamed*, II/480483; Bâcî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.459; Pezdevî, *Usûl*, III/239 (ve 'Abdülaziz Buharî'nin *Keşfü'l-Esrarî*); Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedal*, II/266.

⁶⁴ Razi, *el-Mahsûl*, II/91.

asla delil olarak kullanılamaması gibi bir durumla karşılaşırız. Zira bu takdirde mü'minlerin peşpeşe gelmesi nedeniyle Kıyamet kopmadan önce icma' gerçekleşemez. Kıyamet koptuktan sonra da icma'a ihtiyaç yoktur.

Halbuki icma', kendisine bir delil olarak başvurulmak üzere meşru kılınmıştır. Öyleyse icma'ın hücciyetini gösteren delillerde kastedilenler ümmeti Muhammed'i temsilen icma'ı gerçekleştirebilecek bir topluluktur. Bunlar da müctehidlerdir⁶⁵

İcmada avamın da muvafakatını şart koşan ilim adamlarının dayandıkları bir delil de şudur:

Ümmeti Muhammed'in sözü, Allah'ın kendilerine lutfettiği 'ismet sebebiyle hüccet olduğuna göre bu 'ismet, havassıyla avamıyla bir bütün olarak (heyeti ictima'iyye halinde) ümmetin sıfatı olabilir. Böyle olunca ümmetin tamamı için sabit olan 'ismetin (hatadan korunmuşluğun), bir kısmı için de sabit olması gerekmez. Çünkü bütün için sabit olan bir nitelik o bütünü oluşturan parçalarda bulunmayabilir⁶⁶.

Bu delile, icma'ın hücciyetini gösteren naslarda ortaya konan 'ismet (hatadan korunmuşluk), ümmeti temsilen ictihad ehliyetini haiz kimselerde kendini gösterir. Çünkü hükümleri belirlenecek olan meselelerde ancak ictihad ehliyeti olan kimselerin isâbet etmesi veya hata etmesi söz konusu olur. Avam ise bu konuları bilmez. Bir şey söylese bile bilerek söyleyemez. Bu yüzden bu konularda muvafakat veya muhalefete ehil değildir. Nitekim Sahabe de bu

⁶⁵ Razî, el-Mahsûl, II/93.

⁶⁶ Âmidî, el-İhkâm, I/284.

konularda avama itibar edilmeyeceği hususunda icma' etmişlerdir, şeklinde cevap verilmiştir⁶⁷.

Ayrıca başlanberi islâm alimleri, hep avamın ilim adamlarına tabi olmalarının vucûbunu ve muhalefellerinin haramlığını vurgulayagelmışlerdir. Bu da avamın muhalefedinin icma'ın oluşmasına engel olmayacağını gösterir.

İcma'ın in'ikadı için avamın muvafakatının şart olduğunu söyleyenler de, avamın ulemaya tabi olmasının vucubunu kabul ediyorlar. Ancak bu ilim adamlarına göre avamın muvafakatı olmaksızın oluşacak bir icma' her ne kadar icma'a varan alimlerin kendi dönemlerindeki avama karşı hüccet teşkil etse de kendilerinden sonraki müctehidlere karşı kat'i bir hüccet teşkil etmez. Çünkü, kendilerinden sonrakileri de bağlayacak icma'ın, avamın muvafakatının da aranmasıyla gerçekleşmiş bir icma' olması ihtimali vardır⁶⁸.

Bu gerekçelendirmeye bakılırsa, icma'ın, müctehidler bağlayıcı bir delil olarak kabul edilebilmesi için avamın da muvafakatını şart koşan alimler, kimi usulcülerin dediği gibi⁶⁹ mücerret "ümme't icma' etti" ifadesinin uygun düşmesi için avamın muvafakatını arıyor değiller. İcma'ın herkesi bağlayıcı bir delil olabilmesi için avam da dahil olmak üzere kimsenin muhalefedinin olmamasını şart görüyorlar.

⁶⁷ Bu konudaki tartışmalar için bk. Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.459-461; Ebu İshak eş-Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/724-725; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/182; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl ilâ'l Usûl*, II/84 vd; Razî, *el-Mahsûl*, II/92; Amidî, *el-İhkâm*, I/284-286; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/33-35; 'Abdülaziz Buharî, *Keşfu'l-Esrar*, III/239; Ahmed b.Kasım 'Abbadi, *el-Âyatü'l-Beyyinât*, Matbaatü'l-Kübra, 1289, III/288-290.

⁶⁸ Amidî, *el-İhkâm* I/285.

⁶⁹ Tacü'd-dîn Abdülvehhab b. Ali es-Sûbkî, *Cem'u'l-Cevami' fi'l-Usul*, (ve Mahallî'nin Şerhi) Daru'l-Fikr, Beyrut, ty., II/177

Değerlendirme:

İcma'a delil gösterilen naslarda yer alan "ümme" ve "mü'minün" lâfızları âmm lâfızlardır. Tahsis edilmediği (sınırlanmadığı) takdirde bu lâfızların kapsamına giren çocuklar ve mecnunlar, icma'a konu olacak meselelerde muvafakat veya muhalefete ehil olmadıkları gerekçesiyle dışarda bırakılarak "ümme" ve "mü'minün" sözleri zâten tahsis edilmişlerdir. Bu noktadan bakınca avamın da dışarda bırakılması gerekir. Çünkü avam da icma'a konu olacak meselede muvafakat veya muhalefet ortaya koyabilecek durumda değildir. Bu sebeple Tûfî'nin de dediği gibi müctehidlerin hükmünün geçerliliğinin avamın muvafakatına bağlanması hikmeti teşrie aykırıdır⁷⁰.

Gerçi Gazâlî'nin de belirttiği gibi⁷¹ avamdan akli başında hiç bir kimse, kalkıp da ilim adamlarının görüşbirliğiyle ortaya koydukları bir hükme muhalefet etmez. Nitekim mazide de böyle bir muhalefet olmamıştır. Böylece mazide dinin temel meseleleri üzerine gerçekleşen icma'lar, müctehidlere avamın da muvafakatiyle oluşmuştur. Çünkü akli başında bir kimse, bilmediğini bilenlere havale eder. Bu açıdan bakınca sanki bu mesele, varsayıma dayalı (farazî) bir hususa benziyor.

Şer'î konuları (usûlü'd-dîn, ümmehatü's-Şerâi' gibi) dinde inanılması ve kabul edilmesi zorunlu olan hükümler (Kur'an'ın nakli, namazların rek'at sayıları, zekât miktarları vs.) ve re'y ve istinbata dayanan veya bu konumda bulunan ictehadî hükümler şeklinde ikiye ayırarak; birincisinde müctehidlerle

⁷⁰ Tûfî, Şerhu Muhtasarî'r-Ravda, III/35.

⁷¹ Gazâlî, el-Mustasfa, I/182.

birlikte avamın da muvafakatını arayan, ikincisinde ise avamın muvafakatının şart olmadığını söyleyen usulcülerin⁷² bu görüşünün, bu konularda avamdan birisi muhalefet else icma' oluşamaz ve bu temel konulara muhalefet eden kâfir olmaz, anlamında değil, avamın da böyle bir icma'a dahil olmasının vacip olduğu, öyleki -o konulardaki icma'ın senedi kat'i olduğu için- inkâr eden herkesin kâfir olacağı anlamında olduğu söylenmiştir⁷³. Zaten dinin temel meselelerinde böyle bir muhalefet de olmamıştır⁷⁴. Öyleyse bu meselenin de bugün için aktüalitesi yoktur. Zaten avamın sayılarının tesbiri ve görüşlerinin alınması mümkün değildir⁷⁵. Belirttiğimiz gibi görüşleri alınsa bile bir kıymet ifade etmez. Ancak icthad seviyesinde olmamakla birlikte belirli bir ilmî düzeye ulaşmış İslâm Hukukçularıyla branşlarında uzmanlaşarak kendi alanlarında icthad seviyesini elde etmekle birlikte İslâm Hukukunu yeterince bilmeyen ilim adamları da İslâm Hukukunda müctehid olmadıkları için avamla birlikte değerlendirilmektedir. İşte bunların, icma'ın oluşumundaki yeri meselesinin ele alınması gerekir.

bb. Fakihlerin Dışındaki İlim Adamlarının İcma'da Konumu

(Muhaddis, Müfessir, Mütakellim, Dilbilginî...)

Fıkıhta icthad ehli olmayan müfessir, muhaddis, mütakellim ve nahivci gibi ilim adamları, hükümlerin asli delillerinden nasıl istinbat edileceğini,

⁷² Bâcî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.459; Pezdevî, *Usûl*, III/239; Karafî, *Şerhu Tenkihü'l-Fusûl*, s.148, İbn Melek, s.256; İbn Kemal Paşa, *Tağyirü't-Tenkih*, s.164.

⁷³ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, II/266.

⁷⁴ 'Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrar*, III/239.

⁷⁵ Avamın icma'a dahil olmasının tasavvuruyla ilgili Gazâlî'nin bir değerlendirmesi daha önce geçmişti. Bk. s.10

ictihad yöntemlerini bilmedikleri için icma'nın oluşumunda üye niteliğinde değillerdir⁷⁶. Bunların kendi sahalarındaki bilgilerinden gerektiği takdirde bilirkişi ve uzman sıfatıyla yararlanılabilir. Ancak muhalefetleri icma'nın oluşumuna engel teşkil etmez⁷⁷.

Nitekim dini ilimlerin dışında başka ilim dallarında uzman olan ilim adamlarının görüşlerine de icma'a medar olan konuyla ilgili bulunduğu takdirde bir bilirkişi ve uzman sıfatıyla müracaat edilir. Bu konulardaki muvafakatları ve mahalefetleri muteberdir⁷⁸.

cc. İctihad Derecesine Ulaşmamış Fakihler

Bazıları, hükümlerin tafsîlâtını bildiği için furu' âlimlerinin icma'nın oluşumunda itibara alınacağını söylemişlerse de⁷⁹, fıkhnın furûatını ezberlemiş (huffazü'l-furu') ilim adamları ictihad derecesine ulaşmamışlarsa icma'nın oluşumunda üye niteliğinde değillerdir⁸⁰. Elbette üzerinde görüşülen konuyla ilgili olarak bu ilim adamlarının görüşlerinden yararlanılabilir. Ancak muhalefet ettikleri takdirde muhalefetleri icma'nın oluşumuna engel teşkil etmez.

76 Ebu İshak eş-Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/724; Serahsi, **Usûl**, I/312; Gazâlî, **el-Mustasfa**, I/182; İbn Kudame, **Ravdatü'n-Nazır**, s.69; Karafî, **Şerhu Tenkihü'l-Fusûl**, s.148; 'Abdulaziz Buhari, **Keşfü'l-Esrar**, III/240; Şahâbüddin Ebu'l-Abbâs (Âli Teymiyye'den derleyen), **el-Müsevvede**, s.331.

77 Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, **el-Vusûl İla'l-Usûl**, II/84.

78 Gazâlî, **el-Mustasfa**, I/183; Hudârî, **Usûlü'l-Fıkh**, s.276.

79 'Abdulaziz Buhari, **Keşfü'l-Esrar**, 3/340; İbn Emir Hac, **et-Takrîr, ve't-Tahbîr**, II/81.

80 Razî, **el-Mahsûl**, I/93; Karafî, **Şerhu Tenkihü'l-Fusûl**, s.148; Tûfî, **Şerhu Muhtasarü'r-Ravda**, 3/31; Hudârî, **Usûlü'l-Fıkh**, s.296; Bk.Zerkeşî, **el-Bahrü'l-Muhîr**, IV/465-466.

İctihad ehliyetiyle ilgili şartların çoğunluğunu elde etmekle birlikte bazı ictihad şartlarını taşımayan ilim adamlarının muhalefedinin, icma'ın oluşumuna engel olacağını söyleyenler varsa da usulcülerin çoğunluğuna göre ictihad ehliyetiyle ilgili şartlardan biri bile eksik olsa böyle kimselerin, icma'ın oluşumunda üye olamayacakları ifade edilmiştir⁸¹. Cumhurun dayanağı şudur: İctihad ehli olmayan kimse icma'da üye olamaz. Bir kimse ya ictihad ehlindendir ya da taklîd ehlinden. Taklîd ehlindense icma' üyesi olamaz.

Kadı Ebu Bekir ise ictihad şartlarının tamamını taşımasa da bir kısmını taşıyan kimsenin âmmî gibi değerlendirilemeyeceğini, böyle bir kimsenin, muhalefedinin icma'ın oluşumu konusunda kalpte az da olsa pürüz meydana getireceğini vurgulamaktadır. Çünkü böyle bir kimse usûl kurallarını ve şer'in kaidelerini bilmektedir. İctihad derecesine ulaşmayan böyle ilim adamlarının, her ne kadar üye olmasalar da müzakereci olarak icma'a konu olacak meselenin görüşmelerine katılmalarının önemi hatta bunun vucubu bazı usulcülerce dile getirilmiştir⁸².

dd. Furuu Bilmeyen Usulcünün İcma'ın Oluşumundaki Konumu:

Hem usulü hem de furûu iyi bilen alimlerin icma'ın oluşumunda üye olacakları kesindir. Çünkü bunlar icma' ehlidirler.

81 Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, el-Vusûl ila'l-Usûl, II/82.

82 Şerefü'l-İslâm, a.g.e., s.II/83-84.

Sadece usûlü iyi bilmekle birlikte fıkhnın furûatını bilmeyen ilim adamlarının konumu nedir?

Bazı usulcüler, furûatı iyi bilmeyen usûl âliminin, icma'ın oluşumunda üye olamayacağını ileri sürmüşlerdir⁸³. Ancak sahîh görülen⁸⁴ ve kanaatimizce daha isâbetli olan görüşe göre, şer'î delillerden hükümler istinbat edebilecek bilgi ve yeteneğe sahip olan bir usûl âlimi icma'ın oluşumuna üyedir.

Çünkü aslî delillerinden hükümlerin nasıl elde edileceğini bilen kimse, furu' meselelerini ezbere bilmese bile, dilediği zaman, meselelerin hükümlerini belirleyebilir. Çünkü buna ulaşabileceği araç bilgisine sahiptir.

İmam Gazâlî, buna delil olarak, Abbas, Zübeyr, Talha, Sa'd, Abdurrahman b.Avî, Said b.Zeyd, Ebu 'Ubeyde b.el-Cerrah (R.A.) gibi bazı Sahabilerin kendilerini fetvaya hasretmemiş ve diğer bazı Sahabiler kadar fetvada şöhrete ulaşmamış olmalarına rağmen muhalefet ettiklerinde icma'da muhalefetlerinin geçerli kabul edilmesini gösteriyor⁸⁵.

83 Bk.Cüveynî, *el-Burhan*, I/658.

84 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/182; Razî, *el-Mahsûl*, 2/93; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, 3/340; Hudarî, *Usûlü Fıkhn*, s.276; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV/466-467.

85 Gazâlî, *el-Mustasfa*, 1/83; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazîr*, Bu konularda daha geniş bilgi için bk. Abdülfettah Huseynî, *el-İcma' Masdarun Salisûn min masadirihî't-Teşrî'i'l-İslâmî*, s.166, 171.

ee. İcma'nın Oluşumunda Her Branşın Kendi Uzmanlarının Sözlerinin Dikkate Alınması

Usûl alimlerinden pek çokları, icma'da, her âlimin kendi ilim dalındaki sözünün mu'teber olacağını ifâde etmektedirler⁸⁶. Fıkıhta fakih, usulde usulcû, nahivde nahivci, tıpta tabip, kelimde kelimci... Buna göre fıkıhta kelimciye kelâmda da fakihe itibar edilmez. Çünkü bunlardan herbiri ilmini tahsil etmediği diğer konuya nisbetle, -başka sahada ilim sahibi olmasına rağmen- ammi gibidir⁸⁷.

Hatta bazı usûlcüler, bu kuralın aynı ilim dalının değişik kollarında da uygulanabileceğini söylemektedirler. Sözelimi hac menasikiyle ilgili konularda değil de feraizle ilgili hususlarda icihat yapabilen kimsenin, feraizde muvafakatı veya muhalefeti muleber olacaktır⁸⁸.

İctihadın tecezzi kabul edeceği tezine dayanan bu görüş, zamanımız açısından daha uygulanabilir bir nitelik arz etmektedir. Herhangi bir ilim dalında uzmanlaşmış olan kimseler, elbette diğerlerine nisbetle o konuyu daha iyi bilirler. Öyleyse o ilim dalında, kendi uzmanlarının sözlerinin itibara

86 Serahsî, *Usûl*, I/312; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/183; Razî, *el-Mahsûl*, II/93; Karafî, *Şerhu Tenkih'i-Fusûl*, s.148; Beydavî, *Minhacü'l-Vusûl*, s.135; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/240; Subkî, *el-İbhac fî Şerhi'l-Minhac*, II/430; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/917-918; Zerkeşî, *el Bahru'l-Muhit*, IV/465-467; Muhammed Sıddık Hasan Han, *Husûlü'l-Me'mûl*, s.80; Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkh'l-İslâmî*, I/495.

87 Gazâlî, I/183.

88 Razî, *el-Mahsûl*, 2/93.

alınıp, konuyu onlar kadar bilmeyen insanların düşüncelerinin, onların ittifaklarını zedeleyici kabul edilmemesi daha isabetli görünmektedir.

Bu mesele icma'nın oluşum alanını şer'î konularla sınırlı tutmayan, ilim adamlarının tezine göre bir kıymet ifade eder. İcma'nın oluşumu olayını şer'î konularla sınırlı görenlere göre ise fıkıhın çeşitli branşlarında ihtisaslaşan kimselerin kendi branşlarındaki muhalefet veya muvafakatları icma'da muteber olur.

ff. Fasık, Heva ve Bid'at Sahibi Müctehidlerin İcma'nın Oluşumundaki Yeri

Usûlcülerin çoğunluğuna göre icma'a üye olacak müctehidlerin fasık, heva ve bid'at sahibi olmaması gerekir. Bu nitelikteki kimseler icthad derecesinde âlim de olsalar icma'nın oluşumunda muvafakları veya muhalefetleri nazarı itibara alınmaz⁸⁹ Çünkü müctehidin fasık olması, onun adalet sıfatını zedelediği gibi verdiği fetvalara da töhmet getirir. Heva ve bid'at sahibi kimselerde ise taassup, sefeh ve mucûn⁹⁰ gibi nitelikler bulunur. Bu nitelikleri taşıyan kimseler ise her ne kadar Ehl-i Kiblede iseler de Ümmeti

⁸⁹ Cüveynî, *el-Burhan*, I/688; Pezdevî, *Usûl*, III/237; Serahsî, *Usûl*, I/311; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazır*, s.70; Sadrü's-Şeria', *Tenkih*, II/506 (Taftazânî'nin Telvih'iyle beraber); Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, II/266; Molla Husrev, *Mir'ât*, s.229; İzmirî, *Hasıye 'Alâ Mir'âtü'l-Usûl*, II/260-261.

⁹⁰ Taassup, delil apaçık ortadayken sırf kendi eğilimini tutarak hakkı kabul etmemektir. Sefeh, Yeterince düşünmeme sebebiyle kişiyi akla aykırı, davranışa sürükleyen bir hafif meşreblik ve kararsızlıktır. Mucûn, ise (dini konularda) aldırmazlık, önemsememe, gereken dikkati göstermemedir. (Sadrü's-Şeria', *Tevzih*, II/506; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, II/266; Molla Husrev, *Mir'ât*, s.229; İbn Kemal Paşa, *Tağyirü't-Tenkih*, s.164)

Mütebaattan (Ümmetin, İslâm'ı her yönüyle kabul edip elinden geldiğince yaşamaya çalışanlarından) değildir. Halbuki mutlak manada ümmet deyince naslarda 'ismetine şahitlik edilmiş olan ümmeti Mütebaat anlaşılır. Naslarda 'ismetine şahitlik edilmiş olanlar ise ümmeti temsilen, şahitlik, iyiliği emr kötülükten nehy, adalet (vasatât), hayırlılık gibi özellikler taşıyan müctehidlerin tümüdür. Fasık ve heva ehli olanlar ise bu nitelikleri taşımamaktadırlar. Bu yüzden sözlerine güvenilmez ve icma' üyesi olamazlar⁹¹.

Tüm usûcüler, hevası sebebiyle küfre düşen heva ve bid'at ehlinin icma'da üye olamayacağı üzerinde görüş birliği içinde olmakla birlikte, bazı usulcüler, heva ve bid'atı sebebiyle küfre düşmemiş olan heva ve bid'at ehliyle fasık kimselerin icthad seviyesinde alim oldukları takdirde icma'da üye olacakları kanaatindedirler⁹². Çünkü küfre düşmediği sürece o kimse mü'mindir. O'nun dışında varılacak bir icma', ümmeti temsilen tüm müctehidlerin görüşü değil ümmetin bir kısmının görüşü olacaktır. Bu itibarla hüccet olmaz⁹³.

Fasika gelince, fıska kendisini imandan çıkarmamaktadır. Öyleyse fasık müctehidin dışındaki ulemanın ittifakı tüm müctehidlerin değil müctehidlerin bir kısmının icma'ıdır. Bu da hüccet olmaz⁹⁴.

91 Serahsî, *Usûl*, I/311; Bk. İbn Melek, s.256.

92 Cüveynî, *el-Burhan*, I/688-689; Gazâlî, *el-Mustasfa*, s.183; *el-Menhûl min Ta'likat'l-Usûl*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1980, s.310; Razî, *el-Mahsûl*, II/85; Âmidî, *el-İhkâm*, I/

93 Razî, *el-Mahsûl*, II/85.

94 Razî, *el-Mahsûl*, II/85.

Ayrıca fasık müctehide başkasını taklid lazım gelmez. Aksine kendi icthadı istikametinde hareket etmesi gerekir. İctihadı muhalif olduğu halde onun aleyhine nasıl icma' oluşabilir? Böyle birisi hakkında oluşamayacağına göre icma'ın, bir yönden oluşup başka yönden oluşmaması da düşünülemez⁹⁵.

Serahsî gibi bazı usûlcüler ise, hevasını ve fışkını açığa vuran ve yayan kimselerin icma'a üye olamayacakları, hevasını ve fışkını izhar etmeyen ve yaymaya çalışmayanların icma'da üye olabileceklerini söylemişlerdir⁹⁶.

Bu konu da usulcüler arasında epeyce tartışılmaktadır⁹⁷. Bunun nedeni, kanaatimizce kimlerin heva ve bid'at ehli veya fasık kabul edilecekleri konusunda tüm ilim adamlarınca kabul edilmiş ölçüler olmamasıdır. Kaldı ki heva ve bid'ati sebebiyle küfre düştüğü kabul edilen kimseler bile kendileri, küfre düştüklerini kabul etmeyeceklerdir.

95 Cüveynî, *el-Burhan*, I/689.

96 Serahsî, *Usûl*, I/311-312.

97 Bu konulardaki tartışmalar için bk. Cassas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/293-295; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/235 vd. Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/724; Serahsî, *Usûl* I/311-312; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/183; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl*, II/86-88; Kadı Adudu'l-Mille, *Şerhu Muhtasari'l-Münteha*, II/3334; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III-42-44; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâl*, II/256; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV/467-471; Kemal b.Hümmam, *et-Tahrîr*, s.404-405; Ensârî, *Fevatihu'r-Rahamût*, II/218-220; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, s.276; Ömer Süleyman el-Eşkar, *Nazratün fi'l-İcma'i'l-Usûli*, s.24-26; Abdülfettah Hüseyinî, *el-İcma'*, s.172-176.

Öyleyse, sözgelimi namaz kılmamak veya alkollü içki içmek gibi apaçık fık olan davranışlar sergileyen veya müslümanlıkta kadının yabancı erkeklere karşı başını örtmesinin gerekmeyeceği gibi apaçık bid'at olan görüşler ortaya atarlar müstesna, ictihad ehliyeti taşıyan herkesin icma'a üye olması icabeder. Böyle apaçık fık, olan davranışlar sergileyen veya apaçık bid'at olan görüşler ortaya atan ve yaymaya çalışanların muhalefetlerinin ise kanaatimizce icma'ın oluşumuna engel kabul edilmemesi gerekir. Çünkü böylelerinin, dinden olduğu kesin olarak bilinen hususlara aykırı davranışlar ve görüşler sergiledikleri açıktır. Bu şekilde İslâm'a aykırı davranışlar sergileyenlerin dinî konulardaki sözleri muteber olamaz. Çünkü Kur'an ve Sünnete göre değil kendi heva ve heveslerine göre davranmış ve hüküm vermiş olurlar. Nitekim İslâm'ı kendi heva ve heveslerine uydurmak isteyenler hep bu yolla hareket edegelmişlerdir.

b. İcma'ı Oluşturacak Üyelerin Müslüman Olması

İcma'ın hüccet olduğunu kabul eden tüm ilim adamları, müslüman olmayan ilim adamlarının icma'ın oluşumunda üye olamayacağı konusunda görüşbirliği içindedirler. Bu itibarla müslüman olmayan bir ilim adamı muhalefet etse bile muhalefeti icma'ın oluşumuna engel teşkil etmez⁹⁸. Zaten icma'ın tarifinde de ittifaklarıyla icma'ın oluşacağı müctehidlerin ümmeti Muhammed'den olması yani müslüman olması vurgulanmıştır.

⁹⁸ Cüveynî, el-Burhân, I/689; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/480; Bacî, İhkâmü'l-Fusûl, s.464; Razî, el-Mahsûl, II/92; Âmidî, el-İhkâm 1/284; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, II/41-42; Tacüddin 'Abdülvehhab es-Subkî, Cemu'l-Cevâmi', II/172; Zerküşî, el-Bahru'l-Muhit, IV/475; İbn Emir Hac, et-Takrîr ve't-Tahbîr, III/81; el-Emiru's-San'ânî, İcâbetü's-Sa'îl, s.142.

Bunun gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: İcma' sem'î delillerle hüccet olarak tanınmıştır. Bu sem'î deliller, ifadelerindeki farklılıklara rağmen, hiç birinde müslüman olmayanların icma'a dahil edileceğine dair bir işaret yoktur. Bütün bu delillerde ancak ümmetü Muhammed'in ittîfakının 'ismetine delâlet vardır.

Ayrıca İslâmî konularda kâfirin sözü mu'teber değildir. Bu itibarla ne şer'î bir hüccetin isbatında ne de iptalinde sözüne itibar edilmez⁹⁹.

Kâfir, Kitap ve Sünnetin hak olduğuna inanmadığı için bunlardan elde edilecek hükümlerin müteallakını nasıl bilebilir?¹⁰⁰.

Ancak icma'a konu olan meselenin görüşülmesi esnasında müslüman olmayan bir ilim adamının da müzakereci olarak katılmasında herhangi bir sakınca olmaz. Çünkü kendini İslâmî araştırmalara hasretmiş bir kimsenin ortaya koyduğu çalışmalardan yararlanılmasının dinî açıdan bir sakıncası olamaz.

Belki müslüman ilim adamlarının zihinlerini teşviş edebileceği yolunda endişeler ileri sürülebilir. Ancak ictihad derecesini haiz müslüman ilim adamları için böyle bir etkilenme sözkonusu olamaz.

99 Âmidî, el-İhkam, I/284; Tâfî, Şerhu Muhtasarı'r-Ravda, III/42; Subhi Salih, Meallimü's-Şeria, s.20.

100 Muhammed Bahî el-Muti'î, Süllemü'l-Vusûl il Şerhi Nihayeti'-Sûl, III/938.

2. Üyelik Niteliği Taşımayan Uzmanların İcma'ın Oluşumundaki

Yeri:

İcma'a konu olan meselenin şer'î ilimlerin dışında herhangi bir ilimle sözgelimi, psikoloji, sosyoloji, tıp, matematik, fizik...le ilgisi varsa o sahanın uzmanlarına bilirkişi sıfatıyla müracaat edilebilir. Bu takdirde bu uzmanlar icma'ın oluşumunda asıl üye olmamakla beraber meselenin görüşülmesi aşamasında müzakereci olarak bulunurlar.

Nitekim eskiden olduğu gibi zamanımızda da verilen fetvalar, şer'î ilimlerin dışında başka ilim dallarını da ilgilendiriyorsa o sahanın uzmanlarının görüşüne başvurulmaktadır. Meselâ İslâm Fıkıh Konseyi, Organ nakliyle ilgili fetvasını vermeden önce uzman doktorların görüşlerine müracaat etmiştir. Aynı şekilde Rü'yeti Hilâl Konferansında astronomi bilginlerinin görüşlerine müracaat edilmiştir.

İctihad seviyesine ulaşmadıkları için icma'ın oluşumunda üye niteliği taşımayan ancak belli bir ilmî kariyeri olan ilim adamlarının da icma'a konu olan meselenin görüşülmesi sırasında müzakereci olarak katılabileceğini daha önce belirtmiştik.

3. İcma'ı Oluşturacak Üyelerin Sayısı

Usulcüler arasında tartışılan konulardan biri de icma'ı oluşturacak üyelerin sayısının tevatür adedine ulaşmasının şart olup olmadığıdır.

Tevatürden murat belli bir sayı değildir. Çünkü tevatürün en azı için bir sınır yoktur. Bu sebeple tevatür adedinden murat, hissi şeylerde (mahsûsde) haber verdiklerinde verdikleri haberle kesin bilgi meydana gelen adettir¹⁰¹.

İcma'ın hücciyetini aklen ve âdeten isbat etmeye çalışanlara göre icma'ın kesin bilgi ortaya koyabilmesi için icma'ı oluşturacak üyelerin, tevatür adedini bulmaları şarttır. Çünkü aklen ve adeten tevatür adedinden daha az sayıda olan kimselerin hata üzere birleşmeleri mümkündür¹⁰².

Alimlerin çoğunluğuna göre ise icma'ı oluşturacak müctehidlerin sayısı tevatür adedinden az da olsa, şer'î bir konunun hükmü üzerinde görüşbirliğine varmalarıyla icma' gerçekleşir. Çünkü onlar ümmetin mevcut müctehidleridir. İcma'ın hücciyetini gösteren deliller de mutlaklardır. Yani bir dönemdeki müctehidlerin sayısı şu kadar olursa onların ittifakı icma' olur, yoksa olmaz

101 Ensârî, *Fevâihu'r-Rahamât*, II/221.

102 Cüveynî, *el-Burhan*, I/690; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/188; Âmidî, *el-İhkam*, I/310; İbn Melek, s.257; Sübkî, *Cem'u'l-Cevami'* (ile şerhi mahallî), II/181; Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrîr*, III/235-236.

gibi bir ayırım yoktur. Bu itibarla sayıları tevatür adedini bulmasa da mevcut müctehidlerin ittifakıyla icma' oluşur¹⁰³.

İcma'ın oluşması için icma' edenlerin adedinin tevatür derecesine ulaşmasını şart koşanlara göre ittifak edenler, bâtil üzerine anlaşmaları düşünülemeyecek bir adede ulaşmadıkça ittifaklarıyla, kesin bilgi ortaya koyan bir icma' sâbit olmaz. Nasıl ki bu sayıya ulaşmadıkça verecekleri haberle tevatür hükmü sabit olmuyorsa aynı şekilde fetvalarıyla da icma'ın hükmü sâbit olmaz. Çünkü tevatür ve icma'ın her ikisiyle de ilmi yakîn (kesin bilgi) sabit olmaktadır¹⁰⁴.

Onların ileri sürdükleri bu gerekçeye Serahsî şöyle cevap vermektedir:

Verilen haber icma' gibi değildir. Çünkü haberin doğru veya yalan olma ihtimali vardır. Bu itibarla (yakîn ifade etmesi için) yalan töhmetini ortadan kaldıracak bir unsur aramak gerekir ki bu da haberi verenlerin çokluğudur. Ayrıca tevatürle sabit olan haberlerde haberi verenlerde adâlet sıfatı aranmamaktadır. İcma'da ise iptidaen bir hükmün ortaya çıkarılması sözkonusudur. Burada bir yalan töhmeti ihtimali yoktur. Ancak hata ihtimali vardır. Cemeat oldukları zaman, ümmeti Muhammed'den olmaları ve adalet

103 Gazâlî, *el-mustasfa*, I/1188; Razî, *el-Muhsül*, II/93; Âmidî, *el-İhkâm*, I/310; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazır*, s.69; İbn Melek, *Şerhu'Menar*, s.257; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi*, II/270; Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.230; Muhıbbullah b.'Abdüşşekûr, *Müsellemü's-Subût ve şerhi Fevatihu'r-Rahamût*, II/221; 'Abdülkadir b.Bedran, *el-Medhal*, s.280; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, s.280.

104 Serahsî, *Usûl*, I/312.

sıfatı (vasatât) taşımaları sebebiyle bir lütuf olarak şer'an hatadan korunmuşluk gerçekleşmektedir¹⁰⁵.

İcma'ı oluşturacak üyelerin sayısının tevatüre ulaşmasının şart olup olmadığı tartışması, bazı soruları da beraberinde getirmiştir.

İcmanın oluşabilmesi için, icma'ı oluşturacak üyelerin sayısı en az ne kadar olmalıdır?

Herhangi bir dönem, müctehidlerin adedi tevatür derecesinden aşağı düşebilir mi? Böyle bir şey mümkün mü? Bu, şeriatın inkıta'ı ve teklifin kalkması anlamına gelmez mi?

Bir dönemde yalnızca bir müctehid bulunsa onun sözü icma' gibi hüccet olur mu?

Müctehidin bulunmadığı bir dönem düşünülebilir mi? Böyle bir durumda avamın icma'ı muteber olur mu?

Bir dönemde Ümmeti Muhammed'in -Allah korusun- topyekün irtidadı mümkün mü?

İşte çoğu varsayıma dayalı bütün bu ve benzeri sorulara usul alimleri -hiç birisindedir ittifak olmamakla birlikte- cevaplar vermişlerdir. Bu soruların cevapları üzerindeki tartışmalara, hem konuyu çok uzatacağı hem de fazla bir yararı olmayacağı için girmiyor, yalnızca önemli gördüğümüz bir iki noktaya temas etmek istiyoruz:

¹⁰⁵ Serahsî, *Usûl*, I/312.

Bazı ilim adamları, daha azıyla icma'nın gerçekleşemeyeceğini belirterek, icma'nın oluşabilmesi için en az iki müctehidin gerektiğini söylemişlerse de¹⁰⁶ tercih edilen görüşe göre, icma'nın oluşabilmesi için en az üç müctehidin bulunması icabetmektedir¹⁰⁷. Çünkü bu sayı cemeatin en azıdır. Bir dönem en az üç tane müctehid olur, bunların dışında müctehid bulunmazsa onların ittifakıyla icma' gerçekleşir. Çünkü bu dönemde hüküm istinbatı konusunda sözü muteber olanlar bunlardır.

Bazı usulcüler bir dönemde sadece bir müctehidin bulunması durumunda onun sözünün icma' gibi hüccet olacağını söylemişlerse de¹⁰⁸ kanaatimizce bu, her ne kadar başvurulabilecek bir delil ise de icma' değildir¹⁰⁹.

İcma'nın hücciyeti için tevatür adedini şart görenler nazarı itibara alınarak meseleye bakıldığı zaman, bir kişinin görüşünün veya bir kaç kişinin ittifakının kat'i bir icma' kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü icma'ı oluşturacak üyelerin tevatüre ulaşması halinde icma'nın oluşabileceği konusunda ilim adamları arasında anlayış birliği olmakla beraber, tevatürden aşağıya düşmeleri durumunda oluşan ittifakın icma' olacağı konusunda anlayış birliği yoktur. Oluşum metodu konusunda bile ilim adamları arasında anlayış birliği olmadan böyle bir ittifak nasıl kat'i bir icma' kabul edilebilir?¹¹⁰

106 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/246; İbn melek, *Şerhu'l-menar*, s.257.

107 İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.257; Hudarî, *Usulü'l-Fıkh*, s.280.

108 Razî, *el-Mahsul*, II/93; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV/516.

109 Bk. Sübkî, *Cem'u'l-Cevami'* (ve Mahallî'nin şerhi), II/181.

110 Bu konudaki tartışmalar için bk. Cüveynî, *el-Burhân*, I/690; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/1288, 189, *el-Menhul*, s.313, 314; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusul*, II/88-92; Âmidî, *el-İhkam*, I/310-312; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/44-46; 143-146; 'Abdülfettah Huseynî, *el-İcma'*, s.177-180.

B. İCMA'IN OLUŞUMUNDA ÜYELERİN İTTİFAKI:

İcma'ın oluşumunda ikinci temel unsur (rukün), icma'da üye olacak kimselerin icma'a konu olan meselenin hükmü üzerinde görüşbirliğine varmalarıdır. İttifaka katılım şekli, ittifakın zamanı, oluşum süresi ve ittifakın oluşum alanı üzerinde ilim adamları arasında oldukça geniş tartışmalar vardır. Bu tartışmalara etraflıca yer vermemize çalışmamızın hacmi müsait değil. Bu yüzden sözünü ettiğimiz tartışmalardan önemli gördüklerimize temas etmekle yetineceğiz.

1. İcma'ın Oluşumunda İttifaka Katılım Şekli

a. Azimet Yoluyla Katılım veya Sarih İcma'

İcma'ın oluşumunda ittifaka ideal manada katılım şekli, dönemin tüm müctehidlerinin biraraya gelerek icma'a konu olan meseleyi tartışmaları, hepsinin görüşünün aynı noktada birleşmesi halinde toplantıda sözlü olarak muvafakatlarını açıklamalarıdır. Bu şekilde gerçekleşen bir ittifakla icma'ın oluşacağı konusunda ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.

Dönemin müctehidlerinin tamamının, belli bir yerde toplu halde olmasa da değişik yerlerde görüşlerini açıklamaları ve görüşlerinin aynı noktada birleşmesi yahutta toplum hayatına girmiş veya yeni ortaya çıkmış uygulama gerektiren bir meselede hepsinin fiilî olarak uygulamaya başlamaları yahut rızalarını ortaya koymaları veya toptan uygulamamaları da icma'ı oluşturacak ittifaka kesin katılım sayılmaktadır. Bu şekilde oluşacak bir icma'a sarih icma' yahut azimet yoluyla oluşan icma' adı verilmektedir ve bu tarzda oluşan bir icma'ın hüccet olduğu konusunda belirttiğimiz gibi icma'ın hücciyetini kabul eden ilim adamları

arasında herhangi bir ihtilaf yoktur¹¹¹. Esas icma' budur. Bunun dışında sukûfî icma' ve muhalifi bilinmeyen görüşte olduğu gibi ilim adamlarının hepsinin muvafakatlarının topyekün alınmadığı durumların, icma' olup olmayacağı hep tartışmalıdır.

b. İcma'a Ruhsat Yoluyla Katılım Veya Sükût İcma'

Müctehidlerden bazıları şer'î bir meselede bir hüküm verir veya amel eder, bu fetva yaygınlaşıp tüm müctehidlere ulaşmasına ve üzerinden yeteri kadar düşünme ve araştırma süresi geçmesine rağmen sükût ederler muhalefet ortaya koymazlarsa buna sükûfî icma' veya ruhsat yoluyla icma' adı verilmektedir¹¹².

Buna ruhsat yoluyla icma' denmesinin sebebi, asıl icma'ın sarîh icma' olması, sukûfî icma'ın ise sarîh icma'ın oluşamaması sebebiyle zarûreten icma' sayılması nedeniyledir. Çünkü ruhsat zarûrete dayanır¹¹³.

Kendilerine ulaşmasına ve üzerinden yeteri kadar düşünme ve araştırma süresi geçmesine ve ortada görüşlerini açıklamaya mani herhangi bir engel

¹¹¹ Bk. Ebu'l-Hasen Kadı Abdülcebbar b.Ahmed, **el-Muğni**, Matbaatü Mısır 1962,V/153; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, **el-Mu'temed**, II/479; Şirazî, **el-Lüma'**, s.89; **Şerhu'l-Lüma'**, II/690; Serahsî, **Usûl**, I/303; Razî, **el-Mahsûl**, II/3; Amidî, **Il-İhkam**, I/255; Tûfî, **Şerhu Muhtasarı'r-Ravda**, III/7; Abdülaziz Buharî, **Keşfü'l-Esrar**, III/228; Molla Fenarî, **Fusûlü'l-Bedâi'**, II/259; Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhit**, IV/509; İbn Melek, **Şerhu'l-Menâr**, s.254; Molla Husrev, **Mir'atü'l-Usûl**, s.228; Muhıbullah b.Abdüşşekûr, **Müsellemü's-Subût (ve şerhi Fevâihü'r-Rahamut)**, II/235.

¹¹² Pezdevî, **Usûl (ve Abdülaziz Buharî'nin Şerhi Keşfü'l-Esrar.)** III/228; Serahsî, **Usûl**, I/303; Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/690; Razî, **el-Mahsûl**, II/74; Molla Husrev, **Mir'atü'l-Usûl**, s.228; İbn Melek, **Şerhu'l-Menâr**, s.254, 255; Şevkanî, **İrşâdül-Fuhûl**, s.84; Hudarî, **Usûlü'l-Fıkh**, s.273; Bilmen, **Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu**, I/165.

¹¹³ Abdülaziz Buharî, **Keşfü'l-Esrar**, III/228.

bulunmamasına rağmen müctehidlerin sukût edip muhalefette bulunmamaları, verilen fetvayı doğru bulup onayladıkları, bu hükme rıza gösterdikleri diğer bir deyişle icma'ı oluşturacak ittifaka katıldıkları anlamına gelir mi? İşte bu mesele üzerinde usûl alimleri uzun tartışmalara girmişlerdir. Kimi usulcüler bunu ittifaka katılma olarak kabul ederken kimileri de bunun ittifaka katılma anlamına gelmeyeceğini söylemişler, bazıları birtakım şartlarla ittifaka katılma kabul edilebileceğini belirtirken diğer bazıları daha başka görüşler ortaya koymuşlar ve böylece sukûfî icma' üzerinde tam onüç görüş ortaya çıkmıştır¹¹⁴. Bütün bu görüşleri, mensuplarını ve delillerini aktarmamız ve tartışmamız, çalışmamızın hacmine sığmaz.

Hanefilerin çoğunluğuna göre belirttiğimiz şartlarda vuku' bulan bir sukût, icma'a katılma anlamına gelir. Bu konuda fiil de söz gibidir. Yani müctehidlerden bazıları, hükmü belirlenmesi gereken bir konuda hüküm ifade edecek şekilde bir fiil ortaya koyar, aynı dönemdeki müctehidler bunu bilmelerine ve üzerinde yeteri kadar düşünme ve araştırma süresi geçmesine ve görüşlerini sözlü veya fiilî olarak ortaya koymalarına bir engel bulunmamasına rağmen buna karşı çıkmazlarsa bu, o müctehidlerin de bu görüşe katılmaları anlamına gelir¹¹⁵.

Malikilerin çoğunluğu da bunun bir icma' ve hüccet olduğu görüşünü ortaya koymuşlardır¹¹⁶. Ahmed b.Hanbel ve ashabının çoğunluğu ile¹¹⁷ Şafî mezhebinden bazı ilim adamları da bunun bir icma' olacağı kanaatine

114 Razi, el-Mahsul, II/74; Amidî, el-İhkam, I/312-315; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/78-87; Sübkî, Cem'u'l-Cevami' (ve Mahillî'nin şerhi), III/187 vd; Zerkeşî, el-Bahru'l-Muhit, IV/494-503; Şevkanî, Irşadü'l-Fuhul, s.84-85; Siddik Hasan Han, Husulü'l-Me'mul, s.76-77.

115 Serahsî, Usul, I/303; Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/228; Hudaî, Usulü'l-Fikh, s.273.

116 Bacî, İhkamü'l-Fusul, s.474.

117 İbn Leham, el-Muhtasar fi Usul'l-Fikh, s.77.

varmışlardır¹¹⁸. Şu kadar varki Hanbeli mezhebinde bu ikinci derecede bir icma'dır¹¹⁹.

Şafililerin büyük çoğunluğu, Davud ez-Zahirî, mütekelliminin çoğunluğu bazı Hanefî, Maliki, Hanbeli ve diğer bir çok ilim adamına göre ise müctehidlerin muhalefet etmemeleri, icma'ı oluşturacak ittifaka katılma anlamına gelmez. Yani bu şekilde oluşacak bir ittifak, icma' olamaz¹²⁰.

Ebu Bekr es-Sayrafi (ö.330) gibi bazı alimler ise bu şekilde oluşacak bir ittifakın hüccet olacağı fakat icma' olamayacağı kanaatindedirler¹²¹.

Bu konudaki diğer görüşler için dipnotlarda gösterdiğimiz yerlere bakılabilir. Şimdi kısaca sukûfî icma'ı kabul edenlerin ve etmeyenlerin önemli gördüğümüz bazı delillerine ve değerlendirmesine geçelim. Fakat önce şu noktaya dikkat çekmemiz gerekiyor.

Sukûfî icma'ı kabul edenlere göre mücerred bir alimin bir yerde fetva verip bu fetva duyulsun veya duyulmasın diğerlerinin buna karşı çıkmamasıyla sukûfî icma' oluşamaz. Bir defa, verilen fetvanın yayılıp her tarafa duyulması ve meşhur olması şarttır. Bunun yanında fetvanın teklifi bir yönünün de bulunması gerekir. Yani mükelleflerden bir işin yapılmasını veya yapılmamasını isteyen bir fetva olması icabeder¹²². Çünkü teklifi olmayan bir konuda müctehidler görüşlerini açıklamadıkları takdirde sorumlu olmazlar. Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin verdiği

118 Amidî, II-İhkâm, I/312; Şevkânî, İrşadü'l-Fuhûl, s.84.

119 Ebu Zehre, İbn Teymiyye, s.467.

120 Razî, el-Mahsûl, II/74; Amidî, II-İhkâm, I/312; Beydavî, Minhacü'l-Vusûl, s.133; Şevkânî, İrşadü'l-Fuhûl, s.84.

121 Şirazî, Şerhu'l-Lüma', II/690-691.

122 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/79.

örnekte olduğu gibi "Ammar Huzeyfe'den daha faziletlidir" şeklindeki bir yargıya müctehidlerin karşı çıkması vacip değildir¹²³. Çünkü bir teklif sözkonusu değil. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi fetva müctehidlere ulaştıktan sonra üzerinden yeteri kadar düşünme ve araştırma süresinin de geçmesi¹²⁴ ve ortada müctehidlerin görüşlerini açıklamalarına herhangi bir engelin bulunmaması gerekir. İşte bu şartlar çerçevesinde müctehidlerden bir kısmının verdiği fetvaya diğerlerinin karşı çıkmaması halinde bunun, verilen fetvaya katılma anlamına geleceğini ve bunun bir icma' olacağını söyleyenlerin delillerinden bazıları şunlardır:

1. Ortaya çıkan ve hükmü belirlenmesi gereken hadisede müctehidlerin bir kısmı fetva verip bu fetva diğer müctehidlere ulaştıktan ve yeterince düşünme ve araştırma süresi geçtikten sonra ortada herhangi bir engel yokken fetva verecek durumda olanların, değişik görüşte olmaları halinde susmaları haram, görüşlerini açıklamaları vaciptir. Çünkü görüşün açıklanması gereken yerde susmak, mevcut fetvayı kabul etmek demektir. Karşı görüşte olup da görüşünü açıklamamak, hakkı söylememek anlamına gelir. Hakkı söylemeyip susan dilsiz şeytandır. Bu yüzden müctehidlerin böyle bir konumda susmaları, muvafakat etmeleri manasına alınmadığı takdirde onları fasıklıkla ithama sebep olur. Çünkü bu, üzerlerine vacip olan bir hususu yerine getirmedikleri, hakkı ortaya koymaktan çekindikleri manasına gelir. Bu ise onların adalet sıfatını zedeler. İşte bu sebeple müctehidler hakkında böyle bir sui zanda bulunulamaz. Yani böyle

¹²³ Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/532.

¹²⁴ Debûsî, *Takvimü'l-Edille*, v.6a; Pezdevî, *Usûl*, III/228.

fetva vermeleri gereken bir konumda susmaları, muvafakat etmeleri anlamına gelir¹²⁵

2. Şayet icma'nın oluşabilmesi için müctehidlerin herbirinin, muvafakatını sözlü olarak ortaya koyması şart koşulmuş olsa bu durum, icma'nın ebediyyen oluşamamasına götürür. Çünkü bir dönemin müctehidlerinin tamamının - kendilerinden bizzat işitilmek kaydıyla bir görüş üzerine birleşmeleri çok zordur. Böyle bir şart, belirtildiği gibi icma'nın hiç oluşamamasına sebep olabilir. Çünkü bir şeyi, gerçekleşmesi neredeyse imkansız (müteazzir) şartlara bağlamak, gerçekleşmesi hiç mümkün olmayacak (mümteni) şartlara bağlamak gibidir. Bu sebeple ümmetin müctehidlerinin bir kısmı fetva verir ve yukarda açıklanan şartlar çerçevesinde diğer müctehidler muhalefette bulunmazlarsa bu durum, onların da verilen fetvaya katıldıkları anlamına gelir¹²⁶.

Genel olarak sukûfî icma'ı kabul etmeyen ilim adamları, yukarda belirtilen şartlar çerçevesinde verilen ve meşhur olan bir fetvaya, diğer müctehidlerin açıkça muvafakat etmedikçe o fetvaya katılmış sayılmayacaklarını, muhalefet etmemelerinin ve sessiz kalmalarının çeşitli nedenleri olabileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenler şöyle özetlenebilir:

125 Kadı 'Abdulcebbar, *el-Muğni*, V/236, 237; *Debûsî*, *Takvimü'l-Edille*, V 6a; Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.474; Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/691-693; Pezdevî, *Usûl*, III/231; Serahsî, *Usûl*, I/305-306; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/80-81; Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrâr*, II/231; *Sadrü's-Şeria*, *et-Tavdih*, II/499-500; Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.228; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.255; Ensârî, *Fevâidhu'r-Rahamât*, II/234; Ebu Zehre, *eş-Şafî*, s.277; Hallaf, *'İlmü Usûl'l-Fıkh*, s.56; Abdülkerim Zeydan *el-Veciz fî Usûl'l-Fıkh*, s.152; İsa Menûn, *Nibrasü'l-'Ukûl fî Tahkiki'l-Kıyas f'nde Ulema'l-'Uswûl*, Matbaatü't-Tedamüni'l-Ehavî, Mısır 1345 h., s.212; Bk. Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/532 vd.

126 Cassas, *el-Fusûl f'l-Usûl*, III/285 vd; Serahsî, *Usûl*, I/305; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, II/230-231; Molla Fenari, *Fusûlû'l-Bedâi'*, II/260; İbn Emir Hac, *et-Takrir ve't-Tahbir*, III/102; Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.228; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.255, Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrir*, III/247.

Müctehidin, görüşünü açıklamaması hususunda kendine ait gerekçeleri olabilir. Bunu başkaları bilemez.

Muvafakat etmemekle birlikte verilen fetvayı, fetva verenlerin bir icthadi olması hasebiyle caiz görebilir.

Her müctehidin kendi icthadında isabet edeceğine inanarak karşı çıkmayı vacip bir görev olarak değerlendirmez.

Bazan karşı çıkmak istediği halde karşı çıkabileceği fırsatı kaçıır veya karşı çıkacağı bir ortam bulamaz.

Karşı çıkmış olsa kendisine önem verilmeyeceği kanaatiyle muhalefet etmemiş olabilir.

Başkalarının karşı çıkarak muhalefet görevini yerine getireceğini, kendisine iş düşmeyeceğini zannederek karşı çıkmaz.

Karşı çıkmamayı günah olarak değerlendirmez ve bu sebeple karşı çıkmayabilir.

Korku, fitneye sebep olma, büyük ilim adamlarına karşı heybet duyması ve benzeri endişelerle karşı çıkmamış olabilir.

Kendi icthadiyla bir sonuca veramamış veya henüz icthad etmemiş olabilir.

İşte alimlerin bir kısmı tarafından verilen ve yaygınlaşan fetvalara bütün bunlar ve benzeri sebeplerlerden karşı çıkılmamış olabileceği gözönüne alınınca müctehidlerin sukûtunun muvafakat olarak değerlendirilmesi doğru olmaz. Bu yüzden de icma'ın bu tarzda oluşumu kabul edilemez¹²⁷.

Bu gerekçeler de sukûfî icma'ın hücciyetini kabul edenler tarafından eleştirilmiştir. Bu bahsi uzatmamak için adı geçen eleştirilere ve

¹²⁷ Gazâlî, el-Mustasfa, I/192; Razî, el-Mahsûl, II/74-75; Amidî, el-İhkâm, I/313.

değerlendirmelerine girmiyoruz¹²⁸. Ancak bir hususu belirtmekte yarar görüyoruz: Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi sukûfî icma'ı savunanlar mücerret bir fakihin fetva vermesiyle diğerleri buna sessiz kaldı diye sukûfî icma'ın oluşacağını ileri sürmüyorlar. Fetvanın yaygınlaşıp herkes tarafından duyulmasını ve bunun bir icma' konusu olarak tüm ilim çevrelerine ulaşmasını ve üzerinden konunun durumuna göre yeterince araştırma ve düşünme süresinin geçmesini şart görüyorlar.

Tüm ilim çevrelerine duyurulduktan ve görüş istendikten sonra yeteri kadar düşünme ve araştırma fırsatı da verilmiş olunca muhalif olanlar varsa elbette ilmî sorumluluğun yanında dinî sorumluluğun da bir gereği olarak görüşlerini beyan edeceklerdir. En azından durumlarından muvafakat belirtileri ya da muhalefet belirtileri sezilecektir. Bu durum da icma'ın oluşumu konusunda müsbet veya menfi bir fikir verecektir.

İcma'ın gerçekleştiği sahabe döneminde icma'ın oluşum şekli, büyük ölçüde, usulcülerin tasarladığı sarîh icma'ın oluşumundan daha ziyade yukarda şartları çizilen çerçevede sukûfî icma'ın oluşum şeklini andırmaktadır.

İlmî çevrelere eksiksiz duyurulması ve görüş istenmesi yeterince düşünme ve araştırma imkânı tanınması, görüşleri açıklamaya engel olabilecek maniaların ortadan kaldırılması gibi gerekli şartları iyi hazırlanmış ve çerçevesi iyi çizilmiş bir sukûfî icma', usulcülerin tasavvurunu yaptığı sarîh icma'dan daha uygulanabilir bir nitelik taşımaktadır.

¹²⁸ Bu eleştiriler için bk. Cassas, *el-Usûl fî Fusûl*, III/285-290; Serahsî, *Usûl*, I/305-310; Amidî, *II-İhkâm*, I/314-315; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/78-87; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/228-234.

Şu kadar var ki usulcüler arasında tartışmalı olduğu için, kendisiyle amel her ne kadar vacip olsa da sukûfî icma', zannî bir delil olmaktan kurtulamayacaktır. Bu sebeple ilerde farklı düşünceye sahip olan herhangi bir ilim adamının sukûfî icma'a muhalif görüş ortaya koyabilmesine de imkân verecek, bir toplu icthad sonucu ortaya çıktığı ve geniş bir katılımı desteklediği için pek çok ihtilafı ortadan kaldıracı olacak öyle her önüne gelenin de itiraz edemeyeceği bir delil olacaktır.

2. İttifakın Zamanı ve Oluşum Süresi

Usulcülerin öngördüğü icma'ın oluşum zamanı, Hz.Peygamber (S.A.V.)'in vefatından sonradır. Tarifi açıklarken de belirttiğimiz gibi Hz.Peygamber (S.A.V.), mü'minlerin arasındayken icma'ın teşrii bir değeri yoktur. Çünkü Rasûlullah (S.A.V.)'in, Asrı saadette icma'ı gerçekleştirenlere muvafakat etmesi halinde delil, icma' değil O'nun muvafakatı olur. Muhalefet etmesi halindeyse diğerlerinin ittifakı terkedilerek O'nun söylediğine dönülür¹²⁹. Bazı ilim adamları bu konunun tartışmalı olduğunu Hz.Peygamberin döneminde de icma'ın oluşumunun caiz olduğunu söylemişlerse de ¹³⁰ teşriin kaynağının tamamen vahye dayandığı Asrı Saadette icma'ın İslâm hukukunun bir kaynağı olarak fonksiyon icra etmediği kanaatindeyiz. Pratikte bir yarar sağlamayacak olan bu husus üzerinde fazla durmuyor, icma'ın oluşum süresine geçiyoruz.

İcma'ın oluşabilmesi için ele alınan konunun durumuna göre az veya çok belli bir zamana ihtiyaç vardır. Çünkü icma'a konu olan mesele ortaya çıkar çıkmaz hemen bir anda hükmü üzerinde görüş birliğine varılamaz. İlim

¹²⁹ Sübkî, *Cem'u'l-Cevami'*, II/176; Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhûl*, s.71; Sıddık Hasan Han, *Husulü'l-Me'mûl*, s.88; Subhi Salih, *Meallimü's-Şeriatü'l-İslamiyye*, s.20; Muhammed Ebu'n-Nur Zuheyri, *Usulü'l-Fıkh*, II/172.

¹³⁰ Bk.İbn Emir Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III/81.

adamlarının çoğunluğuna göre bu süre, müctehidlerin konuyu ele alıp, gerekirse araştırıp aralarında tartışarak topyekün icihadlarını ortaya koyabilecekleri kadar bir süredir. Bu süre sonunda icma'a konu olan meselenin hükmü üzerinde görüş birliğine vardıkları takdirde icma' oluşur ve bu icma' hatadan masum olur¹³¹. Artık bu icma'a muhalefet caiz olmaz¹³². Cumhurun görüşü böyledir. Tercih ettiğimiz tarif de bu görüşe göre yapılmıştır. Bu yüzden tarife " *في عصر* " Bir dönemde şeklinde bir kayıt konmuştur. Burada "asr=dönem" kelimesi, az veya çok bir zaman dilimini ifade eder. Yani bir dönemde yaşayan müslüman müctehidler, az veya çok bir zaman dilimi içinde herhangi bir meselenin hükmü üzerinde görüş birliğine vardıklarında icma' oluşur. İcma'ın in'ikad edebilmesi ve hüccet olabilmesi için icma'ın oluşumunda üye olan kimselerin hepsinin hayatlarının sona ermesi (inkırazı 'asr) şart değildir¹³³.

Bazı ilim adamları ise icma'ın oluşabilmesi için icma'ın in'ikadında üye olan tüm ilim adamlarının hayatlarının sona ermiş olmasını, bunlardan hayatta kalan olmamasını (asrın inkırazını) şart görmüşlerdir. Bu ilim adamlarına göre, müctehidler, bir hadisenin hükmü üzerinde ittifak ettikleri zaman bu ittifakın icma' olabilmesi için hepsinin bu görüşten dönüş yapmadan ölmüş olması ve onlara yetişen yeni müctihedlerin de muhalefet etmemiş olmaları şarttır. Şayet içlerinden biri görüşünden döner veya onlara yetişen yeni müctehidlerden biri muhalefet ederse bu bir icma' olmaz¹³⁴.

131 Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.467; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/192.

132 Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.230; Subhi Salih, *Meallimü's-Şeria*, s.25.

133 Cassas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/307; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/502; Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.467; Serahsî, *Usûl*, I/315; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/192; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl ila'l-Usûl*, II/97; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/263; Sadrü's-Şeria, *et-Tavdih*, II/507; Celâlü'd-dîn Abdurrahman b.Ebî Bekr, *es-Suyûfî, Risâle fi Usûlil-Fıkh Mektebetü'l-Ehliyye*, Beyrut 1324, s.72 (Mecmuu' Resâil fi Usûlil-Fıkh içinde)

134 Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma*, II/697.

Ebu İshak el-İsferâînî (ö. 418 h.) gibi bazı Şafiilerin, Ahmed b.Hanbel'in, (ö.241 h.) Ebu Bekr b.Furek'in, (ö.406 h.) Cûbâî'nin (ö.303 h.) ve Malikilerden Ebu Temmam'ın bu görüşte olduğu nakledilmektedir¹³⁵.

Kimi ilim adamları ise asrın inkırazını sükûfî icma'da şart görmüş sarîh icma'da şart görmemiş, bazıları da nassa dayalı icma'larda şart görmemiş ancak kıyasa dayalı icma'larda şart görmüşlerdir¹³⁶.

İcma'ın oluşumu için icma'ı oluşturan üyelerin hepsinin hayatlarının sona ermesinin yani inkırazı asrın şart koşulması, pratikte icma'a katılan üyelerden herhangi birine görüşünden dönebilme imkanı getirdiği gibi yeni yetişen müctehidlere de -bazı ilim adamlarına göre- icma'a katılma veya muhalefet ederek icma'ın oluşumuna engel olma yetkisi vermektedir¹³⁷.

İcma'ın oluşumu için asrın inkırazını şart görmeyenlere göre ise icma' in'ikat ettikten sonra artık üyelerden herhangi birinin görüşünden dönmesi caiz olmaz. Çünkü Ümmetü Muhammed'in müctehidleri bir defa ittifak ettimi, hakkın, ittifak ettikleri hususta olduğu açığa çıkmış olur. Artık bundan sonra dönüş yapmak, katı bir delile muhalefet etmek ve icma'ın hata üzere oluştuğunu ileri sürmek demektir. Böyle bir şey ise caiz değildir¹³⁸.

135 Bacî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.467; Âmidî, *II-İhkam*, I/317; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, II/243; Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhûl*, s.84.

136 Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/698; Âmidî, *el-İhkam*, I/317; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/66; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/243; Mahallî, *Şerhu Cem'î'l-Cevami'*, II/183; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîl*, IV/512; Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhûl*, s.84.

137 Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/243; Taftazanî, *el-Telvih*, II/507.

138 Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/244-245.

İcma'nın oluşabilmesi için asrın inkırazının yani icma'ı oluşturan üyelerin hepsinin hayatlarının sona ermiş olmasının şart olup olmadığı hususu da usul kitaplarında oldukça geniş bir şekilde tartışılmış, karşılıklı deliller ileri sürülmüş ve bu deliller eleştirilmiştir¹³⁹. Bunların hepsine burada yer vermemiz mümkün değil. Ancak önemli gördüğümüz bir iki noktaya temas edeceğiz.

Asrın inkırazını şart görenlerin en önemli delili şudur: İcma', birleşme özelliğine dayalı olarak bu ümmete bir lutuf olmak üzere hüccet olmuştur. Herhangi bir konuda görüşbirliğine varıldığı konusunda karar verebilmek, ancak görüşler istikrar bulup karar kıldıktan sonra olabilir. Görüşlerin tam anlamıyla karar kılması ise asrın inkırazı yani icma'ı oluşturan görüş sahiplerinin hepsinin hayatının sona ermesiyle mümkündür. Bundan önce ilim adamlarının görüşlerinde değişiklikler olabilir. Çünkü devamlı araştırma halindedirler. Bir kısmının veya tamamının önceki görüşten dönüş yapması muhtemeldir. Bu ihtimal bulunduğu sürece görüşler istikrara kavuşmuş olmaz. Dolayısıyla asrın inkırazından önce icma' oluşamaz¹⁴⁰.

İcma'nın oluşabilmesi için asrın inkırazını şart görmeyen cumhur, şart görenlere şöyle cevap vermektedir. Kitap ve Sünnetten icma'nın hücciyetini gösteren deliller, icma'nın hüccet olabilmesi için, asrın inkırazıyla inkıraz bulmaması arasında bir ayırım yapmıyor. Yani bu naslar, icma'nın, inkırazdan

¹³⁹ Bu konudaki tartışmalar için bk. Cassas, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, III/307-310; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'tamed*, II/502-505; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/152-155; Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.467-473; Şirazî, *Şerhu'l-Luma'*, II/697-701; Cüveynî, *el-Burhan*, I/692-696; Serahsî, *Usûl*, I/315-316; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/192-196; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl ilâ'l-Usûl*, II/97-102; Razî, *el-Mahsûl*, II/71-73; Amidî, *el-İhkâm*, I/316-322; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/66-77; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/243-244; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV/510-515; İbn Emir Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III/87-88.

¹⁴⁰ Bk.Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'tamed*, II/504; Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.469, 472; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/192; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/243.

önce de sonra da hüccet olduğunu göstermektedir. İcma'ın hüccet olabilmesi için, asrın inkırazını şart koşturmak, naslarda olmayan bir şeyi naslara ilave etmek ve delilsiz olarak bir şey ortaya koymak demektir. Böyle bir şey caiz olmaz¹⁴¹.

"Fikirlerin istikrarı, ancak asrın inkırazıyla mümkün olabilir. Çünkü bundan önceki süre düşünme ve araştırma zamanıdır" şeklindeki bir delil geçersizdir. Çünkü bir şey üzerine düşünme haliyle kesin karar verme halini birbirinden ayırmak, asrın inkırazına ihtiyaç hissettirmez. Çünkü herhangi bir konuda düşünme, tevakkuf ve araştırma aşamasında olan kimseyle kesin hüküm veren kimseyi birbirinden rahatlıkla ayırabiliriz¹⁴². İcma'ın oluşması için konunun zaten durumuna göre bir düşünme ve araştırma süresinin geçmesi, müctehidlerin kendi görüşlerini açıklamaları şarttır. Durum böyle olunca asrın inkırazının şart koşulmasına ihtiyaç yoktur¹⁴³.

İcma'ın oluşumuna katılan üyelerin hepsinin hayatları sona ermeden icma'ın oluşamayacağını söylemek, icma'ın asla oluşamayacağını ileri sürmek anlamına gelir. Çünkü, sözgelimi sahabe bir konuda icma' ettiğinde ve hayatta oldukları sürece icma'ları hüccet kabul edilmediği takdirde onlara yetişen Tabî müctehidler de onların icma'ına dahil olacak, bu sefer o Tabî müctehidlerin hayatının sona ermesi beklenecek fakat onlara da Etbaü't-Tabî müctehidler katılacak... Ve bu durum böyle sürüp gidecek¹⁴⁴. Böyle bir durumda asla icma' oluşamaz. İcma'ın oluşumuna imkân vermeyecek böyle bir şartın koşulması asla doğru olmaz. Öyleyse, icma'ın hücciyetini kabul eden fakat in'ikadı için asrın

141 Cassas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/307; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/502-503; Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/698; 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/244; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.256.

142 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/504-505.

143 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/244.

144 Cassas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/307-308; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/152-154.

inkırazını şart koşan ilim adamlarının esas kasdı şu olsa gerek. Asrın inkırazından önce de icma' hüccettir. Ancak icma'a katılan üyelerden biri rücu' ederse veya yeni yetişen müctehidlerden biri muhalefet ederse bu durum, icma'ın oluşmasına engel olur¹⁴⁵.

Asrın inkırazı şartı bu anlamda dahi olsa icma'ın oluşumunu büyük ölçüde çıkmaza sokacak niteliktedir. İslâm Hukukunun aktüel bir kaynağı olarak başvurulması gereken icma' delilinin tahakkukunu neredeyse imkansızlaştıracak böyle şartların koşulmasının hem uygun olmayacağı hem de icma'ın hücceyyetini gösteren delillerin ruhuna ters düşeceği kanaatindeyiz.

3. İcma'ın Oluşum Alanı (Hangi Konularda İcma' Delilidir?)

İcma'ın tarifini verirken tercih ettiğimiz tarifte icma'ın, şer'î bir hüküm üzerine gerçekleşmesi kaydı yer almıştı. Ancak bu konunun ilim adamları arasında tartışmalı olduğunu da ifade etmiştik. Orada da belirttiğimiz gibi ilim adamlarının çoğunluğuna göre icma'ın oluşum alanı, diğer bir ifadeyle icma' ile sabit olabilecek hükümler, şer'î hükümlerdir. Bunun için ilk önce şer'î hükmü tanımak gerekmektedir. Tabii burada sözkonusu olan fakihlerin ıstılahındaki şer'î hükümdür.

Fukahânın ıstılahında şer'î hüküm, Şariin¹⁴⁶ hitabının, vaciplik, haramlık, mübahlık gibi fiilde gerektirdiği (eser) sonuçtur. Meselâ Allah Teâlâ'nın meâlen

¹⁴⁵ Bennânî, *Haşiyetü Şerhi Cem'îl-Cevamî*, II/182.

¹⁴⁶ Şâri, Şer'î hükmün koyucusu demektir. Şariin hitabı Kur'an ve Sünnetin naslarında olduğu gibi doğrudan veya icma', kıyas ve diğer şer'î delillerdeki gibi dolaylıdır. Kur'an ve Sünnetin naslarının dışındaki şer'î deliller de Şariin hitabı kapsamına girerler. Çünkü neticede bunlar da Kitap ve Sünnete dayanır. Ancak Kitap ve Sünnetin dışındaki şer'î deliller, Allah'ın hitabını keşfedici ve şer'î hükmü ortaya çıkarıcı bir nitelik taşır.

"Ey iman edenler! Akitleri (n gereğini) yerine getiriniz"¹⁴⁷ Sözü akitlerin gereğini yerine getirmeyi gerektirmektedir. Bu, akitlerin gereğini yerine getirmenin farz olması demektir. İşte akitlerin gereğini yerine getirmenin farz olması, fakihlerin ıstılahında bir şer'î hükümdür. Bir başka örnek vermek gerekirse. Yüce Allah'ın "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur." meâlindeki sözü,¹⁴⁸ zinaya yaklaşmanın haramlığını gerektirmektedir. Zinaya yaklaşmanın haramlığı fakihlerin ıstılahında bir şer'î hükümdür¹⁴⁹.

Şariin hitabı, ister verdiğimiz örneklerdeki gibi bizzat bir hüküm ifade etsin, isterse kıyasa dayalı meselelerde olduğu gibi hükmün belirlenmesinin kendisine ihtiyaç hissettireceği tarzda varid olsun farketmez. Çünkü kendisine kıyaslanan (el-makisu 'aleyh) da şariin hitabı olmasa kıyaslananın (el-makis) hükmü anlaşılamaz¹⁵⁰.

Diğer bazı alanlarda delilliği tartışmalıysa da icma'nın, şer'î hükümlerde hüccet olduğu konusunda icma'nın hücciyetini kabul eden ilim adamlarının ittifakı vardır. Yani vaciplik, haramlık, mendupluk, câizlik, fasitlik gibi bir şer'î hüküm üzerine gerçekleşen icma'nın geçerli bir delil olduğu ve buna muhalefetin câiz olmadığı, icma'nın delilliğini benimseyen bütün ilim adamlarının asgari müştereğidir. İbadetler ve insanların yaşantılarında karşılaştıkları her türlü muamele ve akitlerin hükümleri bu kapsamdadır. Demekki mükellef olmaları yönüyle mükelleflerin fiilleriyle ilgili bulunan her türlü hüküm, icma'nın oluşum alanına girmektedir¹⁵¹.

147 Maide (5), 1.

148 İsrâ (17) 32.

149 Hallaf, İlmü **Usûl'l-Fıkh**, s.113.

150 Ebu'l-Beka, **Külliyat**, s.281.

151 Hudarî, **Usûlu'l-Fıkh**, s.281.

Matematik, fizik, kimya, biyoloji, tıp, astronomi, sosyoloji, tarih, filoloji... gibi bilimlerle ilgili olup şer'î olmayan yani dinî doğrudan değil dolaylı olarak ilgilendiren¹⁵² konular üzerine varılacak bir görüş birliği ise şer'î anlamda bir icma' değildir¹⁵³. Ancak şer'î hüküm verirken böyle dini doğrudan ilgilendirmeyen bir sahadaki herhangi bir bilgiye ihtiyaç duyulursa, o sahanın otoritelerinin ittifakına delil olarak başvurulur.

Belirttiğimiz gibi şer'î konularda icma'ın oluşabileceği, icma'ın hücciyetini kabul eden tüm ilim adamlarınca benimsenmiştir. Ancak bazı ilim adamları icma'ın oluşum alanını şer'î hükümlerle sınırlı tutmayarak, icma'ın hücciyetini bilmenin, kendisini bilmeye bağlı olmadığı her şeyin icma' ile isbat edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre Kainatın varedicisi olan Yüce Allah'ın varlığı, her şeye gücünün yettiği, her şeyi bilen olduğu ve peygamberlik gibi konuların icma' ile isbatı ve icma'a bu konularda delil olarak başvurmak sahih değildir¹⁵⁴. Çünkü icma'ın delil oluşu bunlara bağlıdır. Zira icma'ın delil oluşunun bilinmesi, Allah ve Rasûlünün icma'ın hak olduğuna şahitlik ettiklerinin bilinmesinden sonra mümkündür. Bu şahitlik ise Kur'an-ı Kerim ve Sünnetteki icma'ın hücciyetine delil olan naslara bağlıdır. Nasların sıhhati de Peygamber gönderen Allah'ın varlığına ve Hz.Muhammed (S.A.V.)'in peygamberliğine bağlıdır. İcma'ın İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak bilinmesinin Allah'ı ve Allah Rasûlünün doğruluğunu bilmenin önüne geçmesi mümkün değildir. Bu itibarla Allah Teala'nın varlığı ve peygamber (S.A.V.)'in peygamberliği gibi icma'ın delil olarak bilinmesinin kendilerinin bilinmesine bağlı olduğu hususlarda icma' delil

152 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/6.

153 'Abdülkerim Zeydan, el-Veciz fî Usûl'l-Fıkh, s.149.

154 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/493-494; Şirazî, el-Lüma', s.88-89; Şerhu'l-Lüma', II/687-688; Razî, el-Mahsûl, II/96-97; Amidî, II-İhkâm, I/345; Karafî, Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl, s.141.

gösterilemez. Üstelik böyle bir durumda devr (kısır döngü) ortaya çıkar¹⁵⁵. Yani birinin isbatı öbürüne öbürününki berikine bağlı bir hale gelir ki böyle bir durumdan sonuç alınamaz. Bu ilim adamlarına göre belirtilen kuralın dışında kalan konularda icma' delil olur. Bu konular, ister evrenin sonradan meydana gelmiş olması gibi aklî, ister Arapçadaki "fa" harfinin takib ifade etmesi gibi lügavî (dilbigisi konusu) ister savaş meseleleri, halkın işlerinin düzenlenmesi gibi dünyevî olsun. Bu görüşteki ilim adamları, icma'ın tarifini, sözünü ettiğimiz bu düşüncelerini yansıtacak şekilde yaparak tariftaki "şer'î bir hüküm" veya "dinî bir konu" ifadeleri yerine "herhangi bir iş" ifadesini koymuşlardır¹⁵⁶. Üzerinde ittifak edilen hususu şer'î veya dinî şeklinde sınırlandırmamaları, yaptıkları tarifi şer'î meseleleri (şer'ıyyât), aklî konuları (akliyyat), örfle ilgili konuları (örfiyyat), lügavî konuları (dil konuları) ve benzeri dinî ve dünyevî hususları kapsaması içindir¹⁵⁷.

Ancak ifade ettiğimiz gibi şer'î konuların dışındaki bu konularda icma'ın hüccet olup olmayacağı tartışmalıdır.

Meselâ İmamü'l-Harameyn aklî konularda icma'ın olamayacağı kanaatindedir. O şöyle söylemektedir:

"Aklî konularda icma'ın etkisi yoktur. Çünkü bu konularda kat'î delillere tabi olunur. Kat'î delil olunca da buna hiç bir muhalefet karşı duramadığı gibi hiç bir muvafakat da ek bir katkı sağlayamaz¹⁵⁸.

155 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/483; Âmidî, *el-İhkam*, I/345.

156 Bk.Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/457; Razî, *el-Mahsûl*, II/3; Beydavî, *Minhacü'l-Vusûl*, s.123; Sübkî, *Cem'u'l-Cevami'*, II/176; *el-İbhac fî Şerhi'l-Minhac*, II/389-390; Zerküşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV/437; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.254; Şevkanî, *İrşadü'l-Fuhûl*, s.71.

157 Zerküşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV/437; Şevkanî, *İrşadü'l-Fuhûl*, s.71; İbn Bedran, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b.Hanbel*, s.278.

158 Güveynî, *el-Burhan*, I/717; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/851-852.

Gerçi İmâmü'l-Harameyn'in bu sözü, kat'î delilin ilim ifade etmede yeterli olacağı ve icma'a ihtiyaç olmayacağı, yoksa aklî konularda icma' hüccet olmaz anlamına gelmeyeceği şeklinde yorumlanarak icma'ın hücciyetini gösteren delillerin genelliği hatırlatılmıştır¹⁵⁹. Fakat buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi icma'ın aklî hükümlerde delil olmayacağını söyleyen sadece Cüveynî değildir¹⁶⁰. Meselâ, Kadı Abdülcebbar şöyle söylemektedir: "Delilliği konusunda icma', Kitap ve Sünnetin bir fer'idir. Kitap ve Sünnet'e delil olarak başvurulmayan aklî konularda icma'ın delil olarak kullanılmasının sahih olmaması öncelikle gelir."

Sem'î delillerden istinbatı mümkün olmayıp Şariin açıkça belirtmesine bağlı bulunan dinî hükümler, -ki bunlar dinîdir ama şer'î değildir- Ahiret ile ilgili durumlar, kıyamet alâmetleri gibi hususlar da yalnızca icma' ile bilinemez. Bunlar Kitap ve Sünnetin nasslarına bağlıdır¹⁶¹. İcma'ın buradaki fonksiyonu bu nasların doğru bir şekilde anlaşılması ve naklinde kendini gösterir. İcma' bu konularda bizzat kendisi yeni hükümler ortaya koyabilen bir delil değildir.

Gerçi bu hususta da değişik düşünen ilim adamları vardır. Onlara göre Kıyamet alametleri, Ahirette meydana gelecek bir takım işler gibi geleceğe ait hususlarda da delillerin birbirlerini desteklemesi için icma' delil göstermek doğrudur. Ayrıca Sahabeden her biri münferid olarak bu konularda ilgili haberleri

159 Muftı, *Süllemü'l-Vusâl*, III/852.

160 Bk. Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, IV/216; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 281, Kadı Abdülcebbar şöyle der.

ان الراجح في كونه حجة فرع على الكتاب والسنة مما لا يصح ان يحتج بهما فيه من العقليات فبان لا يصح ان يحتج ضيق بالإجماع اولى .

161 Molla Fenarî, *Fusûlü'l-Beda'i*, II/254; Bilmen, *Hukuku İslamiyye Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* I/163.

işitmiş, neticede hepsi bu işittikleri üzerine icma' etmiş, icma' gerçekleştiği için bu icma' ile yetinerek işittiklerini nakletmemiş olabilirler.

Fakat kanaatimizce nihayet bu, tevatüren nakil kapsamında değerlendirilebilecek bir durumdur. Burada icma' kendisi yeni bir hüküm ortaya koyma durumunda değildir.

Kanaatimizce icma'ın delil olacağı alanın ilim adamlarının çoğunluğunun dediği gibi "şer'î"¹⁶² yahut da bu çerçeveye biraz genişletilerek bazılarının dediği gibi en fazla "dinî"¹⁶³ olarak sınırlandırılması gerekir.

Şer'î konular, doğrudan doğruya mükelleflerin fillerini ilgilendirmektedir. Müctehidlerin şer'î bir konuda varacakları bir icma', vaciplik, haramlık veya mübahlık gibi bir sonuç ortaya koyacaktır. Bu itibarla müctehidler, "şu eylem mübahtır" veya "şu eylem haramdır" veya "şu işin yapılması farzdır" şeklinde bir görüşbirliğine vardıkları zaman bu görüşbirliğinin bağlayıcılığı sözkonusudur. Tüm müslümanların böyle bir icma'a uyması icabeder.

Fakat müctehidlerin sözgelimi herhangi bir yerde bir işyeri açmanın daha karlı olacağı yolunda dünyevî bir iş üzerine bir görüş birliğine vardıklarını farzedelim. Böyle bir ittifakın, mükellefi bağlayıcı bir sonucu olamaz. Olsa olsa bu bir tavsiye olabilir. Bu tavsiyeye uymayan müslümanın, ne bir vacibi terketmesi ne de bir haram işlemiş olması söz konusu değildir. Bu itibarla

¹⁶² Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/687; Sadrü's-Şeria, *et-Tavdih*, II/498; Taftazanî, *et-Telviḥ*, II/478; Molla Fenarî, *Fusûlü'l-Bedal'*, II/254; Kemal b.Hümmam, *et-Tahrir*, s.399; Molla Husrev, *Mir'ât*, s.227; İbn Nuceym, *Fethu'l-Gaffar*, III/3; Muhibbullah b.'Abdüşşekür, *Müsellemü's-Subûṭ*, II/211.

¹⁶³ Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/173; İbn Kudame, *Ravdadü'n-Nâzir*, s.67; Tufî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/6; İbn Lehham, *el-Muhtasar fî Usûli'l-Fıkh*, s.74.

dünyevî işlerin, dinî bir hükmü gerektirmeyen yönlerinde icma'ın hüccet olamayacağı kanaatindeyiz. Şu kadar var ki İbn Kemal'in de dediği gibi¹⁶⁴ dünyevî işlerin dinî bir hüküm gerektiren yönleri zaten şer'idir. Bu yönleri yalnızca dünyevî değildir.

İtikadî konularda ise icma' inşâî (yeni hükümler getirici) olarak değil, müekkid (Kitap ve Sünnette) varid olan hükümleri te'kid edici nitelikte bir delil olabilir. İcma'ın buradaki faydası, Kitap ve Sünnette açıkça ortaya konmuş bulunan itikadî hükümlerde, meydana gelebilecek yanlış anlamaları ve sapmaları önlemesidir.

4. İcma' Sayılmayan İttifaklar

İcma'ın tarifinden anlaşılabacağı gibi icma'da dönemin tüm müctehidlerinin ittifakı şarttır. Cumhura göre tüm müctehidlerin katılımı sözkonusu olmayan bir ittifak icma' olarak telakki edilemez. Çünkü icma'ın şartlarından biri de müctehidlerin tamamının ittifaka katılmasıdır. Zira mu'teber olan, ümmetin icma'ıdır. İctihada ehil olanlardan bir tanesi bile muhalif olarak kaldıkça hakkın bu muhalif olarak kalan bir kişi tarafında olması ihtimalinden dolayı icma' gerçekleşmez. Çünkü müctehid isabet edebildiği gibi hata da edebilir. Bu itibarla doğru (sevap) nun muhalif olarak kalanın görüşünde olması ihtimali vardır¹⁶⁵.

İcma'da tüm müctehidlerin ittifakı şart olunca; bir belde müctehidlerinin veya ümmeti Muhammed'den belli kimselerin ittifaklarını esas alan icma' anlayışları, âlimlerin çoğunluğuna göre icma' olarak muteber değildir. Buna göre

¹⁶⁴ İbn Kemal Paşa, s.118; İcma'ın oluşum alanıyla ilgili geniş bilgi için bk. Ebu'l-Husayn el-Basrî, *el-Mu'tamed*, II/493-494; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/251-252; el-Mutî, *Sullemü'l-Vusul*, III/852 vd.

¹⁶⁵ Molla Husrev, *Mir'ât*, s.230.

yalnız Rasûlüllah (S.A.V.)'in ehli Beytinin, yahut yalnız Hulefai Raşidinin veya ilk ikisinin (Şeyhayn) yahut da yalnız Medine-i Münevvere veya bazı şehirlerin müctehidlerinin ittifakları icma' sayılmaz. Çünkü icma'ın İslâm Hukukunun üçüncü kaynağı olarak kabul edilmesi bir 'asl olması, ümmetin ittifakının hatadan korunmuşluğu ('ismetî) tezine dayanır. 'Ismet ise ümmete aittir, ümmetin bir kısmına veya bir yere âit değildir.

Belli bazı kentlerin ittifakının icma' sayılacağı görüşlerinin temelinde, o kentlerin, o zamanın müctehidlerinin tamamını veya çoğunluğunu içinde bulundurduğu düşüncesi yatmaktadır¹⁶⁶. Çünkü bilhassa Sahabe döneminde müctehid Sahabîlerin ağırlığı, ittifaklarının icma' sayılacağı ileri sürülen bu merkezlerde bulunuyordu¹⁶⁷.

Bölgesel icma' anlayışlarının temelindeki bir diğer gerçek de şudur: Fıkıhın alabildiğine geliştiği Hicrî birinci ve ikinci asırlarda her bölgenin müctehidleri, yeni ortaya çıkan meselelerin hükümleriyle ilgili çözümler üretiyorlar ve böylece bölgesel icma'lar oluşuyor, o bölgenin ilim adamları da bu bölgesel icma'ları hüccet olarak kullanıyordu.

İcma'ın oluşumunda esas alınacak icthad ehliyeti, ilme ve icthad yollarını bilmeye dayanır. Bu nitelik, bir bölgenin veya kentin insanlarına özgü değildir. Bu sebeple icthad ehliyeti taşıyan tüm ilim adamları icma'ın oluşumuna dahil olur. Bu yüzden usul kitaplarında bazı ilim adamlarınca icma' kabul edildiği için ele alınıp tartışılan:

Medine ehlinin ittifakı,

¹⁶⁶ Gazâlî, el-Mustasfa, I/187.

¹⁶⁷ Şevkânî, Irşadü'l-Fuhul, s.183.

Ehli Hameyn (Mekke-Medine ehlin)'in ittifakı,

Ehli Mısrayn (Kûfe-Basra ehlin)'in ittifakı,

Kûfe ehlinin (tek başına) ittifakı,

Hulefai Raşidinin (Dört Büyük Halifenin) ittifakı,

Hız.Ebu Bekir ve Hız.Ömer'in (Şeyhaynın) ittifakı ve

Ehli Beytin ittifakının icma' olup olmayacağı yolundaki tartışmalara girmiyoruz¹⁶⁸.

III- İCMA'IN KISIMLARI

Uıulcüler tarafından icma', oluşumu, delil oluşu, naklî ve mertebeleri gibi çeşitli yönlerden kısımlara ayrılmıştır. Şimdi bunları ele alalım.

A. OLUŞUMU AÇISINDAN İCMA'

Yukarda icma'ı oluşturacak üyelerin, icma'ın oluşumunu sağlayacak ittifaka katılım şeklini incelerken oluşumu açısından icma'ın tasnifine yer vermiştik. Bu sebeple burada oluşumu açısından icma'ın kısımlarını yalnızca

¹⁶⁸ Bu konudaki tartışmalar için Bk. Cassas, *el-Fusûl*, III/321-326; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/202-219; Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, 480-485; Şirazî, *el-Lüma'*, s.91; Şehû'l-Lüma', II/704-720; Serahsî, *Usûl*, I/314-315; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/187; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth, *el-Vusûl*, II/1221-123; Razî, *el-Mahsûl*, II/78-83; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazır*, s.72-74; Amidî, *el-İhkâm*, I/302-310; İbn Hacib, *Münteha'l-Vusûl ve'l-Emlâ' fi 'l-meyl'i-Usûl ve'l-Cedel*, Matbaatü's-Saade, Mısır 1326, s.41; *Muhtasarü'l-Münteha* (Kadı Adudu'l-Mille ve Sa'dü'd-dîn et-Taftazanî'nin şerhiyle beraber) II/35-36; Karafî, *Tenkihü'l-Fusûl*, s.145; Beydavî, *Minhacü'l-Vusûl*, 127-129; Tûfî, *Şerhu Muhtasarı'r-Ravda*, III/99-117; Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/241-244; Şihabü'd-dîn Ebu'l-'Abbas (Ali Teymiyye'den derleyen), *el-Müsevvede*, s.331, 333; Sübkî, *el-İbhac*, II/406-411; Cem'u'l-Cevamî' (Mahallî'nin şerhi ve Bünnânî'nin haşiyesiyle birlikte, II/179; *Sadrü's-Şeria, et-Tavdih*, II/506; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/877-881; İbnü'l-Leħham, *el-Muhtasar*, s.76-77; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhit*, IV/483-492; İbn Emir Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbir*, III/98-101; Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhûl*, s.82-83.

zikretmekle yetineceğiz. Orada da belirttiğimiz gibi oluşumu açısından icma' iki kısma ayrılmaktadır.

1. Sarih İcma': Müctehidlerin, görüşlerini açıkça söyleyerek bir görüş üzerinde ittifak etmeleriyle oluşan icma'dır. Bir yerde dönemin tüm müctehidlerine toplu olarak bir meselenin arzedilip herbirinin görüşünü açıklamasından sonra bir görüşte ittifak etmeleri, yahut ayrı ayrı yerlerde bulunan müctehidlere meselenin şahıs şahıs sorulup hepsinin de aynı görüşü ortaya koymaları veya bazı müctehidlerin verdiği bir fetva, diğerlerine ulaştığında onların da açıkça muvafakat etmeleri yahut bir müctehid bir mesele hakkında belirli bir hüküm verip bu hüküm diğer müctehidlere ulaştığında sözlü olarak fetva ile veya hüküm vererek açıkça muvafakat etmeleriyle oluşan icma'lar gibi. İcma'ın bu şekli kesin hüccettir. Ona muhalefette bulunulamaz ve bu icma' bozulamaz¹⁶⁹.

2. Sukûfî İcma': Bazı müctehidlerin bir mesele hakkında fetva veya hüküm vererek görüşlerini açıklamaları bu fetva veya hüküm dönemin diğer müctehidlerine ulaşmasına ve üzerinden yeterince düşünme ve araştırma süresi geçmesine ve görüşlerini açıklamalarına herhangi bir engel de bulunmamasına rağmen müctehidlerin, bu fetvayı veya hükmü açıkça reddetmemeleri ve karşı çıkmamaları suretiyle oluşan icma'dır¹⁷⁰

¹⁶⁹ Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fî Usûl'l-Fıkh*, s.151; Bk.Hallaf, *'İlmü Usûl'l-Fıkh*, s.55; Ebu Zehre, *Usûl'l-Fıkh*, s.205; Zuhaylî, *Usûl'l-Fıkh'l-İslâmî*, I/552.

¹⁷⁰ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s.254, 255; İzmirî, *Haşıye Ala Şerhi Mirkat'l-Vusûl, Daru't-Tıbaat'l-'Amira*, ty, II/257, 258; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fî Usûl'l-Fıkh*, s.151; Bk.Hudari, *Usûl'l-Fıkh*, s.273; Hallaf, *'İlmü Usûl'l-Fıkh*, s.55; Ebu Zehre, *Usûl'l-Fıkh*, s.205; Muhammed Ebu'n-Nur Züheyr, *Usûl'l-Fıkh*, s.198 vd; Zuhaylî, *Usûl'l-Fıkh'l-İslâmî*, I/552 vd. Muhammed Hasan Heyto, *el-Veciz fî Usûl't-Teşrî'l-İslâmî*, s.374 vd.

B. NAKLÎ AÇISINDAN İCMA'

Naklî açıdan icma', tıpkı Sünnetin naklinde olduğu gibi,

1. Tevatüren nakledilen icma', (icma'ı gerçekleştiren müctehidlerden daha sonraki kuşaklara kesintisiz olarak tevatür yoluyla nakledilen icma'dır.)

2. Ahad yolla nakledilen icma', (icma'ı gerçekleştirenlerden itibaren daha sonraki kuşaklara tevatüren değil de ahad yollarla nakledilen icma',) olmak üzere ikiye ayrılır¹⁷¹. Bazı usulcüler buna bir de,

3. Şöhret yoluyla nakledilen icma'ı (meşhur icma' icma'ın nakli tevatür derecesini bulmamakla birlikte şöhret bulmuşsa bu şekilde nakledilen icma'lar bu kapsamda ele alınmaktadır.) da ekleyerek üçlü bir tasnife gitmişlerdir¹⁷². Bu üçlü tasnifi, naklî açıdan sünneti mütevatir, meşhur ve ahad olarak üçe ayıran Hanefî usulcülerde¹⁷³ görmekteyiz.

Usul âlimleri, tevatüren nakledilen icma'ın, kesin bilgi ortaya koyacağını ve kat'î olarak gereğiyle ameli gerektireceğini ifade etmektedirler. Kur'an'ın Allah'ın kitabı olduğu, namazın farziyeti üzerine varılan icma'lar gibi¹⁷⁴.

171 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, V/245; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/532; Bacî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.503-504; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nadîr*, s.78; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/126 vd; Sübkî, *el-İbhac*, II/443; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV/444-445; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.258-259; İbnü Nüceym, *Fethu'l-Gaffar*, II/67; Zuhayrî, *Usûlî'l-Fıkhî'l-İslâmî*, II/576.

172 Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz*, s.137; Bk.Molla Fenârî, *Fusûlül-Badâi'*, II/213 vd.

173 Serahsî, *Usûl*, I/302; Taftazanî, *et-Telviḥ*, Molla Husrev, *Mir'atü'l-Usûl*, s.233; Hamid Efendi, *Haşiye Al'al-Mir'at*, II/312; Ebu Saîd Muhammed el-Hadimî, *Mecâmiu'l-Hakâik*, Daru't-Tibaati'l-Amira,, İst. 1308, s.29; Mustafa b.Muhammed Güzelhisârî, *Menâfiu'd-Dekaik fî Şerhi Mecâmiu'l-Hakâik*, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İst. 1308, s.219.

174 İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.259.

Meşhur yolla nakledilen icma'nın ise tevatür gibi katiyyet ifade etmese de ona yakın olacağı belirtilmiştir.

Ahad yollarla nakledilen icma' ise zan ifade etmektedir¹⁷⁵.

Ayet ve hadislerle açıkça ortaya konmuş ve Sahabe tarafından hiç bir şüphe olmayacak şekilde üzerinde icma' edilmiş hususların dışında tevatüren nakledilen icma'a örnek göstermek pek mümkün görünmemektedir. Bunun farkında olan usul alimleri, mütevatir icma'a hep Sahabenin sarîh icma'ını örnek göstermektedirler.

Aslı itibariyle kesin olmakla birlikte naklî ahad yollarla olduğundan her ne kadar ilmi yakın (kesin bilgi) ifade etmese de¹⁷⁶ ahad yollarla nakledilen icma' ile amel etmek farzdır¹⁷⁷.

Başta Gazâlî¹⁷⁸ olmak üzere bazı Şafiî ve Hanefiler¹⁷⁹, Razî, Karafî ve İsnevî'nin dediklerine göre ise çoğunluk¹⁸⁰ haberi vahidle nakledilen icma'nın hüccet olmadığını yani onunla amelin vacip olmadığını söylemişlerdir¹⁸¹. Ancak Muhammed Bahî el-Mutiî'nin de dediği gibi¹⁸² bu görüşün çoğunluğa nisbetine insanın gönlü yatmıyor. Nitekim diğer bazı eserlerde çoğunluğa göre haberi

175 Âmidî, *II-İhkâm*, I/343; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/265.; Taftazanî, *et-Telviḥ*, II/517; Ebû'l-Bekâ Külliyyat, 25.

176 Pezdevî, *Usûl*, III/265.

177 Kadı Abdülcebbâr, *el-Muğni*, V/245; Serahsî, *Usûl*, I/303; Razî, *el-Mahsûl*, II/74; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nâzir*, s.78; İbn Hacıb, *Münteha'l-Vusûl*, s.46; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/127; Kadı Adudu'l-Mille, *Şerhu Muhtasari'l-Münteha*, II/44; Beydavî, *Minhacü'l-Vusûl*, s.136.

178 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/215.

179 Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/265; Kemal b.Hümmam, *et-Tahrir*, s.413.

180 Razî, *el-Mahsûl*, II/73; Karafî, *Şerhu Tenkih'l-Fusûl*, s.144; Sübkî, *el-İbhac*, II/443; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/932; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV/444.

181 Âmidî, *el-İhkâm*, I/343; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/128.

182 Mutî, *Süllemü'l-Vusûl*, III/933.

vahidle nakledilen icma' ile amelin vacip olduğu belirtilirken¹⁸³ pek çok muteber usul kitabında da sahih olan görüşün bu olduğu ifade edilmektedir¹⁸⁴.

Haberi vahitle nakledilen icma' ile amelin vacip olmayacağını söyleyenlerin ileri sürdükleri gerekçelerden biri şudur: İcma' kat'î bir delildir. Onunla kitap ve mütevatir sünnete karşı bile hüküm verilir. Haberi vahit ise kat'î değildir. kat'î olmayan bir şeyle nasıl kat'î bir şey sabit olabilir¹⁸⁵.

Bu gerekçeye şöyle cevap verilmiştir. Haberi vahidle kesin bilgi ortaya koyan bir icma'ın ortaya konduğu iddia edilmiyor. İddia edilen, haberi vahidle, ameli gerektiren zanni bir icma'ın sabit olacağıdır. Böyle zanni bir icma'ın haberi vahidle sabit olması, olamayacak bir şey değildir¹⁸⁶. Nasıl ki Rasûlullah (S.A.V.)'in sözünün, kesin bilgi ifade etmesine rağmen haberi vahidle nakledilmesi caizse ve bu şekilde nakledildiğinde kesin bilgi ('ilm) ortaya koymuyor ancak ameli gerektiriyorsa icma'ın da ameli gerekli kılmak üzere haberi vahidle nakli câizdir¹⁸⁷. Yani icma' ile amelin vacip olabilmesi için tevatüren nakledilmiş olması şart değildir¹⁸⁸. İcma' şer'î bir hüccet olduğuna göre naslarda olduğu gibi hem kat'îsine hem de zannisine delil olarak başvurmak sahihtir¹⁸⁹.

183 Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/265; Şihabüddin Ebu'l-'Abbas el-Müsevvede, s.244.

184 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/535; Bacî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.500; Serahsî, *Usûl*, I/303; Razî, *el-Mahsûl*, II/73-74; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazır*, s.78; İbn Hacıb, *Münteha'l-Vusûl*, s.46.

185 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/215; Şihabüddin Ebu'l-'Abbas, *el-Müsevvede*, s.345.

186 Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/266

187 Serahsî, *Usûl*, I/302-303; İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nazır*, s.78; İbn Hacıb, *Münteha'l-Vusûl*, s.46; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/128-129.

188 Beydavî, *Minhacü'l-Vusûl*, s.136; Sübkî, *el-İbhac*, II/443; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, s.III/932.

189 Karafî, *Şerhu Tenkihi'l-Fusûl*, s.145.

Bu konudaki tartışmalara daha fazla yer vermeden¹⁹⁰ şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz: İcma' ile amelin vacip olabilmesi için tevatüren naklin vacip görülmesi, kanaatimizce icma'ın, İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak fonksiyon icra etmesini çıkmaza sokabilir. Haberi Vahidle sabit olacak icma', zannî bir icma' olacaktır. Böyle bir icma, ile Kitap ve Sünnete karşı hüküm konması söz konusu olamaz. Öyleyse Kitap ve sünnete karşı kendisiyle hükümler ortaya konulabileceği endişesiyle kendisiyle amel edilebilmesi için icma'ın naklinde tevatür şartı aramaya gerek olmayacağı kanaatindeyiz. Sahabeden tevatüren nakledilen ve Kitap ve Sünnete bile takdim edileceği belirtilen icma'lar, dinden olduğu kesin olarak bilinen ve zaten naslara dayanan icma'lardır. Bunların dışında Kitap ve Sünnete takdim edilebilecek derecede kat'î bir icma' da yoktur.

C. MERTEBELERİ AÇISINDAN İCMA'

Mertebeleri açısından icma', kuvvetliden zayıfa doğru dörde ayrılmaktadır:

1. Sahabenin Sarih icma'ı: Sahabenin sözlü veya fiilî olarak sabit olmuş sarih icma'ı -hepsi bu icma' üzerine sebat ederek ölmüşler ve tevatüren nakledilmişse- bazı usulcüler tarafından 'ilm (kesin bilgi ortaya koyma) ve amel (kendisiyle amelin gerekliliği) açısından Kur'an-ı Kerim'den bir ayet veya mutevatir hadis gibi değerlendirilerek böyle bir icma'ı inkâr edenin, dinden çıkacağı ifade edilmiştir¹⁹¹. İşte en güçlü icma' budur. Sahabenin Rasûlüllah

¹⁹⁰ Bu konudaki tartışmalar için bk. Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/534 vd; Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.503-504; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/215-216; Âmidî, *el-İhkâm*, I/343-344; Tûfî, *Şerhu Muhtasarı'r-Ravda*, III/128-130; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/265-266; Mutî, *Süllemü'l-Vusûl*, III/932-934; İbn Emir Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III/115-116.

¹⁹¹ Pezdevî, *Usûl*, III/261; Serahsî, *Usûl*, I/318; Krş. Ebu 'Ali eş-Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, *Daru'l-İktâbî'l-'Arabî*, Beyrut 1982, s.288, 291; Sadrü's-Şeria, *et-Tavdîh* (ve Taftazânî'nin şerhi *et-Telvîh*), II/515; Molla fenarî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, II/274; Kemal B.Hümmam, *et-Tahrîr*, s.413; İbn Emir Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III/114;

(S.A.V.)'in vefatından sonra devlet başkanını belirlemenin vacipliği üzerinde icma' etmeleri buna örnek gösterilmektedir.

2. Sahabe'nin sukûfî icma'ı: İcma'ı mertebelere ayıran usulcüler, Sahabeden bazılarının fetva vererek bu fetvanın Sahabenin diğer müctehidlerine ulaşmasına rağmen karşı çıkmamaları suretiyle oluşan icma'a, ikinci derecede yer vererek bunun, delâletinin kat'î olup 'amm olan naslar menzilesinde olacağını¹⁹², hatta bazıları mütevatir haber menzilesinde olacağını¹⁹³ söylemişlerse de sukûfî icma'ın imkanı üzerindeki tartışmayı göz önüne alınca bu görüşe katılmamız zor olacağını düşünüyoruz.

3. Sahabeden sonra herhangi bir dönem müctehidlerinin, daha önceden üzerinde ihtilaf edilmemiş bir konudaki icma'ları. Böyle bir icma' meşhur haber menzilesinde değerlendirilmektedir¹⁹⁴. Böyle bir icma'ı inkar eden dalalete nisbet edilir¹⁹⁵.

4. Sahabeden sonra herhangi bir dönemin müctehidlerinin, önceki dönemlerde üzerinde ihtilaf edilmiş bir konu üzerindeki icma'ları. Bu icma' da haberi vahid derecesinde görülerek 'ilm (kesin bilgi) ifade etmeyeceği ancak kendisiyle amelin vacip olduğu ifade edilmiştir¹⁹⁶.

Molla Husrev, *Mir'at*, s.233; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.259; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffar*, III/7; Ebu'l-Beka, *Külliyat*, s.25; Güzelhisarî, *Menafu'd-Dakaik*, s.219; İzmirli İsmail Hakkı *Yeni İlmî Kelam*, s.38.

192 İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.259.

193 Şâsî, *Usûlü's-Şasî*, s.291.

194 Şasî, *Usûlü's-Şasî*, s.291; Pezdevî, *Usûl*, III/261; Sadrü's-Şeria, *et-Tavdih* (Taftazânî, *et-Telviḥ*) II/515; Molla Fenarî, *Fusûlü'l-Bedâi'*, II/274; Molla Husrev, *Mir'at*, s.233; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, 259.

195 Taftazanî, *et-Telviḥ*, II/515; Molla Fenarî, *FUşûlü'l-Bedâi'*, II/274; Molla Husrev, *Mir'at*, s.233.

196 Pezdevî, *Usûl*, 291; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.260.

D. DELİL OLUŞU AÇISINDAN İCMA'

Delil oluşu açısından icma', kat'î ve zannî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanaatimizce icma'ın en önemli tasnifini bu ayırım teşkil etmektedir.

1. Kat'î icma': Tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde icma'ın tüm şartlarını taşıyan ve tevatüren nakledilen icma'dır¹⁹⁷.

2. Zannî icma': Tüm şartları taşıma konusunda veya tevatüren nakilde eksiklik bulunan icma'dır¹⁹⁸.

Buna göre önceden üzerinde ihtilaf edilmiş bir konuda daha sonra herhangi bir dönem müctehidler icma' etmiş olsalar bile böyle bir icma' zannî olmaktan kurtulamamaktadır. Yine, her ne kadar bazı Hanefî alimleri kat'î delillerden kabul etse de¹⁹⁹, sükûfî icma' da zannî olmaktan çıkamayacaktır²⁰⁰. Aynı şekilde icma' edenlerin hepsinin hayatı sona ermeden muhalefet edilen bir icma' da zannî olacaktır. Çünkü asrın ınkırazı yani icma' eden ilim adamlarının hepsinin hayatlarının sona ermiş olması, bazı alimlerce icma'ın oluşumu için şart görülmüştür.

Azınlık da olsalar Zahirîler gibi icma'ı Sahabeye hasreden ilim adamlarını göz önüne aldığımız zaman Sahabeden sonraki icma'ların hepsinin zannîliğinin gündeme geleceği açıktır. Şu kadar varki icma'ın zannî olması, daha önce de belirttiğimiz gibi kendisiyle amelin vacip olmadığı anlamına gelmez. Aksine zannî icma' ile amel vaciptir. Hem de delil olarak Kitap ve Sünnetten sonra gelir. Yani

197 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/127.

198 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/127.

199 Bk. İbn Melek, Şerhu'l-Menar, s.259.

200 Âmidî, el-İhkâm, I/315; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/127.

diğer ictihad türlerine bağılı delillerden daha öncedir. Ancak zannî icma', müctehidi kat'î icma' gibi bağlamaz.

E. FONKSİYONU AÇISINDAN İCMA'

Fonksiyonu açısından da icma' ikiye ayrılmaktadır:

1. Te'kid Edici İcma' (Müekkid İcma'): Kitap ve Sünnette açıkça ortaya konmuş olan hükümler üzerinde müctehidlerin anlayış birliğiyle oluşan ve bu hükümleri pekiştiren icma'dır. Kat'î icma'ların büyük çoğunluğu hep bu tür icma'lardır.

2. Başlıbaşına hüküm koyan icma' (İnşâî İcma'). Kitap ve Sünnette açıkça ortaya konmamış şer'î bir meselenin hükmü üzerinde müctehidlerin görüş birliğine varmalarıyla oluşan icma'dır. Bu icma'ın naslardan veya diğer ictihad türlerinden bir senede (müstenede) dayanması gerekir. Müstenedi nas olduğu zaman, o nassın sübut veya delâlet yönünden zanniliği, üzerinde icma'a varılmasıyla kat'iyet mertebesine çıkar.

F. MÜREKKEB İCMA'-MÜREKKEB OLMAYAN İCMA' AYIRIMI

Bu ayırıma göre esas icma', mürekkebe olmayan icma'dır. Yani herhangi bir dönem müctehidlerin bir meselenin hükmü üzerinde görüşbirliğine varmaları.

Mürekkebe icma' ise müctehidlerin fetvalarını değişik illetler üzerine kurmuş olmalarına rağmen bir hadisenin hükmü üzerinde görüş birliğine varmalarıdır. Sözelimi hem istifra eden hem de kadına dokunan bir kimsenin, her ikisi de gerçekleştiği takdirde abdestinin bozulacağında icma' edilmiş

olmaktadır. Ancak Hanefiler hükmün illeti olarak istifrayı Şafîler kadına dokunmayı esas almışlardır²⁰¹.

Kanaatimizce mürekkeb icma' olarak adlandırılan bu tasarıma icma' demek uygun değildir. Çünkü değişik illetlerden yola çıkarak tasarlanan bu icma'da her illet üzerine kurulmuş ayrı bir hüküm vardır. Bu hükümler teker teker ele alındığı takdirde ortada icma' diye bir şey kalmaz.

G. BAZILARINCA İCMA' ÇEŞİDİ OLARAK KUBUL EDİLMESİNE RAĞMEN İCMA' OLMAYAN BİRTAKIM HUSUSLAR

1. Muhalifi bilinmeyen Görüş

Müctehidlerden biri bir hüküm verir, bu hüküm diğer ilim adamları arasında yaygın bir şekilde tanınmaz fakat buna karşı çıkanın olduğu da bilinmezse, bunun icma' olup olmayacağı da usulcüler arasında tartışılmış, çoğunluk bunun icma' olmayacağını söylemiştir. Kanaatimizce doğru olan da budur. Planımızın dışında olduğu için bu meselenin tartışmasına girmiyoruz²⁰².

2. Bir Konudaki Görüşlerin Asgari Müştereği

Bir konudaki görüşlerin asgari müştereginin herkes tarafından kabul edilmesi tabiidir. Sözelimi zimminin diyeti kimi alimlere göre tam, bazı alimlere göre yarım, diğer bazı alimlere göre ise üçte birdir. Bu konuda üçte bir asgari müşterekdir ve bütün görüşlerin kabul ettiği bir husustur. İşte böyle durumlar, bazılarınca bir icma' türü olarak zikredilmekteyse de usulcülerin çoğunluğu buna karşı çıkmaktadır²⁰³.

201 Şaşî, *Usûl*, s.291; Cürçânî, *Tarifat*, s.10.

202 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, I/239; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/539; Razî, *el-Mahsûl*, II/76.

203 İbn Kudame, *Ravdatü'n-Nâdir*, s.79; Âmidî, *el-İhkâm*, I/343; Bk. İsmail Hakkı İzmirli, *İlmi Hılaf*, Hukuk Matbaası, İst.1320, s.166 vd.

3. Kamuoyu, Halkoylaması ve Örf ile İcma' Arasındaki Fark

İcma'ı, kamuoyu, halkoylaması ve örften ayıran en önemli özellik, ilmî bir karar, toplu bir ictihad olmasıdır. Bu kararda avamın görüşleri yer almamaktadır. Diğer bir deyişle avamın muhalefeti, icma'ın oluşumuna engel olamamaktadır. Halbuki kamuoyu ve halkoylamasında kişinin ilmî seviyesine bakılmaksızın oyu esas alınmaktadır.

Örf ile icma' arasında da bir takım farklar vardır. Abdülvehhab Hallaf, bu farkları şöyle özetlemektedir:

Birincisi, örf, avamıyla havassıyla, okumuşuyla cahiliyle, müctehidiyle insanların çoğunluğunun bir söz veya fiil üzerinde tevafukudur (buluşmasıdır.) İcma' ise sadece müctehidlerin şer'î amelî bir hüküm üzerindeki ittifaklarıyla oluşur. Müctehidlerin dışındakilerin -tüccar, işçi veya herhangi bir grup- icma'da bir fonksiyonu yoktur.

İkincisi, örf, tüm insanların tevafukuyla gerçekleşebileceği gibi çoğunluğunun tevafukuyla da gerçekleşebilir. Bazılarının örfün dışında kalması, örfü zedelemeyiz ve örfün itibara alınmasına engel teşkil etmez. İcma' ise, karşılaşılan hadisenin meydana geldiği dönemdeki tüm müslüman müctehidlerin ittifakıyla gerçekleşir. Bir veya daha çok müctehidin itirazı icma'ı bozar.

Üçüncüsü, sarîh icma'a dayanan hüküm nassa dayanan hüküm gibidir. Hakkında nas veya icma'ın bulunduğu konularda ise ictihad caiz değildir. Örfte

dayanan hükümler ise örfün değişmesiyle değişir. Onda senedi nas veya icma' olan hüküm gücü yoktur²⁰⁴.

İcma'ın kısımlarını da değişik açılardan böylece özetledikten sonra, ilim adamlarının büyük çoğunluğunun bir kaynak olarak oluşumunu mümkün gördükleri icma'ın delil oluşunu ele alabiliriz.

²⁰⁴ Abdülvehhab Hallaf, *Masadiru't-Teşri'i'l-Islami fima la Nassa fihi*, s.145-146.

Üçüncü Bölüm

İCMA'IN DELİL OLUŞU [HÜCCİYYETİ]

İCMA'IN DELİL OLUŞU (HÜCCİYYETİ)

İcma'ın hücciyeti meselesi, icma' ile ilgili konuların en önemlisidir. Çünkü icma' ile ilgili olarak ele alınan diğer bütün meseleler, nihayet, icma'ın hüccet olarak kabul edilmesi durumunda bir kıymet ifâde eder.

İslâm Hukukçuları baştanberi icma'ın İslâm Hukukunun kesin kaynaklarından biri olduğunu açıkça söyleyegelmışlerdir. Usûl kitaplarında da icma'a çok geniş yer verilmiş, icma' ile ilgili pek çok kurallar tesbit edilmeye çalışılmış ve bu kurallar etrafında uzun tartışmalara girilmiştir.

İcma'ın hücciyeti denince, onun İslâm Hukukunun kaynaklarından biri olup olmadığı yani şer'î bir hüccet olup olmadığı anlaşılır. Bu konudaki görüşlerin ana tasnifine geçmeden önce değişik fikhî ekollere mensup usulcülerin icma'ın hücciyetiyle ilgili sözlerinden bir kaç örnek sunmak istiyoruz:

PEZDEVÎ (Hanefî) "Şartlarını taşıyarak gerçekleşen bir icma'ın hükmü, kendisiyle şer'î bir hükmün yakînen sabit olmasıdır."¹

İMAMÜ'L-HARAMEYN EL-CÜVEYNÎ (ŞAFİÎ): "İcma' kat'î bir hüccettir².

¹ Pezdevî, *Usûl*, III/251 İzahı için Abdülâziz Buhârî'nin aynı yerdeki şerhine bakılabilir.

² Cüveynî, *el-Burhan fî Usûl'l-Fıkh*, I/679.

ÂMİDÎ (Şafîî): "Müslümanların çoğunluğu, icma'ın, her müslümanın gereğiyle amel etmesi vacip şer'î bir hüccet olduğu konusunda ittifak etmişlerdir."³

İBN HACİB (Malikî): "İcma' tüm ilim adamlarına göre hüccettir. Nazzam'la birlikte bazı Haricî ve Şîîlerin muhalefeti (muhalefet) sayılmaz."⁴

KEMAL b.HÜMAM (Hanefî): "İcma', kat'î bir hüccettir. Nazara alınmayacak bazı Haricî ve Şîîler müstesna."⁵

KADİ EBU YA'LA (Hanbelî): "İcma', kesin bir hüccettir. Nihaî olarak ona başvurmak vaciptir. Muhalefeti haramdır. Ümmetin hata üzere icma' etmesi câiz değildir."⁶

İBN HAZM: (Zahirî) "Bizimle birlikte bize muhalefet edenlerin ekseriyeti, İslâm alimlerinin icma'ının hüccet olduğunda, Allah'ın dininde kesin bir hüccet olduğu konusunda ittifak ettik."⁷

İBN TEYMIYYE: "İcma'ı Ümmete gelince bu haktır. Allah'a hamdolsun ki ümmet, bir dalâlet üzerinde birleşmez."⁸

.....

³ Âmidî, *el-İhkam fî Usûl'l-Ahkam*, I/257.

⁴ İbnü'l-Hacib, *Muhtasarü'l-Münteha*, Kadı Adudî'l-Mille'nin şerhiyle beraber, Hasan Hilmi tab'ı, İst. 1307, I/125.

⁵ Kemal b.Hümam, *et-Tahrîr fî Usûl'l-Fıkh*, s.399.

⁶ Şihabü'd-dîn Ebu'l-Abbâs el-Hanbelî (Derleyen), *el-Müsevvede fî Usûl'l-Fıkh*, s.315.

⁷ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûl'l-Ahkam*, IV/128.

⁸ İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava İbn Teymiyye*, XIX /176

3. Şia'nın en büyük grubu olan İmamiyyede, icma', bizzat icma' olarak değil, imamın da icma' ehline dahil olması dolayısıyla veya icma', ma'sumun (imamın) görüşünü ortaya çıkardığı için hüccet olarak kabul edilmektedir¹⁰. Yani İmamiyye'ye göre icma', Kitap ve Sünnetin yanında müstakil bir delil değildir. O, ancak Sünneti yani ma'sumun (imamın) sözünü ortaya çıkarıcı bir delildir. (**كاشف عن قول المعصوم**)

Bu itibarla asıl delil, gerçekte ma'sumun (imamın) sözüdür. İcma' ise -icma'a varanların ortaya çıkarma ehliyeti olduğu takdirde; bu sözü ortaya çıkarır¹¹.

İcma'nın hücciyetini ilk defa Nazzam'ın reddettiği nakledilmektedir¹². O'nun icma'ı hüccet olarak görmediği ve cumhurun anladığı manada bir icma'a karşı çıktığı anlaşıyor. Nakledildiğine göre O, icma'ı "

هو كل قول قامت حجته وان كان قول واحد

10 Muhammed b.Hasen el-Termî el-Cevherî, **Nevadîrü'l-Fukaha**, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1993 ve Daru's-Şamiyye Beyrut, s.23; Casas, **el-Fusûl fî'l-Usûl**, III/257; Kadî en-Nu'mân b.Muhammed, **İhtilâfû Usûl'i-Mezâhib**, Daru'l-Endelûs, Beyrut ty, s.81 vd; Kadî 'Abdülcebbar, **el-Muğnî fî Ebvab'it-Tevhîd ve'l-'adl'in eş-Şer'iyyat bölümü**, V/156 (17.cüz.); Ebu Zeyd ed-Debûsû, **Takvîmü'l-Edille**, vr. 4/a; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, **el-Mu'temed**, II/458; İbn Hazm el-Endelûsî, **el-İhkâm fî Usûl'i-İhkâm**, IV/128; Bâcî, **İhkâmü'l-Fusûl**, s.435; Ebu İshak eş-Şirâzî, **Şerhu'-Luma'**, II/665-666; Pezdevî, **Usûl**, III/251 (Abdülaziz Buhârî'nin **Keşfü'l-Esrâr**'ının hamisinde), III/251; Serahsî, **Usûl**, I/295; Gazâlî, **el-Müstesfa**, I/173; Râzî, **el-Mahsûl**, II/8; Âmidî, **el-İhkâm**, I/257; Beydâvî, **Minhacü'l-Vüsûl ilâ İlm'i'l-Usûl**; Tufî, **Şerhu Muhtasar'ı-Ravza**, III/14; Abdülaziz Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, III/252; İsnevî, **Nihâyetü's-Sû'l**, III/861; İbnü'l-Lehham, **el-Muhtasar fî Usûl'i-Fıkh**, s.74; Zerkeşî, **el-Bahrü'l-Muhîr fî Usûl'i-Fıkh**, IV/440-441; Kemal b.Hümmam, **et-Tahrîr fî Usûl'i-Fıkh**, s.399; İbn Melek, **Şerhu'l-Menâr**, s.258; Şevkânî, **İrşadü'l-Fühûl**, I/79; İbn Bedran, **el-Medhal ilâ Mezheb'i-İmam Ahmed b.Hanbel**, s.278- 279.

11 Muhammed Rıza Muzaffer, **Usûlü'l-Fıkh**, Merkezi İntişârâtı Defteri Tebliğâtı İslâmî, Kum 1398, II/87, II/93-95.

12 Cüveynî, **el-Bürhan fî Usûl'i-Fıkh**, II/675-676; Zerkeşî, **el-Bahrü'l-Muhîr**, IV/440.

O, bir kişinin sözü de olsa hücceti bulunan her sözdür" şeklinde tanımlamaktadır¹³. Bu tanımlamanın lügale ve örfe ters düştüğünü ifade eden Gazâlî, Nazzam'ın, bunu kendi anlayışına göre doğru gördüğünü belirterek şu yorumu yapar: "O, icma'ı hüccet olarak görmüyordu. Kendisine icma'a muhalefetin haram olduğu levatürle nakledilince, icma', hücceti bulunan bir sözdür, deyiverdi"¹⁴.

Muhammed Bahî el-Mufî'nin de dediği gibi şâyet kendisine nisbet edilen bu tanımlama doğruysa O'nun da icma'ın varlığını kabul ettiği, diğer bir ifâdeyle, kökten inkâr etmediği söylenebilir¹⁵. Nitekim bazı eserlerde O'nun icma'ın tasavvurunu inkâr ettiği ifâde edilmektedir¹⁶. Nazzam'a isnad edilen bir takım görüşlerin doğru olup olmadığı son derece şüpheli olmakla birlikte O'nun, cumhurun icma' anlayışına karşı çıktığı, usûlü fıkıh kitaplarında kendisine karşı yapılan savunmalardan anlaşılmaktadır¹⁷.

13 Gazâlî, **el-Mustasfa**, I/173; Âmidî, **el-İhkam**, I/254; Tûfî, **Şerhu Muhtasarî'r-Ravda**, III/14..

14 Gazâlî, **el-Mustasfa**, I/173; Krş. Âmidî, a.g.e., I/254; Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhîr**, IV/440

15 Bk. 'Abdül'ali Muhammed b.Nizamü'dîn el-Ensârî, **Fevatihu'r-Rahamât bi Şerhi Müsellemü's-Sübût**, Dâru'l-Fıkr ty (Matbaatü'l-Emiriyye Mısır 1325 h, baskısından ofset, el-Mustasfa ile birlikte) II/211; Mutîr, **Süllemü'l-Vüsûl il Şehi Nihayeti's-Sûl**, III/861.

15 Şihabü'd-dîn Ebu'l-Abbâs el-Hanbelî (Derleyen), **el-Musevvede fi Usûli'l-Fıkh**, s.315.

17 İbrahim b.Sayyaf b.Hânî, Ebu İshak en-Nazzam, Basra Mu'tezile mektebinin kelâm âlimi. (220 ile 230 h./835 ile 845 m.) arasında Bağdat'ta öldüğü sanılıyor.

Abbasi döneminin önemli şahsiyetlerinden olduğu belirtilen Nazzam'ın şâir, dilci ve cedelci olduğu, Kelamcılar, hadis âlimleri ve fıkıhçılarla ateşli tartışmalara girdiği ve bu tartışmaların büyük yankılar meydana getirdiği ifade edilmektedir.

Yazıları kaybolmuşsa da talebesi el-Câhız da bunlardan büyükçe parçaların

İcma'ı Sahabeye tahsîs etmekle birlikte bir delil olarak gördükleri ve prensip olarak icma'ın hücciyetini kabul ettikleri için buradaki ana tasnifimizde zahirileri de cumhura dahil etmiş bulunuyoruz. Yeri gelince Zâhirilerin icma' anlayışına ve cumhurdan ayrıldıkları temel noktaya temas edeceğiz.

Hâricîlerin kendi grupları ortaya çıkmadan önce Sahabenin icma'ını hüccet gördükleri kendi grupları ortaya çıktıktan sonra ise sâdece kendi gruplarının icma'ını hüccet kabul ettikleri, çünkü icma'da mu'teber olanın mü'minlerin sözü olduğu onlara göre de yalnızca kendi görüşlerini paylaşanların mü'min olduğu nakledilmektedir¹⁸.

İcma'ı hüccet olarak kabul etmeyenlerin hepsi de delil olarak kabul eden cumhurun ezici çoğunluğu karşısında azınlıkta kalmaktadırlar. Bazı usulcüler, bunları, görüşleri nazarı i'tibara alınmayacak heva ehli bir şîrzimeî kalile olarak nitelendirerek dinde inanılması ve kabul edilmesi zorunlu (zarurâtı diniyye) olan konularda şüphe uyandırmaya çalışmakla suçlamakta ve bunların, icma'ın

bulunduğu, Rafizîlere ait eserde kendisine atfedilen pek çok görüşün çok defa yanlış aktarıldığı belirtilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in nazmında i'caz olmadığı, mütevatir haberin de yalan labileceği gibi çok garip görüşleri nakledilen Nazzam'ın icma' müessesesini de şiddetle eleştirdiği pek çok sahâbilere hücumda bulunmaktan çekinmediği zikredilmektedir. Kahire'de 1946 yılında Ebû Rıza tarafından kaleme alınan "İbrahim b.Sayyaf en-Nazzam" adlı bir eser yayınlanmıştır. Bk.Ahmed b.Yahya b.el-Murtaza, *Kitabü Tabakati'l-Mu'tezile* (Beyrut 1988, Dâru'l-Muntazır) s.49-52; İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis*, Kahire 1326 s.20-53; H.S.Neyberg, *İslâm Ansiklopedisi*, Nazzam mad. Ebu Mansur Abdül-Kahir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Ter. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ank.1991, s.104-105.

18. *Levî, Nihayetü's-Sül*, III/862.

hücciyeti üzerinde ittifak sağlandıktan sonra ortaya çıktıklarını ifade etmektedirler¹⁹.

II. İCMA'IN DELİL OLUŞU KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİN DELİLLERİ VE DEĞERLENDİRMESİ

A. İCMA'IN HÜCCİYYETİ KONUSUNDA CUMHURUN DELİLLERİ

Âlimlerin ezici bir çoğunluğunun, icma'ı İslâm Hukukunun kaynaklarından biri olarak gördüğünü belirtmiştik. İcma'ı delil olarak kabul eden bu âlimler, icma'ın hücciyeti konusunda Kitaptan ve Sünnetten pek çok delil getirmişlerdir. Bazıları bu konuda akfî deliller de getirilebileceğini ileri sürmüşse de çoğunluk bu konuda sem'î delillerin esas olduğunu akfî delile gidilemeyeceğini savunmuşlardır²⁰. Çünkü çok sayıda insanın her ne kadar yalan üzere birleşmeleri uzak bir ihtimalse de hata üzere birleşmeleri uzak değildir. Tıpkı kâfirlerin peygamberliği inkâr konusunda aynı görüşü paylaşmaları gibi.

¹⁹ Kadı Adudu'l-Milleti ve'd-dîn, Abdurrahman b.Ahmed el-ÎCÎ, **Şerhu Muhtasar'îl-Munteha**, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır 1317, II/30; Molla Fenarî, **Fusûlü'l-Beda'î**, II/255; Kemal b.Hümmam, **et-Tahrîr**, s.400; Köprülü Hoca Muhyiddin, **İcma'ı Ümmet**, s.5; Mülîî, **Süllemü'l-Vusûl**, III/862.

²⁰ Cassas, **el-Fusûl fî'l-Usûl**, III/257; Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, vr. 46; Bâcî, **İhkâmü'l-Fusûl**, s.435, 436; Ebu İshak eş-Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/582; Cüveynî, **el-Burhan**, II/683; Serâhsî, **Usûl** I/295; Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhîr**, IV/441; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fuhûl**, s.73.

1. İcma'ın Hüccliyeti Konusunda Cumhurun Kitaptan Gösterdiği

Deliller ve Değerlendirmesi:

a. Seblü'l-Mü'minîn (Mü'minler Yolu) Ayetinin İcma'a Delil

Gösterilmesi

"Kendisine doğru yol apaçık belli olduktan sonra kim peygambere karşı çıkar ve mü'minler yolundan başkasını tutarsa onu gittiğine bırakırız ve kendisini cehenneme boylatırız. O, ne kötü bir yerdir"²¹ meâlindeki Âyeti kerime.

İcma'ın hücciyetine delil getirilen âyeti kerimelerden delâleti en güçlü olanı, bu âyeti kerimedir²².

Âyeti kerimenin delil gösteriliş (istidlâl) biçimi şöyledir. Yüce Allah bu âyeti kerimede, mü'minlerin yolunun dışında bir yola tabi olmayı, cehennemi haketme açısından, Allah Rasûlüne karşı gelmekle aynı kefeye koymuştur. Çünkü Rasûlullah (S.A.V.)'e karşı gelmekle, mü'minlerin yolunun dışında yol tutmak, şart cümlesinin şartı içinde yer almış, cevabı ise birlikte verilerek şiddetli bir tehdit (va'idi şedîd) ortaya koymuştur. Bu da Rasûlullah (S.A.V.)e yardım ve dostluk gibi, mü'minler yoluna tabi olmanın da vacip olduğunu ve Kitap ve Sünnete muhalefet gibi mü'minler yoluna muhalefetin de haram olduğunu gösterir.

Şüphesiz, Rasûlullah (S.A.V.)'e muhalefet, tek başına tehdidi (vaid) gerektirmektedir. Burası kesindir. Eğer mü'minlerin yolunun dışında bir yola tabi olmak, haram olmasaydı, bunu, Rasûlullah (S.A.V.)'e muhalefetle aynı kefeye koymanın yani haramla mübahın bir tutulmasının bir anlamı olmaz, tıpkı "Kim Rasûlullah'a muhalefet eder ve ekmek yerse şöyle şöyle cezayı hakeder"

²¹ Nisâ Sûresi (4), 115.

²² Cüveynî, el-Bürhan 1/677; Gazâlî, el-Mustasfa, 1/175; Eşkar Nazratün fi'l-İcma'îl-Usûl, s.57.

demek gibi manasız bir ifâde olurdu. Halbuki Allah'ın kelâmı Kur'an-ı Kerim'de, asla böyle anlamsız ifâdeler yer alamaz.²³

Âyeti kerimede geçen "Sebil" kelimesi yol demektir²⁴. "Sebilü'l-mü'minîn" ise, itikat ve amelde mü'minlerin tuttuğu yoldur. Âyeti kerime, belirttiğimiz gibi mü'minlerin yolunun dışında bir yol tutmanın haram olduğunu göstermektedir. Mü'minlerin yolunun dışında bir yol tutmak, mü'minlerin felvalarının ve kavillerinin dışındaki görüşlere tabi olmaktan ibarettir²⁵. Öyleyse mü'minlerin yoluna gidilmesi vaciptir²⁶. Çünkü mü'minlerin yolunun dışında bir yola gitmekten kaçınmak, ancak mü'minlerin yoluna uymakla mümkündür. Zira bu ikisinin dışında başka bir şık yoktur. Yani mü'minlerin yoluna tabi olmamak, mü'minlerin yolunun gayrına tabi olmak demektir. Bu itibarla mü'minlerin yoluna tabi olmayanlar, mü'minlerin yolunun dışına çıkmış olurlar²⁷.

Elmalî'nin da dediği gibi Rasûlullah (S.A.V.)'e karşı gelmenin, mü'minler yolundan başkasına gitmek demek olduğu apaçık belli olduğu halde bunun "...

²³ Kadı Abdülcebbar, **el-Muğni**, V/160; Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, **el-Mu'temed**, II/462; Serahsî, **Usûl**, I/296; Âmidî, **el-İhkâm**, I/258; Molla Fenarî, **Fusûlü'l-Bedâi'**, II/257. Ayrıca bk.Cassâs, **el-Füsûl fi'l-Usûl**, III/262; Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, vr. 5b; Bâcî, **İhkâmü'l-Füsûl**, s.437; Ebu İshak eş-Şirâzî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/669; Carullah Mahmud b.'Omer ez-Zemahşerî, **el-Keşşaf 'an Hakâiki Gavamizir-Tenzil ve 'Uyûn'İ-Ekav'İ fi Vucûhi't-Te'vil**, el-Matbaatü's-Şerefiyye ty, I/228; Razî, **el-Mahsûl**, II/8; Beydâvî, **Minhacü'l-Vusûl ilâ 'İlm'İ-Usûl**, s.125; Tûfî, **Şerhu Muhtasar'ir-Ravda**, III/15; Sadrü's-Şerîa' 'Ubeydullah b.Mes'ûd et-Tavdîh (Taftazânî'nin et-Telvihi'nin kenarında) Şeriketi Sahafiyel 'Osmâniyye, İst. 1310 h., II/508-509. Abdülâziz Buhari, **Keşfü'l-Esrâr**, III/253.

²⁴ Zeynü'd-dîn Muhammed b.Ebî Bekr b.'Abdilkadir er-Râzî, **Muhtaru's-Sihah Müessesetü'r-Risâle**, Beyrut 1987, s.274.

²⁵ Razî, **el-Mahsûl**, II/8; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fuhûl**, s.70.

²⁶ Bâcî, **İhkâmü'l-Füsûl**, s.437; Ebu İshak eş-Şirâzî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/669; Razî, **Mefatihu'l-Gayb**, III/462.

²⁷ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, **el-Mu'temed** II/462; Sa'düddîn et-Taftazânî, **et-Telvih, Şeriketi Sahafiyel 'Osmaniyye**, İst. 1310, II/508; Molla Fenarî, **Fusûlü'l-Bedâi'**, II/257.

mü'minler yolundan başkasını tutarsa..." diye Âyeti kerimede ayrıca belirtilmesi, gerçekten dikkat çekicidir. Demek ki Rasûlullah (S.A.V.)'e uymak gibi mü'minler yoluna uymak da açıkça istenmektedir. Yine Elmalî'nin ifade ettiği gibi Rasûlullah'tan kat'î nasla gelen hususlarda Rasûlullah (S.A.V.)'e karşı gelme ile mü'minler yoluna gitmemek mütelaazım ve aynı şey ise de nas gelmeyen hususlarda bu birbirinden kopmazlık, pek açık değildir. Bu itibarla mü'minler, ittîfak ve icma' ile bir yol tuttukları zaman, bazı kimseler, mü'minlerin tuttuğu bu yola muhalefet ettikleri halde Rasûlullah (S.A.V.)'e doğrudan doğruya karşı gelme konumunda bulunmamış olduklarını ileri sürebilirler. İşte "... mü'minler yolunun dışına giderse..." kaydı, Rasûlüllaha karşı gelmeme ve mü'minler yolunun dışına gitmeme eylemlerinin her ikisinin de bizzat istendiğini ve birbirinden ayrılamayacağını, ifade etmektedir. Yani biri diğerini gerektirmektedir. Öyleki Rasûlullah (S.A.V.)'e karşı gelmek, mü'minler yoluna gitmemek demektir. Mü'minler yoluna gitmemek de Rasûlullah (S.A.V.)'e karşı gelmek demektir. Bu itibarla ayetteki bu ifade icma'ı ümmetle de doğru yolun ortaya çıkacağını ve ona uymanın vacip olduğunu göstermiş olmaktadır²⁸.

Mü'minler yoluna gitmenin vacip olması, o yolun hak olduğunu gösterir. İcma' da mü'minlerin yoludur. Çünkü icma' ile hepsi de aynı yolu benimsemiş olmaktadır. Bu itibarla icma'a uyulması lazım gelir²⁹.

Bu Âyet-i kerimeyle, mü'minlerin dalalet üzere birleşmeyeceklerine de istidlâl edilmiştir. Şöyleki: Dalâlet üzere icma'ları mümkün olsaydı, mü'minler yoluna muhalefet, Rasûlullah (S.A.V.)'e karşı gelmeye denk tutulmazdı. Mü'minler yoluna muhalefet, âyeti kerimede Cehennemî hak etmeyi gerektiren

28 Elmalî'lı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İs.1979, III/1466.

29 Taftazânî, **Telvîh**, II/508.

iki unsurdan biri olarak ele alındığına göre, buradan, mü'minler yoluna gitmemenin de Rasûlullah'a muhalefet gibi olduğu anlaşılıyor³⁰. Şayet mü'minlerin dalâlet üzere birleşmeleri söz konusu olsaydı, mü'minler yoluna muhalefet böyle şiddetli bir tehdit kapsamına alınmazdı.

Kendisi bizzat Risâle'de delil göstermemekle beraber İmam Şâfiî'nin, icma'ın Kur'anî temelinden sorulunca uzun süre düşündükten sonra icma'ın hücciyetine Kitap'tan bu âyeti kerimeyi delil getirdiği anlatılmaktadır³¹. Cüveynî'nin ve Gazâlî'nin, Kitap'tan getirilen deliller içinde en kuvvelli olarak gördükleri³² bu delili, İbn Kesîrde çok güçlü ve güzel bir delil gösterme (istinbat) olarak değerlendirmektedir³³.

Naklettığımız bu bilgilerden, İmam Şâfiî'nin, bu âyeti kerimeyle ilk defa icma'a delil getirdiği, diğer bir deyişle icma'ın Kur'anî temellerinden birine ilk defa sarahaten temas eden âlim olduğu anlaşılıyor. İmam Şâfiî'den sonra artık neredeyse bütün usûl kitaplarında bu âyeti kerime, icma'ın Kur'anî temellerinden biri olarak gösterilegelmiştir. Şu kadar var ki âyeti kerimenin icma'ın hücciyetine delâleti konusunda bazı itirazlar vardır.

Bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetine delil gösterilmesine karşı çıkanların başında büyük Şâfiî Usul âlimi İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî gelmektedir. Cüveynî şöyle söylüyor:

30 Debûsî, *Takvimü'l-Edille*, vr. 5b.

31 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/175; Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II/462/ ^{İbn} Teymiyye, *Mecmuu Fetava İbn Teymiyye*, XIX/178.

32 Cüveynî, *el-Burhan*, I/677; Gazâlî, *el-Mustasfa* I/175.

33 'Imaduddîn, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'l-'Azîm*, Kitâbü's-Şâ'b, Mısırtı, II/366.

"Bu ayetin icma'ın hücciyetine delil gösterilmesini düşürecek bir tek soru yöneltiliyor ve diyorum ki: Allah Tealâ bu âyetle küfrü, Hz.Peygamberi tekzibi ve hak yoldan sapmayı arzulayanları kastetmektedir. Âyetin anlamı, kim Rasûlüllaha muhalefet eder ve O'na uyan mü'minlerin yolunun dışında bir yola tabi olursa, onu gittiğine bırakırız... şeklindedir. Şayet bu apaçık izahımız (Ayetin buna delâletinin zahir olması)³⁴ kabul edilirse ne alâ. Yok kabul edilmezse (biz deriz ki) İşte bu bizim te'vilimiz de ayetin apaçık bir yorumudur ve böyle bir yoruma gitmenin imkanı da açıktır. Öyleyse icma'ın hücciyetine bu âyeti delil gösterenler de ancak te'vile açık zâhir seviyesinde bir yorum yapabilirler. (Yani âyetin icma'ı göstermesi nas seviyesinde değil zahir seviyesindedir.) Katiyet gerektiren yerlerde ise çeşitli anlamlara gelebilecek ihtimalli lafızlar delil gösterilemez."³⁵

Cüveynî ile birlikte aynı görüşü paylaşan ilim adamları³⁶ bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetini göstermediği kanaatindedirler. Çünkü onlara göre âyetteki, yerme (zem) sadece Rasûlüllah'a muhalefet ve mü'minler yolunun dışına gitme eylemlerinden her ikisini birden yapanlara veya mü'min olmalarını sağlayan yolda mü'minler yolunun dışında bir yol tutanlara yahutta Kitap ve Sünneti delil alma konusunda mü'minler yolunun dışında bir yol tutanlara yöneliktir. Ayetin bütün bunlara delâlet ettiği hususunda ihtilâf yoktur³⁷.

Bu âyeti kerimenin mutlak manada mü'minler yoluna tabi olmanın vucubunu gösterdiğini savunan ilim adamlarının, birtakım zorlamalara girdiğini belirterek karşı tarafa yani Cüveynî'nin görüşünü savunanlara yeterli cevap

³⁴ Zahir teriminin izahı için bk.s. 166

³⁵ Cüveynî, el-Burhan, I/678.

³⁶ Mesela bk. Ebu'l-Feth Ahmed b.'Ali b.Bürhan el-Bağdâdî, el-Vusûl ilâ'l-Usûl, II/73.

³⁷ İbn Teymiyye, Mecmu'u Fetava Şeyhülislam İbn Teymiyye, XIX/192.

veremediklerini³⁸ ileri süren İbn Teymiyye, âyetin icma'nın hücciyetini göstermesi konusunda, orta görüş olarak nitelendirdiği kendinin katıldığı görüşü şöyle açıklar:

Âyeti kerime, mü'minler yoluna tabi olmanın vucubunu ve mü'minler yolunun dışında bir yola tabi olmanın da haramlığını göstermektedir ama bunu, doğru yol apaçık belli olduktan sonra Rasûlullah'a muhalefetin haramlığıyla birlikte göstermektedir. Yani ayet, Rasûlullah'a karşı gelme ve mü'minler yolunun dışında bir yol tutma özelliklerinden herbirini yermektedir. Ancak bu, tıpkı Allah ve Rasûlüne itaatla olduğu gibi aralarındaki birbirinden kopmazlığı (telâzum) ortadan kaldırmaz. Çünkü herbiri diğerini gerektirmektedir. Yani Rasûlullah'a karşı çıkan, mü'minler yolunun dışına tabi olmuş olmakta, mü'minler yolunun dışında bir yol tutan da Rasûlullah'a karşı gelmiş olmaktadır. Mü'minlerin icma'nının dışına çıkan da kesinlikle onların yolunun dışında bir yola tabi olmuş olur. Âyet, bunu yermektedir³⁹.

İbn Teymiyye, âyeti kerimeyi, benimsediği orta görüşe delil gösterirken sebr ve taksim (çeşitli ihtimalleri teker teker ele alıp değerlendirerek bir sonuca varma)⁴⁰ metodunu uygular. Buna göre ayetteki vaid:

- Sadece Rasûlullah'a karşı gelmeye yönelik olabilir
- Yalnızca mü'minler yolunun dışında bir yol tutmaya yöneliktir.
- Ayı ayrı olduklarında ne Rasûlullah'a karşı gelmeye ne de mü'minler yolunun dışında bir yol tutmaya yöneliktir. Ancak ikisi birlikte gerçekleşirse vaid söz konusudur.

38 İbn Teymiyye, **Mecmu'u Fetava**, XIX/192.

39 İbn Teymiyye, a.g.e, /193-194; Krş. Eşkar, **Nazratun fi'l-İcma'i'l-Usul**, s.60

40 Eşkar, **Nazratun fi'l-İcma'i'l-Usul**, s.60.

- Birbirinden ayrı olarak her ikisine de yöneliktir.
- Biri diğerini gerektirdiği için ikisinden her birine yöneliktir.

İlk ikisi batıldır. Çünkü yermeye etkili olan, yalnızca bu iki özellikten biri olmuş olsa diğeri hiçbir yararı olmaksızın boş yere zikredilmiş olur. Yermenin her ikisini de ilgilendirmemesi de kesinlikle batıldır. Çünkü mü'minler yolunun dışında bir yol tutmayı bir kenara koysak bile Rasûlüllah'a muhalefet, tek başına vaide (tehdide) sebeptir. Yermenin, diğerinden kopuk olarak her birini ayrı ayrı ilgilendirmesine de âyet delâlet etmemektedir. Çünkü bu âyetteki vaîd (tehdit) ikisine birden yöneliktir.

Geriye son şık kalmaktadır. O da şudur: Bu iki özellikten her biri vaîdi (tehdidi)icabeder. Çünkü herbiri diğerini gerektirir. Tıpkı "Allah'a ve Rasûlüne ısyân" veya "Kur'an'a ve İslâm'a muhalefet" ifadelerinde olduğu gibi "Kim Kur'an'a ve İslâm'a muhalefet ederse cehennemliktir" dendiğinde Kur'an'a muhalefetle İslâm'a muhalefet nasıl birbirinden kopmazsa burada da Allah Rasûlüne muhalefetle mü'minler yolunun dışında bir yola tabi olma birbirinden kopmaz. Yani birini işleyen diğerini de işlemiş olur⁴¹.

İbn Teymiyye, Allah Rasûlüne muhalefetle mü'minler yolunun dışına tabi olmanın birbirinden kopmayan ve birbirini gerektiren iki özellik olması kanaatini şu şekilde gerekçelendirmektedir:

"Çünkü müslümanların üzerinde icma' ettiği her hususta Rasûlüllah'tan nas vardır. Bu yüzden mü'minler yoluna muhalefet eden, Rasûlüllah'a muhalefet etmiş olur. Tıpkı Rasûlüllah'a muhalefet edenin Allah'a muhalefet etmiş olacağı

⁴¹ İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava* XIX/193. İbn Teymiyye'nin bu hususu açıklayan diğer örnekleri için aynı yere bakılabilir.

gibi. Bu, üzerinde icma'a varılan her hususun Rasûlüllah tarafından açıklanmış olmasını gerektirir. İşte doğru olan da budur."⁴²

Şevkânî, bu âyeti kerimeyle icma'ın hücciyetine delil getirilmesi konusunda yapılan veya yapılması muhtemel bir takım itirazlardan tartışmaya değer gördüklerini, Fahrüddin Razî'nin el-Mahsûl'ünden aktardıktan sonra şöyle söylüyor:

"Razî, bütün bu itirazlara zorlama cevaplar vermektedir. Bu cevapları buraya almış olsak bizim de bunlara cevap vermemiz gerekecek ve bu bahis çok uzayacak. Fakat, sen sunduklarımızı hakkıyla kavradığın takdirde, bu âyetin, kendisiyle icma'ın hücciyetine delil getirenlerin istediğini göstermediğini göreceksin"⁴³.

Âyet-i kerime'nin, icma'ın hücciyetine delil gösterilmesi konusunda usul kitaplarında akla gelebilecek pek çok ihtimali göz önüne alan uzun tartışmalar yapılmıştır⁴⁴.

Gerek bu âyeti kerimeyle ilgili ve gerekse bundan sonra icma'ın hücciyeti konusunda vereceğimiz ayetlerle ilgili tüm tartışmalara burada yer

⁴² İbn Teymiyye, **Mecmu'u Fetava**, XIX/194

⁴³ Şevkânî, **İrşadü'l-Fühûl**, s.72.

⁴⁴ Bu tartışmalar için bk. Kadı 'Abdülcebbar, **el-Muğnî**, V/160-170; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, **el-Mu'temed**, II/462-469; İbn Hazm, **el-İhkâm**, IV-131-132; Bâcî, **İhkâmü'l-Fusûl**, s.437-446; Ebu İshak eş-Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/668-675; Razi, **el-Mahsûl**, II/8-29; Âmidî, **el-İhkâm**, I/258-270; Abdülaziz Buhari, **Keşfü'l-Esrâr**, III/253-255; İsnevî, **Nihayetü's-Sül**, III-859-871; Molla Fenari, **Fusûlü'l-Bedâi'**, II/257; Muhammed b.Hasen el-Bedahşî, **Menahicü'l-'Ukûl**, Matbaatü Muhammed 'Ali Subhî, Mısır ty, II/277-280; 'Abdülfettah Huseynî, **el-İcma'**, s.73-89.

vermemiz imkânsızdır. Çünkü bu, çalışmamızın hacmini çok genişleteceği gibi pratikte fazla bir yararının da olacağı kanaatinde değiliz. Bu bakımdan yapılan itirazlara ve verilen cevaplara bir kaç örnek vermekle yetineceğiz.

Bu âyet-i kerimeyle istidlâle yapılan itirazlardan biri şudur:

Mü'minlerin yolunun dışında bir yola tâbi olmak, Rasûlüllah (S.A.V.)'e karşı çıkmakla birlikte tehdit kapsamına girer. Rasûlüllah (S.A.V.)'e karşı çıkma olmadan tek başına mü'minlerin yolunun dışında bir yol tutma, Âyetteki tehdidi gerektirmez⁴⁵.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Böyle bir itiraz anlamsızdır. Çünkü Allah Rasûlüne karşı gelme ve mü'minlerin yolunun dışında bir yol tutmanın her ikisi birlikte azabı hak etmek için şart ve sebepse böyle bir durumda sadece Rasûlüllah (S.A.V.)'e karşı gelmenin azaba sebep olmaması gerekir. Halbuki bu naslara ve icma'a aykırıdır. Sadece Rasûlüllah (S.A.V.)'e karşı gelme eylemi tek başına azabı haketmeye sebep olunca, mü'minlerin yolunun dışında bir yol tutma eylemi de kendi başına azabı haketme sebebidir. Böyle olmasa Âyet-i kerimede "Rasûlüllah (S.A.V.)'e karşı gelme" den sonra "mü'minlerin yolunun dışına uyma"nın zikredilmesinin bir anlamı olmazdı.

Bu âyet-i kerimede ki durum, tıpkı "Yine onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zinâ etmezler. Bunları yapan, günahı (nın cezasını) bulur."⁴⁶ mealindeki âyet-i kerimede ki durum gibidir. Burada zikredilen üç unsurdan her biri günaha

⁴⁵ Ibn Hazm, *el-İhkam fi Usûli'l-Ahkam*, IV/131; İsnevî, *Nihayetü's-Sul*, III/863; 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/253, Krş. Cassâs, *el-Fusul*, III/262.

⁴⁶ Furkan Sûresi, 68.

kavuşmaya sebeptir. Diğerleri olmadan tek başına adam öldürme veya zina günah değildir denemez⁴⁷. Aynen bunun gibi Rasûlüllaha muhalefet olmadan mü'minler yoluna gitmemek haram değildir, denilemez.

Âyet-i kerimenin, icma'n hücciyetini gösterdiği tezine yapılan itirazlardan biri de şudur: Âyet-i kerimde geçen "sebil" lâfzıyla, mü'minlerin, kendisiyle mü'min oldukları yol kastedilmektedir. Bu da îmandır⁴⁸. Bunun dışındaki yol ise, küfür ve Rasûlüllah'ı yalanlamadır. Çünkü birisi, bir başkasına "Salihlerin yolunun dışında bir yola tabi olma" dediğinde bundan, yemeye içmeye varıncaya kadar her şeydeki tuttıkları yol değil, onların salih olmalarını sağlayan yol anlaşılır. Bu ve benzeri ihtimaller sözkonusu olunca da Âyet-i kerimenin, icma'n hücciyetine delil gösterilmesi yeterli olmaz⁴⁹. Ayrıca bu Âyet-i kerimenin Tü'me b.Ubeyrik adında bir mürted hakkında nazil olduğu nakledilmektedir⁵⁰. Bu da "mü'minleri yolunun dışı" ifadesiyle kastedilenin irtidat ve küfür olduğu tezini desteklemektedir.

Bu itiraza da şöyle cevap verilmiştir:

Aslolan, sözü, kapsamını daraltmadan genelliği üzere kullanmaktır. Âyet-i kerimde geçen "sebil" lafzı hem bir takım kayıtlarla sınırlandırılmamış (muflak), hem de **المؤمنين** kelimesine muzaf olduğu için âmm (genel) bir lâfızdır.

47 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/253; Krş. Cassas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/262-263; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/492; Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl*, s.441-443; Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/669; Serahsî, *Usûl*, I/296-297; 'Amidî, *el-İhkâm*, I/263; Beydâvî, *Minhac*, s.125; İsnevî, *Nihâyetü's-Sûl*, 463 vd. Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Beda'î*, II/257.

48 Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.473; Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/671; Razî, *el-Mahsûl*, II/11; Âmidî, *el-İhkâm*, I/259; 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/254.

49 Şevkânî, *İrşâdû'l-Fuhûl*, s.70.

50 Ebu 'Abdillâh Muhammed b.Ahmed el-Ensârî, *el-Kurtubî, el-Camîu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Turâsî'l-Ârabî, Beyrut 1965, V/385.

Çünkü izafet, genellemeyi gerektiren belirlilik takısı (lâmi ta'rif) mesâbesindedir. Öyleyse Âyeti kerime, bu genel ve sınırlandırılmamış haliyle ister mü'min olmalarını sağlayan yolları olsun isterse olmasın, mü'minlerin yoluna tabi olmanın terki halinde tehdid kapsamına girileceğini ifâde etmiş olur. Tıpkı birisine, "Alimlerin yoluna uy" dendiğinde, bu sözle, hem âlim olmalarını sağlayan yolda hem de bunun dışında onlara uymanın istenmiş olacağı gibi

Üstelik mü'minlerin, mü'min olmalarını sağlayan yollarının (imanın) terkiyle, Allah Rasûlüne karşı gelme aynı şeydir. Eğer "mü'minler yolu" nu yalnızca imana hamledersek bu, Âyet-i kerimede aynı şeyin tekrarlanmış olması demektir. Bu yüzden "sebilü'l-mü'minîn'i sadece iman yolu olarak değerlendirmek uygun düşmez.

Âyet-i kerime'nin bir mürted hakkında nazil olmuş olması, icma'n hücciyetine delîl gösterilmesine engel değildir. Çünkü nuzul sebebinin husûsiliği hükmün umûmiliğine engel teşkil etmez⁵¹.

Âyet-i kerimenin icma'a hüccet gösterilmesine yapılan itirazların en güçlüsü kanaatimizce şu itirazdır. Âyet-i kerimenin mü'minlerin yoluna uymayı ifâde ettiğini kabul etsek bile, itirazlarda sözü edilen ihtimallerden dolayı bu Âyet, icma'a tabi olmanın vücûbu konusunda kat'î değil nihâyet zannî bir delil teşkil eder. Çünkü Âyet-i kerime bu konuda zahirdir⁵². Âyetin "mü'minler

51 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/254; Krş. Bâcî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.438; Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/671; Beydâvî, *Minhacü'l-Vusûl*, s.126; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/865; Bedahşî, *Menahicü'l-'Ukûl*, II/229.

52 Cüveynî, *el-Burhan*, I/678; Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I/175; Kadı Adudu'l-Milleti ve'd-dîn, *Şerhu Muhtasari'l-Münteha*, II/31; Not:Zahir terimi, Usûlü fıkıhta bir ıstılahtır. Zahir, delâleti açık olan lafızlardandır. Usûcülerin ıstılahında zahir, sözün söylenişindeki asıl maksat kendisi olmadığı halde, kendisinin dışında başka bir şeye bağlı olmaksızın sözün söylenişinden anlaşılan manadır. Usûl alimleri buna şu meşhur örneği verirler. "Allah, alışverişi helâl kıldı; faizi haram

teşkil eder. Çünkü Âyet-i kerime bu konuda zahirdir⁵². Âyetin "mü'minler yolunun dışında bir yol tutma" meallî kısmıyla kastedilenin, icma' ettikleri konuda değil de Rasûlullah (S.A.V.)'e tabi olma veya O'na iktida veya O'na iman hususunda mü'minler yolunun dışında bir yol tutma olması ihtimali vardır. Böyle ihtimaller bulununca da katîyet sabit olmaz. Halbuki icma', kat'î bir delildir. Bunun da ötesinde icma'ın hücciyeti, dinde fer'î meselelerden değil aslî meselelerdendir. Böyle aslî ve kat'î bir meselenin hücciyeti zannî bir delille gösterilemez. Dolayısıyla, bu âyet-i kerime, ancak icma'ı zannî bir delil görenler için icma'ın hücciyetine delil teşkil eder. İcma'ı kat'î bir delil görenler için bu âyete delil olarak sarılmak bir yarar sağlamaz⁵³.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Zahir ve âmm lâfızlar, Irak âlimlerinin çoğunluğuyla birlikte Kadı Ebu Zeyd ve müteahhirinin ezici çoğunluğuna göre kat'î delillerdendir. Öyle her ihtimal de delilin kat'î olmasını zedelemeyiz. Her ihtimale itibar edilecek olsa ortada kat'î delil kalmaz. Bu itibarla delilden kaynaklanmayan ihtimallere itibar edilmez⁵⁴.

Kaldı ki cumhur, icma'ın hücciyetine sadece bu âyeti kerimeyle değil başka ayetlerle ve delillerle de istidlâlde bulunmuşlardır. Bu âyetler ve deliller

kıldı... Bakara (2), 275" mealindeki ayeti kerime, alış verişin helâl faizin haram kılındığı konusunda zâhirdir. Aslında bu ayeti kerimenin sevkini asıl maksadı, "Alış veriş de faiz gibidir" diyenlere reddiyedir. Yani alışverişin faiz gibi olmadığını, alış verişin başka faizin başka olduğunu vurgulamaktır. Ancak alış verişin helâl, faizin haram olduğu, hiç bir harici duruma bağlı olmaksızın âyetin lafızlarından anlaşılmaktadır. (Serahsî, **Usûl**, I/163-164; Ensârî, **Fevatihu'r-Rahamut**, II/19; Hallaf, **İlmu Usûlü'l-Fıkıh**, s.190; Abdülkerim Zeydan, **el-Veclz**, s.284-285.

53 Gazâlî, **el-Mustasfâ**, I/175; Âmidî, **el-İhkâm**, I/278; Kadı Adudu'l-Mille, **Şerhu Muhtasar'l-Münteha**, II/31; Abdülaziz Buharî, **Keşfü'l-Esrâr**, III/255; Emir Padişah, **Teysiru't-Tahrîr**, Ensârî, **Fevatihu'r-Rahamut bi Şerhi Müsellemin's-Subût**, II/214-215; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.76.

54 'Abdülaziz Buharî, **Keşfü'l-Esrâr**, III/254.

toplucu icma'ın hücciyetini kat'î olarak gösterir. Çünkü zahir lâfızlar, birbirini destekler ve hep aynı şeyi ifâde ederse ihtimalleri ortadan kaldırırlar⁵⁵.

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi bu âyeti kerimenin icma'a hüccet gösterilmesine pek çok itirazlar yapılmış ve bunlara cevaplar verilmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için kaynaklarda gösterdiğimiz eserlere bakılabilir.

Buraya kadar icma'ın hücciyetine delil gösterilen âyeti kerimeler içinde delâleti en kuvvetli olan âyetle ilgili görüşleri ve bir takım tartışmaları sunmaya çalıştık. Belirttiğimiz gibi tartışmalar, bunlardan ibaret değil, İmamü'l-Hameyn el-Cüveynî, bu itirazlardan çoğunun sırf cevap verme imkânı doğsun diye musannifler tarafından yapmacık olarak zoraki üretildiğini ileri sürmektedir⁵⁶.

Ayet-i kerime, sırf icma'ın hücciyetini bildirmek üzere nazil olmadığı için pek çok usulcünün de ifâde ettiği gibi icma'ın hücciyetini nas⁵⁷ seviyesinde değil zâhir seviyesinde göstermektedir. Ancak zahir lafızlarla zahir olarak algılanan şekliyle amel etmenin vücûbu konusunda ihtilâf yoktur. İhtilâf zahirin 'ilim (kesin bilgi) ortaya koyup koyamayacağı konusundadır⁵⁸. Hatta zahir bazen katiyet ifâde edebilir⁵⁹. Durum böyle olunca bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyeti konusunda çok güçlü bir destek sağladığı kanaatindeyiz. Çünkü âyetle "sebilü'l-mü'minîn" mü'minler yolu" lâfzı geçmekte ve bu yola muhalefet Rasûlüllah'a muhalefete denk tutulmaktadır. İcma'ın mü'minler yolu olduğu konusunda ise hiç şüphe yoktur. Öyle ya, icma' ile ortaya konan hükümler mü'minlerin yolu olmazsa başka hangi yol mü'minlerin yolu olabilir?

55 'Abdülfettah Hüseyinî, *el-İcma'*, s.88.

56 Cüveynî, *el-Burhan*, I/677.

57 Nas" deyiminin anlamı için bk. s.175

58 Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-Usul*, s.102.

59 Molla Hüsrev, *Mir'at*, s.102.

"İcma' kat'î bir delildir, bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetini göstermesi zannîdir. Öyleyse icma'a delil olamaz." düşüncesine katılmıyoruz. Çünkü böyle bir itiraz, bu âyetin icma'a hüccet gösterilmesi konusunda değil, icma'ın hücciyetini inkâr edenin dinden çıkıp çıkmayacağı konusunda Kendini gösterir. Bu itibarla âyet-i kerimenin icma'ın hücciyetini gösteren Kur'anî delillerden biri olduğunu söylemekte tereddüt etmiyoruz. Ayet-i kerimde geçen "sebilü'l-mü'minîn; mü'minlerin yolu" ifâdesinin, mü'minlerin iman konusundaki yolları veya Rasûlüllah'a yardım konusundaki yolları şeklinde sınırlandırılmasını da doğru bulmuyoruz. Çünkü âyet-i kerimde mü'minlerin yolu, böyle bir sınırlandırmaya gidilmeksizin zikredilmiştir. Zaten icma' ile ortaya konan hususların, dinin iki ana kaynağı Kitap ve Sünnete ters olması mümkün olmayacağına göre, icma' ile açığa çıkan hükümlerle belirlenecek yolu, müslümanların mü'min olmalarını sağlayan yoldan kopuk olarak düşünmek de asla doğru olmaz. Öyleyse icma' kesin bir hüccettir ve bu âyet-i kerime icma'ın hücciyetini gösteren naslardan biridir.

b Ümmetü Vasat (ﺍﻣﻤﺘﯘ ﻭﺍﺳﺎﺕ) Ayetinin İcma'a Delil Gösterilmesi

İcma'ın hücciyetine diğer bir deyişle Kur'anî temeline delil gösterilen âyet-i kerimelerden biri de "Ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet numunesi, hak şahidleri olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şâhid olsun..."⁶⁰ meâlindeki âyet-i kerimedir.

Usûl-ü Fıkıh âlimleri bu âyet-i kerimeye iki yönden delil olarak sarılmaktadırlar:

60 Bakara, 143.

Birincisi: Allah teâlâ bu âyet-i kerimede Ümmet-i Muhammed'i, Ümmet-i vasat diye nitelemektedir. Vasat, kendisinden hoşnud olunan, seçkin âdil demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de aynı kökten türeyen evsat (اعسط) kelimesi "en adaletli, sözüne en çok rıza gösterilen, en hayırlı" anlamında kullanılmıştır⁶¹. Arap edebiyatında da bu kelime adaletli anlamında kullanılmıştır. Şair Züheyr şöyle söylemektedir:

هم وسط يرضى الانام بحكمهم

"Onlar halkın hükümlerine rıza göstereceği âdil kimselerdir."

Buna göre Ümmet-i vasat, adâletli ümmet demektir. Yüce Allah'ın Ümmet-i Muhammed'i adâletli olarak nitelemesi, ümmetin bir bütün halinde adâlet sahibi olmasını gerektirir. Zira teker teker her birinin âdil kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü vakıa buna ters düşmektedir. Öyleyse ümmet, üzerinde icma' ettikleri noktalarda âdil olarak nitelenebilir ve böylece Âyet-i kerime üzerinde icma' ettikleri hususların hak ve hüccet olduğunu açıkça göstermiş olur⁶². Eğer üzerinde icma' ettikleri husus hak olmazsa bâtil veya yalan olması icabeder. Batıl ve yalan ortaya koyanlar ise kötülenmeyi⁶³ (zemmi) hakeder ve bu itibarla âdil olmazlar. Bu da Âyet-i kerimeye ters düşer.

61 Kalem Sûresi, 28 Bk. Ebu'l-Kasım el-Huseyn b.Muhammed b.Muhammed er-Ragıb el-İsfehânî, el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty, s.522; Râzî, Mahsûl, II/31; Ebu'l-Berekât 'Abdullah b.Ahmed b.Mahmud en-Neseî, Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut ty, II/282.

62 Cassâs, el-Fusûl fî'l-Usûl, III/257-258; [Krş., Ebu Bekr Ahmed b.'Ali er-Razî, el-Cassas, Ahkâmü'l-Kur'an, Dâru'l-Mushaf, Kahire, ty., I/108-111]; Kadî, 'Abdülcebbar, el-Muğni, V/171; Debûsî, Takvimü'l-Edille, vs. 46; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, Bâcî, İhkâmü'l-Fusûl, s.446; Gazâlî, el-Mustasfa, s.175; Pezdevî, Usûl, III/256; Serahsî, Usûl, I/297; Razî, Mahsûl II/29; Âmidî, el-İhkam, I/270; Beydâvî, Minhac, s.180.

63 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/256; Taftâzânî, Telvîh, II/510.

İkincisi: Bu Âyet-i kerimede Allah Teâlâ ümmet-i Muhammedi "insanlar üzerine şahidler" kıldığını ifâde etmektedir. Ümmet-i Muhammed'in insanlar üzerine şahidler kılındığı sâdece bu âyetle değil başka âyetlerde de zikredilmiştir. Bunlardan biri da Hac Sûresi 78. Âyeti kerimesidir ki ilgili kısmının meali şöyledir: "...Peygamberin size şahit olması sizin de insanlara şahit olmanız için..."

Şahit, gerçekte doğru olarak haber veren kimse demektir ve sözü delil olur. Yalancı ise gerçekte şahit olarak adlandırılmaz. Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed'i şâhidler olarak nitelendirdiğine göre bu, biraraya geldiklerinde haber verdikleri konuda doğru olduklarını ve icma' ile bir söz söylediklerinde sözlerinin hüccet olduğunu gösterir. Çünkü Yüce Allah hakîmdir. Yani her şeyi, bilerek kusursuz yapar. Böyle hakîm olan Allah Teâlâ topyekün haktan ayrılacak yalana başvuracak bir topluluğu şâhitler yapmaz. Şahitler yapması, onların ittifakla hareket ettikleri hususlarda ancak hakk üzerinde olmalarını ve varacakları icma'ın insanlara hüccet olmasını ve kat'î olarak kesin bilgi ortaya koymasını gerektirir⁶⁴. Allah Teâlâ onları şahitler kıldığına göre bir bütün olarak batılla şahitlik yapamazlar. Allah'ın bir şeyi emrettiği konusunda şahitlik yaptıklarında Allah onu emretmiş demektir. Allah Teâlâ'nın bir şeyi yasakladığına şahitlik yaptıklarında da ondan nehyetmiş demektir. Batıl ve hata ile şehitlik yapacak olsalar Allah'ın şahitleri olamazlar⁶⁵.

Ümmet-i Muhammed bu şekilde bir bütün olarak şahidler olunca şahitlik ettikleri şeyin -ki bu üzerinde icma' ettikleri husustur- kabûlü vacip olur. Çünkü hem Allah Teâlâ'nın onları insanlar üzerine şâhid kılması hem de

64 Cassâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/258; Ebu İshak Şirazi, *Şerhü'l-Lüma'*, II, 78; Serahsî, *Usûl*, I/297; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/257; Taftâzânî, *Telvîh*, II/510; İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava*, XIX/177-178.

65 İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava*, XIX/177

sözlerinin hüccet olmaması mümkün değildir. Tıpkı hakimın sözlerine dayanarak hüküm verdiği şahidler gibi. Hakim'in onların âdil ve güvenilir olup olmadıklarını araştırdıktan sonra (tezkiye ve ta'dilden sonra) mahkemede tanıklık yaptıklarında sözlerini kabul ederek ona göre hüküm vermesi vacip olur ve sözleri kendisiyle hüküm verilen bir hüccet olur. İşte burada da aynıdır⁶⁶.

Bu âyet-i kerimenin icma'nın hücciiyetine delil gösterilmesine yapılan veya yapılması muhtemel itirazları da usul âlimleri eserlerine alarak cevaplandırmışlardır. İtirazlardan en önemlisi kanaatimizce şudur:

Bu âyet-i kerimede kastedilen şahitlik, hadislerde zikredildiği gibi⁶⁷. Ahiret günü Ümmet-i Muhammed'in, peygamberlerin risâleti tebliğ ettiğine dair diğer ümmetlere karşı yapacağı şahitliktir. Öyleyse bu ayeti kerime, Ümmet-i Muhammed'in, icma' ettikleri konuda değil, Ahiretteki şahitliklerinde âdil ve sadık olacaklarını anlatmış olur. Çünkü şahitlerin adaleti, tahammül (müşahede ederek üstlenme) halinde değil eda (yerine getirme) halinde müteberdir⁶⁸.

Bu itiraza çeşitli cevaplar verilmiştir. Verilen cevapları şöyle özetleyebiliriz:

⁶⁶ Ebu İshak Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**, II/676-677.

⁶⁷ Hadislerde nakledildiğine göre Kıyamet gününde bazı ümmetler peygamberlerin kendilerine tebliğde bulunmadığını ileri sürerler. Allah Teâlâ en iyi bilen olduğu halde peygamberlerden risâlet görevlerini yerine getirdiklerine dair delil (beyyine) ister. Peygamberler de Hz. Muhammed ve ümmetini şahit gösterirler. Ümmeti Muhammed peygamberlerin tebliğ görevlerini yaptıklarına dair şahitlik yaparlar. (Örnek olarak bk. Buhârî, K.et-Tefsîr, Sûre 2 Hadis 13; Tirmizi K.et-Tefsîr, Sûre 2, Hadis8.)

⁶⁸ Kadı Abdülcebbar, **el-Muğni**, V/176. Ebu'l- Huseyn el-Basrî, **el-Mu'temed**, II/459; Razî, **Mahsul**, II/30; Abdülaziz Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, III/257.

Ayeti kerimede dünyadaki veya Ahiretteki şahitlik şeklinde ayırım yapılmamıştır. Bu itibarla Ayet-i kerime dünya ve Âhiret şahitliğinin her ikisini de kapsar⁶⁹.

Şayet bu âyet-i kerimede sadece Ahiretteki şahitlik kastedilmiş olsaydı Allah Teâlâ "... Sizi mümmeti vasat kıldık..." demez "...Ümmeti vasat kılacağız..." derdi. Ayrıca Âhirette yalnız ümmeti muhammed değil tüm ümmetler âdildir. Yalnızca Âhiretteki şahitlik kastedilmiş olsaydı ümmeti Muhammed'in ümmeti vasat kılınmasının bir üstünlüğü kalmazdı.

Bunun yanında Âyet-i kerimede şahitlik yapılacak husus (mefûlû bih) de zikredilmemiştir. Bu şekilde şahitlik yapılacak hususun zikredilmemesi Arapça'nın kurallarına göre genellemeyi icabeder. Böylece Âyet dünya ve Âhiret şahitliğinin her ikisini de kapsamış olur.

Ümmeti Muhammed'in dünyada üzerinde icma' ederek verdikleri hüküm de onların şahitlikleri cümlesindendir. Çünkü bu, Allah'ın hükümlerinden biriyle insanlara karşı yapılan bir şahitliktir. Böyle bir şahitlik onların âdil olmalarını ve verdikleri hükmün doğru olmasını gerektirir⁷⁰.

Bu âyeti kerimeyle icma'ın hücciiyetine istidlâle yapılan itirazlardan biri de şudur:

Adaletli olmak, mutlak manada hata edilmeyeceği anlamına gelmez. Diğer bir ifâdeyle hata etmek, her zaman kişinin adalet sıfatını zedelemeyiz.

⁶⁹ 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/257; Taftazânî, *Telviḥ*, II/510.

⁷⁰ Debûsî, *Takvimü'l-Edille* 4b, 5a; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'tomed* II/459; Ebu İshak oş-Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'* II/677; Pezdevî, *Usûl*, III/256; Serahsî, *Usûl*, I/297; Razî, *el-Mahsûl*, II/32-33; Âmidî, *el-İhkam*, I/272; Beydâvî, *Minhac*, s.126; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/257.

Adalet ters düşen ve adalet sıfatını zedeleyen hata, masiyet olan hatadır. Masiyet olmayan hatalar ise adalet sıfatını zedelemeyebilir. Elden gelen çabayı gösterdikten sonra icthadda yapılacak hata, masiyet değildir. Bu itibarla ümmeti Muhammed'in ümmeti vasat kılınması, icthadlarında hata etmeyecekleri anlamına gelmez. İctihadlarında hata etme ihtimali bulununca da icthadla üzerinde icma' ettikleri hususlara uymak vacip olmaz⁷¹.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Bu ayeti kerimede Allah Teâlâ Ümmeti Muhammed'i adâletle vasıflandırmıştır. Allah gizli ve açık her şeyi bilir. Birisinin adaletine ve şahitliğinin sıhhatine hükmettiği zaman bu, onun gerçekten öyle olduğunu gösterir. Çünkü hakîm olan Allah her yönüyle âdil olmayan birisini adaletle tavsif etmez. Ümmeti Muhammed'i adaletle tavsif ettiğine göre bu ümmet, adâlet sıfatını taşımaktadır. Ancak Ümmeti Muhammed'in fertlerinin her birinin teker teker âdil olmadıkları da bir vakıdır. Öyleyse bu adalet sıfatı, Ümmeti Muhammed'de bir bütün olarak gerçekleşmektedir. Bu da bir bütün olarak herhangi bir konuda icma' ile hükmettikleri zaman verdikleri hükmün, hak olduğunu ve hatadan masum bulunduğunu ifade eder. Bu itibarla Ümmet-i Muhammed'in icma'ının kabul edilerek buna uyulması vacip olur⁷².

Bu âyeti kerimenin icma'a hüccet gösterilmesi konusunda da buraya almaya gerek görmediğimizdiğer bir takım tartışmalar vardır⁷³.

71 Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/677; Râzî, *el-Mahsûl*, II/30; Taftazanî, *et-Telvîh*, II/512; Muhibbullah b. Abdüşşekûr, *Müsellemü's-Subût ve Şerhi*, el-Ensârî'nin *Fevatihu'r-Rahamatu* II/216; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s.77.

72 Dabusî, *Takvimü'l-Edille*, vr. cb; Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/677; Râzî, *el-Mahsûl*, II/32; Âmidî, *el-İhkâm*, I/272; Beydâvî, *Minhac*, s.1126; İbnü'l-Kâzî, *Nihayetü's-Sûl*, III/874.

73 Bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetine delil gösterilmesine yapılan diğer itirazlar ve cevapları için bk. Kadı Abdülcebber, *el-Muğnî*, V/171-180; Râzî, *el-Mahsûl*,

Gazâlî, icma'nın hücciyetine delil gösterilen diğer âyetlerle birlikte bu âyeti kerimenin de delil getirildiği konuda nas değil zâhir olduğunu ifâde etmektedir.⁷⁴ Şevkânî de bu âyetin icma'nın hücciyetine delil gösterilmesine yapılan itirazları ve verilen cevapları özetledikten sonra şöyle der:

"Bu cevaplardaki zayıflığın farkındasın. Her halükârda bu âyeti kerimede, tartışılan hususa asla bir delâlet yoktur. Çünkü icma' ehlinin toplum halinde âdil olmalarının sabit oluşu, sözlerinin herkesi bağlayıcı şer'î bir hüccet olmasını gerektirmez. Çünkü bu, başkasına değil Şarie (kanun ve hüküm koyucuya) âit bir iştir. (Bu konuyla ilgili olarak) Ayette en fazla , bize bir şeyi haber verdiklerinde sözlerinin makbul olması (nın ifâdesi var)dır. Dinî bir mesele üzerindeki ittifaklarının, kendileri ve kendilerinden sonra Kıyamete kadar gelecekler hakkında sabit bir din olmasına gelince; Ayette bunu gösteren bir şey yoktur ve Âyet bu mana için sevk edilmiş de değildir. Âyeti kerime ne doğrudan doğruya, ne içerik olarak ve ne de gerektirici nitelikte (iltizâmen) bu manayı iktiza etmemektedir⁷⁵.

II-29-33; Âmidî, el-İhkam, I/270-273; 'Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, I/256-257; İsnevî, Nihayetü's-Sul, III/873-874; Şevkânî, Irşadü'l-Fühûl, s.76-77.

74 Fıkıh Usûlû ıstılahında nas, harici bir unsura ihtiyaç göstermeden kendi söz kalıbıyla kasdedilen manayı gösteren lafızdır -ki sözün söylenişi de aslında bu manayı amaçlamaktadır.- Nas, kendi manasını gösterip ifâde hususunda zâhir lâfızdan daha açıktır, daha kuvvetlidir. Nassın bu fazla açıklığının sebebi, sigasından dolayı değil, sözün bu manayı açıklamak için söylenmiş oluşundandır. Meselâ "Allah alış-verişi helâl kıldı faizi haram kıldı (Bakara (2) 275)" meâlindeki Âyeti kerime, alış-verişle faizin farklı oldukları hususunda nasdır. Bk.Serahsî, Usûl, I/164; Hallaf, 'İlmü Usûl'l-Fıkh, s.191-192; Abdülkerim Zeydan, el-Veciz, s.286. [Bilindiği gibi ayrıca her Kur'an ayetine ve her hadise de nas denir.]

75 Şevkânî, Irşadü'l-Fühûl, s.77.

Görüldüğü gibi usulcülerin çoğunluğu bu âyeti kerimeyi icma'ın hücciyeti için kuvvetli bir delil görürken bunu kabul etmeyen ilim adamları da var. Bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetini gösterme konusundaki delâleti kat'î olmamakla birlikte, zannî olarak icma'ın hücciyetine önemli destek sağladığı inkâr edilemez. Çünkü Âyeti kerimede Ümmeti Muhammed'in insanlar üzerine şahitler olmaları için ümmeti vasat kılındıkları ifade edilmektedir. Ümmeti vasat kılınmaları, yeryüzünde denge unsuru, örnek, haktan sapmayan, kendilerine tabi olunan, yolları takibedilen âdil bir toplum, olmaları gereğini ifâde eder. Çünkü Ümmeti Muhammed, son hak dinin temsilcileridir. Bu dinden başka bir din de gelmeyecektir. Öyleyse hak yol, bu ümmetin yolu olacaktır. Bu hak yolun doğru olarak belirlenebilmesi de en güzel şekilde ümmetin üzerinde icma' ettikleri hususlarla gerçekleşir. Bu durum, icma'ın hüccet olmasını gerekli kılar. Elmalılı'nın da dediği gibi⁷⁶ Âyeti kerime müslümanların şuna buna uyuntu değil, diğer milletlere, numüne-i imtisal, şahid gösterecekleri ve başvuracakları bir merci olmaları gereğini ihtar etmektedir. İşte bu nitelikteki bir ümmetin icma'ı hüccet olur.

c. En Hayırlı Ümmet (خَيْرَ أُمَّةٍ) Ayetinin İcma'a Delil Gösterilmesi

İcma'ın hücciyetine Kur'ân-ı Kerim'den delil gösterilen âyetlerden biri de "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder kötülükten nehyeder ve Allah'a inanırsınız..."⁷⁷ meâlindeki âyettir.

Âyeti kerimede geçen "hayr : خَيْرٌ " kelimesi Arapçanın kurallarına göre buradaki kullanımında ismi tafdildir. Yani "en hayırlı" demektir. Buna göre âyette Ümmeti Muhammed'in, ümmetlerin en hayırlısı olduğu ifâde edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla hayırlılıkta son nokta ümmeti

⁷⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, I/524.

⁷⁷ Âli İmran (3) 110.

Muhammed'e âittir. Bu da nihaî hayırlılığın üzerinde icma' ettikleri şeyde olduğunu gösterir⁷⁸.

Usûl kitaplarının büyük çoğunluğunda zikredildiği gibi bu âyeti kerîminin icma'ın hücciyetine delil gösteriliş tarzı şöyledir.

Allah Teâlâ iyiliği emreder, kötülükten nehyeder olması hasebiyle Ümmeti muhammed'in en hayırlı ümmet olduğunu haber vermiştir. Âyeti kerimede geçen " المعروف " iyilik" ve " المنكر " kötülük" kelimeleri cins isimdir ve başlarındaki lam harfi istiğrak ifâde eder. Yani cinsinin bütün fertlerini kapsar. Bu da Ümmeti Muhammed'in, bir bütün olarak her iyiliği emr ve her kötülükten nehyettiğini gösterir. Bu durum, doğru ve hak olanın, ümmetin bütününün dışında kalmamasını gerektirir. Allah Tealâ'nın haberinin doğruluğu, onlar bir şeyden nehyettiklerinde onun münker olmasını bir şey emrettiklerinde de onun ma'ruf olmasını icabeder. Şu halde Ümmeti Muhammed'in bir bütün olarak emirleri de nehiyleri de tabi olunması vacip birer hüccet olur. Ayrıca şayet batıl ve hata üzere icma' etseler, münker üzerine icma' etmiş olurlar ve netice itibariyle bu, iyiliği nehy, kötülüğü emr anlamına gelir. Tabii ki bu da ayete ters düşer⁷⁹ ve bu özelliği taşıyan bir millet de mutlak manada hayırlı olarak nitelenemez. Buna göre icma' ettikleri hususun hak olmaması, nassa aykırı düşer⁸⁰. Öyleyse birşey üzerine icma' ettikleri zaman hakka isabet etmiş olurlar -ki bu Allah katında da haktır- ve bu

78 Debûsi, Takvimü'l-Edille, 4b; Serahsî, Usûl, I/296; Molla fenarî, Fusûlül-Bedal', II/258, Krş. Cassas, el-Fûsûl, III/263.

79 Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, el-mu'temed II/461; Şirazî, Şerhü'l-Lüma', II/276; Beydâvî, Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, Şeriketi Hayriye-i Sahafiyye, ty., I/226; Âmidî, el-İhkâm, I/273; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/17-18; 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/255; İbn Teymiyye, Mecmu'u Fetava, XIX/176-177

80 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/255.

hak, ihtilâf ettiklerinde de onların dışında kalmaz⁸¹. çünkü en hayırlı olma özelliği icma' ettikleri hususlarda hakka isabeti gerektirir⁸².

Bu âyeti kerimenin icma'nın hücciyetine delil gösterilmesine de bazı itirazlar yapılmıştır. Bu itirazlardan da örnekler vermekle yetineceğiz.

İtirazlardan biri şudur:

Âyeti kerimeden, Ümmeti Muhammed'in her iyiliği emr ve her kötülüğü nehyedeceği anlamının çıkarılması uygun değildir. Çünkü bir defa da olsa iyiliği emr kötülüğü nehyettiler mi böyle vasıflandırılabilirler. (Yani cins ismin başına gelen elif-lamın istiğrak ifade edeceği diğer bir deyişle bütün fertlerini kapsamına alacağı görüşü her yönden geçerli değildir⁸³).

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir. Dilbilimcilerin büyük çoğunluğuna göre cins ismin başına gelen elif-lam belirli bir şey kastedilmemişse (ahd için değilse) umum (genellik) ifade eder. Yani cinsinin bütün fertlerini kapsamına alır. Ayette geçen " المعروف " , iyilik" ve " المنكر " , kötülük" kelimelerindeki elif-lâmlar, belirli bir iyiliği ve kötülüğü kastediyor değildir. (Yani ahd için değildir) Öyleyse genellik ifade eder. Bu da fert fert değil de ümmetin bütünlüğü içinde, her iyiliği emr ve her kötülüğü nehyetmelerini gerektirir.

Ayrıca ayetin, bazı iyilikleri emr ve bazı kötülüklerden nehyi anlattığını ileri sürmek, Ümmeti Muhammed'in diğer ümmetlerden farklı olarak iyiliği emr, kötülükten nehyeder olmaları, şeklindeki ayırıcı özelliğine de ters düşer.

81 Debûsî, Takvimü'l-Eddâ, 46.

82 Pezdevî, Usûl ve Şerhi Keşfü'l-Esrar, III/255.

83 Razî, el-Mahsûl, II/33; Âmidî, el-İhkâm, I/273; Tûfî, Şerhu muhtasarî'r-Ravda, II/18.

Çünkü bazı iyilikleri emir ve bazı kötülüklerden nehy özelliği diğer ümmetlerde de vardır⁸⁴.

Bu âyeti kerimenin icma'ın hücciiyetine delil gösterilmesine yapılan itirazlardan biri de şöyledir:

Âyeti kerimenin zahiri, Ümmeti Muhammed'den her ferdin iyiliği emr, kötülüğü nehiyle vasıflanmasını gerektirmektedir. Halbuki vakıa, bunun tersinedir. Ayeti kerimeyi zahiri üzre almak mümkün olmayınca, bu ayetle icma'ın hücciiyeti için yapılan istidlâl geçersiz olur⁸⁵.

Bu itiraza da şöyle cevap verilmiştir: Bu âyette muhatap, ümmetin fertlerinden herbiri değildir. Çünkü böyle bir anlayış, ümmetten herbirini en hayırlı ümmet olarak nitelemeyi gerektirir. Halbuki bir tek şahıs, hakiki anlamda ümmet olarak nitelenemez. Üstelik böyle bir vasıflandırma, her birinin diğerinden daha hayırlı olmasını icabeder. Bu ise imkânsızdır. Öyleyse âyette muhatab, ümmetin bütünüdür. Bu âyetin ifâde biçimi komutanın askerlerine "Siz dünyanın en iyi askerisiniz, şöyle şöyle yapıyorsunuz..." demesine benzemektedir. Komutanın bu ifadelerinden, ordunun bireylerinden, ayrı ayrı her birini bu özellikte vasıflandırdığı anlaşılmaz. Aksine ordunun bütünü bu şekilde vasıflandırdığı, yani ordunun bir bütün halinde bu özellikte olduğu anlaşılır. İşte âyeti kerimede de ümmetin bütünü, marufu emr münkeri nehy özelliğinden ötürü hayırlı olmakla vasıflandırılmıştır. Ümmet bu vasıflandırmayı, ya ekseriyetinin bu özellikte olmasından ya da ümmetin

⁸⁴ Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/461; Razî, *el-Mahsûl*, II/36; Âmidî, *el-İhkâm*, I/274; 'Abdülfehtah Huseynî, *el-İcma'*, s.98.

⁸⁵ Kadı 'Abdülcebbar, *el-Muğni*, V/197; Razî, *el-Mahsûl*, II/33; Âmidî, *el-İhkâm*, I/274; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/255.

içinde daima bu görevleri yerine getirenlerin bulunması sebebiyle haketmiş olmaktadır. Tıpkı "Kûfe ehli fakihdir" veya "Benî Hâşim halimdir" sözlerinde olduğu gibi -ki onların içinde bu özellikte olanlar var veya ekseriyeti bu özelliği taşır anlamına gelir-⁸⁶.

Diğer âyeti kerimeler üzerinde dururken yaptığımız gibi bu âyeti kerimeyle ilgili tüm tartışmalara da yer vermiyoruz. Çünkü bu, hem çalışmamızın hacmini çok genişletecek hem de belirttiğimiz gibi fazla bir yarar sağlamayacaktır⁸⁷. Ancak şu kadarını ifâde etmeden geçemeyeceğiz. Bir çok müfessir, Ümmeti Muhammed'in en hayırlı ümmet oluşunun iyiliği emr, kötülükten nehy ve Allah'a gerçek manada iman şartlarına bağlandığına dikkat çekerek⁸⁸ ümmeti Muhammed'in, bu özellikleri taşıdığı sürece âyette ifâde edildiği şekilde en hayırlı ümmet olacağını, bu özellikleri yitirdiği andan itibaren ise en hayırlı ümmet olma niteliğini kaybedeceğini ifâde etmektedirler. Müfessirlerin bu düşüncelerine katılmamak mümkün değil. Buna göre Ümmeti Muhammed belirtilen özellikleri taşıdığı sürece icma'larının hüccet olması bu özellikleri yitirince de icma'larının hüccet olmaması icabeder. Ancak icma'da sözü muteber olan müctehidlerin nitelikleri göz önüne alındığı zaman, onların gerçekten bu özellikleri taşıyan insanlar

86 Razi, *el-Mahsul*, II/35-36; Âmidî, *el-İhkâm* I/274-275; 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrâr*, III/256.

87 Bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetini göstermediği kanaatinde olan ilim adamlarından biri de Kadı 'Abdulcebbar'dır. İtirazları ve gerekçeleri için bk. *el-Muğni*, V/196-198; Ayrıca âyeti kerimenin icma'ın hücciyetini göstermesi konusundaki tartışmalar için bk. Razi, *el-Mahsul*, II/33-37; Âmidî, *el-İhkâm*, I/274-276; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/17-19.

88 Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkâm'il-Kur'an*, IV/173; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'anil-'Azim*, II/86; Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed b.Muslihiddin Mustafa, *Haşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde 'Ala Tefsiri'l-Kadî*, Beydavî, *el-Matbaatü's-Sültaniyye*, İst 1283, I/659; Muhammed b. 'Ali b.Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir el-Cami'u beyne Ferneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min 'İlmi't-Tefsir*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, İst, I/371.

olacakları söylenebilir. İşte bu sebeple bu âyeti kerimenin de icma'nın hücciyetine delâlet ettiği kanaatindeyiz.

Gerçi Şevkânî bu ayeti kerimenin de kesinlikle icma'nın hücciyetini göstermediğini, Ümmeti Muhammed'in iyiliği emr ve kötülükten nehye vasıflandırılmasının, sözlerinin, tüm ümmet için bağlayıcı şer'î bir hüccet olmasını gerektirmeyeceğini ileri sürerek şöyle söylemektedir:

"Bu ayetten murat, onların bu şeriatla maruf olanı emr ve münker olanı nehyettikleridir. Bunların maruf veya münker olmalarını gösteren ise onların icma'ları, değil, Kitap ve Sünnettir. Olsa olsa, onların icma'ları Kitap ve Sünnette üzerinde icma' ettikleri hususu gösteren bir nassın varlığına bir karine olabilir. Fakat icma'larının başlı başına delil olduğu konusunda âyette bir delâlet yoktur. Sonra diğer peygamberlerin ümmetleri mukabilinde alındığında âyette geçen ümmetten maksadın, belli bir dönemin ehli değil topyekün ümmet olduğu anlaşılıyor. Öyleyse bu âyet icma'nın hücciyetine delil gösterilemez."⁸⁹

Ancak İbn Teymiyye'nin de dediği gibi "Şayet ümmet (topyekün) dini konularda dalâlet olacak bir hüküm vermiş olsa, o takdirde iyiliği emretmiş ve kötülükten nehyetmiş olmaz"⁹⁰. Halbuki Allah Teâlâ onları, gerek bu ayeti kerimede ve gerek başka ayetlerde⁹¹ iyiliği emr ve kötülükten nehy özellikleriyle zikrediyor.

89 Şevkânî, İrşadü'l-Fühul, s.77-78.

90 İbn Teymiyye, Mecmu'u Fetava, XIX/177

91 Tevbe, 71.

Kaldı ki Şevkânî'nin bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetini gösterdiği tezine itiraz ederken gündeme getirdiği, âyetle geçen "ümme" kelimesiyle İslâm'ın doğuşundan kıyamete kadar gelecek tüm müslümanların kastedildiği ve bu itibarla icma'a hüccet gösterilemeyeceği iddiası, icma'a hüccet gösterilen diğer naslar için de geçerlidir. Çünkü o naslarda da ya "ümme" veya "el-mü'minûn" kelimeleri yer almaktadır. Nitekim usulcüler, icma'a hüccet gösterdikleri âyet ve hadisleri incelerken bu itiraza da yer vermişler ve cevaplandırmışlardır. Bu itiraz özetle şöyledir:

"Ümme" veya "mü'minler" denince bununla Kıyamete kadar gelecek olan tüm müslümanlar anlaşılır. Öyleyse bir dönemin mü'minlerinin ittifakıyla dikleri âyet ve hadisleri incelerken bu itiraza da yer vermişler ve cevaplandırmışlardır. Bu itiraz özetle şöyledir:

"Ümme" veya "mü'minler" denince bununla Kıyamete kadar gelecek olan tüm müslümanlar anlaşılır. Öyleyse bir dönemin mü'minlerinin ittifakıyla icma' oluşmaz. Çünkü onlar, ümmetin tamamı değil bir kısmıdır. İcma'a mulalefet eden de bu ümmetten biri olduğu için onun muhalefeti bulunduğu sürece icma' oluşamaz (in'ikad etmez.)⁹².

Buna şöyle cevap verilmiştir:

Bu ayetlerde yer alan "ümme" ve "mü'minler"le kastedilenler, her dönemde mevcut olan mü'minlerdir. Çünkü âyeti kerimelerde ümmete ve mü'minlere bir takım sorumluluklar yüklenmekte ve görevlerini yapmamaları durumunda bazı cezalar hatırlatılmaktadır. Öyleyse bu ayetlerde yer alan

⁹² Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'tamed*, II/460; Bacî, *İhkâmü'l-Füsûl*, s.445; Ebu İshak Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/674, 675; Razî, *el-Mahsûl*, II/15-16; Âmidî, *el-İhkâm*, v259; 'Abdülfe"tah Huseynî, *el-İcma'*, s.82.

hükümlere sınırsız sarılmaları istenmektedir. Bunlara sarılmak ise bunlarla amel etmekle mümkündür. Bunu da ancak mevcut olanlar yapabilir⁹³.

İcma'nın hücciyetine delil gösterilen âyetler, bunlardan ibaret değildir. Daha başka âyeti kerimeler de icma'nın hücciyetine delil gösterilmiştir. Şimdi bunlardan icma'nın hücciyetine delâletini biraz güçlü gördüklerimizi üzerinde yapılan tartışmalara girmeden sunmak istiyoruz.

d. Ulu'l-Emr Ayetinin İcma'a Delil Gösterilmesi

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer bir hususla anlaşmazlığa düşerseniz - Allah'a ve Ahirete gerçekten inanıyorsanız- Onu Allah'a ve Rasûle götürün; bu hem daha hayırlı hem de netice bakımından daha iyidir."⁹⁴ meâlindeki âyeti kerime.

Âyeti kerimede geçen emir sahipleriyle kastedilen, 'Abdullah b.'Abbas, Cabir b.'Abdillah, Haseni Basrî, Ebû 'Aliye, 'Ata b.Ebî Rabah, Dahhak, Mücahid ve İmam Ahmed'e göre âlimlerdir. Ebu Hureyre, Zeyd b.Eslem, Suddî, Mukatil ve diğer rivayetlerinde İbn Abbas ve Ahmed b.Hanbel'e göre idarecilerdir⁹⁵.

"Ulu'l-Emr: Emir sahipleri" yle kastedilenler şayet alimlerse -ki Taberi bu kanaattedir-⁹⁶, müctehidler, sarih vahyin olmadığı bir meselenin hükmü

93 Bâcî, *İhkümü'l-Fusûl*, s.445; Ebu İshak Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/675; Razî, *el-Mahsûl*, II/26; Âmidî, *el-İhkâm*, I/265; 'Abdülfettah Hüseyinî, *el-İcma'*, s.82.

94 Nisa, 59.

95 Taberi, *Camîu'l-Beyan 'an Te'vill Âyl'l-Kur'an*, VIII/492; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/132; Kurtubî, *el-Camî'u li Ahkâm'l-Kur'an*, V/259-260 ; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, II/303-304; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-Muvakkil'in*, I/7; 'Abdurrahman b.el-Kemâl Celâlü'd-dîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983, II/573 vd.

96 Taberi, *Camîu'l-Beyan*, VIII/492.

üzerinde ittifak ettikleri zaman, onların bu hükmüne uyulması, âyeti kerimeye göre vaciptir. Şayet idareciler kastediliyorsa ve bu idareciler de müctehid değillerse, o takdirde, meselelerin hükmünü, "Bilmiyorsanız zikr ehline (bilenlere) sorun"⁹⁷ meâlindeki ayeti kerimeler gereği, âlimlere sormaları üzerlerine vaciptir. Sonuçta alimlerin ittifakla verdikleri cevabı -ki işte bu icma'dır- aynen kabul edip uygulamaları da vacip olur. Yoksa sormanın bir anlamı olmaz. Dolayısıyla insanların, ilim adamlarının icma' ile verdikleri cevaba uymaları da vacip olur⁹⁸.

Zaten idarecilere de ilmin gereğiyle hükmettikleri zaman itaat edilir. Bu itibarla onlara olan itaat, âlimlere olan itaata tabidir. Çünkü itaat marufta ve ilmin gerektirdiğinde olur. Demekki tıpkı âlimlere itaatin Rasûlüllaha itaate tabi olduğu gibi, idarecilere itaat de âlimlere itaate tabidir⁹⁹.

Emir Sahipleriyle (Ulu'l-emr) ister âlimler kastedilmiş olsun ister idareciler, netice itibariyle âyeti kerimede -özellikle icma' ettikleri konularda- âlimlere itaatin istendiği açıktır¹⁰⁰.

Anlaşmazlığa düşüldüğü zaman Kitaba ve Sünnete müracaatın emredilmesi, anlaşmazlığa düşülmediği durumlarda yani ittifak halinde bu ittifakın, Kitap ve Sünnete müracaata ihtiyaç bırakmayacağı şeklinde de istidlâlde bulunulmuşsa da¹⁰¹ bu istidlâl şekli kanaatimizce hem pek isâbetli değil ve hem de mefhumu muhalefette yapılan bir delil göstermedir. Mefhumu

97 Nahl (16), 43; Enbiya (21), 7.

98 Sadrü's-Şeria, *et-Tavdih*, II/514; Molla Fenârî, *Fusulü'l-Beda'i*, II/259.

99 İbnü'l-Kayyim, *İlamü'l-Muvakki'in*, I/7.

100 İbnü'l-Kayyim, *İlamü'l-Muvakki'in*, I/7.

101 Âmidî, *el-İhkâm*, I/277; Ali Haseballah, *Usulü't-Teşri'i'l-İslami*, s.112.

muhafele ise bazı âlimlere göre naslarda delil teşkil etmez¹⁰². Ancak bu, anlaşmazlığa düşmeyerek görüş birliğine vardıkları zaman, dalalet üzere birleşmiş olmayacaklarını gösterir. Şayet görüş birliğine vardıklarında delalet düşecek olsalardı bu takdirde tıpkı anlaşmazlığa düştükleri durumlarda olduğu gibi Allah ve Rasûlüne müracaatları gerekir hatta öncelikle gerekirdi. Anlaşmazlığa düştükleri durumlarda yanılığa düşenlerin geri dönüşü için Kitap ve Sünnete müracaat emredildiğine göre, hepsinin doğrudan ayrılması mümkün olmuş olsa bu durumda Kitap ve Sünnete müracaat daha öncelikle emredilirdi¹⁰³. Demek ki görüş birliğine vardıkları takdirde dalâlete düşmüyorlar.

Kadı 'Abdulcebbar'ın icma'a delâletini uzak gördüğü¹⁰⁴ bu âyeti Kerime de kanaatimizce zannî icma'ın hüccetini gösteren âyetlerden biridir.

e. İcma'a Delil Gösterilen Diğer Bazı Ayetler

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın..."¹⁰⁵ meâlindeki âyeti kerime. Bu âyeti kerime de icma'ın hücciyetine delil gösterilmiştir. Şöyleki:

Bu âyeti kerimede Allah Tealâ tefrikadan nehyetmiştir. İcma'a muhafele ise tefrikadır. Öyleyse icma'a muhafele bu âyette nehyedilmiş olmaktadır. İcma'ın hücciyetinin anlamı da ona muhafeletin yasak olmasından başka bir şey değildir¹⁰⁶. İbn Teymiyye, Allah Tealanın Ümmeti Muhammed'i tefrikadan nehyetmesinin, onların batıl üzerine

102 Hallaf, 'İlmü Usûl'l-Fıkh, s.179 vd.

103 İbn Teymiyye, Mecmu'u Fetava, XIX/91-92.

104 Kadı 'Abdulcebbar, el-Muğni, V/198.

105 Â-i İmran (3), 103.

106 Amidî, el-İhkam, I/276.

birleşmeyeceklerini gösterdiğini ileri sürmektedir¹⁰⁷. Kadı Abdülcebbar, bu âyeti kerimenin icma'ın hücciyetine delil gösterilmesini çok uzak görüyor¹⁰⁸.

aa. "Allah, inananların dostudur. Zira onları karanlıklardan kurtarıp aydınlığa çıkarır."¹⁰⁹ meâlindeki âyeti kerime (ve aynı manayı ifâde eden diğer ayetler¹¹⁰) de icma'ın hücciyetine delil gösterilmiştir.

Bu âyeti kerimede Yüce Allah, mü'minleri, küfrün ve bâtılın karanlıklarından iman ve hakkın aydınlığına çıkaracağını haber vermiştir. Eğer batıl üzerine icma' etmeleri câiz olsaydı bâtılın karanlığında kalmış olurlar ve bu da Allah Teala'nın verdiği habere ters düşerdi ki bu câiz değildir¹¹¹.

"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar, halbuki onu, Rasûl'e ve içlerinden ulu'l-emr olanlara arzetseler elbette bunların, istinbata kadir olanları onu anlar bilirlerdi. Eğer Allah'ın fazl-ü rahmeti üzerinizde olmasaydı pek azınız müstesna, şeytana uymuş gitmiştiniz."¹¹² meâlindeki âyeti kerime de icma'ın hücciyetine delil gösterilmiştir.

Bu âyeti kerimeden anlaşıldığına göre bazı hadiselerin hükümleri, doğrudan doğruya nasla bilinmemekte ve istinbat ile bilinecek niteliktedir. İstinbat da bir hüccettir. İstinbata ehil olmayan avamın, olayların hükümlerini

107 İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava*, XIX/92.

108 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, V/198.

109 Bakara (2), 257.

110 Ahzab (33), 43.

111 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, v.8, 4b

112 Nisa (4), 83.

bilmek için ilim adamlarına başvurması ve verecekleri hükmü benimseyip o hükme uyması vaciptir. Hakkında sarîh bir nassın bulunmadığı konularda işin ehli olan ilim adamları aynı görüş etrafında birleştikleri yani icma' ettikleri zaman üzerinde görüş birliğine vardıkları bu hükmün kabulü vacip olmaktadır¹¹³.

İstinbat, çıkarmaktır. Çözümü istenen bir olay, bir mesele karşısında temel prensiplerle mevcut bilgileri inceleyerek, gözden geçirerek, eleyerek, karşılaştırarak yeni bir bilgi çıkarmaya da istinbat ve istihrac denir. Bu bir meleke ve özel bir yetenektir. Her hangi bir işte böyle bir yeteneği olanlar, o işin müctehidi, gerçek sahibi ve Allah katında ulu'l-emridir¹¹⁴.

İşte karşılaşılan ve çözümü gereken olaylarda o işin çözümüne ehil ve yetkili olan müctehidlerin hepsi aynı görüşte birleşmişlerse o görüşü benimseyip kabul etmek vacip hale gelir ve bu icma'ın kabulünden başka bir şey değildir. Şu kadar varki Taftâzânî'nin de değdiği gibi görüşbirliğiyle amelin vacip olması, icma'ın kat'î bir delil olmasını isbat etmez. Fakihlerin üzerinde görüşbirliğine vardıkları hususların, fakih olmayanlara hüccet olduğunu gösterir. Halbuki asıl aranan husus, müctehidlere karşı hüccet olmasıdır. Taki muhalefet etmeleri câiz olmasın¹¹⁵.

İşte bu açıdan bakınca bu âyeti kerimenin icma'ın hücciiyetine delâleti de diğer ayetler gibi zannîdir.

113 Sadrû's-Şeria, et-Tavdîh, II/514; Elmalî, Hak Dini Kur'an Dili, II/1404.

114 Elmalî, a.g.e., II/1404.

115 Taftâzânî, et-Telvîh, II/514.

"Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun"¹¹⁶ meâlindeki âyeti kerimede icma'ın hücciyetine delil gösterilmiştir.

Ayeti kerimede Allah Tealâ, mü'minlere sadıklarla beraber olmayı emretmiştir. Bu emir, mü'minler var oldukça sadıkların bulunacağını ve onlarla beraber olmanın vacip olduğunu gösterir. Bu da ümmeti Muhammed'in bir bütün halinde batıl üzere ittifak etmeyeceklerine delalet eder. Hepsinin batıl üzerine ittifakları sözkonusu olmayınca, bir şey üzerine ittifak ettiklerinde hakka ulaşmaları vacip olur. Çünkü vacibin yerine getirilmesinin, kendisine bağlı olduğu şey de vaciptir¹¹⁷.

"... Bana yönelenlerin yoluna uy..."¹¹⁸ meâlindeki ayeti kerime de, ümmetin içinde mutlaka Allah'a yönelenlerin bulunacağı ve bu itibarla görüşbirliğine vardıkları zaman bir bütün olarak ümmete uymanın vacip olacağı gerekçesiyle icma'ın hücciyetine delil gösterilmiştir¹¹⁹.

"Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Allah, her şeyi çok iyi bilendir."¹²⁰ ayeti kerimesini Sadrü's-Şeria, hidayete erdirilmiş olan âlimlerin kalbine Allah Teala'nın hakkın hilafını ilka etmeyeceği, çünkü bunun hakka ulaştıktan sonra dalâlete düşüş anlamına geleceği yorumuyla icma'a hüccet göstermişse de Taftâzânî böyle bir yorumun, hakka ulaşmış olan

116 Tenvbe (9), 119.

117 Razî, Mefâtihu'l-Gayb, IV/760; Abdülaziz Buhanî, Keşfü'l-Esrâr, III/256-257.

118 Lokman, 15.

119 Cassas, el-Fusûl Fi'l-Usûl, III/263-264.

120 Tenvbe (9), 115.

âlimlerden hiç birinin hata etmeyeceği gibi bir anlama geleceği gerekçesiyle bu âyette icma'ın hücciyetine bir delâlet olmadığını belirtir¹²¹.

İcma'ın hücciyetine delil gösterilen âyeti kerimelerden delâletlerini biraz kuvvetli gördüğümüz âyeti kerimleri ve bunların delil gösteriliş tarzını özetlemiş olduk. Görüldüğü gibi her ne kadar delâletleri kat'î olmasa bile bu âyeti kerimler, icma'ın hücciyet temellerinin Kur'an-ı Kerim'de var olduğunu göstermektedir.

2. İcma'ın Hücciyeti Konusunda Cumhurun Sünnetten Gösterdiği Deliller ve Değerlendirmesi

İcma'ın temellerini incelerken Rasûlüllah (S.A.V.)'in İslâm'ın ilk kuşağı olan Sahabeye nasıl bir şura ve istişâre fikri kazandırdığını ve sahabenin nasıl bu doğrultuda hareket etmeye çalıştığını görmüştük¹²². Aslında başlıbaşına bu bile icma'ın Sünnetteki hücciyet temellerini göstermeye yeter. Ancak usulcüler icma'ın hücciyetini isbat için başka hadisler de göstermişlerdir. İlim adamlarının icma'ın hücciyeti için delil gösterdikleri bu hadisleri üç grupta toplayabiliriz:

- Ümmeti Muhammed'in bir dalalet üzerinde birleşmeyeceğini ve bu itibarla ümmetin icma'ının hatadan masum olduğunu anlatan rivayetler.
- Müslüman cemaate sarılmayı ve cemaatten kopmamayı emir ve tavsiye eden rivayetler.

121 Taftazânî, et-Telvîh, II/514.

122 Bk.s. 21

- Ümmeti Muhammed'in içinde bir grubun kıyamete kadar hakka yardımcı olmaya veya hak üzere bulunmaya devam edeceğine dair rivayetler.

a. Ümmeti Muhammed'in Dalalet Üzerine Birleşmeyeceğine Dair

Rivayetler

İcma'nın hücciyetine sünnetten getirilen deliller içinde en dikkat çekici olanlar, ümmeti Muhammed'in dalalet üzere birleşmeyeceği ve bu itibarla Ümmeti Muhammed'in ittifakının hatadan masum olduğunu ifade eden rivayetlerdir.

İcma'nın hücciyetini, Kur'an-ı Kerim'den delil olarak getirilen ayeti kerimelerden daha açık bir şekilde gösteren¹²³ bu rivayetleri ileri gelen bir çok usul âlimi manevî mütevatir olarak değerlendirmektedir¹²⁴. Bu ilim adamlarına göre, konuyla ilgili rivayetlerin ibareleri muhtelifdir. Bu nedente lafzî olarak her biri haberi vahittir. Ancak birbirini destekleyen bu rivayetlerin hepsi de ortak bir anlam üzerinde birleşmektedir. O da Ümmeti Muhammed'in bütünüyle hata üzere birleşmeyeceğidir. İşte bu yüzden Ümmeti Muhammed'in hata üzere birleşmeyeceğini ifade eden bu rivayetler manen mütevatirdir.

123 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/176; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/258; Subhi Salih Meallimü's-Şeria, s.32.

124 Cassas, *el-Fusul fi'l-Usul*, III/264-265; Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, V/1815; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/471; Bâcî, *İhkamü'l-Fusul*, s.447; Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/679; Serahsî, *Usul*, I/299; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/176; Razî, *el-Mahsul*, II/39; Âmidî, *el-İhkam*, I/280; İbn Hacib, *Muhtasarü Müntehe'l-Vusul* (Taftazânî haşiyesiyle birlikte), II/32; Beydâvî, *Minhacü'l-Vusul*, s.126; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/19; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/258; Kemal b. el-Hümmam, *el-Tahrir*, s.401; Ebu Abdullah Muhammed b.Şeyhu'l-İslâm el-Hasenî, *el-İdrisî; el-Kettânî, Nazmü'l-Mütenasir Mine'l-Hadisi'l-Mütevatir*, Dâru'l-Maarif, Halep 1328 h., s.104-105.

el-İbtihac bi Tahrirci Ehadisi'l-Minhac adlı eserinde bu rivayetleri toplu olarak veren değerli hadis âlimi Abdullah b.Muhammed b.es-Sâdık el-GAMARÎ, bu hadisin manevi mütevatir olduğunu söyleyen âlimlerin görüşlerini isâbetli bulmaktadır¹²⁵.

Gamarî'nin bildirdiğine göre, Ümmeti Muhammed'in hata üzere birleşmeyeceği anlamına götüren rivayetler, Sahabeden Hz.Ömer, Oğlu Abdullah, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Enes, Ebu Malik el-Eş'arî, Ebu Basra el-Gıfârî, Huzeyfe, Ebu Zer, Mu'az, Arfece, İbn Mes'ûd, Ebu Sâid, Muaviye ve yine ismi zikredilmeyen bir zât ile mevkuf olarak Ebu Mes'ûd ve mürsel olarak Hasen'den gelmektedir. Yine bu konuda Üsâme b.Şerik ve Harisü'l-Eş'arî'den de rivayetler vardır¹²⁶. Bu rivayetlerden, ilkönce usûl âlimlerinin genellikle " لا تجتمع امتى على خطأ " Ümmetim bir hata üzere birleşmez." metniyle sundukları fakat hadis kitaplarında ise çoğunlukla " لا تجتمع امتى على ضلالة " Ümmetim bir dalâlet üzere birleşmez" lâfzıyla yer alan hadisi görelim:

aa. İbn Ömer Hadisi:

İbn Ömer (R.A.), Rasûlullah (S.A.V.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Şüphesiz ki Allah ümmetimi, yahut ümmeti Muhammed'i (S.A.V.) dalâlet üzere birleştirmez. Allah'ın eli cemaatle birlikte. Kim cemaatten ayrılırsa ateşe ayrılmış (demek) tir."¹²⁷

¹²⁵ Abdullah b.Muhammed b.es-Sadık el-Gamerî, el-İbtihac bi tahrirci Ehadisi'l-Minhac, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985, s.181; Krş. 'Abdülaziz Buharî, Keşfu'l-Esrar, III/258.

¹²⁶ Gamarî, a.g.e., s.181-189.

¹²⁷ Tirmizi, Fitn 7 (Hadis No: 2167-IV/466), Tirmizi'nin bu rivayetinde hadisin

Bu hadisin Hakîm ve Ebu Nuaym'daki rivayeti şöyledir:

"Allah Taala bu ümmeti ebediyyen dalâlet üzerine birleştirmez" ve yine şöyle buyurdu: "Allah'ın eli cemaatin üzerindedir. Bu itibarla en büyük çoğunluğa uyun. Çünkü kim cemeatten ayrılırsa ateşin içine (girmek üzere) ayrılmış olur."¹²⁸

Taberi'nin rivayeti ise şöyledir:

"Ümmetim ebediyyen dalâlet üzre birleşmeyecektir. Bu itibarla cemeate sarılın. Çünkü Allah'ın eli cemeatle beraberdir"¹²⁹

bb. Enes Hadisi:

Enes b.Malik (R.A.), Rasulüllah (S.A.V.)'i şöyle derken işittiğini ifade etmiştir:

"Şüphesiz ki Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez. Bu itibarla (ümmeitim arasında) bir ihtilâf gördüğünüzde en büyük müslüman topluluğuna sarılınız. (ondan ayrılmayınız)¹³⁰.

senedinde yer alan ricalden Süleyman el-Medenî'nin zayıf olduğu belirtilmektedir. Bk. Ebu'l-'Ali b.Ömer ed-Dârekutnî, *ez-Zu'afâ ve'l-Metrukin*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, s.98; Ebu'l-Fadl Ahmed b.'Ali b. Hacer el-Askalanî, *Tehzibü't-Tehzib*, Matbaatü Meclisi Dairati'l-Maarifin Nizamiyye, Haydarabat 1325

(Bu hadisi aynı zamanda İbn Ebî Asım es-Sünen'de, Beyhâkî de el-Esma' ve's-Sıfat'ta rivayet etmişâlerdir. Bk. Abdullah b.Abdülmuhsin et-Türkî'nin, *Tüfî'nin Şerhu Muhtasari'r-Ravda Tahkiki III/20*)

128 Ebu Abdillâh Muhammed b.Abdillâh el-Hakim, *en-Neysaburî el-Müstedrek*, K.'ilm, Bâbü La Yecma'u'llahü hazihî'l-Ümmete 'Ala'dalale, I/115; Ebu Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, II/37.

129 Abdullah b.'Abdülmuhsin et-Türkî'nin notu Taberi'nin bu rivayetin isnadı, Sahih bir isnaddır. Âli Talha'nın mevlâsı Merzûk'un dışındakiler sahih ricâlidir. Heysemî'nin *Mecmau'z-Zevâid'de* (VI/218) dediği gibi Merzûk'da sikadır. (*Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, III/20)

130 İbn Mace, *Fiten* 8 (Hadis No: 3950)

Bu hadisin zayıf olduğu ifade edilmiştir¹³¹

cc. Ebu Malik el-Eş'arî Hadisi:

Ebu Malik el-Eş'arî şöyle demiştir. Rasûlüllah (S.A.V.) şöyle buyurdu:

"Şüphesiz ki Allah sizi üç durumdan esirgemiştir: Nebinizin aleyhinize dua edip de neticede topyekûn helâk olmanız, Bâtıl ehlinin hak ehline galip gelmesi ve bir dalâlet üzerinde birleşmeniz."¹³²

dd. Ebu Mes'ûd 'Ukbe b.'Amr el-Ensârî'nin Mevkuf Hadisi

Yesir b.'Amr'dan şöyle rivayet edilmiştir: Osman (R.A.) öldürülünce Ebu Mes'ûd evine çekildi. Kendisine giderek insanların (bu yaptığı) işi sordum. Şöyle söyledi:

¹³¹ Bk. İbn Mace, II/1303.

¹³² Ebu Davut, Fiten 1 (Hadis No: 4253, IV/452) Bu hadise atfedilen za'fla ilgili olarak Gamarî, şöyle diyor. Hadisin senedinde yer alan Muhammed b. İsmail b. Ayyaş ile babası arasında inkıta' bulunduğu gerekçesiyle hadise atfedilen illet, Sünen'den naklettiğimiz senette İbn 'Avf'ın, hadisi, İsmail'in kitabından okuduğunu tasrih etmesiyle bertaraf edilmiştir. (Gamarî, el-İbti hac, s.185) Hadisin senedi konusunda geniş bilgi için bk. Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak Azimâbâdî, 'Avnû'l-Ma'bud, Matbaatü's-Selafiyye, Medine-i Münevverre, 1968, XI/325-326.

(Bu hadisi aynı zamanda İbn Ebî 'Asım, es-Sünen'de, Ebu Nuaym Tarihi İsbahan'da, Hakim, el-Müstedrek'de, el-Lalkâî, es-Sünen'de ve bir de İbn Mende rivayet etmişlerdir. (Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî'nin notu.)

"Cemeate sarıl. Çünkü Allah Ümmeti Muhammed'i (S.A.V.) bir dalalet üzerinde birleştirmemiştir. İyi olan rahata erene, facir olandan kurtulana kadar sabret."¹³³

Yesir'den gelen diğer bir rivayet de şöyledir: Ali (R.A.) öldürüldüğünde Ebu Mes'ud'la karşılaştım ve O'na:

- "Allah aşkına! Fitneler konusunda Rasûlullah (S.A.V.)'den ne işittin?" diye sordum Dedi ki:

- "Allah'a takvaya ve cemeate sarıl. Ayrılıktan sakın. Çünkü o dalâletin ta kendisidir. Şüphesiz ki Allah, Ümmeti Muhammed'i bir dalâlet üzerinde birleştirecek değildir"¹³⁴

Bunların hepsini Taberanî'nin rivayet ettiğini ifâde eden Heysemî bu ikinci tarikin ricalinin sika olduğunu belirtmektedir¹³⁵.

ee. Ebu Basra el-Gıfârî Hadisi:

Rasûlullah (S.A.V.)'in Sahabisi Ebu Basra el-Gıfârî'den Rasûlullah (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Rabbim (Azze ve celle)'den dört şey istedim, üçünü verdi. Allah (Azze ve celle)'den ümmetimi bir dalâlet üzerinde birleştirmemesini istedim, bana onu verdi...."¹³⁶

¹³³ Hafız Nureddin 'Ali b.Ebî Bekr el-Heysemî, Mecma'uz-Zevâid ve Merba'u'l-Fevaid, Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1982, III/218.

¹³⁴ Heysemî, a.g.e., III/218-219; Hafız Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b.'Abdirrahman es-Sehavî, el-Makasidü'l-Hasene fî Beyanî Kesîr'In mine'l-Ehadisi'l-Müştehire 'Ala'l-Elsine, Dâru'l-Kitabi'l-'Ilmiyye, Beyrut 1979, s.460 (Hadis No: 1288)

¹³⁵ Hesyemî, III/219.

ff. Ümmeti Muhammed'in Dalalet Üzerine Birleşmeyeceği

Rivayetlerinin Değerlendirilmesi:

Daha önce, değerli hadis âlimi el-Gamarî'nin, bu rivayetleri toplu olarak vererek, konuyla ilgili rivayetlerin, toplam olarak manevî mütevatir olduğunu ileri süren ilim adamlarının haklı olduklarını söylediğini belirtmiştik¹³⁷. Ancak bu konuda çok farklı görüşler bulunmaktadır.

Büyük hadis âlimi Hafız Zeynü'd-dîn 'Abdurrahim b.Huseyn el-IRAKÎ (Ö.806 h.) Beydâvî'nin Minhacü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl" adlı eserinin hadislerini tahrir ederken bu rivayetlerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

" لا تجتمع امتي على الخطأ " hadisini el-Beyhaki el-Medhal'de الضلالة lafzıyla İbn Abbas'tan; Medhal'de الضلالة lafzı yerine الخطأ lafzıyla İbn Mace de ان امتي لا تجتمع على ضلالة lafzıyla Enes'ten rivayet etmiştir. Ayrıca Ebu Zer, el-Eş'arî, İbn Ömer, Ebu Basra, Kudame b.'Abdullah el-Kilâbî'den de rivayet edilmiştir. Bunların hepsi hakkında durup düşünmek icabetmektedir. (وفي كلها نظر) Tirmizi ise İbn Ömer hadisinin hasen olduğunu söylemiştir¹³⁸.

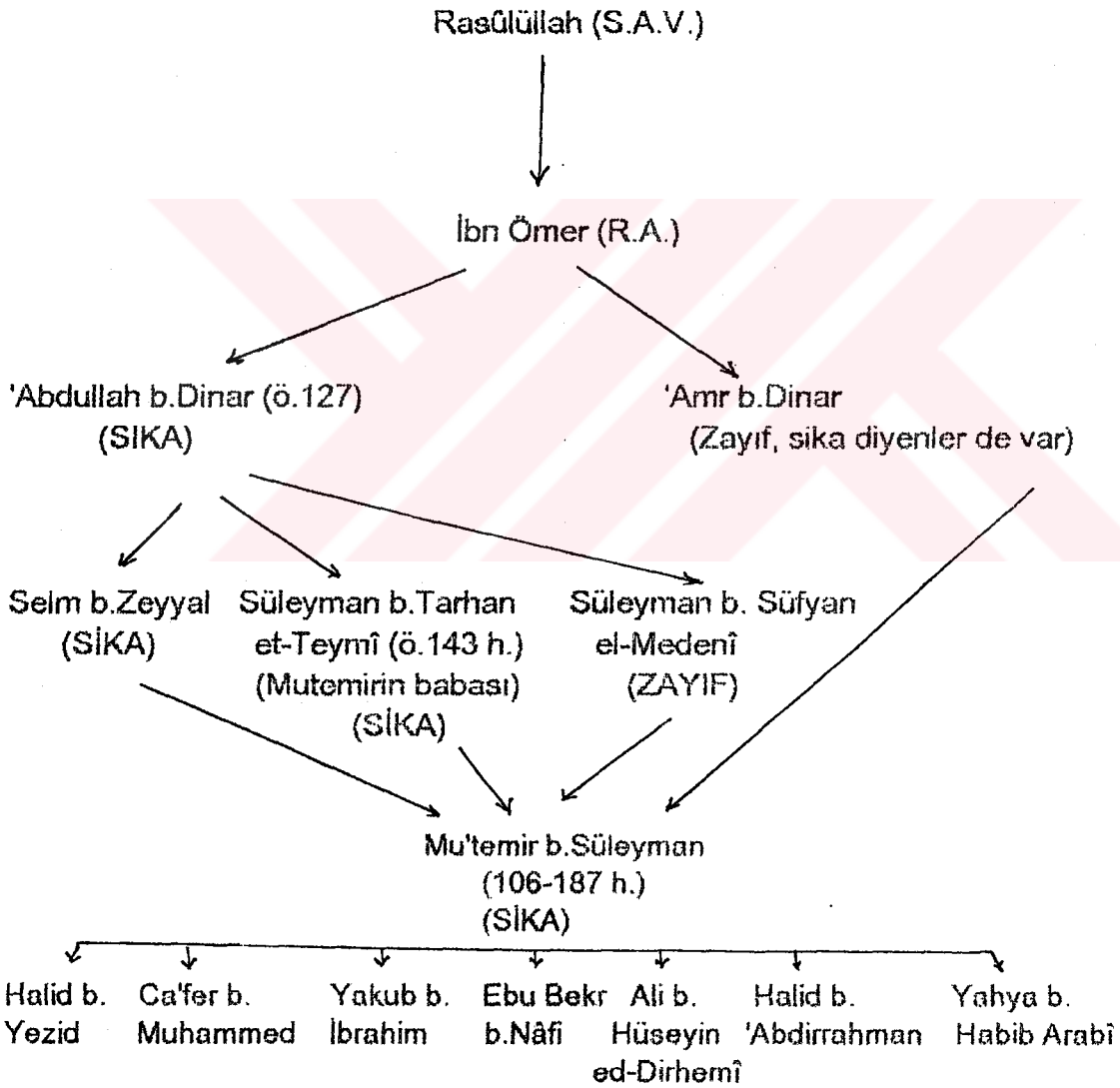
136 Ahmed b.Hanbel, VI/396 Hadisin senesinde mechul bir ravi bulunduğundan bu rivayet zayıftır. Hadisin başka rivayetleri de bulunmaktadır. Bk. Abdullah Abdülmuhşun et-Türkî'nin tahkiki Şerhu Muhtasari'r-Ravda III/20.

137 Bk. s.

138 Hafız Zeynü'd-dîn Abdurrahim b.Huseyn el-'Irakî, Tahrîcu Ehadisi'l-Minhac (Minhac'la birlikte) Daru Daniye, Dimaşk 1989, s.126. Not: 'Irakî tabirini cerh lafızlarının ikinci mertebesinde zikretmektedir. deyiminin bu şekilde cerh lafızlarının ikinci mertebesinde zikredilmesi Buharî'nin kullanımına uygundur. Bu şekilde hakkında ikinci mertebe cerh lafzı kullanılanlar delil olarak alınamayacağı gibi şahid de getirilmez, itibar da edilmez. Ancak diğer müelliflere göre tabiri cerh lafızlarının altıncı mertebesinde yer almaktadır. Bk.Ebu'l-Hasenat Muhammed 'Abdulhay el-

Görüldüğü gibi, 'Irâkî'nin değerlendirmesine göre, bu hadisin, manevî mütevatir olması şöyle dursun, haberi âhâd olarak bile nazarı itibara alınıp alınmayacağı sözkonusudur. Fakat 'Irâkî'nin değerlendirmesi tüm hadis otoriteleri tarafından kabul görmüş bir değerlendirme değildir.

Hakim, el-Müstedrek'de, bu rivayetlerden İbn Ömer hadisinin muhtelif tariklerini vermektedir. Önce şematik olarak bunu görelim:

Şemada görüldüğü gibi hadisin senedindeki silsilelerden birinde yer alan ravilerden Süleyman b.Süfyan el-Medenî, hadisçilerin çoğunluğuna göre sika (güvenilir) değildir, zayıftır¹³⁹. Ancak bu ravinin sika olmayışına bakarak hadisin zayıf olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Çünkü hadis başka silsilelerle de Mu'temir b.Süleyman'a ulaşmaktadır. Mu'temir b. Süleyman hadis imamlarından biri olup son derece güvenilir bir ravidir¹⁴⁰. Ondan itibaren yedi koldan gelen hadisin ayrıca başka şahitleri de var ki Hakim, bunların sahih olduklarını iddia etmeyeceği gibi zayıflığına da hükmedemeyeceğini ifade ediyor ve ekliyor: "Ehl-i sünnet, İslâm'ın kaidelerinden bu kaide üzerinde icma' ettiği için bunları zikretmem gerekiyor"

Hakim ayrıca şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Mu'temir b.Süleyman'dan, bu hadis, çeşitli isnadlarla rivayet edilmiştir. Böylesi isnadlarla bir hadis sahih olur. Şu halde bu isnadlardan birinden biriyle bu hadisin bir aslının olması gerekir. Bu isnadların hepsinin de hatalı olduğuna hükmetmemiz mümkün değildir¹⁴¹.

Diğer önemli bir nokta da şudur: Mu'temir b.Süleyman, hadis rivayetinin temel direklerinden biridir. Bu rivayetin ondan geldiği hususu da inkar edilemeyecek kadar açıktır. Çünkü Mu'temir'den itibaren bir çok değişik kanallarla gelmektedir. Öyleyse Mu'temir gibi hadis ilminin temel direklerinden biri olan bir zatın hiç bir aslı olmadan böyle bir rivayeti kendiliğinden icad

139 Darekutnî, *Kitabü'z-Duafa ve'l-Metrukin*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, s.98; Ebu 'Abdillâh, Muhammed b.Ahmed b.'Osman ez-ZEHEBÎ, *Mizanü'l-İtidal fi Nakdi'r-Rical*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, II/209; İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzibü't-Tehzib* IV/194.

140 Nevevî, *Tehzibü'l-Esma ve'l-Lügat*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty. I.Kısım II.Cüz, s.104-106, Zehebî, *Mizanü'l-İtidal fi Nakdi'r-Rical*, IV/142; İbn Hacer el-'Askalanî, *Tehzibü't-Tehzib*, X/228.

141 Hâkim, *el-Müstedrek*, I/117.

etmesi düşünülemez. Bu bize Mu'temir'in nezdinde hadisin bir aslının olduğunu ve bu asla istinaden Mu'temir'in bu rivayeti naklettiğini gösterir. Nilekim Sehâvide (ö.902 h.) bu hadisle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Özetle bu rivayet, bir çok senedi, merfu' olan ve olmayan müteaddid şahidi bulunan metni meşhur bir hadistir. " *انتم شهداء الله في الارض*
 "Siz yeryüzünde Allah'ın şahidlerisiniz" (Tecdidi Sarih Tercümesi ve Şerhi,, IV/565) rivayeti merfu'; Ibn Mes'ud'un, "Sizden birinize bir soru gelince (ilkönce) Allah'ın kitabına baksın, (cevabını) Allah'ın kitabında bulamazsa Rasûlullah'ın sünnetine baksın, Sünnette de bulamazsa müslümanların üzerinde icma' ettiklerine baksın, orada da bulamazsa icthad etsin" sözü ise merfu' olmayan şahidlerdendir."¹⁴²

Acîûnî (ö.1162 h.) eserinde bu değerlendirmeye aynen yer vermiş¹⁴³, Kettânî de aynı değerlendirmeyi aktarmış¹⁴⁴. Suyûtî (ö.911 h.) ise bu hadisi ed-Dürerü'l-Müntesire fî'l-Ehadisi'l-Müştehire adlı eserine almıştır¹⁴⁵.

İmam Şafî ise, icma' ın hücciyeti için cemeate sarılmayı ifâde eden iki hadisi delil göstermiş bu rivayeti mefhum olarak er-Risâle'de iki yerde şöylece zikretmiştir:

*و نعلم ان عامتهم لا تجتمع على خلاف سنة رسول الله
 ولا على خطأ ان شاء الله*

¹⁴² Sehâvî, *el-Mekasidü'l-Hasene*, s.460 (Hadis No: 1288)

¹⁴³ İsmail b.Muhammed el-'Acîûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlû'l-İlbas Amma's-tehere mine'l-Ehadisi 'Ala Elsineti'n-Nas*, Daru l-hya'it-Türasî'l-Arabî, Beyrut 1351, II/350 (hadis No: 2999)

¹⁴⁴ Kettânî, *Nazmü'l-Mütenasir mine'l Hadis'i'l- Mütevatir*, s.104-105.

¹⁴⁵ Celâlüddin 'Abdurrahman b.Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesire fî'l-Ehadisi'l-Müştehire*, Mektebeti Dâr'l-'Urûbe, Kuveyt 1989, s.143.

"Ve biliyoruz ki onların hepsi de Rasûlullah (S.A.V.)'in bir sünneti hilafına ve bir hata üzerine inşaallah birleşmeyecektir¹⁴⁶.

و نعلم ان عامتهم لا تجتمع على خلاف سنة رسول الله ...

"Ve biliyoruz ki onların hepsi de Rasûlullah (S.A.V.)'in bir sünneti hilafına birleşmeyecektir¹⁴⁷.

İlk ifâdede İmamı Şafiî'nin, Ümmeti Muhammed'in bir hata üzerine birleşmeyeceğini inşaallah diyerek ifâde ettiğini görüyoruz.

Mefhum olarak Ümmeti Muhammed'in bir hata üzerinde birleşmeyeceğini ifade etmesine rağmen İmamı Şafiî'nin Ümmeti Muhammed'in hata üzerine birleşmeyeceğini konu alan rivayetlere yer vermemesi, Ignace Goldziher ve Joseph Schacht'ı, onlara tabi olarak da Fazlurrahman'ı İmamı Şafiî'nin yukardaki sözünün, hadis kılığına sokularak Hz.Peygambere nisbet edildiği tezini ileri sürmeye sevk etmiştir¹⁴⁸. Ancak İmam Şafiî'nin bir geçmişe veya kendi nezdindeki bir bilgiye dayanmaksızın Ümmeti Muhammed'in bir hata üzerine birleşmeyeceği gibi önemli bir tezi durup dururken kendiliğinden ortaya atmış olması uzak görünmektedir. Nitekim İmam Şafiî'nin doğumunda (h.150) kırkdört yaşında bulunan Mu'temir b.Süleyman (106-187 h.) nezdinde bu fikrin hadis olarak varlığını görmekteyiz. Şafiî'nin bu düşüncüyü hadis olarak aktarmamasının sebebi, hadisin senedindeki tereddüdler olabilir.

146 Şafiî, *er-Risale*, s.473.

147 Şafiî, *er-Risale*, s.472.

148 Goldziher, *Le Dogme et La Loi de "Islam* (Hatiboğlu'nun basılmamış tercemesi); Fazlurrahman, *Islamic Methodology in History*, Central Institute of Islamic Research, Karachi 1965, s.53.

İmamı Şafî'nin, Ümmeti Muhammed'in bir hata üzerine birleşmeyeceği tezine er-Risâle'de yer vermesi, hicrî ikinci asırda bu düşüncenin varolduğunu göstermektedir.

Fazlurrahman, cemeatten ayrılmamayı vurgulayan diğer birtakım ifade şekilleriyle birlikte bu icma' hadisinin, Ehli Sünnet ve'l-Cemaati oluşturmak için başlatılan kampanyanın bir parçası olduğunu ileri sürmekte¹⁴⁹ ve bu görüşünü desteklemek üzere şöyle bir delil getirmektedir: İlk dönem fakihleri icma' konusu üzerinde ısrarla durdukları halde onu herhangi bir hadisle desteklememişlerdir¹⁵⁰. Hatta cemeatin ve ekseriyetin görüşlerine ve rivayetine tabi olunmasından söz eden Ebu Yusuf ile eş-Şeybânî bile icma'ı desteklemek için Hz.Peygamber (S.A.V.)'den herhangi bir hadis zikretmemişlerdir¹⁵¹.

Ancak İmam Ebu Yusufun usûle dair yazdığı eser bile bize ulaşmamışken¹⁵² ilk dönem fakihlerinin icma'ı desteklemek için herhangi bir hadis zikretmediği şeklinde kesin bir yargıya varmanın ne derece sağlıklı olabileceği üzerinde düşünmek gerekir.

Bir de Kadı 'Abdülcebbar (ö.415 h.)¹⁵³ ve Ebu'l-Huseyn Basrî (ö.436 h.)¹⁵⁴ gibi ileri gelen Mutezile usulcülerine bile bu hadisin manevî mütevatir olduğunu söyleyerek icma'a hüccet gösterirken Fazlurrahman'ın, bu hadisin

149 Fazlurrahman, *Islamic Methodology in History*, s.53.

150 Fazlurrahman, a.g.e., s.51.

151 Fazlurrahman, s.50.

152 İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty, s.286; Hallaf, *'İlmü Usulü'l-Fıkıh*, s.16; Kâmil Miras, *Tarihü İlmî Fıkıh*, s.36.

153 Kadı 'Abdülcebbar, *el-Muğni*, V/180-188.

154 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/471-472.

Ehli Sünneti oluşturma kampanyası için uydurulduğunu ileri sürmesi ne derece doğru olabilir?

Ümmeti Muhammed'in bir hata üzerinde birleşmeyeceği rivayetlerinin hadis olarak sâbit olup olmadığı üzerinde biraz fazlaca durmamızın sebebi, Ümmeti Muhammed'in hatadan masum olduğu tezinin, büyük ölçüde bu rivayetler üzerine kurulmuş olmasındandır.

Yukarda gördüğümüz gibi hadisin sıhhatine yönelik en ciddi eleştiri 'İrâkî'den gelmiştir. 'İrâkî'nin bu eleştirisi göz önüne alındığında Ümmeti Muhammed'in hatadan masumiyeti gibi önemli bir tezin, kanaatimizce yalnızca bu hadis üzerine kurulması mümkün görünmemektedir. Nitekim Şevkânî¹⁵⁵ Muhammed Abduh (ö.1905 m.) ve Nasıruddin el-Elbânî de icma'ın hücciyetinin bizzat bu hadis üzerine kurulamayacağı kanaatindedirler¹⁵⁶. Şu kadar varki cemeate sarılmayı, cemeatten ayrılmamayı ifade eden diğer bir takım kuvvetli rivayetler, mefhum olarak bu hadise destek sağlamaktadır. Şimdi de kısaca bu rivayetleri görelim:

b. Cemeate Sarılmayı ve Cemeatten Kopmamayı Emreden

Hadisler:

aa. Hz.Ömer Hadisi ve İmam Şafii'nin Bu Hadisi Delil Gösterişi

İbn Ömer (R.A.) derki: Ömer (R.A.) Câbiye'de¹⁵⁷ bize şöyle hitabetti:

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

¹⁵⁵ Şevkânî, İrşadü'l-Fahûl, s.78.

¹⁵⁶ Abdülmecit Türkî, Bâcî'nin İhkâmü'l-Fusûlüne yazdığı Temhid, s.59.

¹⁵⁷ Câbiye, Suriye'de bir yer ismidir.

"Ey insanlar! Bir defasında Rasûlullah (S.A.V.), şimdi benim sizin aranızdaki durduğum gibi bizim aramızda ayakta durarak şöyle buyurdu:

Size öncelikle Ashabımı (n yolunu tutup onları saymanızı) tavsiye ederim. Sonra onlardan sonra gelenleri daha sonra da onlardan sonra gelenleri. (Bu üç nesilden) sonra yalan yaygınlaşacak, öyle ki kişi yemin etmesi istenmediği halde yemin edecek, şahitlik yapması istenmediği halde, şahitlik yapmaya kalkışacaktır. Dikkat edin! Bir erkek bir kadınla yalnız kalınca üçüncüleri mutlaka şeytan olur.

Cemeate sarılın ve ayrılıktan sakının. Çünkü şeytan ayrı kalmış kimse ile birlikte ve O, iki kişiden daha uzaktır. Kim Cennetin ortasına (a girmeyi) isterse cemeate devam etsin. Kimi iyiliği sevindirir kötülüğü üzerse o mü'mindir"¹⁵⁸.

Elimizdeki bilgilere göre bu hadisi ilk defa icma'a delil gösteren İmam Şafî'dir¹⁵⁹. İmam Şafî bununla birlikte bir hadis daha delil göstermektedir.

Usulü fıkıhla ilgili elimizde mevcut ilk eserin sahibi İmam Şafî'nin tartışma üslubu ile icma'ın hücciyetini isbat edişini önemine binaen aynen vermeyi uygun bulduk.

"Birisi (tartışmacı) bana dedi ki:

- Hakkında All

158 Tirmizi, Fiten, 7 (Hadis No: 2165, IV/465); Hakim, et-Müstedrek, K.'İlm Babü Hutbeti 'Omer bi'l-Câbiye, I/114; Hadisin senedleri üzerindeki değerlendirmeler ve şahitleri için Hakim'in Müstedrek'inde gösterilen yere bakılabilir.

159 Şafî, er-Risale, s.474, 475.

- Hakkında Allah'ın bir hükmünün açık ifadesi (nassı) bulunmayan ve Hz.Peygamberden de rivayette bulunmadıkları bir konuda insanların (ulemanın) üzerinde birleştiği şeye tabi olmandaki hüccetin nedir? Başkası gibi sen de icma'larının, aktarmamış olsalar bile, daima, sadece sabit bir sünnet üzerine olacağını mı sanıyorsun?.

O'na şöyle cevap verdim:

- Üzerinde icma' ettikleri ve Rasûlullah'tan nakil olduğunu belirttikleri inşâ-allah söyledikleri gibidir.

Rasûlullah'tan nakil olup olmadığını belirtmeksizin söylediklerine gelince: Bunu Rasûlullah'tan bir nakil olarak söylemiş olmaları muhtemel olduğu gibi başka ihtimal de var. Bu yüzden bunu Rasûlullah'tan bir nakil saymamız caiz değildir. Çünkü, ancak işitilen bir şeyi (n) aktar(ıl)ması caizdir. Söylediğinden başkasının da olabileceği vehmini taşıdığı bir şeyi aktarmak câiz değildir.

Bu itibarla biz onlara tabi olarak söylediklerini (aynen) söyleriz ve biliriz ki Rasûlullah'ın sünnetleri her ne kadar bazılarının gözünden kaçsa da hepsinin gözünden kaçmaz. Ve yine biliriz ki, onların hepsi Rasûlullah'ın bir sünneti hilafına ve inşâa-Allah bir hata üzere birleşmezler.

- "Buna delâlet eden ve bunu destekleyeceğin bir şey var mı?" derse. (ona) denir ki:¹⁶⁰

¹⁶⁰ Hadisin senedini vermedik.

bb. Abdullah b.Mes'ud Hadisi:

-'Abdullah b.Mes'ud (R.A.) Rasulüllah (S.A.V.)'in şöyle dediğini rivayet etti:

"Sözümü işitip, ezberleyip, anlayarak (olduğu gibi başkalarına) ulaştırmanın, Allah yüzünü ak etsin. Çünkü nice fıkıh taşıyıcısı vardır ki fakih değildir ve nice kendinden daha fakih olana fıkıh götüren vardır. Üç şey vardır ki, bunları taşıyan mü'minin kalbi, haktan sapmaz: Sırf Allah için çalışmak, müslümanlara nasihatte bulunmak ve cemeatlerinden ayrılmamak. Çünkü onların duaları (veya davaları) kendilerini (dalaletten) korur."¹⁶¹

İmam Şafî'nin icma'nın hücciyetine delil gösterdiği diğer hadisi de az önce arzetmiştik¹⁶² İmam Şafî, Rasûlullah (S.A.V.)'in, müslümanların cemeatinden ayrılmamayı emretmesinin, müslümanların icma'nın bağlayıcı bir kaynak olduğunu gösteren delillerden olduğunu, inşa-Allah diyerek belirtir¹⁶³ ve yine tartışma üslubuyla istidlâline şöyle devam eder:

Dedi ki:

- "Hz.Peygamberin, müslümanların cemeatinden ayrılmamayı emretmesinin anlamı nedir? Ben O'na

¹⁶¹ Şafî, *er-Risâle*, s.401-402; Ahmed b.Hanbel I/437; 3/225; 4/80-82; 5/183; Ebu Davud, 'İlm 10 (Hadis No: 3660); İbn Mace, *Mukaddime* 18 (Hadis No: 230); Menasik 76 (Hadis No: 3056); Darimi, *Mukaddime* 24, *Bâbü'l-İktida bi'l-'Ulemâ* (1/75); Beğavî, *Mesabihu's-Sünne*, 1/174, (Hadis No: 174); Hatib et-Tebrizi, *Mişkâtü'l-Mesâbih* 1/111 (Hadis No: 228, 229); Heysemî, *Mecma'uz-Zevaid* 1/137-139; İbn 'Abdilberr, *Camiu Beyanil-'İlm* 1/30-40 [Hadis-i Şerifin son kısmının şu alanda olduğu ifade edilmiştir: Bu üç özellikle kalpler düzelir, ıslah olur. Kim bu özelliklere sarsılırsa kalbi hıyanetten, fesat ve şerden temizlenir. Zerahşeri, *el-Faikh il Garibi'l-Hadis* III/92, İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye il Garibi'l-Hadis* III/381]

¹⁶² Bk. tez. s.

¹⁶³ Şafî, *er-Risâle*, s.403.

- "Bunun ancak bir tek anlamı var." dedim. O

- "Nasıl ancak bir manaya ihtimali olur?" deyince ben şöyle söyledim:

- "Müslümanların cemeati çeşitli beldelede dağınık olduğu zaman, hiç bir kimse dağınık vaziyetteki bu halkın bedenlerinin topluluğundan ayrılmamaya güç yetiremez. Ayrıca bazen müslümanlar, kâfirler, müttekiler ve günahkârlar bedenleri birarada bulunabilir. (Ama fikren ve manen birarada değildirler.) Bu itibarla, bedenlerden ayrılmamanın bir anlamı yoktur. Çünkü (böyle bir şey) mümkün olmaz. Üstelik (yalnızca) bedenlerin biraraya gelmesi (bedenlere yön veren fikirler biraraya gelmedikçe) bir şey ifade etmez. İşte bu yüzden (sırf) bedenlerin oluşturduğu topluluğa sarılmanın anlamı yoktur. Ancak ve ancak onların oluşturduğu cemeatlerin (fikir ve kanaatlerinin eseri olan) helâl görme, haram kabul etme ve bu hususlarda boyun eğme gibi benimseyip hayata geçirdikleri konularda cemeatten ayrılmamanın bir anlamı vardır.

Müslümanların cemeatinin inandığı ve hükmettiği şekilde kim inanır ve hükmederse cemeatlerine sarılmış olur. Müslümanların cemeatinin itikadına ve hükmüne kim muhalefet ederse, kendisinden ayrılınmaması emredilen cemeatlerine muhalefet etmiş olur. Gaflet, ancak ayrılıkta olur. Cemeate gelince, hepsinin topyekün, bir âyetin, bir sünnetin veya bir kıyasın anlamından gafil kalmaları, inşa-Allah mümkün değildir."¹⁶⁴

İmam Şafii'nin bu hadisleri delil gösteriş sili, gerçekten çok güçlü bir istidlâldir.

Müslüman cemeatinden kopmamayı ve cemeate sarılmayı ifâde eden daha pek çok hadisi şerif vardır. Şimdi, değerlendirmeye girmeden bunlardan bir kaç tanesini daha zikrederim:

cc. Huzeyfe b.Yeman Hadisi

Bu hadise göre, Huzeyfe (R.A.) Rasûlullah (S.A.V.)'e fitne içinde kalınca nasıl hareket edeceğini sormuş Rasûlullah (S.A.V.) de:

"Müslümanların cemeati ile imamından ayrılmazsın" buyurmuş¹⁶⁵.

dd. İbn Abbas Hadisi:

İbn 'Abbas, Rasûlullah (S.A.V.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Allah'ın eli cemeatle beraberdir"¹⁶⁶.

Bu hadisin Hakim'deki rivayeti ise şöyledir:

"Allah ümmetimi ebediyyen bir dalâlet üzerinde birleştirmeyecektir.

Allah'ın eli cemeatin üzerindedir"¹⁶⁷.

ee. Muaz Hadisi:

Muaz b.Cebel (R.A.)'den Hz.Peygamber (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Şüphesiz ki şeytan, insanın kurdudur. Tıpkı sürüden ayrılan ve uzaklaşan (koyunu) kapan sürü kurdu gibi. Fırkalardan sakının. Cemeate, çoğunluğa ve mescide sarılın"¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Buhârî, Fiten 11, Menakıb 25, Müslim, 'Imare 51 (Hadis No: 1847); Hakim, **Müstedrek**, K.'ilm, Babü'l-Emr bi Lüzûmi Cemeati'l-Müslimin, I/113; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, K.Kitali Ehl'il-Bağy, Babü'l-Terğib Fi Lüzûmi'l-Cemea, VIII/156; Ayrıca bk. Ahmed b.Hanbel, V/387.

¹⁶⁶ Tirmizi, Fiten 7 (Hadis No: 2166, IV/466)

¹⁶⁷ Hakim, **Müstedrek**, K.'ilm, Bâbü Menşezze Şezze fi'n-nâr, I/116. Hadisin teknik değerlendirmesi konusunda bk. Gamârî, **el-İbühac**, s.183.

ff. Ebu Zer Hadisi:

Ebu Zer (R.A.), Rasûlullah (S.A.V.)'nin şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Kim cemeatten bir karış ayrılırsa İslâm'ın ipini boynundan çıkarmış (demek) tir.¹⁶⁹

Bu konuda Ebu Zerr (R.A.)'den gelen diğer bir rivayete göre de Rasûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

"İki kişi, bir kişiden daha hayırlıdır. Üç kişi de iki kişiden daha hayırlıdır. Cemeate sarılın. Çünkü Allah (Azze ve Celle) ümmetimi ancak hidayet üzere birleştirecektir"¹⁷⁰.

Görüldüğü gibi bütün bu hadislerde müslüman cemeatten kopmama ve müslüman cemeate sarılma hususu güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Şevkânî, her ne kadar "bu hadislerde ancak cemeatten kopma yasaklanmaktadır. İcma' ile yani üzerinde icma' ettikleri hususun sabit şer'î bir hüccet olmasıyla ne ilgisi var?" şeklinde itiraz etse bile¹⁷¹ bu hadislerin hepsi de İmam Şafî'nin istidlâli istikametinde icma'ın hücciyetine etkili bir şekilde destek sağlamaktadır. Ancak bu rivayetlerden bir kısmı siyasî otoriteye itaati isteyen ifâdelerle içiçe olduğu gibi önemli bir kısmı da hadis kitaplarının Kitabü'l-Fiten (Fitneler Bölümü) kısımlarında yer almıştır. Hatta bu hadislerden

168 Ahmed b.Hanbel, V/232.

169 Ahmed b.Hanbel V/180; Ebu Davut, K.es-Sünne 30 (Hadis No: 4758); Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, K.Kılali Ehli'l-Bağy, Bâbü't-Tergib fi Lüzûm'il-Cemea, VIII/157; Hakim, el-Müstedrek, I/117; Gamarî, el-İbtihac, s.186.

170 Ahmed b.Hanbel, V/145. Not: Bu hadisin senedinde yer alan Buhturî'nin zayıf olduğu ifade edilmiştir. Bk. Gamarî, el-İbtihac, s.186.

171 Şevkânî, İrşadü'l-Fuhûl, s.74.

bir kısmı bazı kitapların "Sultana itaat" başlıklı bölümlerinde verilmiştir¹⁷². Şimdi bu tür rivayetlerden bir kaç örnek verelim.

gg. İbn Abbas'ın Bir Diğer Hadisi:

İbn 'Abbas (R.A.) Hz.Heygamber (S.A.V.)'in şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

"Kim emirinden (devlet başkanından) hoşlanmadığı bir şey görürse buna sabretsin. Çünkü kim cemeatten bir karış ayrılır da ölürse ancak bir cahiliyye ölümüyle ölmüş olur."¹⁷³

hh. Ebu Hureyre Hadisi:

Ebu Hureyre (R.A.) Hz.Peygamber (S.A.V.)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Her kim taattan çıkar ve cemeatten ayrılırsa cahiliyyet ölümü ile ölür. Her kim körükörüne (çekilmiş) bir sancağın altında harbeder bir ırk (asabe) namına kızar yahut bir ırka (asabeye) davet eder veya bir asabeye yardımda bulunur da öldürülürse bu da bir cahiliyet ölümüdür. Ve her kim benim ümmetime karşı çıkar, iyisini kötüsünü vurur; mü'mininden çekinmez; ahid sahibine verdiği sözü de yerine getirmezse o benden değildir; ben de ondan değilim."¹⁷⁴

172 Ör. Ebu Mansûr 'Abdûlmelik b.Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, Âdabü'l-Mülûk, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1990. Mesela "Her kim itaattan çıkar ve cemeatten ayrılırsa bir cahiliyye ölümüyle ölmüş olur" hadisi, bu eserde Fasılün fi Taatî's-Sultan (Sultana itaat Bölümü) başlığıyla verilmiştir.

173 Buhari, K.el-Fiten 2.

174 Müslim, K.e'l-Imare 13 (Hadis No: 1848); Nesâî, K.Tahrimü'd-dem, 28 (VII/123); Ahmed b.Hanbel, II/306; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, K.Kitâli Ehli'l-Bağy, Babü't-Tergîb fi lüzümü'l-Cemeat, VIII/156.

II. Haris el-Eş'ârî Hadisi:

Haris el-Eş'ârî (R.A.), Rasûlullah (S.A.V.)'in, kendilerine şöyle anlattığını aktarmıştır.

"Size Allah (Azze ve celle)'ın bana emrettiği beş şeyi (kelimat) emrediyorum: Bunlar, cemeat, dinleme ve itaat, hicret ve Allah yolunda cihaddır. Kim cemeatten bir karış (dışarı) çıkarsa, İslâm'ın ipini başından çıkarmış (demek)'tir. Ancak geri dönerse müstesna. Kim bir cahiliyyet davasına çağırırsa muhakkak ki o cehennemden yakıtındandır." Birisi: "Ya Rasûlullah: "Oruç tutsa, namaz kılssa da mı?" dedi. Rasûlullah: "Evet, oruç tutsa namaz kılssa da. Bu itibarla Ey Allah'ın kulları! Sizi müslümanlar, mü'minler diye adlandıran Allah'ın davetine çağırın"¹⁷⁵.

İşte cemeatten kopmamayı ve cemeate sarılmayı ifade eden bu rivayetlerin bir kısmının, Ehâdisü'l-fiten (:Çıkacak iç savaşları ve siyasî kargaşayı haber veren hadisler) içinde yer almış olması, müsteşriklerle birlikte bazı müslümanları da, bunların, daha sonraları, siyasî kargaşa ve anarşinin etkisiyle ortaya çıktığı tezini ileri sürmeye sevk etmiştir¹⁷⁶.

Hız.Osman (R.A.)'ın şehid edilmesiyle başlayan ve sürüp giden siyasî kargaşanın etkisiyle, şüphesiz ki pek çok uydurma rivayet ortaya çıkmıştır. Ancak pek çok muteber hadis kitabında yaygın bir şekilde yer alan ve uydurma hadisleri tesbit eden hadis uzmanlarının uydurma diyemedikleri, cemeate sarılmayı ve cemeatten kopmamayı ifade eden bu rivayetleri, bir takım

175 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VIII/157; Ahmed b.Hanbel IV/202; Hakim, *el-Müstedrek*, I/117-118.

176 Fazlurrahman, *Islamic Methodology in History*, s.54 vd.

uydurma rivayetlerle bir tutarak, siyasi olayların etkisiyle ortaya çıktığını söylemek asla doğru olmaz. Bu konuda söylenmesi gereken, kanaatimizce şudur: Müslümanların darmadağın olduğu, siyasi kargaşanın sürdüğü bir ortamda Rasûlullah (S.A.V.)'in birlik ve beraberliğe davet eden, cemeate sarılmayı ve cemeatten kopmamayı emreden talimatları gündeme gelmiş ve müslümanlara hatırlatılmıştır.

Cemeatten ayrılmamayı ve cemeate sarılmayı ifade eden bunca hadisi şerif, İmam Şafii'nin de dediği gibi bedenen birlikteliği değil, takibedilecek yolda, inanç ve amelde birlikteliği emretmektedir. İnanç ve amelde takibedilecek yolu belirleyecek olanlar ise Ümmetin ulemasıdır. İşte bu yüzden ulema herhangi bir konuda ittifak ettiğinde, müslüman cemeatinin yolu, üzerinde görüş birliğine varılan bu yoldur. Bütün müslümanlara da bu yola tabi olmak yani müslüman cemeatin takibettiği yolu takibetmek ve bu yoldan kopmamak vacip olur.

İcma'nın hücciyeti için Sünnet'ten gösterilen deliller, Ümmeti Muhammed'in bir hata üzere birleşemeyeceğini ifade eden ve cemeatten kopmamayı, cemeate sarılmayı emreden bu hadislerden ibaret değildir. İcma'nın hücciyeti için gösterilen ve adeta icma'nın fikri temelini ifade eden en önemli nakli dellillerden biri de usul kitaplarında " *ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسنا* " Müslümanların güzel gördüğü Allah katında da güzeldir" şeklinde yer alan rivayettir¹⁷⁷. Bu rivayet, belirttiğimiz gibi icma'nın fikri temelini oluşturma noktasında âdeta bir prensip haline gelmiştir.

¹⁷⁷ Ebu'l, Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/472; Pezdevî, *Usul*, III/ ;Serahsî, *Usul*, I/299; Razî, *el-Mahsul*, II/38; Âmidî, *el-İhkam*, I/278; Tâfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/19.

Müslümanların güzel bulduğu bir hususun Allah katında da güzel olduğunun ifade edilmesi, onların üzerinde icma' ettikleri hususun Allah katında güzel olması demektir. Allah nezdinde güzel olan bir husus da doğrudur, haktır. Ancak bu rivayet merfu' değil mevkuftur. Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inde yer alan rivayet şöyledir:

JJ. Abdullah b.Mes'ûd'un Mevkuf Hadisi:

'Abdullah b.Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah, kulların kalplerine baktı da Muhammed (S.A.V.)'in kalbini kulların kalplerinin en hayırlısı buldu. Bunun sonucunda onu kendisi için seçti ve risâletiyle görevlendirdi. Muhammed (S.A.V.)'in kalbinden sonra kulların kalplerine tekrar baktı. Ashabının kalbini kulların kalplerinin en hayırlıları buldu ve onları peygamberinin vezirleri yaptı -ki onlar O'nun dini için savaşırılar_ Bu itibarla müslümanların güzel gördüğü, Allah katında da güzeldir. Kötü gördükleri ise Allah katında da kötüdür¹⁷⁸

c. Ümmeti Muhammed'den Bir Grubun Hakka Yardımcı Olmaya Veya Hak Üzere Olmaya Devam Edeceği ve Bunun Kıyamete Kadar Devam Edeceği Yolundaki Rivayetler:

aa. Sevban Hadisi:

Sevban (R.A.) Rasûlullah (S.A.V.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

¹⁷⁸ Ahmed b.Hanbel I/379; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevaid*, I/177-178. Heysemi şöyle diyor: Bunu Ahmed, Bezzar ve Taberânî el-Kebîr'de rivayet etmişlerdir. Ricali mevsuktur. (Abdullah b.Abdülmuhsin'in notu. Hakim III/78, 79; Bezzar 130. Tayâlisi 69; Ebu Nuaym, Hilye I/377-378, Beyhakî el-Medhal, s.8; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 155; Taberânî 8583 'Abdurrahman b.'Abdullah el-Mes'ûdî tarikiyle Asım'dan O da Abdullah b.Mes'ûd'den *Şerhu Muhtesari'r-Ravda*, III/19).

"Ümmetimden bir taife hakka yardımcı olmakta devam edecektir. Onlara muhalefette bulunanlar zarar veremeyecek. Nihayet Allah'ın emri onlar bu haldeyken gelecektir."¹⁷⁹

Bu hadisi şerifin anlam itibariyle birbirine yakın pek çok rivayeli vardır. Bu rivayetlerden biri de şöyledir:

"Ümmetimden (Allah'tan) yardım gören ve kendilerini yardımsız bırakanların zarar veremeyeceği bir grup Kıyamet kopuncaya kadar hiç eksik olmayacaktır."¹⁸⁰

Her ne kadar Şevkânî "Bu hadiste Rasûlüllah, nihayet ümmetinden bir grubun hak olanı savunacağı ve başkalarına üstün geleceğini anlatmaktadır. İcma' ile bunun ne ilgisi var!"¹⁸¹ şeklinde itiraz etse de Kıyamete kadar ümmetin içinde haktan ayrılmayan insanlar bulunacağına göre demek ki Ümmeti Muhammed herhangi bir konuda görüşbirliğine vardığında üzerinde birleştikleri husus doğru olacak ve hata olmayacaktır.

d. Sünnetin İcma'ın Hücciyetine Delil Gösteriliş Tarzı ve Bununla İlgili Tartışmalar:

İcmanın hücciyetine delil gösterilen hadisleri sunarken delil gösteriliş şekillerine de temas etmiştik. Daha önce de belirttiğimiz gibi usul alimlerinin

¹⁷⁹ Müslim, K.İmare 170 (Hadis No: 1920); Ahmed b.Hanbel 5/278; 279; Ebu Davud, Fitn (Hadis No:4252); Tirmizi Fitn 27 (Hadis No: 2192); İbn Mace, Mukaddime (Hadis No: 10); Hakim 4/449, 450; Beyhaki 10/118-119; Bk.Cassas, el-Füsul III/264, el-Hatib el-Bağdâdî, Şerefu Ashabi'l-Hadis (Ank.1991 D.İ.B.Y.) s.25 vd. Ahmed Naim, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi Ank. 1987 1/78.

¹⁸⁰ İbn Maci, Mukaddime 1 (Hadis no: 6).

¹⁸¹ Şevkânî, İrşadü'l-Fuhul, s.74.

pek çoğu, icma'nın hücciyetine delil gösterdikleri rivayetlerin toplam olarak manevî mütevatir olduğunu ileri sürmektedirler. Bu ilim adamlarına göre Ümmeti Muhammed'in icma'nının kesin bir hüccet olacağını, diğer bir deyişle ümmetin bir hata üzre birleşmeyeceğini anlatan rivayetler, manaları bir olmakla birlikte çeşitli lafızlarla Sahabe ve Tabiin'den itibaren tanınmış ve meşhur olmuş usulcülerin ifadelerine göre "Ümmetin selefi ve halefi, muvafıkı ve muhalifi, nakil ehlinden hiç bir kimse reddetmeden, ümmet bu rivayetleri dinin temel ve fer'î meselelerinde delil olarak kullanagelmıştır."¹⁸² Ancak usulcülerin bu ifadelerine karşı 'Irâkî'nin daha önce sunduğumuz değerlendirmesini ve cumhurla aynı görüşte olmayan usulcülerini hatırlamak gerekir. Bilindiği gibi 'Irâkî لا تجتمع امتي على ضلالة Ümmetim bir dalalet üzerinde birleşmez" hadisinin rivayetleriyle ilgili olacak وفي كلها نظر Hepsi hakkında durup düşünmek gerek" değerlendirmesini yapmıştı. Şu kadar var ki usulcüler, "İcma'nın hücciyetini gösteren haberler manevî mütevatirdir" derken sadece bu hadisin değişik rivayetlerini değil, daha önce sunduğumuz cemeate sarılma, cemeatten kopmama, ümmetin bir grubunun Kıyamete kadar hak üzre olmaya devam edeceği gibi hadisleri de bu kapsamda değerlendirmektedirler. Fakat burada bazı usulcülerin dikkat çektiği¹⁸³ önemli bir nokta vardır. O da şudur: İcma'nın hücciyetini isbat sadedinde, tevatür iddiasını güçlendirmek için ümmetin bir dalâlet üzerinde birleşmeyeceğini anlatan rivayetlerle birlikte cemeate sarılmayı, cemeatten kopmamayı ve ümmetten bir grubun Kıyamete kadar hak üzre kalacağını anlatan rivayetler de zikredilmekte, fakat sıra delil göstermeye gelince genellikle, yalnızca, ümmetin bir dalâlet üzre

182 Kadı 'Abdülcebbar, *el-Muğni*, V/181; Bacî, *İhkamü'l-Fusul*, s.448; Serahsî, *Usul*, I/299; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/176; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/19; Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/258; Sihabüddîn Ebu'l-Abbâs, *el-Müsevvedo fi Usûli'l-Fikh*, s.319; Ayrıca bk. Razî, *Mahsul*, II/39-40; Amidî, *el-İhkam*, I/279.

183 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/472; Razî, *Mahsul*, II/41.

birleşmeyeceğini anlatan hadislerin metni esas alınmaktadır. Halbuki manevi mütevatir olan haberlerde bu haberlerden herhangi birinin lafzıyla istidlâlde bulunulmaz. İşte bu yüzden Kadı 'Abdülcebbar'ın ifadesiyle lafızların incelenmesine ihtiyaç kalmaz. Tıpkı namaz ve zekâtın temel meselelerinde olduğu gibi anlam olarak nakil-yaygın bir şekilde bilindiği için- lafızları incelemekten müstağni kılmaktadır. Belli bir miktara ulaşip gerekli şartları bulununca altın ve gümüşle zekâtın farz olması, namazların adedi ve benzeri konularda nasıl ki anlam olarak nakil, lafızlarla uğraşmaktan müstağni kılıyorsa işte burda da anlam olarak nakil, lafızlarla uğraşmaktan müstağni kılmaktadır. Çünkü esas amaçlananların (mekâsîd) bilinmesi, lafızlar üzerinde durmaktan daha önemlidir. Zira nihayet lafızlarla, esas amaçlananların bilinmesi için uğraşılır. Esas amaçlananlar bilinince lafızlarla uğraşmanın anlamı kalmaz. Bu yüzden Rasûlullah (S.A.V.)'in, dinin bu temel meselesindeki maksadının kesin olarak bilinmesi, lafızların naklinden müstağni kılmaktadır. Hatta Kadı 'Abdülcebbar bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra şunu da eklemeyi ihmal etmez: "Bu yüzden icma'n hücciyetini isbat etmek için bu rivayetlerle uğraşma külfetine girenler, abesle iştigal etmiş olur."¹⁸⁴

Kadı 'Abdülcebbar'ın bu değerlendirmesine katılan usulcülere göre, bu hadisleri duyan herkes, her ne kadar teker teker tevatür derecesini bulmasalar da bu haberlerin toplamıyla Rasûlullah (S.A.V.)'in, ümmetin konumunun üstünlüğü ve hatadan korunmuşluğunu haber verdiğini kesin olarak anlar. Tıpkı haklarında rivayet edilen münferit olaylardan Hz.'Ali'nin şecعاتinin, Hatem'in cömertliğinin kesin olarak bilinmesi gibi¹⁸⁵.

184 Kadı 'Abdülcebbar, el-Muğni, V/181.

185 Gazâlî, el-Mustasfa, I/176; Âmidî, el-İhkam, I/279, 280; 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/258; Bk.Razî, el-Mahsul II/37.

Sünnetle istidlalde bulunurken usulcülerin, rivayet edilen bu haberlerle icma'ın hücciyeti konusunda ilmi zarûrînin (zorunlu, kesin bilgi) hasıl olması şeklinde ifade ettikleri bu delil gösterme yönteminden başka bir de ilmi-istidlâlînin meydana gelmesi şeklinde ifade edilen şu metod kullanılmaktadır:

Sahabe, Tabiin ve daha sonraki dönemlerde, icma'ın hücciyetini isbat konusunda hep bu haberlere tutunula gelmiştir. Zamanın değişmesi, görüş, anlayış ve mezhep farklılıklarına rağmen bunca ilim adamının şeriatın asıllarından birini -ki bu asıl Kitap ve Sünnete karşı kendisiyle hüküm verilebilen icma'dır.- isbat konusunda asılsız bir şeyin delil gösterilmesi hususunda ittifak etmelerini âdet muhal görür¹⁸⁶. Bu yöntemlerden birincisini Fahrüddin Razî uzak görürken¹⁸⁷ İbn Hacib güzel bulmaktadır¹⁸⁸.

Razî'nin, bu haberlerin lafzî olarak tevatür derecesine ulaştığı iddiasıyla ilgili eleştirilerine girmeksizin¹⁸⁹ manevî mütevatir olduğu iddiasına ilişkin eleştirilerine önemine binaen yer vermeden geçemeyeceğiz. Razî özetle şöyle söylemektedir:

"Bu hadislerin manevî mütevatir olduğunu iddia ediyorsunuz. Buna göre bu haberlerden elde edilen ortak mana, ya bizzat icma'ın hüccet olduğunu söyleyen bir anlam olur ya da kendisinden icma'ın hüccet olmasının gerekliliği çıkartılan bir anlam. Birinci şıkkı savunuyorsanız,, Rasûlüllah (S.A.V.)'den icma'ın hüccet olduğunun tevatürle nakledildiğini iddia ediyorsunuz demektir.

¹⁸⁶ Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/176; Âmidî, *el-İhkam*, I/280, 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/258-259; Bk.Razî, *el-Mahsul*, II/39-40.

¹⁸⁷ Razî, *el-Mahsul*, II/40.

¹⁸⁸ İbn Hacib, *Muhtasarü'l-Münteha*, II/32

¹⁸⁹ Çünkü bu haberlerin tevatür derecesine ulaştığını iddia ederek icma'a delil gösteren usulcüler, lafzen değil manen mütevatir olduğunu savunmaktadırlar.

Bunun batıl olduğu malumdur. Batıl olmamış oisa icma'ın hüccet olduğu, Bedir ve Uhut savaşlarının bilindiğı kadar açıkça bilinir ve icma'ın hücciyeti konusunda hiç ihtilaf olmazdı.

Üstelik bu haberler tevatürle nakledilmiş olsaydı, sizin bu haberlerin lafızlarını ele alarak sorular cevaplar sıralamak süretiyle istidlâlde bulunmanız abes olurdu.

İşte bu sebeple tevatüre ömek gösterilen Hz.Ali'nin şecceatinin Hatem'in cömertliğinin, nakledilen çeşitli haberlerle tevatüren bilinmesiyle bu mesele arasında fark vardır. Çünkü Hz.'Ali'nin şecceati, Hatem'in cömertliğiyle ilgili çok çeşitli haberleri işitince, bu haberlerin bazılarıyla Hz.'Ali'nin cesaretiyle delil getirmeye ihtiyaç duymayız. Aksine bu haberlerle zarûrî 'ilm (kesin bilgi) meydana gelir. Fakat bu meselede durum farklıdır. Bu haberleri naklettikten sonra bunların bazılarıyla icma'ın hücciyetine delil göstermeye ihtiyaç hissediyoruz. Demek ki icma'ın hüccet olması, bu lafızların methumunun bir parçası değil.

İkinci şıkkı yani bu haberlerden tevatüren icma'ın hüccet olmasını gerekli kılan ortak bir anlamın çıktığını savunuyorsanız, önce bu anlamın ne olduğunu ortaya koymanız sonra da bu anlamdan icma'ın hüccet olmasının lazım geldiğini isbat etmeniz gerekir.

Şayet haberlerin ortaya koyduğu bu ortak anlamın ümmetin konumunu yüceltme olduğunu söylüyorsanız bunu kabul ederiz. Ancak bu icma'ın hüccet olduğunu isbatlamaz. Yok ümmetin hataya düşmeyeceğini ortaya koyduğunu

iddia ediyorsanız, bu bizzat icma'n hüccet olduğu konusunda tevatür iddiasıdır ki bunun batıl olduğunu isbat ettik."¹⁹⁰

Fahrüddin Razî, bu haberlerin icma'n hücciyetine diğer delil gösteriliş yöntemini, yani Sahabe ve Tabiinden itibaren bu hadislerin hep icma'n hücciyetine delil gösterilegeldiği kimsenin buna karşı çıkmadığı şayet asılsız olsaydı mutlaka karşı çıkanların bulunacağı (ilm-i istidlâlî) tezini de zayıf bularak tartışmaktadır¹⁹¹. İbn Hacıb de bu konuda Razi ile aynı görüştedir¹⁹².

Fahrüddin Razi zikrettiğimiz bu iki delil gösterme yöntemini eleştirirken bunu, icma'n hücciyetini reddetmek için yapmamaktadır. O'na göre de bu haberler icma'n hücciyetini göstermektedir. Ancak bu haberlerin icma'n hücciyetini göstermesi, çoğunluğun iddia ettiği gibi kat'î değil zannîdir. Fakat bu delâletin zannî olması, icma' ile ortaya konan hükümle amelin vacip olmaması anlamına gelmez. Bilakis icma' ile amel vaciptir. İşte icma'n hücciyetine delil gösterilen haberlerle istidlalin en güzel yöntemi de budur¹⁹³.

Razî'nin bu delil gösterme şekli, bu haberleri icma'n hücciyetine delil gösteren cumhurun asgari müşteregidir. Yani buraya kadar olanı hepsi de kabul etmektedir. Cumhurun çoğunluğu ise bu kadarıyla yetinmeyerek bu haberlerin icma'n hücciyetini kesin olarak ortaya koyduğu ve yine bu haberlerin, ümmeti Muhammed'in bir hata üzere birleşmeyeceğini de kat'î olarak ifade ettiği tezini ileri sürmektedirler. Ancak bu, belirttiğimiz gibi bütün usulcülerce kabul edilmiş değildir.

190 Razî, el-Mahsul, II/4-42.

191 Razi, el-Mahsul, II/42-44.

192 İbn Hacıb, Muhtasarü'l-Münteha, II/32.

193 Razî, el-Mahsul, II/40.

Cumhurun gerek ayetlerle ve gerek bu haberlerle icma'nın hücciyetini isbat etmeye çalışmasına karşı çıkanlardan biri de İmam'ül-Harameyn el-Cüveynî'dir¹⁹⁴.

Cüveynî, cumhurun, icma'nın hücciyetine delil gösterdikleri ayetlerin, icma'nın hücciyetine delil gösterilmesine, zahir olmaları ve bu sebeple delâletlerinin zannî olması nedeniyle, hadislerle de haberi vahit olmaları ve delâletlerinin zannî olması nedeniyle karşı çıkarken bunu, icma'nın hücciyetini reddetme, icma'ı hüccet olarak görmeme gibi bir düşünceyle yapmıyor. Aksine icma'ı şeriatın kulpu, temel direği ve istinatgâhı görüyor¹⁹⁵. Nitekim, cumhurun bu delillerinin icma'nın hücciyetine delil gösterilmesini zayıf görerek reddettikten sonra kendisi icma'nın hücciyetini başka bazı ilim adamlarının da benimsediği ve kimi alimlerce aklî istidlâl olarak değerlendirilen şu yolla isbat etmeye çalışır. Buna göre:

İcma' katı bir haccettir, iki şekli vardır ve iki şekilde isbat edilir:

Birincisi: Yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağılmış bulunan İslâm alimleri, sayılarının çokluğuna ve bulundukları yerlerin farklılığına rağmen zannî bir hüküm üzerinde görüş birliğine varmışlar ve bu hükümden nucu' etmiyor ve tereddüt göstermiyorlarsa, buradan, o alimlerin, üzerinde birleştikleri bu hükmü, kesinlikle bildikleri bir kat'î sem'î delile dayandırdıklarını anlarız¹⁹⁶.

İkincisi, ilim adamları, zannî bir hüküm üzerinde icma' ederek bunu zanna dayandırdıklarını açıklamalarına rağmen, baştanberi ulemanın icma'nın

¹⁹⁴ Cüveynî, el-Burhan fî Usul'l-Fıkh, I/677-678.

¹⁹⁵ Cüveynî, el-Burhan I/679: Cüveynî şöyle der:

والاجماع عصام الشريعة وعمادها واليه استنادها

¹⁹⁶ Cüveynî, a.g.e., I/679-681.

muhalefet edenlere şiddetle karşı çıkmışlar ve icma'a muhalefet edenleri dalâlete ve âsîliğe nisbet edegelmişlerdir. İcma'a muhalefeti basit bir şey görmeyerek ulemanın icma'ına muhalefeti apaçık bir dalâlet olarak değerlendirmişlerdir. İşte ilim adamlarının icma'a karşı çıkana karşı bu şekilde, ittifakla karşı çıkmaları, icma'ın hüccet olduğunu gösteren şer'î kat'î bir delilin varlığını gösterir. Bu delilin, icma'ın hücciyeti konusunda zikredilen bir takım haberler olması uzak değildir. Şöyle ki, Rasûlullah (S.A.V.)'in ağzından bu haberler alınmış ve karinelerle Hz.Peygamberin, icma'ın hüccet olarak artaya konmasını kastettiği anlaşılmış, böylece uygulanmış ve icma'ı kat'î görmelerini gerektiren bu delilin nakline önem verilmemiş ve icma' şeriatte kat'î bir delil olarak yerleşmiştir¹⁹⁷.

Görüldüğü gibi İmamü'l-Hameyn el-Cüveynî'nin de icma'ın hücciyetine hiç bir itirazı yok. O'nun itirazı, icma'ın hücciyetinin isbat şeklidir. Bu yüzden kendisi, icma'ın hücciyetini başka yollardan isbat etmektedir.

Buna benzer bir durumu Südrü's-Şeria'da da görüyoruz¹⁹⁸. O da cumhurun icma'ın hücciyetine delil gösterdikleri ayeti kerimeleri, zahir olmaları sebebiyle delâletleri zannî olduğu için, hadisleri de mütevatir görmediği için, icma'ın hücciyetine delil gösterilemeyeceklerini savunmuş, ancak kendisi, Taftazânî'nin belirttiğine göre¹⁹⁹ âhîr ömründe icma'a hiç delâleti olmayan ayetleri icma'ın hücciyetine delil göstermiş, bir de aynı Cüveynî'nin metoduyla icma'ın hücciyetini isbat etmeye çalışmıştır²⁰⁰.

197 Cüveynî, el-Burhan, I/681-682.

198 Sadrü's-Şerîa, et-Tavdih, II/515.

199 Taftâzânî, et-Telviḥ, II/514-515.

200 Sadrü's-Şeria, et-Tavdih, II/515.

Cüveynî'nin ve Sadrü's-Şeria'nın kullandıkları bu icma'nın hücciyetini isbat metodu, Taftazânî'nin de ifade ettiği gibi²⁰¹ güzel bir istidlaldir. Ancak bu şekildeki bir istidlâl, netice itibariyle icma'nın hücciyetini gösteren haberlerin manevî mütevatir olarak kabul edilmesi anlamına gelir. Bu itibarla konuyla ilgili tartışmanın lafzî olduğunu söylemek, kanaatimizce yanlış olmaz.

Taftazânî bir diğer önemli noktaya daha dikkat çekmektedir. O da şudur: Cüveynî'nin, Sadrü's-Şeria ve bu görüşte olan alimlerin, bu haberlerin toplamının tevatür derecesine vardığının belli olmadığı, bunların haberi vahit olduğu yolundaki itirazlarının, manevî mütevatir olduğu iddia edilen diğer haberlerde de sözkonusu olabileceğidir²⁰².

Sünnetin icma'nın hücciyetine delil gösterilmesi konusunda yapılan itirazların en önemlisi, bu haberlerin hepsinin de haberi vahid olduğu böyle haberi vahid olan hadislerle dinin asıllarından biri olan icma' gibi kat'î bir temel kaynağın hücciyetinin isbat edilemeyeceği yolundaki itirazdır²⁰³. Bu iddianın temeli icma' ile ilgili rivayetlerin tevatür derecesini bulmadığı tezine dayanmaktadır. Usûcülerin buna verdikleri cevapları sunduk. Bunun dışında konuyla ilgili daha pek çok itirazlar yapılmış ve cevapları verilmiştir²⁰⁴. Bu

201 Taftazânî, *et-Telviḥ*, II/515.

202 Taftazânî, *a.g.e.*, II/512.

203 Cüveynî, *el-Burhan*, I/678; Şerefü'l-İslâm Ebu'l-Feth Ahmed b.'Alî el-Bağdâdî, *el-Vusûl ilâ Usûl*, II/74-75; Muhammed b. İsmail (el-Emirü's-San'ânî), *İcâbetü's-Sail Şerhu Buğyetü'l-Âmil (Usûlü'l-Fıkh)*, Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1986 ve mektebetü'l-Cilîl-Cedîd, San'a, s.144.

204 Bk. Kadı 'Abdülcebbar, *el-Muğnî*, I/181-196; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/471-477; İbn Hazm, *el-İhkam*, IV/130-131; Bacî *İhkamü'l-Fusûl*, s.447-457; Ebu İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/678-682; Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/176-179; Razî, *el-Mahsul*, II/39-47; Âmidî, *el-İhkam*, I/279/282; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Ravda*, III/21-25; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar* III/258-260; 'Abdülfettah Huseynî, *el-İcma'*, s.112-117; Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhü'l-İslamî*, I/547-548.

tartışmaların hepsine burada temas etmemiz imkansız. Ancak bir iki örnek vermeden de geçemeyeceğiz.

İtirazlardan biri şudur:

İcma'ın hücciyetine delil gösterilen hadislerin mütevatir oldukları ileri sürülmekte ve bunların mütevatir olduklarını isbat için de Ümmetin Sahabe döneminden beri bunları kabul edegeldiği ve icma'ı bunlarla isbat ettiği ileri sürülmektedir. Böyle bir düşünce, hadislerin mütevatir olduğunun icma' ile isbatı anlamına gelir. Bu ise icma'ı icma' ile isbattır. Halbuki burada tartışılan icma'ın hücciyetidir²⁰⁵.

Üstelik ümmetin, bu haberleri hep kabul edegeldiğini söyleyemeyiz. Çünkü Şia, Hariciler ve Nazzam bu haberleri kabul etmiş olsalardı muhalefet etmezlerdi²⁰⁶.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Biz icma'ın hücciyetine bu haberleri delil gösteriyoruz. Fakat bu haberlerin sahih olduğunu icma' ile değil asırlar boyu bu haberlere karşı çıkılmamış olmasıyla açıklıyoruz. Bu, âdetin delil gösterilmesidir. Kat'î delillere karşı bile hüküm koyabilen icma' gibi bir aslın, belirsiz bir haberle isbatı adeten imkansızdır. Demekki bu haberlerin kesinliği icma' ile değil âdetle anlaşılmaktadır.

205 Cüveynî, el-Burhan, I/678-679; Gazâlî, el-Mustasfa, I/177; Necmuddîn et-Tûfî, Risale fî Ri'ayeti'l-Maslaha, s.124, (Mustafa Zeyd'in tahkiki: Abdulvehhab Hallaf'ın Masadiru't-Toşri'l-İslâmi fîma La Nassa fih adlı eseri içinde yayınlanmıştır.) Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/259.

206 Tûfî, Risale fî Ri'ayeti'l-Maslaha, s.124.

Âdet kendisinden bir takım bilgilerin elde edildiği bir temel kaynaktır. Nitekim Kur'an'ın tüm meydan okumalarına karşı hiç kimsenin benzerini söylemek üzere karşı çıkamadığı da âdetle bilinen hususlardandır²⁰⁷.

"Belki bu haberlerin doğruluğuna karşı çıkanlar olmuştur da nakledilmemiştir" şeklindeki bir itiraza.

Böyle bir şeyi âdet muhal görür. Çünkü icma', dinin en büyük temellerinden biridir. Şayet birisi muhalefet etmiş olsaydı meşhur olurdu Nitekim Nazzam'ın muhalefeti meşhur olmuştur. Hal böyleyken Sahabî'nin veya Tabî'nin muhalefeti nasıl gizli kalabilir? şeklinde cevap verilmiştir²⁰⁸.

"Şayet bu rivayetlerin sıhhati malum olsaydı Sahabe şek ve şüpheyi ortadan kaldıracak şekilde Tabîne bu haberleri öğretirdi" şeklindeki bir itiraza da:

"Rasûlüllah (S.A.V.), Sahabeye ümmetin hatadan korunmuşluğunu toplam bir takım karineler, emareler ve zaman zaman değişik şekillerde tekrarlanan lafızlarla anlatmış, Sahabe de bütün bunlardan kesin olarak ümmetin hatadan korunmuşluğu fikrini alarak Tabîne onlar da Etbaü't-Tabîne aktarmış olabilirler. Böylesi durumlar, belirli kalıplaşmış ifadelerde anlatılamaz" şeklinde cevap verilmiştir²⁰⁹.

Sünnetin icma'ın hücciyetine delil gösterilmesine yapılan itirazlardan biri de şudur:

207 Gazâlî, el-Mustasfa, I/177; 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/259.

208 Gazâlî, el-Mustasfa, I/176; Âmidî, el-İhkam, I/280-281, Abdülâziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/259.

209 Gazâlî, el-Mustasfa, I/177; Âmidî, el-İhkam, I/281; Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/259.

İcma'nın hücciyetine delil gösterilen bu hadislerin mütevatir olduğunu kabul etsek bile içlerinde çoğu, cemeate sarılmayı, cemeatten kopmamayı ifade etmektedir. Ümmetin bir hata üzerine birleşmeyeceği rivayeti de tek başına mütevatir olmaz. Üstelik bu hadisin rivayetlerinin çoğunda da "hata" yerine "dalâlet" kılması vardır. Bu ise ümmetin topyekün dinden çıkmayacağını anlatmış olur. Yani icthatdaki hata kastedilmiş değildir. Dolayısıyla icma'nın hüccet olacağı bu rivayetlerden kesin bir şekilde anlaşılmamaktadır. Olsa olsa bu hadisler, icma'nın hücciyetini zannî olarak gösterebilir. Kat'iyet gerektiren bir yerde de zannî dalâlet yetersizdir²¹⁰

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Hadiste geçen dalâlet lafzının küfür için kullanıldığı söylenemez. Çünkü âyeti kerimelerde küfrün dışındaki anlamlarda da kullanılmıştır²¹¹.

Bu hadislerde ümmetin konumunun üstünlüğü ve diğer ümmetlerden farklı bir meziyete sahip olduğu anlatılmaktadır. İşte bu meziyet de hatadan korunmuşluktur. Küfürden korunmuşluk ise bazı fertlere bile nimet olarak verilmiştir. Dolayısıyla küfürden masuniyet, sadece ümmete has bir özellik değildir. Ümmete verilen bir üstünlüğün nimet oluşunu bildiren bu hadisleri bu konumdan çıkararak başka anlamlara almak, ümmete âit bir özelliği iptal etmek demektir. Cemeate sarılmayı ifâde eden rivayetlerde, bir bütün olarak ümmetin üzerinde icma' ettiği konulara uymayı ifade eder²¹².

210 Cüveynî, *el-Burhan*, I/679; Gazâlî, *el-Mustasfa* I/177; Âmidî, *el-İhkâm* I/279; Tûfî, *Risale fi Ri'ayeti'l-Maslaha*, s.124; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/259.

211 Bk. Şuara 20; Duha (93), 7

212 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/178; Âmidî, *el-İhkâm*, I/281; 'Abdülaziz Buhari, *Keşfü'l-Esrar*, III/259.

Sünnetten sözünü ettiğimiz hadislerin icma'ın hücciyetine delil gösterilmesine yapılan önemli itirazlardan biri de şudur:

Ümmetin hata üzerine birleşmeyeceğini ifade eden bu rivayetler, ümmetin hata işleyebileceğini gösteren rivayetlerle anlam olarak çatışma (teâruz) durumundadır. Çünkü Hz.peygamber, Kıyametin ancak şerli kimseler üzerine kopacağını²¹³ Allah Teala'nın, toplumdan ilmi, ilim adamlarının ruhunu alarak kaldıracağını, nihayet âlim kalmayacağını insanların da bir takım cahil kimseleri başkan edineceğini, bu cahil kimselerin bilgisizce fetvalar vereceğini ve böylece hem kendileri dalalete düşüp hem de insanları dalalete düşüreceğini²¹⁴ sahih hadislerde ifade etmiştir. Ayrıca ümmetin hata işleyebileceğini gösteren daha pek çok hadis ve ayetler de vardır. Demekki ümmetin hata üzerine birleşmeyeceği ve hatadan korunmuşluğu gibi bir tez doğru değildir²¹⁵.

Bu itiraza da şöyle cevap verilmiştir:

Sözü edilen hadislerle sünnetten icma'ın hücciyetine delil gösterilen hadisler arasında bir tearuz yoktur.

Kıyametin şerliler üzerine kopacağı rivayeti, içlerinde salihler olsa bile o zaman çoğunluğun şerli olacağını ifade eder²¹⁶ Bu tür rivayetler, isyanın ve günahın çok olacağını gösterir. İçlerinde hakka sarılanların bulunacağını ortadan kaldırmış olmaz²¹⁷.

213 Müslim, K.el-Fiten 131 (Hadis No: 2949); İbn Mace, Fiten 24 (Hadis No: 4039); Ahmed b.Hanbel, I/394, 405, 454.

214 Buhârî, K.el-İtisam, 7; Ahmed b.Hanbel, II/203.

215 Cassas, el-Fusûl fi'l-Usûl, III/267; Gazâlî, el-Mustasfa, I/179; Razi, el-Mahsûl, II/28; Ali Haseballah, Usulü't-Teşri'i'l-İslâmî, s.115.

216 Cassas, el-Fusûl fi'l-Usûl, III/267.

217 Gazâlî, el-Mustasfa, I/179.

Ümmetin hata işleyebileceğini gösteren ve bu sebeple bir takım olumsuz şeylerin işlenmesini yasaklayan ayetler ve hadisler ise ümmetin bütün olarak bu yasakları işleyeceği anlamına gelmez. Bu âyet ve hadislerde ümmetin fertleri, bu yasakları işlememeleri konusunda uyarılmaktadır. Ayrıca bir şeyin yasaklanması yasakların işlenmiş olmasını gerektirmez²¹⁸.

Bu hadislerin, dinin kaynaklarını açıklamak amacıyla söylenmediği, bu konudaki hadisin Mu'az hadisi olduğu, bu hadiste de icma'nın yer almadığı, şayet hükümlerin kaynaklarıyla ilgili başka şeyler olsaydı Rasûlüllah'ın bunu mutlaka açıklayacağı, dolayısıyla bu hadislerin icma'a hüccet gösterilemeyeceği²¹⁹ yolundaki itiraza, cevap teşkil edecek bir açıklama daha önce geçmişti²²⁰. Kaldı ki Rasûlüllah (S.A.V.)'in İslâm Hukukunun kaynakları şunlar şunlardır diye teker teker sırayla sayan bir beyanı da yoktur.

Sünnetin icma'nın hücciyetine delil gösterilişi konusundaki tartışmalardan da bazı örnekler sunduk. Bunu daha fazla uzatmamız bir şey değiştirmeyecektir. Ancak son olarak İbn Hazm el-Endelûsî'nin bu haberlerle ilgili değerlendirmesine yer vermek istiyoruz:

"Bu haberlerde ümmeti Muhammed'in bir an bile olsa hata üzere birleşmeyecekleri, aksine onların içinde daima hakkı söyleyen ve hakkı yerine getirenlerin bulunacağı anlatılmaktadır. Biz de bunu söylüyoruz. Bu haber, lafzının açık ifadesiyle (nassıyla), sadece, ihtilafın olacağını, bu ihtilafı birlikte içlerinde mutlaka hakkı söyleyenlerin bulunacağını anlatmış olmaktadır.²²¹

218 Gazâlî, *el-Mustesfâ*, I/179; Razî, *el-Mahsûl*, II/28.

219 'Ali Haseballah, *Usulü't-Teşri'u'l-İslâmî*, s.115.

220 Bk. s. 16

221 İbn Hazm, *el-İhkam*, IV/131.

İçlerinde daima hakkı söyleyenlerin bulunması ise hata üzere birleşmelerine engeldir.

Sünnetten icma'ın hücciyetini gösteren hadislerin, ister Razi'nin dediği gibi icma'ın hücciyetini zannî olarak²²² gösterdiği kabul edilsin, isterse Fevâihü'r-Rahamut sahibinin dediği gibi²²³ hiç bir kapalılık olmaksızın apaçık gösterdiği kabul edilsin, şurası muhakkak ki icma'ın hücciyeti büyük ölçüde Sünnet üzerine kurulmuştur.

3. İcma'ın Hücciyeti ve Akli Delil

Aklî yönden icma'ın hücciyetine delil gösterilip gösterilemeyeceği daha önce de belirttiğimiz gibi²²⁴ üsülcüler arasında tartışmalıdır. Bazı usulcülere göre icma'ın hücciyeti aklen isbat edilemez. Bu ilim adamlarına göre diğer milletlerin hata üzere birleşmeleri aklen nasıl mümkünse Ümmeti Muhammed'in de hata üzere birleşmesi aklen mümkündür. Nitekim Hristiyanlar ve Yahudiler, Muhammed (S.A.V.)'in şeriatinin önceki şeriatlerin hükmünü ortadan kaldırdığını ve Hz.Muhammed'in peygamberliğini yalanlama konusunda, Hristiyanlar teslis inancı üzerinde ve yine Hristiyanlar ve Yahudiler Hz.İsa'nın çarmıha gerildiği konusunda icma' etmişler ve böylece hata üzerinde görüşbirliğine varmışlardır. Halbuki bunların hepsi de batıldır. Aklî açıdan meseleye bakınca müslümanlarla Yahudiler ve Hristiyanlar arasında fark yoktur. Ancak bu konuda sem'î deliller, müslümanları diğer milletlerden ayırmakta ve hata üzere birleşmeyeceklerini bildirmektedir. Bu itibarla icma'ın hücciyeti aklî delillerle isbat edilemez²²⁵.

222 Razi, el-Mahsul, II/40.

223 Ensari, Fevâihü'r-Rahamut, II/216.

224 Bk. s.

225 Cassas, el-Fusûl, III/267; Kadı 'Abdülcöbbar, el-Muğni, V/199; Debûsi, Takvimü'l-Edille, 4b; Ebu'l-Huseyn el-Basri, el-Mu'temed, II/477; Bacî,

Diğer bazı üsulcüler ise icma'nın hücciyetini isbat için aklî delillere de başvurmuşlardır. Başvurulan bu delillerden biri şudur:

Hız.Muhammed (S.A.V.)'in son peygamber olduğu şeriatinin de Kıyamete kadar devam edeceği kesin delillerle sâbittir. Şayet bir takım olaylar ortaya çıkar, bu konuda Kitap ve Sünnetten kat'î bir nas bulunmaz, ümmeti Muhammed'in bu olaylarla ilgili icma'ı da kesin bilgi ortaya koymaz (ilmi icabetmez), gerçek onların söylediğinin dışında kalır ve onlar bu konularda hataya düşmüş olurlarsa, yahut bu olayların hükmünde ihtilaf ederler ve hak, onların ortaya koydukları görüşlerin dışında kalırsa, bu takdirde Hız.Muhammed'in şeriatı, bazı konularda son bulmuş olur. Bu ise Allah ve rasûlünün, İslâm Dininin Kıyamete kadar yegane geçerli hak din olacağı yolundaki verdikleri haberlere ters düşer. Böyle bir şey ise muhaldir. İşte bu durum, icma'nın kesin hüccet olduğu yargısına vammayı icabeder²²⁶. Çünkü Allah Tealâ İslâm Dinini kemale erdirmeye hükmetmiştir. Bu itibarla İslâm'da ortaya çıkacak hiç bir olayın hükmü mühtemel olarak bırakılamaz. Ancak bütün olayların hükümleri, bilindiği gibi sarîh vahiyle açıklanmış değildir. Yeni ortaya çıkan olayların hükümlerinin, vahyin prensipleri doğrultusunda çözülecek nitelikte olması icabeder.

Bu duruma göre, meydana gelen herhangi bir olayın hükmünün vahyin ortaya koyduğu prensipler doğrultusunda belirlenmesi (istinbatı)'nın ümmet için mümkün olmaması düşünülemez. Böyle bir şey batıldır. Ümmetten müctehid

İhkamü'l-Fusûl, s.435-436; Cüveynî, el-Burhan, I/689; Ebu İshak eş-Şirazî, Şerhu'l-Luma', II/682; Zerküşî, el-Bahru'l-Muhit, IV/441; Abdülmecit Türkî, Münazaratün fi Usûli's-Şer'iati'l-İslâmiyye Beyne İbn Hazm ve'l-Saci, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, s.193.

226 Serahsî, Usûl, I/300; Pezdevî ve 'Abdülaziz Buhari'nin şerhi, Keşfü'l-Esrar, III/260; Sadru's-Şeria, et-Tavdih, II/513.

olmayanların da bu işleri yerine getirmesi münkûn değildir. Öyleyse bu görevi müctehidler yerine getirecektir.

İhtilaf etmeleri halinde, her müctehidin kendi başına yapacağı istinbatın, meselenin hükmünü kesin olarak ve yakinen ortaya koymuş olacağı söylenemez. Çünkü aralarında ihtilaf vardır ve birisini diğerine tercih etmek için bir sebep yoktur. Öyleyse meselenin hükmünün belirlenmesinde olayın meydana geldiği dönemdeki tüm müctehidler nazarı itibara alınması kaçınılmaz hale gelir. Müctehidler tamamı, meselenin hükmü üzerinde görüş birliğine vardıkları takdirde bu ittifak, meselenin hükmü üzerine bir delil (beyyine) dir. Beyyineye tabi olmayı gösteren ayetlerden dolayı bu ittifaka tabi olmak vaciptir²²⁷.

Şu kadar varki Taftazânî'nin de dediği gibi beyyineye tabi olmanın vacip olması hükmü kesin olmasını gerektirmez ve her asrın müctehidlerinin icma'nının hücciyetini göstermez²²⁸. Bu sebeple icma'nın hücciyeti için ortaya konan bu aklî delili en iyisi Serahsî'nin değerlendirmesi istikametinde ele alarak şöyle söylemektir:

"Allah Tealâ Hz.Muhammed'i son peygamber yaparak şeriatinin Kıyamete kadar devam edeceğine hükmetmiştir. Buna göre şeriatinin Kıyamete kadar insanlar arasında apaçık bir şekilde devamı gerekir. Halbuki vahiy kesilmiştir. Öyleyse şeriatinin devamının yolu, zorunlu olarak Allah Teala'nın ümmeti Muhammed'in icma'ını ma'sum kılmasıdır. Çünkü dalâlet üzere icma'ç etmeleri demek, şeriatin ortadan kalkması demektir. Bu ise Allah Teala'nın şeriatı Muhammediyyenin Kıyamete kadar süreceği vadine ters

227 Sadrû's-Şeria, ot-Tavdih, II/513-514.

228 Taftâzânî, Telvih, II/513.

düŖer. Ümmetin dalalet üzere birleŖmekten korunmuŖ olması sabit olunca üzerinde icma'ç ettikleri husus, Rasûlüllahtan iŖitilene andırır. Rasûlüllahtan iŖitilen nasıl kesin bilgi ('ilm) ortaya koyarsa bunun gibi icma' da 'ilm ifade eder."²²⁹. Böylece icma', meselelerin hükmünü belirlemede hata ihtimali olmayan bir hüccet olur.

Bu delile çeŖitli eleŖtiniler yöneltilmiŖtir. EleŖtinilerden bazıları Ŗunlardır:

Dinin tamamlanmasının illa da icma' ile olacağı iddiası geçerli değildir. Çünkü birileri kaıkıp Ŗöyle diyebilir: Allah Teala akait esaslarıyla birlikte Ŗeriatın temel meselelerini de açıkça ortaya koyarak ümmeti Muhammed'i ictihad prensiplerini belirleyerek ictihad yapmaya muvaffak kılmakla tanini tamamlamıŖtır²³⁰.

Ayrıca bu delile, "icma' olmayan konularda diğer delillere güveniyor ve yetiniyoruz. Öyleyse icma' olmasa da diğer delillerle Ŗeriatın devamı mümkündür" Ŗeklinde de itiraz edilebilir²³¹.

İcma'ları hüccet olmamasına rağmen diğer peygamberlerin teŖrî delilleri, Ŗeriatleri nesholunana kadar nasıl ki o ümmetlerin iŖini görmüŖ, baŖka bir Ŗeye ihtiyaç bırakmamıŖsa Hz.Muhammed'in ümmelinin, icma'ın dıŖındaki Ŗer'î delilleri de Kıyamete kadar bu ümmetin teŖrî ihtiyaçlarını karŖılar, Ŗeklinde de itirazda bulunulmuŖtur²³².

229 Serahsî, *Usûl*, I/300; KrŖ. Pezdevî, *Usûl*, III/260-261; Molla Fenari, *Fusûlü'l-Beda'i*, II/256.

230 Taftazânî, *el-Telviḥ*, II/513.

231 Kadı 'Abdülcabbar, *el-Muğni*, V/200; Bacî, *İhkamü'l-Usûl*, s.436.

232 Kadı 'Abdülcabbar, a.g.e., sV/200; Bk. Bacî, *İhkamü'l-Fusûl*, s.436.

Diğer taraftan icma'nın hücciyeti için ortaya konan bu aklî delil, hatadan emin olabilmek için her konuda icma'nın gerekmesi gibi bir çıkmazı da beraberinde getirir²³³.

2. İcma'nın hücciyeti için gösterilen aklî delillerden biri de İbn Kudame'nin en iyi delil olarak değerlendirdiği²³⁴ şu delildir:

İcma'nın, istidlalde, Kitap ve Sünnetin kat'î nassına takdim edileceği icma'en sabittir. Yine kat'î olmayan bir delilin, kat'î olan delilin önüne alınamayacağına dair de icma' vardır. Şayet icma' kesin bir hüccet olmasaydı bu iki icma' birbiriyle çatışırdı. İki icma'nın tearuzu (çatışması) ise imkansızdır²³⁵.

Ancak bu delile, icma'nın, naslarla takdim edilmesi herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Dolayısıyla bu konuda icma' olduğu iddia edilemez, şeklinde itiraz edilmiştir²³⁶.

3. İmümü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin daha önce naklettiğimiz istidlâlini de²³⁷ bazı ilim adamları aklî delil olarak değerlendirmekte ve zayıf görmektedirler²³⁸.

233 Kadı 'Abdülcebbar, el-Muğnî, V/200. Bu itirazlara verilen cevaplar için bk. 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/260-261.

234 Bk. Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/14.

235 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Radza, III/25; Molla Fenârî, Fusûlü'l-Bedâi', II/256; Molla Husrev, Mir'atü'l-Usûl, s.227.

236 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Radza, III/25-26.

237 Bk.s.

238 Razî, el-Mahsûl, II/46; Kadı Adudu'l-Mille, Şerhu Muhtasari'l-Münteha, II/32; Ali Hasaballah, Usûlü't-Teşrî'i'l-İslâmî.

İcma'nın hücciyetini isbat için ortaya atılan aklî delillere ve bunlarla ilgili tartışmalara da kısaca temas etmiş olduk.

İslâm Hukukunun devamını sağlamak için Kıtıp ve Sünnetin dışında icma' ile birlikte diğler deliller de vardır. Ancak icma'ın dışındaki bu fer'î kaynaklar, ihtilafları ve tartışmaları ortadan kaldırmayacağı için müslümanlar arasında birliğı sağlayabilecek ve herkesin kabul edeceği bağlayıcı bir delile daima ihtiyaç olacaktır. İşte bu delil icma'dır.

Peygamber Efendimizin vefatıyla birlikte Kıtıp ve Sünnetin nasları tamamlanmıştır. Gerek bu nasların doğru olarak anlaşılıp yorumlanmasında ve gerekse yeni ortaya çıkan meselelerin hükmünün Kıtıp ve Sünnetin ruhuna uygun olarak belirlenmesinde birleştirici bir rol oynayan icma'ın hücciyetinin kabulünü şeriatın devamı için aklî yönden de vazgeçilmez gören ilim adamlarının kanaatlerine katılıyoruz.

B. İCMA'I DELİL OLARAK KABUL ETMEYENLERİN GEREKÇELERİ VE DEĞERLENDİRMESİ

İcma'ı delil olarak kabul etmeyenlerin, icma'ın hücciyeti için gösterilen delillere yaptıkları bazı itirazları ve bunlara verilen cevapları, delilleri incelerken görmüştük. Bütün bu itirazların, icma'ın hüccet olmadığını isbata yeterli gelmeyeceğı açıktır.

İcma'ın hücciyeti için gösterilen delillere yapılan itirazların dışında usul kitaplarında icma'ı hüccet görmeyenlere nisbet edilen bir takım delillere yer verilmiş ve bunlar cevaplandırılmıştır. Bu delillerden bazıları icma'ın oluşumayacağı tezine yöneliktir. Bunlara icma'ın oluşum imkânını incelerken

yer verdik. Burada icma'ı hüccet görmeyenlerin serdettikleri diğer bazı delilleri vermek istiyoruz:

1. Teker teker görüşlerinde isâbet etmiş olan bir cemeatin, cemeat halinde hepsinin isâbet etmemiş olması nasıl imkansızsa aynı şekilde ayrı ayrı her birinin hata etmesi câiz olan bir topluluğun cememat halinde hata etmesinin câiz olmaması da imkansızdır. Yani bir topluluğu oluşturan fertler masum (hatadan korunmuş) değilse o topluluğun da masum olması düşünülemez. Bireyleri hata edebilecek nitelikte olan bir cemeatin, hatadan korunmuşluğunu ileri sürmek, teker teker hepsi de siyah olan bir topluluğun, biraraya geldiklerinde bir bütün olarak siyah olmayacaklarını ileri sürmeye benzer. Durum böyle olunca nasıl ki icma' ehlinin herbirinin görüşü, tek başına herkesi bağlayıcı bir delil değilse icma' etmeleri halinde icma'ları da kat'î bir hüccet teşkil etmez²³⁹.

İcma'ın hücciyetine karşı serdedilen bu delile şöyle cevap verilmiştir: Savunulan, "Ümmetten her biri ittifak ettikleri konuda hatalı olduğu halde oluşturdukları cemeat hatasızdır" şeklinde bir tez olsaydı böyle bir iddia geçerli olurdu. Halbuki icma'ın hücciyetini savunan ve icma' ehlinin bir bütün halinde hatadan korunmuşluğunu ileri sürenlerin iddiası bundan farklıdır. Onların iddiası şudur: İcma' ehlinin bir birinin, kendi başına hüküm verdiğinde hata etmesi caizdir. Ancak birbirlerine muvafakat ederek cemeatle birlikte hüküm verdiklerinde, verdikleri hüküm khata olmaz. Cemeatin bireyden farklı olması

239 Cassas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III/226; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'tamed*, III/478; Cüveynî, *el-Burhan*, I/676; Serahsî, *Usûl*, I/295; 'Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, III/252.

yadırganamaz. çünkü bir kaç kişinin kaldıramayacağı ağır bir yükü bir topluluğun kaldırması mümkündür²⁴⁰.

Bilindiği gibi icma', ancak dönemin tüm müctehidlerinin katılımıyla gerçekleşebilir. Böyle tüm müctehidler katıldığı bir kararın cumhurun da söylediği gibi hata olması düşünülemez. Çünkü daha önce sunduğumuz sem'i delillerde ümmeti Muhammed'in içinde daimak hakkı söyleyenlerin bulunacağı ve hata üzere birleşmeyecekleri ortaya konmuştur.

2. Şayet icma' in'ikad etmiş olsa ya açık bir nastan dolayı oluşacak ya da zannî bir delile (emareye) dayanacak. Çünkü icma'ın mutlaka bir senede (müstenede) dayanması gerekir.

Nastan dolayı icma' oluşamaz. Çünkü nastan dolayı icma' in'ikad etmiş olsa, onlara, ilgili nassın nakledilmiş olması icabeder. Nas nakledilince de icma'ya gerek kalmaz ve artık icma' değil o nas hüccet olur. Yani icma'dan müstağnî olunur

Zannî bir delile dayalı olarak icma'ın oluşması ise mümkün değildir. Çünkü icma'ı oluşturacak ilim adamlarının sayılarının çokluğu, düşünce, amaç, mezhep ve anlayışlarının farklılığı göz önüne alındığında zannî bir delile dayalı olarak icma' etmelerinin imkansızlığı anlaşılır. Üstelik böyle zannî bir delile dayalı olarak herhangi bir icma' oluşsa bile aynı şekilde burada asıl hüccet, o zannî delil olur, icma' değil²⁴¹.

²⁴⁰ Cassas, el-Fusûl, III/226; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/478; Serahsî, Usûl, I/295.

²⁴¹ Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/478; 'Abdulaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrar, III/252.

Buna da şöyle cevap verilmiştir. İcma'ı oluşturan müctehidler, icma' ile iktifa ederek icma'a senet teşkil eden nassı nakletmemiş olabilirler. Nassı nakletmiş olsalar bile bu nassın anlaşılması üzerinde icma' gerçekleşikten sonra artık yanlış yorumlama ihtimali ortadan kalkar.

Zannî bir delile dayalı olarak icma' etmeleri de imkansız değildir. Nitekim şüpheyeye dayalı olarak bir cemeatin ittifakı da mümkündür²⁴².

3. İcma'ın hücciyetine karşı çıkanlar, naklî delillere de sarılmışlardır. Gösterdikleri naklî delillerden biri: "Sana bu kitabı her şeyi açıklamak için indirdik..."²⁴³ meâlindeki ayeti kerimedir. Bu âyeti kerimeden meselelerin hükmünün açıklığa kavuşturulması için ancak Allah'ın kitabına muracaat edileceği anlaşılmaktadır. Öyleyse icma' hüccet değildir. Bir diğere ayeti kerimede de meâlen "...Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Rasûlüne götürün..."²⁴⁴ buyrulmuştur. Allah'a götürmek, O'nun Kitabına, Rasûlüne götürmek de Sünnete başvurmak demektir. Allah Tealâ sadece bu ikisini zikretmiştir. Müslümanları bağlayıcı olan da işte bu delillerdir²⁴⁵.

Birinci ayeti kerimenin icma'ın hücciyeti aleyhine delil gösterilmesine şöyle cevap verilmiştir:

İcma'ın hücciyeti de Kur'an-ı Kerim'in beyan ettiği hususlardandır. Sonra Kur'an-ı Kerim'in herşeyi açıklamak için indirilmiş olması, icma'ın hücciyetine bir temel olarak delâlet etmiştir. İcma' fikri Kur'an-ı Kerim'in

242 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mum'tamed*, II/478-479.

243 Nahl (16), 89.

244 Nisa (4), 59.

245 Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhul*, s.74; 'Ali 'Abdürrazik, *el-İcma fi's-Şeriatü'l-İslamiyye*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır 1947. s.33; Abdülfettah Huseynî, *el-İcma'*, s.122.

beyanatı içinde bir temel olarak yer aldıktan sonra, bu ayette, icma' ile meselenin hükmünün belirlenmesine bir engel yoktur. Ayrıca ayeti kerimeyi icma'a karşı delil gösterenlerin mantığıyla ele aldığımızda Sünnet de dahil olmak üzere diğer şer'î delilleri kabul etmemek icabeder. Bu ise asla tasvip edilecek bir şey değildir²⁴⁶.

İkinci ayeti kerimeyle istidlâle de bu şekilde cevaplar verilmiş ve şöyle ilave edilmiştir: Meselelerin çözümü için icma'a başvurmak da netice itibariyle icmam'ın hücciyetine delâlet eden Kitap ve Sünnete başvurmak demektir²⁴⁷.

Sünnetten de icma'a karşı Mu'az hadisini delil göstermişlerse de bu hadiste onların söylediğine bir delâlet yoktur²⁴⁸.

İcma'ın hücciyetine yani herkesi bağlayıcı bir delil olduğuna karşı çıkanların ortaya koydukları en mantıklı delil belki de Şevkânî'nin şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır:

"İcma'ı savunanların, icma'ın hücciyetini, oluşum imkânı bilinebilmesiyle ilgili tüm söylediklerini kabul etsek bile, bundan, en fazla üzerinde icma' ettikleri hususun hak olması لازم gelir. Bir şeyin hak olması, ona tabi olmayı gerektirmez. Nitekim ilim adamları: Her müctehid (kendi ictihadında) isâbet etmiş demektir. Bir başka müctehidin hususiyle bu ictihada uyması vacip değildir, demektedirler."²⁴⁹ Bir şeyin hak olması başkadır, ona dabi olmak başka.

²⁴⁶ 'Ali 'Abdürrazik, el-İcma', s.33; 'Abdülfettah Huseyyinî, el-İcma', s.126.

²⁴⁷ Abdülfettah Huseyyinî, el-İcma', s.123.

²⁴⁸ Bk. s. 16

²⁴⁹ Şevkânî, İrşadü'l-Fuhûl, s.74; Bk.'Ali Haseballah, Usulü't-Teşrî'l-İslamî, s.116.

İcma'ı ümmete tabi olmanın vucubuna yapılan bu itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Ümmeti muhammed, icma'a tabi olmanın vacip olduğu, icma'ın, tabi olunması vacip olan bir doğru olduğu ve icma' ehlinin, sözlerinde haklı olmaları yönüyle icma'a tabi olmanın vacip olduğu üzerinde icma' etmişlerdir²⁵⁰. Sonra hak olduğu kesin olarak bilinen her hakta aslanan, ona tabi olmanın vacip olmasıdır²⁵¹. Müctehide tabi olmanın vacip olması, onun icthadında hakka ulaşmış olması varsayımına dayanır. Bir müctehidin diğerine tabi olması vacip değildir. çünkü kendi icthadıyla hasıl olan hak, diğer müctehidin icthadıyla hasıl olan hakka takdim edilmektedir. İcma' ile bir meselenin hükmünü belirleyen ulemanın bu toplu icthadının hak olduğu kesin olunca müctehidin de icma'a uyması vacip hale gelir. Çünkü kendi icthadı da icma' ehlininkine uyduğu takdirde zaten uyması vaciptir. İcma' ehlininkine ters düştüğü takdirde ise hak bununkinede değil icma' ehlininkindedir. Zira ümmeti Muhammed hata üzerinde icmam' etmez.

Görüldüğü gibi icma'ın hücciyetine karşı çıkanların gerekçelerinden hiçbirisi icma'ın hücciyetini bertaraf edebilecek nitelikte değildir. Bütün bu delillerden ve tartışmalardan icma'ın, herkesi bağlayıcı kesin bir hüccet olduğu ve dinin temel meselelerinin icma' üzerine kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Sahabe döneminde gerek toplu icthad ve gerekse icthadların bir noktada birleşmesi tarzında icma' fiilen gerçekleşmiş ve önemli fonksiyon icra etmiştir. Ancak o dönemde icma' için henüz usul kitaplarında yer alan şartlar belirlenmemişti. Bu yüzden icma' büyük çoğunluğu Medine-i Münevvere'de

250 Gazâlî, el-Mustasfa, I/180.

251 Gazâlî, el-Mustasfa, s.180-181.

bulunan müctehidlerin aralarındaki istişareler sonucu vardıkları görüşbirliğiyle gerçekleşiyordu.

İcma'ın Sahabe dönemindeki bu aktüel fonksiyonuna rağmen icma'ın hücciyetini inkar etmek imkansızdır.

Asırlar boyu usul âlimlerinin öngördüğü anlamda hiç bir icma' oluşmadı diye veya böyle bir icma'ın gerçekleşebilmesini imkansız görerek icma'ın hücciyetini reddetmek asla doğru olmaz. Çünkü icma'ın fiilen gerçekleşmesi ve pratik olarak fonksiyonunu icra etmesi ayrı hücciyeti ayrıdır.

Şurası muhakkak ki teorik olarak icma' bir hüccettir. Zira, son Hak dinin temsilcileri olan müctehidlerin herhangi bir dönemde oybirliğiyle ortaya koydukları bir hüküm hüccet olmazsa başka hangi hüküm hüccet olabilir? Ancak bu teorik yaklaşımın pratikte semeresini verebilmesi herhangi bir dönemdeki ümmeti Muhammed'in müctehidlerinin teşkilatlanmalarına ve ferdî ictihadları tanzim etmelerine bağlıdır. Böylesi bir organizasyon, bilhassa haberleşme ve ulaşım imkânlarının son derece geliştiği asrımızda hiç de imkansız değildir. Yeterki bu işe ehil ilim adamları yetiştirilsin ve müslümanlar bu irade ve azmi taşısinlar.

Dördüncü Bölüm

İCMA'İ ÜMMETİN AKTÜEL DEĞERİ

İCMA'I ÜMMETİN AKTÜEL DEĞERİ

Usul kitaplarında uzun uzun üzerinde durulan, etraflıca ele alınıp incelenen ve geniş yer tutan İslâm Hukukunun üçüncü kaynağı icma'ı ümmet, kimi ilim adamlarının iddia ettiği gibi Sahabe döneminde fonksiyonunu icra etmiş geçmiş midir? Usulcülerin tasavvurunu yaptığı icma' Ahmed Muhammed Şakir'in (1892-1958) dediği gibi¹ gerçekleşmesi düşünülemeyecek ve ebediyyen meydana gelemeyecek bir hayal midir? Yoksa icma', İslâm Hukukunun bir kaynağı olarak tekrar başvurulabilecek, yeni ortaya çıkan meselelere kendisiyle çözümler üretilebilecek aktüel bir kaynak mıdır? İşte bu hususun ortaya konması büyük önem taşımaktadır.

İcma'ı Ümmetle ilgili bugün belki de en önemli problem, Abdülmecit Türkî'nin de dediği gibi² teori ile pratik arasındaki uyumsuzluktur. Nazarî olarak usul kitaplarında icma' tedaylı olarak ele alınmasına ve etraflıca incelenmesine mukabil, Raşid Halifeler döneminden sonra teorik olarak ortaya konan bu hususların, tesadüfi olarak gerçekleşen icma'ların dışında asla pratiğe dökülememesi, kimilerinde, icma'ı kesinlikle gerçekleşmesi mümkün olmayan bir delil olarak görme fikri uyandırmıştır. Bunda, nazarî olarak, icma'ın oluşmasını çıkmaza sokacak şartlar koşulmasının da payı vardır.

İslam Hukukunun, Hz.Peygamber tarafından atılan temeller üzerine kuruluşu aşamasında icma'ı ümmetin büyük bir fonksiyon icra ettiği inkar edilemez. İslam Hukukunun temel malzemesini teşkil eden naslar tamamlandıktan sonra, bu malzemeyle kurulup gelişen ve asırlarca herkesi hayrette bırakacak şekilde Endülüsten Çine, Kafkaslardan Afrika'ya kadar

¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/142 de Ahmet Muhammed Şakir tarafından yazılan dipnot.

² Abdülmecit Türkî, Baci'nin *İhkâmü'l-Fusûl*'una yazdığı giriş, s.62.

Dünyanın önemli bir kesiminin hukukî ihtiyaçlarını adil bir şekilde karşılayan İslâm Hukukunun aktüalitesini yitirdiğini söylemek mümkün müdür? Müslüman olsun veya olmasın gerçekten ilim sahibi olan hiç bir kimse böyle bir iddiada bulunamaz. Nitekim çeşitli uluslararası ilmî toplantılarda İslâm Hukukunun aktüalitesi, dinamizmi, canlılığı ve orijinalliği vurgulanmıştır³. İslâm Hukukunun aktüalitesi olduğuna göre, kuruluşu ve gelişmesi aşamasında büyük fonksiyon icra eden üçüncü kaynağı icma'ın aktüalitesinin olmaması düşünülebilir mi?

Aslında kimi, ilim adamlarının da dikkat çektiği gibi bizzat icma'ın tarifi, icma'ın aktüalitesine kefidir. Öyleyse icma'ın aktüalitesinin ele alınması gerekmektedir. İşte bu bölümde küçük çapta da olsa bunu incelemeye çalışacağız. Fakat önce icma'ın İslâm Hukukunun kaynakları içindeki yerini ve gücünü görelim. Çünkü zayıf bir delilin aktüel olup olmaması pek o derece önemli değildir. Zira zayıf kaynaklar aktüel olsa da olmasa da delilliği reddedilebilir. Ancak delilliği herkes tarafından kabul gören güçlü kaynaklar böyle değildir. Bunların aktüalitesi büyük önemi haizdir.

I. KAYNAK OLARAK İCMA' VE AKTÜALİTESİ

A. İCMA'IN İSLÂM HUKUKUNUN KAYNAKLARI İÇİNDEKİ YERİ

Her hukuk sisteminde olduğu gibi İslâm Hukukunun da dayandığı ve kendisinden neş'et ettiği kaynakları vardır. Bu kaynakların ilk dördü sırasıyla Kitap (Kur'an-ı Kerim), Sünnet, İcma' ve Kıyastır.

³ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedid, Matbaatü'l-Inşâ, Dimaşk 1965, I/7, 8; Muhammed Yusuf Musa, Tarihu'l-Fıkhî'l-İslâmî, s.13.

Bütün İslâm alimleri Kitab'ın yani Kur'an- Kerim'in, İslâm Hukukunun birinci, Sünnetin ikinci -İcma'nın hücciyetini kabul etmeyen çok küçük bir azınlık dışında yine hepsi- İcma'nın üçüncü -ve yine Zahiriler gibi düşünen cüz'i bir azınlığın dışında hepsi- kıyasın dördüncü kaynak olduğu üzerinde görüşbirliğine varmışlardır⁴.

Bu dellilerden icma' ile kıyas, Kitap ve Sünnete dayalı delil oldukları için Kitap ve Sünnet "iki asl: temel kaynak" olarak ele alınmaktadır. Hatta Sünnet de nihayet Kitaba raci olduğundan Kitaba yani Kur'an-ı Kerim'e aslu'l-usûl: Temel kaynakların temeli denmektedir⁵.

Bir başka açıdan yapılan değerlendirmeye göre ise Kitap, Sünnet ve icma' üç asl (temel kaynak) dır⁶. Çünkü bu üçü başlıbaşına hüküm koymaktadır.

Tarihi süreç itibariyle ferdi icthad ve kıyas icma'dan önce gelmektedir. Rasûlullah (S.A.V), sağlığında vali olarak görevlendirdiği kimselere olsun daha başkalarına olsun icthad yapmaları için izin vermişti. Böylece Sahabe, bizzat Rasûlullah (S.A.V.)'in sağlığında icthadda bulunmuşlardı. Fakat bu, Allah Rasûlü sağken O'ndan başkasının teşrî yetkisi olduğu anlamına gelmez.

İcma' ise Hz.Peygamberin vefatından sonra başlamıştır. Zaten icma'nın tarifinde de bu kayıt yer almıştır.

4 Muhammed Yusuf Musa, *Tarihü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.19.

5 Şehristanî, *el-Mîlîl ve'n-Nihal*, I/347; İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s.17.

6 Ebu'l-Velid el-Baci, *Kitâbu'l-Minhac fi Tertibi'l-Hicac*, Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1987; Pezdevî, *Usûl*, I/19; Serahsî, *Usûl*, I/279.

Bu konuyla ilgili usul bilgilerine ve tartışmalara, girmeksizin icma'nın İslâm Hukukunun kaynakları içindeki yeriyle ilgili olarak önemli gördüğümüz ve kanaatimizce aktüel olan bir kaç noktaya temas etmek istiyoruz.

1. İcma'nın Kitap ve sünnete Takdimi Meselesi

Usûl kitaplarında yer alan icma'nın Kitap ve Sünnete takdim edileceği yolundaki görüşünün iyi anlaşılması gerekmektedir. Çünkü özellikle bazı müsteşrikler bu ifadelerle dayanarak sanki icma' ile Kitap ve Sünnete uymasa bile bazı unsurların İslâm'a sokulabileceği veya icma' ile İslâm'ın Batı Dünyasına adapte edilebileceği gibi bazı düşünceler ileri sürmektedirler. Bu yüzden icma'nın Kitap ve Sünnete takdiminin ne anlama geldiğinin doğru anlaşılması gerekmektedir. İşte bu mesele belirttiğimiz bu yönüyle aktüel bir nitelik arz etmektedir.

İcma'nın hücciyeti için gösterilen aklî delillerden birinin de, ilim adamlarının, istidlalde icma'ı Kitap ve Sünnetin kat'î nassına takdim ettikleri, şayet hüccet olmamış olsa hepsinin topyekûn böyle bir şeyi yapmayacakları yolundaki mütalaaları olduğunu görmüştük⁷. Bundan da anlaşılacağı gibi bazı usulcüler icma' kat'î delildir derken şöyle bir anlayış sergilemektedirler:

İcma'nın kat'î hüccet olmasının anlamı, kendisiyle diğer delillerden (Kitap, Sünnet, Kıyas) önce amelin vacip olmasıdır. Bu itibarla icma' hepsine takdim edilir. Öyle ki Ümmet, bir meselede müsbet veya menfi olarak icma' etseler, Kitabın nassı veya Sünnet yahut Kıyas veya bunların üçü de zıddını gösterse, diğer delillerin gösterdiğiyle değil üzerinde icma' edilenle amel edilir. Çünkü

⁷ Bk. s. 230

icma', bu muhalif delilleri nesheden kat'î bir nassa veya bu delillere muhalif fakat onlardan daha ağır basan (racih) bir nassa delâlet eder⁸.

İlk bakışta usulcülerin, icma'ı, İslâm Hukukunun üçüncü kaynağı olarak kabul etmeleriyle bu anlayış arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Nitekim İbn Teymiyye bu anlayışa karşı çıkararak eleştirmiştir. O'na göre icma'ın delil göstermedeki sırası, Kitap ve Sünnetten sonra üçüncüdür. Bu itibarla icma'ın nassa takdimi sahih değildir. İcma', bir nassa muhalif düşerse nas, Haberi vahid bile olsa icma'a takdim edilir⁹.

İbn Teymiyye, mezheplere bağlı diğer bazı ilim adamlarının, "Herhangi bir meselede önce icma' olup olmadığına bakılır, icma' varsa bu icma'ın dışına çıkılmaz. İcma'a muhalif bir nas varsa bu nas kendisi gibi bir nasla mensuhtur" şeklindeki görüşlerini şöyle eleştirir:

"Üzerinde icma' edilen nassın mechul kalıp mensuh olanın tanınması düşünülemez. Böyle bir düşünce, ümmetin, muhkem olan nassı zayi edip mensuh olanı koruduğu anlamına gelir. Tüm ümmete, uyulması nehyedileni koruyup, uyulması emredileni zayi ettiği yolunda bir şey isnad etmek doğru değildir"¹⁰..

Ancak icma'ın naslara takdim edileceğini söyleyen ilim adamlarının kasdı şudur: Kitap ve Sünnete dayanan icma' yani müstenedi Kitap ve sünnet olan icma' ile o icma'a müstened (senet) olan nas, kuvvet kazanır. Öyle ki artık o nas, diğer naslara takdim edilir. Çünkü icma', kendisine senet teşkil eden nassı

⁸ Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/29-30; Bk. Şirazî, Şerhu'l-Lüma', II/682.

⁹ Ebu Zehre, İbn Teymiyye, s.468-470.

¹⁰ İbn Teymiyye, Mecmu'u Fetava, XIX/201; Ebu Zehre, İbn Teymiyye, s.471.

tezkiye etmiş ve onu ihtiva ettiği hükmün inkarı caiz olmayacak derecede güçlendirmiştir. İşte bu yüzden bazıları, nassa dayalı icma' ile sabit olmuş bir hükmü inkar edenin kafir olacağını, çünkü nassın o hükmü gösterdiğine dair icma' edilmesinin, onu, dinden olduğu kesin olarak bilinen husus konumuna getireceğini, dinden olduğu kesin olarak bilinen hususların da nasları tahsis ve takyid edeceğini söylemişlerdir¹¹.

Muhammed Ebu Zehre, icma'ın naslara takdiminin bu şekilde açıklanmasının böyle bir yargıyı caiz hale getireceğini ifade etmektedir. Buna göre mücerred icma'ın nas üzerine takdimi yoktur. Tersine üzerine icma' edilmiş veya delâleti konusunda icma' edilmiş olan nassın bu durumda olmayan başka bir nassa takdimi söz konusudur¹².

Ebu Zehre'ye göre icma'ın naslara takdimi genel değildir. Genelleştirildiği takdirde bazı kimselerin, haddi zatında icma' olmadığı veya icma' olup olmadığı tartışmalı olduğu halde bir takım meselelerde icma' bulunduğu iddiasıyla naslara karşı çıkmalarına kapı açılmış olur. Hatta böyle bir genelleştirme, yine Ebu Zehre'nin ifadesiyle, İslâm fikhını, temellerini ve bu fikhı yazarların ibarelerini anlamayan bazı kimselerin, naslara muhalif olsa ve bazı yerleşmiş hükümleri yıksa bile, insanlar bir şey üzerine icma' ettiğinde bunun uyulması gereken dini bir kural olacağı zannına kapılmalarına yol açar. Bu yüzden açıklanan manada da olsa icma'ın naslara takdim edileceği şeklindeki bir ifadeyi ilim adamlarından çokları caiz görmezler. Gerçi açıklanan manada icma'lar İmam Şafii'nin de ifade ettiği gibi ancak temel bir takım meselelerde vardır. Bu meseleler ise naslarla sabit olmuşlardır. İcma' bunlar üzerine in'ikad etmiş ve artık o naslar başka

11 Ebu Zehre, Malik, s.274.

12 Ebu Zehre, Malik, s.274.

ihimal kabul etmeyecek konuma gelmiştir¹³. Naslara takdim edilen icma'lar da işte böyle kat'î icma'lardır. Naslara dayanmayıp kıyas ve diğer icthad türlerine dayanan yani müstenedi nas olmayan icma'lara gelince; Muhammed Ebu Zehre, böyle bir takdimin, kıyasın naslara takdimi anlamına geleceğini bunun ise makul olmayacağını ifade etmektedir¹⁴.

Kanaatimizce tüm İslam alimlerinin naslara muhalif düşecek şekilde icma' etmeleri mümkün değildir. İşte bu sebepten olsa gerek ki icma'ın naslara takdim edileceğini söyleyen ilim adamları müstenedi nas olan icma'ın naslara takdim edileceği, müstenedi nas olmayan icma'ın takdim edilmeyeceği şeklinde bir ayırımı ihtiyaç duymamışlardır.

İcma'ın fiilen gerçekleştiği Sahabe dönemindeki icma'lar, büyük ölçüde nasların apaçık lafızları üzerine kurulu ise de bazılarının, naslara istinadı o derece açık değildir. Yani Sahabe dönemindeki icma'ların bazılarının doğrudan naslara değil, kıyasa, maslahata yahut da nasların ruhundan anlaşılan mekasıdı şeriaya (şer'in gerçekleştirmek istediği temel amaçlara) dayanmış olması ihtimali vardır. Nitekim zekât vermeyenlerle savaşılması konusunda henüz icma' oluşmadan yani konu tartışma aşamasındayken Hz.Ömer (R.A.) ilk etapta, bunun, Rasulüllah (S.A.V.)'in:

"İnsanlar Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar (onlarla) çarpışmakla görevliyim. Bu itibarla kim La ilâhe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur) derse malını ve canını benden korumuş olur. Ancak hakkıyla olursa müstesna! (Gizli küfür ve masiyetinin) hesabı Allah'a aittir"¹⁵ hadisine ters

13 Ebu zehre, Malik, s.274.

14 Ebu Zehre, Malik, s.275.

15 Buhârî, Zekât 1; Müslim, İman, 32 (Hadis No: 20); Ebu Davud, Zekât, 3 (Hadis No: 1556).

düşeceğini söyleyerek karşı çıkmıştı. Ancak daha sonra Ebu Bekir (R.A.)'in icthadının haklılığını anladı ve Hz.Ebu Bekir'in icthadı üzerinde icma' oluştu¹⁶.

Bazı ilim adamları, bu olayda Hz.Ömer'in ilk etapta hadisin zahirine bakarak genel ifadesine göre hareket ettiğini, Hz.Ebu Bekir'in ise namaz kılmak istemeyenlerle harbedileceğine Ashabın icma'ı bulunduğunu bildiği için zekâtı namaza kıyas ederek icthadda bulunduğunu ve icma'ın da bu icthad üzere oluştuğunu ifade etmektedirler¹⁷ Hz. Ebu Bekir'in Hz.Ömer'in itirazına, "Vallahi namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka harbedeceğim. Çünkü zekât, malın hakkıdır." şeklinde verdiği cevap, zekatın namaza kıyaslandığı tezini desteklemektedir. Gerçi bu hadisin bazı rivayetlerinde namaz ve zekât da Kelimei Şehadetle birlikte zikredilmiştir¹⁸. Ancak müzakere esnasında Hz.Ebu Bekir ve Hz.Ömer (R.A.)'ın bu ziyadeleri bilmedikleri anlaşıyor. Yoksa böyle bir tartışmaya girmezlerdi.

16 Üstad Muhammed Ebu Zehre, zekât vermeyenlerle savaşılmasının (zekat vermeyenlerle savaş, dinden dönenlerle savaş kapsamında değerlendirilmektedir) teşrii bir hüküm üzerine varılmış icma' sayılamayacağını, bunun ancak ameli bir hususu yerine getirmek üzere varılmış bir ittifak olduğunu ve devlet idaresiyle ilgili bir husus olup Sahabenin kendi çağlarına mahsus olduğunu ifade etmektedir. (Ebu Zehre, *Usulü Fıkıh*, s.209)

O'nun bu düşüncesi kanaatimizce pek isabetli değildir. Çünkü ortada İslam'a göre caiz olup olmayacağı tartışılan bir konu vardır. Sonunda böyle bir savaşın caiz olacağı, haram olmayacağı, hatta vucubu üzerinde ittifak edilmiş olmaktadır. Caiz olup olmadığı, haramlığı, vucubu tartışılan bir husus, niçin teşrii bir hüküm olmasın?

17 Ebu Süleyman Hamd b.Muhammed el-Hattâbî, *Meâllimü's-Sünen*, Daru'l-Hadis, Hıms 1969-1974, Süneni Ebî Davud'la beraber) II/201; Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b.Ahmed el-Aynî, *Ümdetü'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Daru lhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ty, VIII/245; Kamil Miras, *Sahihî Buhari Muhtasari Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi*, D.İ.B. yayını, Yenigün Matbaası, Ank. 1984, V/23; Ahmed Davudoğlu, *Sahihî Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İst. 1977, I/184.

18 Buharî, K.el-İman 17.

Daha önce de belirttiğimiz gibi topyekün İslâm müctehidlerinin herhangi bir nassın apaçık (sarih) beyanına ters düşecek şekilde icma' etmeleri kesinlikle mümkün değildir. Olsa olsa çeşitli yorumlara müsait olan bazı nasların belli bir istikamette tefsir edilmesinde anlayış birliği ortaya çıkabilir. Böyle bir durum, nasların bir bütünlük içinde ele alınmasının sonucunda oluşur. İşte herhangi bir nassın yorumunda böyle bir anlayış birliği ortaya çıktığı zaman buradan, o nassın, taşıyabileceği diğer anlamlar istikametinde değil, oluşan anlayış birliği istikametinde anlaşılmasının gerekliliği sonucuna varılır. Yoksa naslara apaçık bir şekilde muhalif düşecek bir icma'ın oluşması mümkün değildir.

Kaldı ki oluşan bir icma'ın naslara ters düşüp düşmediğini belirleyebilecek olanlar, ilim adamlarıdır. Topyekün ilim adamları herhangi bir konuda icma' ettikleri zaman o icma' ile amel etmekten başka yapılacak bir şey yoktur. Çünkü bütün ilim adamlarının aynı kanaatte olduğu bir durum sözkonusudur. Böyle bir durumda ilim adamları zaten kendi icma'ları istikametinde hareket edecektir. Dini ilimlerde bilgi sahibi olmayanlar ise naslara ters düştüğü gerekçesiyle ilim adamlarının icma'ına muhalefet edemezler. Çünkü bunu tesbit edebilecek bilgiye sahip değildirler. İşte bu yüzden onlara da ilim adamlarının icma'ına uymak vaciptir.

Demek ki dönemin tüm ilim adamlarının katılımıyla oluşan bir icma'a naslara muhalif düşüyor gerekçesiyle uyulmaması sözkonusu olamaz. Ancak icma' olup olmadığı belirlenemeyen durumlarda böyle bir şey sözkonusu olabilir. Bunu da belirleyecek olanlar, ilim adamlarıdır.

Yeni ortaya çıkan meselelerin hükmünün belirlenmesi aşamasında ilim adamları, zaten önce Kitab'a sonra Sünnete müracaat edecekler, bunlarda meselenin hükmüne çözüm bulamadıkları takdirde ictihada başvuracaklardır.

İctihadları aynı noktada birleştiği takdirde bu bir icma' olacaktır. Görülüyor ki daha icma' oluşmadan önce Kitaba ve Sünnete ters düşmeyecek araştırma yapılmaktadır. Bu yüzden belirttiğimiz gibi gerçekten oluşmuş bir icma'ın, Kitap ve Sünnete ters düşmesi mümkün değildir. İcma' olup olmadığı kesin olarak tesbit edilemeyen oluşumlar ise icma' olarak değerlendirilemeyeceği için elbette Kitap ve Sünnete takdim edilemez.

Netice olarak şöyle söyleyebiliriz: İcma', bir dönemde yaşayan tüm müslüman müctehidlerin ittifakıdır. Bir dönemde yaşayan tüm müslüman müctehidler aynı şeyi söylüyorsa bununla kayıtsız şartsız amel etmek vacip olur. Artık hiç kimse buna aykırı bir hüküm veremez. İcma'ın kesin hüccet oluşuyla kastedilen de budur. Yoksa, icma' kesin hüccettir, derken aklî kesinlik kastedilmemektedir. Çünkü aklî kesinlik, aynı anda tersine ihtimali olmayan kesinliktir. "Bir ikinin yarısıdır", "iki zıt birarada bulunmaz" ifadelesinde olduğu gibi, İcma' bu anlamda kat'î olmuş olsaydı, alimler, icmâî bir hükmü inkâr eden tekfir konusunda ihtilafa düşmezlerdi. Çünkü aklî kesinliklerde ihtilaf edilmez¹⁹.

Beşerî hukukta adlî yargının kontrol mahkemesi durumundaki yargıtayın, icthadı birleştirme kararları, hukuk kaynağı olması, ilke kararı niteliği taşıması ve benzer konular da yargı organlarını bağlayıcı olması açısından icma'a benzemektedir. Ancak yargıtay icthadı birleştirme kararları kanunla etkisiz kılınabilmektedir. Tabii ki bu, Beşerî hukukta kanunların, naslar gibi değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki Yargıtayın icthadı birleştirme kararı veren Büyük Genel Kurulu Üyeleri, çoğunlukla kanunları çıkaran meclis üyelerinden daha bilgili birer hukukçu olabilmektedir.

19 T0fi, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/23-30.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi İslâm Hukukuna göre Kur'an ve Sünnetin nasları tamamlandığı için teşrîde icma' ehlini oluşturan üyelerin ittifakla yani icma' ile verdikleri hükmü hiç bir merci etkisiz kılamaz.

Bir de icthadı birleştirme kararlarında çoğunlukla karar alınabilirken icma'da ittifakla karar alınması gerekmektedir.

2. İcma'ın Aktüalltesinin Belirlenmesinde Sened (Dayanak)

Anlayışının Etkisi

a. İcma'ın Senedi Ne Demektir?

İslâm'a göre delilsiz olarak hüküm vermek hatadır. Bu genel kurala bağlı olarak İslâm Hukukunda da hükümler belli kurallara göre delillerden elde edilir. Delil, doğruya ve hakka ulaştıran bir vasıttır.

Hız.Peygamberin vefatından sonra bir dönemdeki müslüman müctehidlerin herhangi bir şer'î meselenin hükmü üzerinde görüş birliğine varmaları olarak tanımladığımız icma'ın da delilsiz olarak gerçekleşmesi düşünülemez. Oluşan herhangi bir icma'ın mutlaka bir delili vardır. İşte icma'ın senedi deyince dayandığı bu delil kastedilir. Buna müstened de denir. Müstenedi olmaksızın icma' gerçekleşemeyeceği, yani icma' ancak müstened olan delil sebebiyle gerçekleşebileceği için icma'ın senedine, icma'ın sebebi de denmektedir. İcma'ın sebebi olan sened (müstened), bir nas veya (ilim adamlarının çoğunluğuna göre) istinbat türlerinden biri olabilmektedir.

b. İcma' İçin Bir Senedin Zorunluluğu

İcma'ın hücciyetini kabul eden ilim adamlarının ezici çoğunluğuna göre icma'ın mutlaka bir senedinin olması zorunludur. Senedi olmadan icma' oluşamaz. Farklı görüş ve amaçlara sahip olan insanların, birleştirici bir sebep olmaksızın aynı görüşü paylaşmaları âdeten mümkün değildir²⁰.

Ayrıca icma' ehlini oluşturan müctehidler başlıbaşına hüküm koyma mercii değildir. Çünkü şer'î hükümlerin asıl koyucusu Şaridir. Müctehidler, Şariin ortaya koyduğu prensipler çerçevesinde hükümleri istinbat ederler. Çıkardıkları sonuçlar birleşirse bu bir icma' olur.

Bazıları ise icma'ın bir sened olmaksızın gerçekleşebileceğini ileri sürmüşlerdir²¹ Âmidî'nin şa'z bir grup olarak nitelendirdiği²² Şevkânî'nin de zayıf gördüğü²³ bu görüş sahiplerine göre Allah Tealâ müctehidhleri doğruyu seçmeye muvaffak kılar ve içlerinde bu konuda bir zorunlu ilim yaratarak doğruyu ilham eder²⁴.

Bu görüş sahipleri görüşlerinin isbatı için şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1. Allah Teâlâ'nın müctehidlerde böyle zorunlu bir ilim meydana getirmesi olmayacak bir şey değildir. Allah'a nisbetle böyle bir şey caizattan=olabilecek şeylerdendir. Bu itibarla bir senedi olmadan da icma'ın oluşması mümkündür²⁵

20 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/520; Şirazî, Şerhu'l-Luma', II/683, Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/263.

21 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/520.

22 Âmidî, el-İhkâm, I/323.

23 Şevkânî, İrşâdü'l-Fuhûl, s.79.

24 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/263; Ahmed Şelebi, Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmî, s.168.

25 Bk.'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/263.

Böyle bir istidlalin sağlam ve doğru bir delil getirme olmadığı açıktır. Çünkü Allah Teâla'ya nisbetle câiz olan her şey vuku' bulacak veya vuku bulabilir diye bir durum yoktur. Allah Tealâ'nın herhangi bir dağı altın yapması da caizdir mümkündür. Ama Allah'a nisbetle bu caizdir diye hiç bir zaman bunun üzerine bir takım hükümler kurulamaz.

2. İcma' İslâm Hukukunun kaynaklarından biridir ve hüccettir. Şayet icma'nın hüccet olmasında bir delile ihtiyaç olmuş olsa o zaman üzerinde icma edilen hükmün isbatında bu delil hüccet olur. İcma'nın delilliğinin bir anlamı kalmaz²⁶.

İcma'nın delil olabilmesi için senet teşkil edecek bir delile ihtiyaç yoktur diyenlerin bu delillerine de şu şekilde cevap verilmiştir:

Bir senede dayanmakla icma' faydasızdır denemez. Çünkü bir senede dayanarak icma' in'ikad ettikten sonra artık hüccet o icma' olur ve sened olan delili ve hükme delalet şeklini araştırmaya ihtiyaç kalmaz. Ayrıca İttifaktan önce senet teşkil eden delile (zannî olduğu takdirde) muhalefet caiz iken ittifaktan sonra muhalefet haram olur.

Ayrıca ileri sürdükleri bu delile göre hareket edilecek olursa o takdirde icma'nın bir delile dayalı olarak in'ikad etmemesi lâzımgelir. Halbuki iddia sahipleri de böyle bir şeyi kabul etmiyorlar. Kimse de böyle bir iddiada bulunmuyor. Yani delile dayalı olarak icma'nın in'ikad edeceğini kabul ediyorlar. Çünkü ihtilaf delilinin şart olmadığı yolundadır, delilin bulunmamasının şart olduğu konusunda değildir²⁷.

²⁶ Âmidî, İhkâm, I/325.

²⁷ 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/263.

Bu iddianın geçersizliği Rasûlüllah'ın sözünün hücciyeti göz önüne getirilince de ortaya çıkar. Çünkü Rasûlüllah'ın sözü ittifakla hüccettir. Bilindiği gibi O, söylediğini ancak bir delile dayanarak söylemektedir. Bu delil, nassın ifade ettiği gibi²⁸ kendisine gelen vahiydir²⁹. Ümmetin konumu peygamber (S.A.V.)'in konumundan daha üstün olamayacağına göre ümmet de delile dayanarak hüküm vermek zorundadır³⁰.

Üstelik icma', icthad seviyesine ulaşmış ilim adamlarının görüşbirliğidir. Böylesi mümtaz ilim adamlarının hiç bir delile dayanmaksızın, bir istinbat metodu kullanmadan kuralsız olarak rastgele görüşbirliğine varmaları düşünülemez. Öyleyse icma' için bir senedin bulunması zorunludur.

Ayrıca herhangi bir delile dayanmaksızın hüküm vermek hevaya tabi olmak demektir. Hevaya tabi olmak ise batıldır³¹.

İcma'ın mutlaka bir senede dayanması gerektiğini savunan cumhurun bu konudaki en güçlü delili, kanaatimizce Sahabe'nin icma' ettikleri bütün meselelerde bir delile dayanmış olmalarıdır.

Bu konudaki tartışmalara burada daha fazla yer vermek istemiyoruz. Kanaatimizce bu münakaşaların fazla bir yararı da yok. Çünkü Amidî'nin de ifade ettiği gibi³² müctehidlerin istinad edecekleri bir delil olmaksızın herhangi bir konuda icma' etmeleri mükmün değildir. Farzı muhal icma' etmiş olsalar, hata

28 Necm Sûresi, 3, 4.

29 Amidi, el-İhkâm, I/325.

30 Amidi, el-İhkâm, I/323; 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/263.

31 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/119.

32 Amidi, el-İhkâm, I/325.

üzere birleşmelerinin imkansızlığı tezinin zorunlu bir sonucu olarak icma'ları ancak hak olur.

c. İcma'ın Senedinin Türü

İcma'ın hücciyetini kabul eden ilim adamlarının ezici çoğunluğuna göre icma' için bir senedin zorunlu olduğunu gördük. Bu senedin kat'i bir delil (Ayet veya mütevatir sünnet) olması şart mıdır? Zannî deliller icma'a senet olabilir mi? Zannî delilin icma'a senet olmasının kabul edilmesi halinde bu delilin mutlaka nas olması şart mıdır. Yoksa nasların dışındaki kıyas ve diğer icthad türleri icma'a müstened olabilir mi? İşte icma'ın aktüalitesini belirleyecek olan temel kriterler, bu soruların cevaplarında yatmaktadır. Şimdi kısaca bu soruların cevapları üzerindeki tartışmaları vermeye ve bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

aa. İcma'ın Senedinin Kat'i Delil Olması

İcma'ın hücciyetini kabul eden ve icma' için bir müstenedi zorunlu gören cumhura göre kat'i delilin icma'a müstened olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Gerek kitabın nassı yani net ve apaçık ifadesi olsun gerekse mütevatir haber olsun kat'i delil, icma'a müstened teşkil eder.

Bunun örnekleri pek çoktur. Kimi ilim adamları, icma' deyince müctehidlerin bu kat'i deliller üzerindeki görüş birliğini anlamakta ve bunun ötesinde bir icma'a ihtimal vermemektedirler. İşte bu ilim adamlarına göre icma'ın senedinin kat'i bir delil olması şarttır. Meselâ, İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310 h.) şöyle söylediği nakledilmektedir:

"Kesin bilgi ortaya koyacak icma', haberi vahitten de kıyastan da sadır olmaz. Çünkü haberi vahit ve kıyas kesin bilgi ortaya koyamayacağına göre bunlardan kaynaklanan icma' nasıl kesin bilgi ortaya koyabilir? Öbür taraftan insanlar, kıyasın hüccet olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir. Bizzat bu ihtilaf ortadayken kıyas, nasıl icma'a senet olabilir?"³³.

Senedi kat'î delil olan icma' örnekleri çoktur. Fıkıh kitaplarında yer alan kat'î delillere dayalı pek çok meselenin, Kitap ve Sünnetten delilleri zikredildikten sonra o mesele üzerinde icma' edildiğinin de söylenmesi müstenedi bu kabil olan icma'lara örnek teşkil eder. İcma'ın, kesin delillere dayalı bu tür meselelerdeki fonksiyonu, nasların ortaya koyduğu bu hükümleri pekiştirip o hükümlere kaynak teşkil eden nasların başka mecralara çekilerek dinin, nasların apaçık beyanlarına dayanan temel meselelerinin tahrif edilmesini önlemektir. Çünkü dini tahrif etmek ve kendi heva ve heveslerine uydurmak isteyen kimseler genellikle nasları heva ve hevesleri istikametinde yorumlayarak bu emellerini gerçekleştirmek isterler. Ancak İslâm alimlerinin o nasların nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki icma'ları, bu tür kötü emellere fırsat vermez.

İcma'ın senedinin kat'î bir delil olmasını şart koşanlar, insanların görüşlerinin, düşüncelerinin, gayelerinin ve hedeflerinin farklılığını hatırlatarak zannî bir delilin, tüm ilim adamlarını birleştirici olamayacağını ileri sürmektedirler.

Dikkat edilecek olursa bu yaklaşıma göre icma'ın yegane fonksiyonu, nasların apaçık ortaya koyduğu hükümleri te'kid etmekten ibarettir. İcma'ın başka bir fonksiyonu yoktur. Nasların apaçık ortaya koyduğu hükümlerin hepsi de geçmişte tesbit edilmiş ve ilim adamları bunlar üzerinde icma' etmişlerdir.

33 Serahsî, Usûl, I/302.

Artık bugün için bunlara ilave edilecek herhangi bir hüküm yoktur. İcma' açısından yapılacak tek iş, nasların apaçık beyanları üzerine kurulmuş olan geçmiş icma'ların iyi belirlenip tesbit edilmesidir.

Yine bu yaklaşıma göre icma'ın başlıbaşına kaynaklığı sözkonusu değildir. İcma' yalnızca Kitabın nassı ve mütevatir sünnet tarafından ortaya konmuş bulunun hükümleri te'kid edicidir. İşte bu yaklaşım, böylece inşaî icma'ı (yeni hükümler koyabilen icma'ı) reddetmiş olmaktadır. Bu görüşü paylaşan ilim adamlarına göre icma'ın aktüel bir değeri yoktur.

Apaçık bir hata olarak nitelendirdiği bu yaklaşımı Serahsi şöyle eleştirmektedir:

"Bu ümmetin icma'ı senedi sebebiyle değil, bizzat kendisi (yani icma' olması itibariyle) bir şer'î hüccettir. Kim, icma' ancak kesin bilgi ortaya koyan (kat'î) bir delilden oluşabilir derse, icma'ı fuzûlî görmüş olur. Bu takdirde kesin bilgi (icma' ile değil) ancak (icma'a sened olan) delille sabit olur. Böylesi biriyle icma'ı kökten reddeden arasında bir fark yoktur. Haberi vahidle kıyas, her ne kadar kendileri kesin bilgi ortaya koyamıyorlarsa da icma' ile pekiştirildikleri zaman, tıpkı Allah'ın kitabından bir ayetle veya Rasûlullah (S.A.V.)'e arzedilip O'nun da onaylamasıyla destek kazanmış gibi olur. İşte (icma') bu sebeple kat'î bir şekilde kesin bilgi ortaya kor"³⁴.

Ümmeti Muhammed'in yüceltilmesi, Dünyanın sonuna kadar hükümlerde Allah Teala'nın hüccetinin devam etmesi ve Ümmeti Muhammed'in sıratı müstakim üzere kalması için icma'ın delilliğinin senedinden değil bizzat

34 Serahsî, Usûl, I/302.

kendinden olduğunu vurgulayan Pezdevi de icma'ın senedinin kat'î delil olmasını şart görenlere karşı şöyle cevap vermektedir.

"Hükmün icma' ile kesin bir şekilde belirlenmesi ve icma'ın delilliği senedi yönünden sabit olmuş değildir ki icma'ın senedinde kat'îlik şart koşulsun"³⁵.

Pezdevî ve Serahsî'nin bu ifadelerinden açıkca anlaşılacağı gibi icma'ın senedinin kat'î olmasını şart görmeyen yani zannî delilin de icma'a sened olabileceğini savunan ilim adamları, icma'da inşâî (yeniden hükümler koyabilecek) bir fonksiyon görmektedirler. Çünkü bu ilim adamlarına göre subutu kat'î nasların zannî delâletleri icma'a sened olabildiği gibi haberi vahid, kıyas ve diğer ictihad türleri de müstened olabilecektir. Bu da ictihada dayalı olarak icma'ın oluşabileceği anlamına gelir.

bb. Zannî Delilin İcma'a Sened Olması

Zannî delil deyince, subûtu kat'î olan Kitap ve mütevatir sünnetin zannî delâletleriyle, haberi vahit, kıyas ve diğer ictihad türleri anlaşılmaktadır.

İcma'ın hücciyitini kabul eden ilim adamlarının büyük çoğunluğu zannî delilin icma'a sened olabileceği görüşündedirler. Ancak Zahirilerle birlikte diğer bazı ilim adamları kat'î olsun zannî olsun sadece nasların icma'a sened olabileceği görüşünde oldukları için³⁶ zannî delillerden kıyas ve diğer ictihad türlerinin icma'a müstened olamayacağı kanaatindedirler. Böylece bu ilim adamları da icma'ın senedinin kat'î olmasını şart gören alimler gibi ictihadî icma'ı

³⁵ Pezdevî, *Usûl*, III/263; 'Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/263.

³⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/141, 142; 149, 150, 128; Amidi, *el-İhkâm*, I/326.

safdişı bırakmış olmaktadır. Bu düşüncenin en ateşli savunucusu İbn Hazm'dır (ö. 456).

İbn Hazm'a göre icma', Sahabenin bir nas üzerine görüşbirliğine varmasından başka bir şey değildir³⁷. Herkesin yakinen bilmesi için Sahabenin yaymaya ve duyurmaya çalıştığı bu ittifaka Sahabenin bazıları karşı çıkarsa bu durumda icma' oluşmıyor³⁸. İbn Hazm böylece icthadî icma'ı safdişı bıraktığı gibi herhangi bir dönemde ilim adamlarının varabilecekleri bir icma'ı da dışlamış olmaktadır. Çünkü Sahabe asrında bir hadisten müslümanların haberinin olmayıp da bilahere daha sonraki asırlarda bunun üzerine bir icma' oluşması mümkün değildir³⁹. Buna göre Zahiriler naklî icma'ı kabul edip icthadî icma'ı reddetmiş oluyorlar. Demek ki onlara göre icma', nassı emin bir şekilde nakil aracıdır⁴⁰.

Halbuki İmam Şafii'ye göre bir hadisin her ne kadar topyekün müslümanların gözünden kaçması mümkün değilse de bazılarının gözünden kaçabilir. Yani Sahabe döneminde üzerinde icma' edilmemiş bir hadis bilahere daha sonraki kuşaklarda icma'a esas olabilir⁴¹.

37 İbn Hazm, el-İhkâm, I/326.

38 Abdülmecit Türkî, Münazarat fî Usûl'îş-Şeriatî'l-İslamiyye Beyne İbn Hazm ve'l-Baî (Polemiaues Entre İbn Hazm et Baî Sur Les Principes de la Loi Musûlmane adlı eserin Arapçası Ter. Abdussabur Şahin) Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, s.187.

39 Abdülmecit Türkî, Polemîques Entre İbn Hazm et-Baî Sur les Principes de la Loi Musûlmane, s.134.

40 Abdülmecit Türkî, Münazarat, s.172.

41 Abdülmecit Türkî, Baî'nin İhkâmü'l-FUûl'ü Girişi, s.48.

İbn Teymiyye'nin üzerinde icma' edilen hususları (mevaridü icma') araştırdığını ve hepsinin de nassa dayandığını söylemesi⁴²de icma'ın senedinin nas olmasını şart koşanlara destek sağlamaktadır.

Görüldüğü gibi Zahiriler ve aynı görüşü paylaşan diğer ilim adamları sadece nasların icma'a sened olabileceği kanaatindedirler. Bu ilim adamlarına göre icthad icma'a sened olamaz. Ancak alimlerin çoğunluğu haberi vahidin dışındaki diğer zannî delillerin de yani kıyas ve diğer icthad türlerinin de icma'a sened olabileceği kanaatindedirler⁴³. Bu alimlere göre icma', kıyas ve diğer icthad türlerine dayalı olarak da oluşabilir ve bu bir hüccet olur⁴⁴. Böyle bir icma'a muhalefet de haramdır⁴⁵.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kimi ilim adamları zannî delile dayalı olarak bir icma'ın oluşabileceğine pek ihtimal vermiyorlar ve ekliyorlar: Şayet oluşmuş olsa hüccettir Bazıları da celi (çok açık ve net) kıyasın icma'a sened olabileceğini fakat hafi (kapalı) kıyasın sened olamayacağını söylemişlerdir.

Kanaatimizce bu konuda en dikkat çekici görüşlerden biri de Kadî'l-Kudât Hakim et-Temimî (ö.405 h.)⁴⁶ ve aynı kanaati paylaşanların görüşüdür. Bu ilim adamlarına göre icthada dayalı olarak icma' oluşabilir, fakat böyle bir icma'a muhalefet haram olmaz. Çünkü bir konuda icthadla hüküm verildiği zaman bu durum, o konuda icthad kapısını açık tutar. Aynı konuda bir başkasının da farklı bir icthadda bulunması haram olmaz⁴⁷.

42 İbn Teymiyye, Mecmu'u Fetava, XIX/196.

43 Amidî, el-İhkâm, I/325; Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/264; Sübkî, Cem'u'l-Cevami', II/184.

44 Gazâlî, el-Mustasfa, I/196.

45 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/465.

46 Brockelmann, s.II, s.985.

47 Gazâlî, el-Mustasfa, I/196; Amidî, el-İhkâm, I/326.

İcma'nın hücciyetini kabul eden ilim adamlarının büyük çoğunluğunun tercihinine göre icma'nın senedinin icthad olması caizdir ve icthad sened olmak üzere icma'lar gerçekleşmiştir. İctihada dayalı olarak oluşan bir icma' da hüccettir ve böyle bir icma'a muhalefet haramdır⁴⁸. Görüldüğü gibi ilim adamlarının çoğunluğu, icthadın icma'a sened olabileceği görüşündedir. Bu, ilim adamlarının çoğunluğuna göre icma'nın aktüel bir değerinin olduğu anlamına gelir.

Zannî delilin ihtilafları kesemeyeceği ve anlayışları, amaçları, düşünceleri, yaratılışları farklı onca müctehidin kıyas ve diğer icthad türleri gibi zannî deliller etrafında birleşmesinin mümkün olmayacağı yolundaki bir itiraza şöyle cevap verilmiştir.

İlim adamlarının bir mesele üzerinde yeteri kadar düşünerek, araştırarak, kafa yorarak ve müzakerelerde bulunarak bir zannî delili esas almak suretiyle görüşbirliğine varmaları imkansız değildir. Müzakere ve istişare aşamasında ilim adamları ortaya atılan kuvvetli bir icthad üzerinde niçin birleşmesinler? Nitekim İmam Ebu Hanife ve İmam Şafii gibi büyük müctehidlerin güçlü icthadları, pek çok müctehidin aynı icthadları benimsemelerini sağlamıştır⁴⁹. Tevatür derecesini aşan nice kalabalıklar, kat'î veya zannî hiç bir delile dayanmaksızın bir takım

48 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, el-Mu'temed, II/465; Bâcî, İhkâmü'l-Fusûl, s.500; Ebu İshak eş-Şirazî, Şerhu'l-Lüma', II/683; Serahsî, Usûl, I/301; Gazâlî, el-Mustasfa, I/196; Razî, el-Mahsûl, II/89; Amidî, el-İhkâm, I/326; İbn Hacib, Muhtasaru'l-Münteha (Kadı Adudî'l-Mille'nin şerhiyle beraber) II/38; Beydavî, Minhacü'l-Vusûl, s.136; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/121; Subkî, Cem'u'l-Cevami', II/184.

49 Razî, el-Mahsûl, II/90.

batıl hükümler üzerinde görüşbirliğine varabilmişken İslâm müctehidleri bir takım kuvvetli icthadlar ve zannî deliller etrafında niçin icma' etmesin?⁵⁰.

İcma'a kıyasın ve diğer icthad türlerinin müstened olmasına yapılan itirazlar daha ziyade bunların 'ilm (kesin bilgi) değil zan ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda şöyle düşünülmektedir: İctihadlar, zan ifade ettiği için muhalefet edilmesi caizdir. Şayet bunların icma'a sened olması kabul edilirse, icma'a muhalefetin de caiz olması gerekir. Halbuki icma'a muhalefet caiz değildir.

Bu yaklaşıma şöyle cevap verilmiştir. İctihada muhalefet, o icthad üzerine icma' edilmediği takdirdedir. Onun üzerine icma' edilince artık muhalefeti caiz olmaz.

Gazâlî bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Çeşitli ihtimallerin eşit olduğu bir kıyasın sened olabileceği iddia edilse bu yadırganabilir. Ancak zannı galibin (ağır basan bir zan) bulunduğu durumlarda, müctehidlerden herbiri bu zannı galibe meyleder. Sarhoşluk verme bakımından aynı nitelikte olan herhangi bir içkinin de şarap gibi haram olduğu konusunda ilim adamlarının görüşbirliğine varmalarında uzak görülecek ne vardır? Hem nasıl kıyas senet olmasın ki varılan icma'ların çoğu, umumat (âmm lafızlar) zavahir (zahir lafızlar) ve muhaddisler nezdinde sahih görülen haberi vahidler gibi zannî delillere dayanmaktadır. Halbuki bunların hepsinde de ihtimaller sözkonusudur⁵¹. Bununla birlikte bunlar üzerinde icma' edilmiş bulunmaktadır.

50 Bacî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.501; Amidî, *el-İhkâm*, I/326.

51 Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/196.

Gazâlî'nin bu düşüncelerine katılmamak mümkün değil. Çünkü gerçekten zannî deliller üzerinde pek çok icma' gerçekleşmiştir. Bu konuda örnek vermek gerekirse meselâ icthad türlerinden birincisi demek olan kıyas, icma'a sened teşkil edecek şekilde icma'lar gerçekleşmiştir: Rasulüllah (S.A.V.)'in, sağlığında namazda imam tayin etmesine kıyasla Hz.Ebu bekir (R.A.)'ın halife seçilmesi, şarap içene had uygulanması, etine kıyasla domuzun yağının da haramlığı üzerine varılan icma'larda icma'ın senedi kıyas olmuştur⁵².

Zekat vermeyenlere karşı savaş yapılması üzerine icma' edilmesi hadisesinde de icma'ın senedi icthad olmuştur⁵³.

İctihadın icma'a senet olabileceğini savunan cumhurun bir diğer hücceti de şudur: İcma'ın hüccet olmasını vacip kılan naslar, icma'ın müstenedinin kat'î veya zannî olması arasında bir ayırım yapmıyor. Bu itibarla haberi vahit ve kıyasın da icma'a senet olacağının kabul edilmesi gerekir. Sened olarak kat'î delili şart koşturmak caiz değildir. Çünkü bu, nasları delilsiz olarak takyittir ki fasittir.

Özelde kıyasın genelde ise icthadın icma'a senet olmasına karşı çıkanların ileri sürdükleri delillerden biri de her dönemde kıyasa karşı çıkan kimselerin bulunması ve aslının delilliği tartışmalı böyle bir istinbat usulünün nasıl icma'a senet olabileceğidir.

Buna da şöyle cevap verilmiştir: Kıyası inkar eden kimseler henüz ortaya çıkmadan kıyasın hücciyeti konusunda Sahabe icma' etmiştir. Sahabeden

52 Serahsî, Usûl, I/301; Bacî, İhkâmü'l-Fusûl, s.501; Razî, el-Mahsûl, II/89; Amidi, el-İhkâm, I/326; Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/264.

53 Serahsî, Usûl, I/301; Amidi, el-İhkâm, I/326.

kiyasa karşı çıkan olmamış ve bizzat kendileri kıyası delil olarak kullanmışlardır. İhtilaf, daha sonraları ortaya çıkmıştır⁵⁴. Serahsî şöyle diyor:

"İslâm'ın ilk döneminde kıyasın delil olarak kullanılması ve hüccet olması üzerinde görüşbirliği vardı. Bu konuda ihtilafı fıkıhta basireti (köklü bilgisi) olmayan bazı kelimcilerle, hükümlerin hakikati konusunda bilgisi bulunmayan müteahhirinden bazıları ortaya atmıştır. Bunların muhalefetleri nazarı itibara alınmayacağı gibi muvafakatlarına da meyledilmez"⁵⁵.

Şurası bir gerçek ki kıyasa karşı çıkanlar da aslında başka adlarla kıyasa başvurmuşlardır. Ancak uyguladıkları metodun kıyas olduğuna inanmamaktadırlar. Bunlar, kıyasa, tenbih ve tenkihu'l-menat gibi başka adlar altında başvurmuşlardır. Kıyasa karşı olanların, mesela hakimın kamı açken hüküm vermemesi konusunda fetva verirken başvurdukları metod, kıyastan başka bir şey değildir. Çünkü öfkeliyken hakimın hüküm vermemesini isteyen hadisteki gadaba kıyas yapılmıştır⁵⁶.

3. İcma' ve Nesh

Burada nesh konusuna yer vermemizin sebebi, Fahu'l-İslâm Pezdevi'nin icma'da nesh konusuyla ilgili, geçmişi ilgilendirdiği kadar günümüzü ve geleceği de ilgilendiren ve icma'a aktüalite kazandıran görüşüdür. Buna geçmeden önce neshin tarifini ve icma' ve neshle ilgili cumhurun görüşünü çok kısa olarak vermek istiyoruz.

54 Bâcî, İhkâmü'l-Fusûl, s.501, 502; Gazâlî, el-Mustasfa, I/195; Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/265.

55 Serahsî, Usûl, I/302; Örfün icma'a sened olması konusundaki bir değerlendirme için bk. Halim Sabit, İcma' İslâm Mecmuası, Sayı 23, 1333 h., s.566-570.

56 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/122.

Sözlükte nesh, gidermek, izale etmek demektir. Bu kelime, Arapâların " *نَسَخَ الشَّمْسُ الظِّلَّ* " Güneş gölgeyi giderdi" ifadesinden alınmadır⁵⁷.

Usulcülerin ıstılahında nesh, çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Tariflerden biri şöyledir: "Sonraki bir şer'î delilin şer'î bir hükmün hılafını göstermesidir"⁵⁸.

Neshi kabul eden ilim adamları arasında Kitabın Kitabla, Sünnetin Sünnetle neshinin cevazı ve Kitap ve Sünnetin icma' ve kıyasla neshinin câiz olmadığı konusunda görüşbirliği vardır⁵⁹.

Neshi kabul eden ilim adamlarının cumhuruna göre nesh, ancak naslarda sözkonusudur. Buna göre icma'ın ne neshetmesi ne de neshedilmesi mümkün değildir. Usulcüler arasında bunu ifade eden " *الإجماع لا ينسخ ولا ينسخ* " icma' ne neshedebilir ne de neshedilebilir" sözü meşhur olmuştur⁶⁰.

icma', Kitap ve Sünneti neshedemez. Çünkü icma', herhangi bir konuda müctehidlerin görüşlerinin biraraya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu, ne olursa olsun Kitap ve Sünnetin naslarından daha güçlü olamaz. Nitekim beşeri hukukta da hukukçuların ictihadları ne kadar biraraya gelse de kanunlardan daha güçlü kabul edilmez⁶¹.

57 Muhammed b.Ebu Bekr er-Razî, *Muhtaru's-Sihah*, s.656; Molla Husrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.198.

58 Molla Husrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.198.

59 Muhammed Ma'ruf ed-Devâlibî, *el-Medhal ilâ 'İlmi Usûli'l-Fıkh*, s.272, 273.

60 'Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/262-263; Molla Husrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.202.

61 Devâlibî, *el-Medhal ilâ 'İlmi Usûli'l-Fıkh*, s.342.

İcma' kıyası da neshetmez. İcma' herhangi bir kıyasın zıddına gerçekleştiği takdirde o kıyas ile amelin durdurulmasının vacip olması, icma'ın kıyasa üstünlüğündendir. Bu bir hükmün diğer bir hükmü neshi değil, bir hükmün diğer bir hükme tercihidir⁶².

Pezdevî'nin Görüşü

Cumhura göre icma'ın icma' ile neshinin hiç bir şekilde câiz olmadığını gördük. Pezdevî ise cumhurdan farklı bir görüş ortaya koymuştur. O'na göre herhangi bir icma'ın kendi ayarındaki bir başka icma' ile neshi caizdir. Öyle ki kat'î bir icma'ın diğer bir kat'î icma' ile neshi caizdir. Zannî bir icma' ile kat'î bir icma'ın neshi ise câiz değildir. Zannî icma'ın kat'î ve zannî icma'larla neshi de caizdir. Buna göre Sahabe bir hüküm üzerine icma' ettikten sonra tekrar bu icma'ın hilafına icma' etseler bu, caizdir ve ikincisi dengi olduğu için birincisini nesheder. Fakat Sahabeden sonraki kuşak Sahabenin icma'ının hilafına icma' etse câiz olmaz. Çünkü ikinci kuşağın icma'ı Sahabenin icma'ının dûnundadır. Bu sebeple Sahabenin icma'ını neshedemez. Fakat ikinci kuşak herhangi bir mesele üzerinde icma' edip sonra kendileri veya onlardan sonra gelenler, bunun hilafına icma' etseler caizdir. Çünkü bu icma'lar denktir. Böyle durumlarda sonraki icma' öncekini nesheder.

"Rasûlallah (S.A.V.)'in vefatıyla vahiy kesilmiştir. Bu itibarla ondan sonra nesh caiz değildir" şeklinde yapılan itiraza Pezdevî'nin görüşünü savunanlar şöyle cevap vermişlerdir.

⁶² Devâlibi, a.g.e., s.342-343.

Naslarla ilgili nesh, vahyin kesilmesiyle sona ermiştir. Çünkü bu, vahye bağlıdır. Fakat icma' ile sabit olan hükümlerin nesh zamanı sona ermiştir. denemez. Çünkü icma'ın oluşum zamanı sona ermiş değildir⁶³.

Muhammed Ma'ruf ed-Devalibî'nin de dediği gibi Pezdevî'nin bu görüşünün uygulama alanı, naklî icma' diyebileceğimiz, Kitap ve Sünnette açıkça yer alan hükümleri te'kid edici nitelikteki icma'lar değil icthadî icma'lardır⁶⁴.

Yine Devalibî'nin dediği gibi Pezdevî'nin burada nesh dediği icma'î bir re'yin bir başka icma'î re'yle iptalidir. Buna nesh denmesine itiraz edilse bile maslahatın değişmesi veya hükmün üzerine kurulduğu illetin gerçekleşmemesi gibi nedenlerle icthadî bir icma'ın bir başka icthadî icma' ile ortadan kaldırılması mümkündür⁶⁵.

Devâlibî, buna nesh denmesine bir engel görmüyor. Çünkü nesh, şer'î hükmün süresinin sona erdirilmesidir. Kitap ve Sünnette sabit olan hükümlerin Kitap ve Sünnetin naslarıyla neshedilmesi gibi icma' ile sabit olan hükümler de icma' ile neshedilebilir. Kiyastan farklı olarak icma' da Kitap ve Sünnet gibi bağlayıcı hükümler koyduğu için, bu hükümlerin tesbit edicisi durumunda olan icma' ehli tarafından değiştirilmesi neshtir⁶⁶.

Nesh adının verilmesi tartışılabilirse de Pezdevî'nin icma' ile sabit olan hükümlerin dengi bir icma' ile değiştirilebileceği tezi kanaatimizce son derece isabetlidir. Çünkü icthadî icma'lar da naklî icma'lar (Kitap ve Sünnette açıkça yer

63 Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/262.

64 Devâlibî, el-Medhal, s.343.

65 Devâlibî, el-Medhal, s.344.

66 Devâlibî, el-Medhal, s.345.

alıp tüm müctehidlerin üzerinde görüşbirliğine vardığı hükümler) gibi dokunulmaz kabul edildiği zaman bu durum teşriin donuklaşmasına ve duraklamasına sebep olabilir. Bu yüzden Pezdevî'nin bu görüşü, icma'nın dinamik bir şekilde fonksiyonunu icra ederek devamını sağlayabilmesinin teminatı gibidir. İşte bu sebeple beşerî huruktaki yargıtay icthadı birleştirme kararlarının yeni bir icthadı birleştirme kararıyla etkisiz kılınmasına benzeyen Pezdevî'nin bu görüşünü icma'nın aktüalitesinde motor vazifesi görececek bir tez olarak değerlendiriyoruz.

Bu konuda Pezdevî'den daha ileriye giderek icma'nın Kitap ve Sünneti de neshedebileceğini ileri süren bazı Mutezile alimleriyle 'İsa b.Eban (ö. 220 h.) gibi bazı Hanefî alimlerinin görüşlerine⁶⁷ ise katılmıyoruz. Bu alimlerin görüşlerinin Sahabenin icma'yla ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Pezdevî'nin görüşü bu hususta orta bir tez niteliği taşımaktadır.

4. İcma'nın Reddi ve İnkârı

İcma'nın aktüalitesini işlerken, icma'nın reddi ve inkârı konusuna yer vermemizin nedeni, zamanımızda köklü bilgisi olmayan bazı kimselerin, icma'a muhalefet ettikleri gerekçesiyle bazı ilim adamlarını tekfirden çekinmemeleridir. Bu davranışın yanlışlığı konu işlenirken anlaşılacaktır. Şimdi konumuza geçelim.

Şeriatte tevatürle sabit olmuş ve avamıyla havasıyla topyekün müslümanların üzerinde icma' ettiği bir takım meseleler vardır. Bir kimse bunları kabul etmediği takdirde "Ehli Kible" den sayılmaz. Rekât adetleriyle, kılınış şekliyle, şartları ve rukunleriyle namaz, hac ve temel hac menasiki, Ka'be,

⁶⁷ Bk. Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/175-176.

Kabe'nin yeri, oruç, zamanı, şekli, rukünleri, zekat, türleri, genel olarak miktarları zina, şarap içme, hırsızlık ve ribanın haramlığı... Bütün bunlar naslarla sabit olduğu gibi müslümanlar da üzerinde icma' etmişlerdir. Bunları inkâr edenin kafir olacağı, kesin olarak kabul edilen hususlardandır. Bunlarda şüphe eden dinden çıkar. Bunlar ilim adamlarının " ما علم من الدين بالضرورة " Dinden olduğu kesin olarak bilinen hususlar" dediği şeylerdir. Kur'an-ı kerim'deki kat'i delâletlerle ve mütevatir naslarla kesin olarak sabit olan konuların hepsi de böyledir. İşte bunları inkâr eden kâfir olur⁶⁸. Çünkü bunları inkâr eden kesin olarak Hz.Muhammed (S.A.V.)'in getirdiği dinden olan bir şeyi inkâr etmiş demektir. Bu itibarla tıpkı Hz.Peygamberin doğruluğunu inkâr etmiş gibi olur⁶⁹.

Uslucüler "İcma'ın hüccet olduğunu inkâr eden, dinini iptal etmiş olur. Çünkü dinin temellerinin mihveri icma' üzerine kuruludur"⁷⁰ veya " فيكفر جاعده " İcma'ı inkâr eden kafir olur"⁷¹ yahut "İcma'ın en kuvvetlisi, Sahabenin sarîh icma'ıdır. Hücciyetinde ihtilaf yoktur. Çünkü o, ayet ve mütevatir haber gibidir. Öyleki inkâr eden kâfir olur"⁷² yahut da "İcma' Milleti Hanifiyyenin (Ümmeti Muhammed'in) temel esaslarından biridir. Ona dönülür ve ona sığınılır. İcma' olduğu konusunda delil bulunduğu zaman ona muhalefet eden kâfir olur"⁷³ derken işte dinin temel meseleleri üzerindeki icma'ların inkârını kasdetmektedirler. Nitekim 'Abdülaziz Buhârî, "İcma'ın hüccet olduğunu inkâr, eden dinini iptal etmiş olur" dedikten sonra şöyle söylemektedir:

68 Ebu Zehre, Ca'feri Sadık, s.461.

69 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/262.

70 'Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/266.

71 Pezdevî, Usûl, III/261; Serahsî, Usûl, I/318.

72 İbn Melek, Mabariku'l-Ezhar fi Şerhi Menarî'l-Envar, s.259.

73 İbn Hazm, Meratibü'l-İcma', Mektebetü'l-Kuds, 1357, s.7.

"Ancak icma'ı inkâr edenler, "Dinin temel meseleleri, icma' ile değil, mütevatir nakille sabit olmuştur. Mütevatir nakille icma' arasında fark vardır. Çünkü mütevatir nakil, bize sabit olanı ulaştırır. İcma' ise sabit olmayanı ortaya kor. Dolayısıyla icma'ın inkarıyla dinin temel meselelerinin iptali gerekmez. Olsa olsa icma'ın inkarıyla, sözünü ettiğimiz temel meselelerin icma' ile sabit olmuş olmaması lazım gelir. Bu da adigeçen hükümlerin sabit olmasına engel değildir" şeklinde yorum yaparlarsa dinden çıkmış olmazlar"⁷⁴.

'Abdülaziz Buhari'nin bu ifadesinden, "İcma', bir hüccet değildir diyerek icma'ın aslını inkâr edenin küfrüne hükmedilir"⁷⁵ sözüyle de sanki bu tür dinin temel meselelerinde icma'ın gerçekleştiğini inkâr edenin kâfir olacağını kastettiği yani icma'ın aslını inkâr edenin bunları da inkâr etmiş konumuna düşeceğini açıklamak istediği seziliyor. Nitekim, İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478 h.) de, icma'ı inkâr edenin tekfir edilmesine şiddetle karşı çıkarak şöyle söylemektedir:

"İcma'ı kabul etmeyenin kafir olacağı, fakihlerce yaygın bir şekilde dile getirilmektedir. Bu, kesinlikle batıldır. Çünkü icma'ın aslını inkâr eden bile tekfir edilemez. Tekfir konusunda söz söylemek öyle basit bir şey değildir"⁷⁶.

Cüveynî'ye göre kişi, icma'ı kabul ederek, icma' etmiş olanları, naklettikleri konuda doğruluğunu tasdik ettikten sonra üzerinde icma' ettikleri hususu inkâr ederse bu tekzibi, neticede Şari'e gider. Şarii yalanlayan da kafir olur⁷⁷. O'na göre bu konudaki temel kural şudur:

74. 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/266.

75. 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrar, III/261.

76. Cüveynî, el-Burhan, I/724.

77. Cüveynî, el-Burhan, I/724.

"Şer'in subûtundaki bir yöntemi inkâr eden tekfir edilmez. Ancak bir şeyin şeriattan olduğunu kabul edip de sonra inkâr ederse şer'i inkar etmiş olur. Şer'in bir bölümünü inkâr eden ise tamamını inkar eden gibidir"⁷⁸.

Alimler, sukûti icma', ahad yollarla nakledilen icma' gibi zannî icma'ların hükmünü inkarın küfrü gerektirmeyeceği üzerinde ittifak ettikleri gibi⁷⁹ "Bu konuda icma' sabit olmamıştır" diyerek bir hükümde icma'ın gerçekleştiğini inkâr edenin veya ihtilâflı icma'ı inkar edenin de küfrüne hükmedilemeyeceğini belirtmişlerdir⁸⁰. İlim adamlarının, icma'ı inkâr edenin kâfir olup olmayacağı konusundaki birbirinden farklı görüşleri, inkarını varsaydıkları icma'ın türüne dayanmaktadır.

Dinden olduğu kesin olarak bilinen icma' edilmiş meseleleri -ki bunlar şüphe götürmez bir şekilde avam ve havas herkesin bildiği ve bu itibarla namazın, Ramazan orucunun farziyeti, zina ve şarabın haramlığı gibi zarurati diniyyeye dahildir- inkâr eden kesinlikle kafir olur. Çünkü böyle bir icma'ı inkar, o konuda Rasûlullah (S.A.V.)'i yalanlamayı gerektirir⁸¹. Bu nitelikte olmayan yanı kat'î icma'larla değil de zannî icma'larla sabit olan hükümleri inkâr eden tekfir ise mümkün değildir. İşte bunun için Pezdevî, Sahabenin sarîh icma'ının âyeti kerime ve mütevatir haber gibi olduğunu ve inkâr edenin kâfir olacağını ancak Sahabeden sonrakilerin icma'ının meşhur haber gibi olduğunu inkâr edenin tatlil edileceğini (dalaletle nisbet edileceğini) ifade etmektedir⁸². Demek ki Ebu'l-

78 Cüveynî, el-Burhan, I/725.

79 Kadı Adu'du'l-Mille, Şerhu Muhtasarî'l-Mentehe, II/44; 'Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/262.

80 'Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/262.

81 Âmidî, el-İhkâm, I/344; Subkî, Cem'u'l-Cevami', II/201; Ahmed b.Kasım el-'Abbâdî, el-Âyâtü'l-Beyyinat, el- Matba'atü'l-Kübra, Mısır 1289, III/315; Bk.İbn Hazm, el-İhkâm, IV/149.

82 Pezdevî, Usûl, III/261 (ve Abdülaziz Buharî'nin Şerhi)

Beka'nin dediği gibi icma'ı inkar edenin küfrü genel değildir⁸³. Öyleyse Gazâlî'nin belirttiği gibi fakihler icma'ı inkâr edenin tekfirinden söz ettikleri zaman bununla nas veya mütevatir haber -kesin bir "asl"a dayanan icma'ın inkarını kasdetmektedirler⁸⁴.

İcma'ın inkârı, mutlak olarak küfür kabul edilmiş olsa, bazı büyük ilim adamlarının bile tekfiri icabeder ki böyle bir şeyin yanlışlığı açıktır. Sözgelimi Sahabeden başka kimsenin icma'ını kabul etmeyen Davud ez-Zahiri ve aynı görüşü paylaşan diğer ilim adamları, İbn Hazm, İbn Teymiyye ve Şevkanî gibi Kitap ve Sünnetten bir senede dayanmayan yani müstenedi Kitap ve Sünnet olmayan icma'ları reddeden ilim adamları nasıl tekfir edilebilir?

İlim adamlarının, Sahabenin ittifakıyla seçilen Hz.Ebu Bekir (R.A.)'ın halifeliğini reddeden Rafizileri bile tekfirden çekindikleri⁸⁵ gözönüne alındığında, dinden olduğu kesin olarak bilinmeyen ve icma' olup olmadığı tartışmalı bazı icma'ları inkar edenin tekfirinin asla doğru olmayacağı anlaşılır.

Şu halde zamanımızda icma'a muhalefet ediyor gerekçesiyle bazı ilim adamlarının tekfir edilmesi veya dalalete nisbet edilmesi son derece sakıncalıdır. Bunun tersine icma'a muhalefetin hafife alınarak ilim adamlarının üzerinde ittifak ettiği veya cumhurun üzerinde görüşbirliğine vardığı hususların reddi de aynı derecede sakıncalıdır.

83 Ebu'l-Beka, Külliyyat, s.25; Ebu'l-Beka şöyle der:

و كفر جاهد الجماعة ليس بكفر

84 Gazâlî, el-Menhûl, s.309.

85 Muhibbullah b.Abdüşşekür, Müsellemlü's-Subût (ve Ensarî'nin Şerhi Fevatihu'r-Rahamut)II/243 vd.

B. İCMA'I ÜMMETİN KAYNAK OLARAK AKTÜALİTESİ

İcma'a aktüel bir değer biçip biçmeme konusunda temel düşünce, Abdülmecit Türkî'nin de tesbit ettiği gibi Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin naslarının, insanlığın karşılaşacağı tüm meselelerin çözümünü ihtiva edip etmediği esasına dayanmaktadır.

İbn Hazm'la birlikte nasların, bütün meselelerin çözümünü kapsadığı tezi kabul edildiği takdirde yapılacak iş, naslara harfiyyen sarılarak nasların, yeni olayların çözümünü nasıl ihtiva ettiğini açığa çıkarmak için icihad yapmaktır.

Diğer mezheplerle yani cumhurla hareket edildiği takdirde; "Şeriatın nasları maddî plânda sınırlıdır. Çünkü günlük meydana gelecek olayların hepsinin çözümünü sınırsız olarak ihtiva etmesi düşünülemez. Öyleyse yeni meydana gelen olaylarda naslara harfiyyen yapışmak mümkün değildir. Bu nasların ruhundan hareketle veya mekasıd (temel hedefler)inden hareketle çözümler üretilmelidir" denecektir⁸⁶.

İşte bu temel düşüncenin bir sonucu olarak icma'ın aktüalitesi konusunda iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır:

1. İcma'ı Sadece Nasların Ortaya Koyduğu Hükümleri Te'kid Edici

Gören Yaklaşım

Daha önce de bir kaç defa temas ettiğimiz bu yaklaşımın en önde gelen temsilcisi İbn Hazm'dır. O'nun icma'a yaklaşımını şu sözü, güzel bir şekilde formüle etmektedir:

⁸⁶ Abdülmecit Türkî, *Münazarat fi's-Şeriatil-İslamiyye*, s.24.

ان من اتبع نص القرآن وما اسند من طريق الثقات الى رسول الله
صلى الله عليه وسلم فقد اتبع الإجماع يقينا وان من عاج عن شيء
من ذلك فلم يتبع الإجماع

"Kur'an'ın nassına ve sika raviler tarafından Rasûlüllah (S.A.V.)'e dayandırılan (Sünnetlere) tabi olan, muhakkak ki kesin olarak icma'a uymuş olur. Kim de bunlardan herhangi bir şeyin dışına çıkarsa icma'a tabi olmamış olur"⁸⁷.

İbn Hazm'ın el-İhkam adlı eserinde yukardaki ifadesini te'kid eden ve biraz daha açan daha başka pek çok ifadesi vardır⁸⁸. Konuyu uzatmamak için bunları aktarmıyoruz. Aktardığımız bu ifadesi, O'nun icma' anlayışının temeline ışık tutmaktadır.

İcma'ı bu şekilde ele alan yaklaşıma göre icma'ın, Kur'an ve Sünnette olmayan yeni hükümler koyabilmesi söz konusu değildir. Bu yaklaşıma göre icma', sadece Kur'an ve Sünnette ortaya konmuş bulunan hükümler üzerine gerçekleşir ve o hükümleri pekiştirir.

Aslında Kur'an ve Sünnetle açıkça ortaya konmuş bulunan hükümler üzerine gerçekleşen icma'ları, icma'ın hücciyetini benimseyen bütün usulcüler kabul etmektedirler. Şu kadar var ki bazıları icma'ı bundan ibaret görürken diğer bazıları icma'ın bundan ibaret olmadığı, bununla birlikte yeni hükümler ortaya koyabilecek icma'ların da oluşabileceği kanaatindedirler.

⁸⁷ İbn Hazm, el-İhkām fi Usûli'l-Ahkām, IV/128.

⁸⁸ Örnek olarak bk. İbn Hazm, el-İhkām, IV/141, 142, 149, 150.

Kur'an ve Sünnetin ortaya koyduğu hükümler üzerine anlayış birliği oluşmasıyla meydana gelen icma'lara usulcüler "Naklî icma'", "ikrarî icma'" ve "müekkid icma'" gibi isimler vermektedirler.

Naklî icma' denmesi, Kitap ve Sünnetin ortaya koyduğu hükümleri doğru bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarmasındandır.

İkrarî ve müekkid icma' denmesi ise Kitap ve Sünnetin ortaya koyduğu hükümleri aynıyle alıp tasdik ve te'kid etmesi sebebiyledir.

İcma'ı naklî, ikrarî ve müekkid gören yaklaşıma karşı yöneltilebilecek eleştirilerden biri şudur:

Üzerine icma' edilmiş olan bu hükümler, zaten âyet ve hadislerle sabit olmuştur. İcma' yeni bir hüküm ortaya koyamadığına göre burada icma'ın ne yararı var? Bu hükümlerin naslarda yer almış olması, icma'dan mustağni kılmaz mı?

Bu eleştiriye karşı şöyle cevap verilmektedir:

Nasların ortaya koyduğu hükümler üzerine icma' oluşmasının pek çok faydaları vardır. Şöyle ki:

Dinden olduğu zorunlu olarak bilinen hususlar üzerine varılan icma'lar, dalalet ve sapıklığa meyletmış bazı kimselerin dini bozmalarına engel olur. İslâm'ın bu temel meseleleri üzerinde yapılabilecek Kitap ve Sünnete uygun düşmeyecek yorumlar, icma'a ters düşeceği için kabul görmez⁸⁹.

Ümmeti Muhammedin böyle bir çok temel meselede ittifak etmiş olması, dine güveni artırır, mü'minlerin kalplerini birleştirir⁹⁰.

89 Eşkar, Nazratün fi'l-İcma'îl-Usûlî, s. 73, 74.

90 Eşkar, Nazratü fi'l-İcma'îl-Usûlî, s. 74.

Kitap ve Sünnetin ortaya koyduğu hükümlerin üzerine icma' da oluşmasıyla bu hükümler daha da güçç kazanır. Tıpkı bir konuda iki ayeti kerime veya bir ayet bir mütevatir hadis bulunması gibi Kitap, Sünnet ve İcma'ın hepsinin de aynı konuda birbirini desteklemesi o hükümleri sarsılmaz bir şekilde güçlendirir⁹¹.

Bazı meseleler naslara dayanmasına rağmen naslar herkes tarafından bilinemez, fakat icma' bilinir. Artık o meselelerin en güçlü delili icma' olur⁹².

Naslara dayanan icma'ların senedi bazen zannî olur. İcma' o hükmü zannî olmaktan çıkarır kat'i hale getirir⁹³.

Nasların genellikle te'vile, tahsise, takyide ve neshe ihtimali vardır. Üzerine icma' oluşmadığı zaman anlayış ve düşüncelerin farklılığı sebebiyle nasların anlayışında bir çok ihtilaflar ortaya çıkabilir. Ancak bu nasların üzerine icma' olunca anlaşılma ve görüşbirliği sağlanmış olur⁹⁴.

İşte icma'ı sadece naklî, ikrarî ve müekkid olarak gören yaklaşıma göre icma'ın fonksiyonu, özetlenmeye çalışılan bu hususlardır. Hemen anlaşılacağı gibi bu anlayışa göre icma' müstakil bir delil değildir. Asıl delil, Kitap veya Sünnettir. İcma' ise bu delillerin ortaya koyduğu hükümleri te'kid etmektedir.

91 İbn Teymiyye, Mecmuu Fetava, XIX /195; Eşkar, s.195.

92 İbn Teymiyye, Mecmuu Fetava, XIX/195; Eşkar, s. 195.

93 Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/264; Ebu Zehre, Malik, s.275; Eşkar, s.75.

94 Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, I/165; Ahmed İbrahim, 'İlmü Usûlî'l-Fıkh'tan nakleden Eşkar, s.75.

Kanaatimizce icma'ı sadece naklî ika'î ve müekkid olarak görmek hatalıdır. İcma'ın hücciyeti için ortaya konan deliller, icma'ın sadece naklî olmadığını göstermektedir. Öyleyse icma'ın yeniden hükümler koyabilecek bir gücü de vardır. Şimdi bu yaklaşımı görelim.

2. İcma'ı Aktüel Bir Delil Kabul Eden Yaklaşım

Teorik olarak icma'ın, Kur'an ve Sünnet temeline dayalı olarak yeni hükümler koyabileceği ilim adamlarının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Bu usulcülere göre icma', sadece te'kid ve ikrar değil inşâ ve ibtida (yeni hükümler koyma) açısından da başvurulabilecek bir teşrii merciidir. Nitekim icma', böyle bir fonksiyonu Sahabe döneminde icra etmiştir. Sahabe döneminde icra ettiği gibi zamanımızda da icra edebilir.

Debûsî (ö.432 h.) Pezdevî (ö. 482h.) ve Serahsî (ö. 490 h.) gibi eski usulcüler, onlara tabi olarak da daha sonraki usulcüler icma'ı, İslâm Hukukunun Kıyamete kadar devamını sağlayacak dinamizmi taşıyan aktüel bir kaynak olarak görmekteydiler. Bu usulcülerin konuyla ilgili değerlendirmeleri özetle şöyledir:

Hiz. Muhammed (S.A.V.), son peygamberdir. Bunun için O'nun şeriatı Kıyamete kadar baki kalacak ve insanlığın tabi olacağı yegane hak din olacaktır. Şayet ümmeti Muhammedi temsilen bir dönemde yaşayan tüm müctehidler, hata üzere birleşmiş olsalar -vahiy de kesildiği için- Hiz.Muhammed'in şeriatı hak üzere devam edemez. İşte bu yüzden Allah Teala son dinin hak üzere devamını sağlamak için bir lutf olarak Ümmeti Muhammed'in icma'ını hatadan masum

kılmıştır. Bu yüzden bir dönemde yaşayan müctehidler -ümme'ti temsilen- herhangi bir konuda görüş birliğine vardıkları zaman bu, kesinlikle doğrudur⁹⁵.

Bu yaklaşıma göre icma' başlıbaşına bir delildir. Huccet oluşu da senedi yönünden değildir. Bu ümmete bir lutuf olarak bizzat kendisi delildir⁹⁶. Müstakil bir delil olarak yeni hükümler koyabilir. Hem de -öngörülen şartlar çerçevesinde oluşmuş bir icma' ile ortaya konan- bu hükümler adeta Rasûlüllah (S:A.V.)'a arz edilmiş ve O'nun onayını almış gibi güçlüdür⁹⁷. İşte bu yüzden icma' ile ortaya konan hükümler kat'idir.

Usulcülerin büyük çoğunluğu icma'ı böyle, değerlendirmektedirler. Görüldüğü gibi bu yaklaşıma göre icma' teorik olarak büyük bir aktüaliteye sahiptir. Bu yüzden Ignace Goldziher ve Henri Laoust gibi müsteşrikler icma'ı, İslâm'ın serbestçe hareket etmesine ve gelişmesine imkan verecek, devamlılık ve değişim sağlayacak güce sahip bir kaynak olarak görmektedirler. Bu müsteşriklere göre icma' mazide de İslâm'ın, girdiği toplumlara ve çevreye uyum sağlamasında böyle bir rol üstlenmiştir. İcma'ın tarifi bile tek başına onun bu özelliği taşıdığına kefildir⁹⁸.

95 Bk. Debûsî, Takvimü'l-Edille, v 5b; Pezdevî, Usûl, III/260-261; Serahsî, Usûl, I/300.

96 Sadrü's-Şeria, et-Tavdih, II/516.

97 Meselâ Debûsî şöyle der:

و قد ثبت بالأدلة ان الكل عصموا عن الباطل كان بمنزلة الاتصال
برسول الله صلى الله عليه وسلم و تقريره على ذلك او الاتصال بآية
من كتاب الله تعالى

Müctehidlerin cemeat olarak batıldan korundukları "delillerle sabit olmuştur. (Bu yüzden icma'ları) Tıpkı Rasûlüllah (S.A.V.)'a arz edilip O'nun da bunu onaylaması veya Allah'ın kitabından bir ayetle desteklenmesi gibidir. (Takvimü'l-Edille, v. 5b.)

98 Ignace Goldziher, Le Dogma et La Loi de l'Islâm. Arapçaya tercümesi et-'Akide ve's-Şeria, Ter: Muhammed Yusuf Musa ve diğ. Metabî'u Darî'l-Kitabî'l-'Arabîs.

Hatta bazıları daha ileri giderek icma' ile İslâmiyet'e istenilen şekil verilebileceğini iddia etmektedirler⁹⁹. Ancak bu düşünceye katılmak mümkün değildir. Çünkü icma', daha önce de belirttiğimiz gibi rastgele oluşan bir ittifak değil, İslâm'ın icthad kuralları çerçevesinde meydana gelen bir ittifaktır. Bu itibarla Kitap ve Sünnete ters bir takım unsurların icma' kanalıyla İslâm'a maledilmesi imkansızdır.

Mazide, icma'ın ibtida ve inşa (yeni hükümler koyma) görevini icra ettiği Sahabe dönemi istisna edildiği takdirde bunun dışında nazariyatta öngörüldüğü şekilde İmam Şafii'ye gelinceye kadar mahallî icma'lar düzeyinde inşâî manada bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir. Fakat tüm müctehidlerin toplanıp toplantılarında bir görüş üzerinde ittifak ederek çıkacak şekilde (İjma' prospectif) gerçekleşmemiştir. Gerçekleşen icma'lar ikrarî sukûfî şekilde olmuştur. Seneler, on yıllar boyunca bazı alimler görüş beyan etmişler, bunlar yaygınlaşmış, kabul görmüş ve muhalifi çıkmamış ve böylece ikrarî sukûfî şekilde (İjma' retrospectif) gerçekleşmiştir.

İcma'ı aktüel gören bu yaklaşıma göre icma', İslâm Hukukunun gelişimine büyük katkılar sağlayabilecek dinamizme sahiptir. Bütün mesele bu dinamizmi harekete geçirebilecek ehil ilim adamlarının yetiştirilmesi ve gereken teşkilatlandırmanın yapılmasıdır. Bu yapılabildiği takdirde Sahabe dönemindeki icra ettiği fonksiyon gibi icma', günümüzde de fonksiyon icra edebilir.

Mısır ty., s.63; Hatiboğlu'nun basılmamış Türkçe tercümesi; 'Abdûlmecit Türkî, Bacî'nin İhkâmü'l-Fusûl'üne yazdığı giriş, s.41.

99 D.B.Macdonald, İslâm Ansiklopedisi, İcma' Maddesi, c.5, Kısım 2, s.927.

C. BİR TOPLU İCTİHAD OLARAK İCMA'

Yeni hükümler koyabilecek nitelikteki icma' (inşâî icma')dan söz edince hemen ictihad gündeme gelir. Çünkü inşâî icma'ın ictihaddan kopması mümkün değildir. Zira yeni hükümler koyabilecek nitelikteki ibtidai ve inşâî manadaki bir icma', ictihadların bir noktada birleşmesiyle oluşabilir.

Müctehidler, herhangi bir meseledeki ictihadlarının sonucunda ya ihtilaf edeceklerdir, ya da ittifak. İttifak ettikleri takdirde yani dönemin tüm müctehidlerinin ictihadı aynı noktada birleştiği takdirde bu bir icma' olacaktır. Demek ki inşâî manadaki icma', bir dönemdeki müctehidlerin aynı mesele üzerindeki ictihadlarının sonuçlarından biridir. Öyleyse "ictihad yapılababilir ama icma' gerçekleşemez" şeklindeki bir yaklaşım, tutarsızlık olur. İşte bu durumda ictihadın lüzumu gündeme gelmektedir. İctihadın lüzumu varsa bunun kopmaz bir parçası olarak icma'ın da onun peşinden gelmesi sözkonusudur. Şu halde ilkönce ictihada lüzum var mı? sorusuna cevap arayalım.

1. İctihadın Zorunluluğu¹⁰⁰

İslâm Hukukunun temel kaynağı olan Allah'ın Kitabı Kur'an-ı Kerim'de ve Rasûlüllah (S.A.V.)in sünnetinde fikhî hükümlerin bazı istisnalar dışında teferruatla açıklanmadığı, ancak teşriin temel prensiplerini (külli kaideler) ihtiva ettiği bilinen bir gerçektir¹⁰¹. Bununla birlikte hayatın akışı içinde karşılaşılan

¹⁰⁰ Biz burada sadece inşâî icma'ın temelini oluşturan ictihadın zorunluluğu üzerinde duracağız. İctihad konusunda geniş bilgi için bu konuda yazılmış eserlere husûsiyle Hayrettin Karaman'ın *İslâm Hukukunda İctihad* adlı eserine müracaat edilebilir.

¹⁰¹ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/348; İbnü'l-Kayyim, *İ'lamü'l-Mumvakki'*in, I/339; Şatıbî, *el-Muvafakat*, IV/92; M.Yusuf Musa, *Tarihu'l-Fıkh'l-İslâmî*, s.17.

hadiseler, yeni yeni ortaya çıkan meseleler ve problemler sınırsızdır. Teşriden amaç ise karşılaşılan bu olaylara insanların maslahatlarına uygun tarzda çözümler üretmektir¹⁰². İnsanların maslahatları yeni çözümler üretmeyi gerektirdiği her seferinde bunların cevaplarının ortaya konması zorunludur. Çözüm getirmemek, İslâm'ın gündemden çıkmasına sebep olur. Halbuki İslâm'ın, meseleleri çözümsüz bırakması düşünülemez.

Şehristânî şöyle söylemektedir:

"Kısacası biz kesin olarak ve yakinen biliyoruz ki ibadetlerde olsun muamelatta olsun hadiseler ve vakıalar sayılamayacak ve sınırlandırılmayacak niteliktedir. Yine kesinlikle biliyoruz ki her hadise hakkında bir nas da yoktur. Zaten bu düşünülemez. Naslar sınırlı, olaylar sınırsız olunca ve sınırlı olan sınırsızı zaptedemeyeceğine göre kesinlikle bilinir ki icthad ve kıyas farzdır. Ta ki her hadise karşısında bir icthad olsun"¹⁰³.

Kitap ve Sünnette icthadın dini bir vecibe olduğuna işaret ve delâlet eden nasların yanında bilhassa Sahabenin, Hz.Peygamberin vefatından sonra karşılaştıkları olaylarda icthada, yerine getirilmesi farz bir vecibe görerek yoğun bir şekilde başvurmaları, Tabiin, Etbaü't-Tabiinin ve müctehid imamların da aynı şekilde icthadı sürdürmeleri, çözümü gereken meselelerin icthadla çözümünün ehil kimselere farz olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaldı ki örfe, âdete belirli şartlara ve zamana bağlı bazı hükümlerin değişebileceği gerçeği bunlara bağlı olarak ortaya konmuş bulunan hükümlerin de değişmesini gerektirecektir¹⁰⁴.

102 Hallaf, *Hulasatü Tarihi't-Teşri'*, s.34.

103 Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* I/348.

104 İbn 'Abidin, *Neşru'l 'Arf fî Binaî Ba'zı'l-Ahkâmî 'Ala'l-Örf* (Mecmu'atü Resaili İbn 'Abidin içinde), Şerketi Sahafiyyei 'Osmaniyye Matbaası, İst. 1325, II/125

Demek ki İslâm Hukukunun, insanlığın hayatında etkin bir şekilde uygulanabilmesi için icthad zorunludur. İctihadın durması demek İslâm Hukukunun hayat sahnesinden uzaklaşmaya başlaması demektir.

Hayatta insanların karşılaştığı ve cevap verilmesi gereken meseleler, Şehristanî'nin de dediği gibi sınırlandırılmaz. Gün be gün yeni yeni meseleler ortaya çıkar. Bu itibarla zamanımızda geçmiş dönemlerde mevcut olmayan pek çok meseleler ortaya çıkmıştır. Geçmişteki müctehidlerin karşılaşmadığı ve hatta akıllarına bile gelmeyen bu tür meselelerin de Kur'an, Sünnet ve İslâm Hukukunun temel prensipleri çerçevesinde ehil ilim adamlarınca hükümlerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Geçmişte örneği yaşanmış ve cevapları verilmiş olmasına rağmen bazı olayların da nitelikleri değişiklik gösterebilmekte ve bu sebeple geçmişte aynı olayla ilgili verilen hükmün illetinin, zamanımızda tahakkuk etmediği görülmektedir. Sözelimi müsbet eğitim amaçlı olarak kullanılan çizgi filmlerin resimleri, resim yapmanın haramlığı yolundaki geçmişte verilen fetvaların kapsamına nasıl dahil edilebilir? Böyle bir şey İslâm'ın tebliğ politikasıyla çelişmez mi? Demek ki toplumlar geliştikçe olaylar farklılaşıp değişiklik gösterdikçe icthada da ihtiyaç olacaktır. İslâm Hukuku her zaman ve her mekânın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikteyse insanların karşılaşacağı bütün olayların da hükmünü belirleyecek özellikte demektir.

Tüm insanlığa hitabeden ve Kıyamete kadar insanlığın yegane hak dini olarak kalacak İslâm'ın, çözümsüz bırakacağı hiçbir mesele olamaz. Öyleyse

yeni ortaya çıkan meselelerin İslâm'ın temel prensipleri çerçevesinde iki temel kaynak olan Kitap ve Sünnetin ışığında çözümleri bulunacaktır. Bunun yegane aracı da ictihaddır.

İşte bunun içindir ki İslâm âlimleri, herhagi bir meselenin şer'î hükmü sorulduğunda, kendisinden başka cevap verecek kimsenin bulunmaması halinde müctehide, hadisenin hükmünü şer'î delillerden istinbat etmesinin farzı 'ayn, başka müctehidlerin de bulunması halinde ise hükmün istinbatının farzı kifaye olduğuna hükmetmişlerdir¹⁰⁵.

Demek ki İslâm hukukunun devamı için icihad zorunludur. Bu zorunlu görevin en iyi bir şekilde yerine getirilmesi ise şüphesiz ki Sahabe döneminde olduğu gibi şûraya dayalı olarak toplu icihad şeklinde olacaktır.

2. Toplu İctihadın Önemi

Bazı konular ferdi icihadlarla halledilebilirse de özellikle ümmetin hepsini ilgilendiren bir takım meselelerde ferdi icihad yeterli olmayabilir. Böyle durumlarda tıpkı Sahabe döneminde olduğu gibi Ümmetin ulemasının biraraya gelerek topluca çözüm aramaları doğruya ulaşmak için daha emin bir yoldur.

İslâm'da şûra ve istişareye ne derece önem verildiği bellidir. Bunu herkesten önce ilim adamlarının uygulamaları beklenir. Meselelerin hükümleri

¹⁰⁵ Muhammed b.Haseneyn b.Muhammed Mahluf el-Adevî, *Medhalü 'İlmî Usûl'l-Fıkh*, Matbaa'atü's-Saade, ty., s.6; 'Ali el-Hafif, *el-İctihad fi's-Şeriat'l-İslâmiyye* Muhammed b.Su'ud İslâm Üniversitesi'nin Riyad'da 1396 h. tarihinde İslâm Fıkhı Konferansına sunulan tebliğ, *Metabî'u Cami'ati'l-İslâmiyye*, Riyad (1404/1984) s.214; Vehbetü'z-Zuhaylî, *el-İctihad fi's-Şeriat'l-İslâmiyye* (Aynı konferansa sunulan tebliğ), aynı kitap s.176; Hasen Ahmed Mesrai', *el-İctihad fi's-Şeriat'l-İslâmiyye* (Aynı konferansa sunulan tebliğ), s.17.

şûra ve istişareye dayalı olarak tesbit edilmeye çalışıldığı zaman hatadan daha da uzaklaşılacak ve dağınık ferdi teşebbüslerde olduğu gibi ihtilaflar başgöstermeyecektir. Çünkü ilim adamları birbirlerinin gerekçelerini ve bakış açılarını değerlendirme fırsatı bulacaklar ve belki de istişareler sonucunda görüş birliğine varabileceklerdir.

Özellikle aynı meselelerde çok farklı hatta birbirine tam zıt fetvalar verilmesinin müslümanları ne derece olumsuz etkilediği bilinen bir gerçektir. Bunun yanında böyle bir durum, İslam hakkında yanlış imajlar verebilmekte ve ilim adamlarına güven sarsılmaktadır. İşte bu durum, meselelere çözüm ararken ilim adamlarının, biraraya gelip müzakerelerde bulunmalarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Zamanımızda ihtisaslaşmanın alabildiğine gelişmesi, İslâmî ilimlerin belli baranşlarında iyi yetişmiş elemanlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu elemanlar diğer baranşlardaki otoritelerle biraraya geldikleri zaman meseleleri çeşitli yönleriyle ele alabilecek güçlü bir kadra ortaya çıkabilir. Bu durum da meselelerin çözümü sırasında ilim adamlarının biraraya gelip topluca görüşmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Geçmişte ilim adamlarının biraraya geldiği her seferinde az veya çok verimli sonuçlar alınmıştır. Bunun en güzel örneği Mecelle'nin meydana getirilmesi.

Müslamanların karşılaştıkları meselelerin İslâmî açıdan çözüme kavuşturulması bir vecibedir. Bu ihmal edildiği zaman, insanlar islâmî olmayan çözümlere itilmiş olur. Ferdi çözüm arayışları sonuçsuz kalabilir, yahutta pek

isabetli olmayabilir. Ama bir heyet olarak ilim adamları topluca meseleleri ele aldıklarında şüphesiz ki bundan çok verimli sonuçlar elde edilecektir.

II- ÇAĞIMIZ VE İCMA'

Fiilen gerçekleştiği Sahabe döneminde icma'ın, Şûra ve istişareye dayalı olarak halifenin önderliğinde fakih Sahabilerin ictihadlarının tanzimiyle bir toplu ictihad şeklinde vuku' bulduğunu ve herkes tarafından kabul görerek benimsendiğini anlatmıştık. Böylece Sahabe döneminde bir tek olayda birbiriyle çelişkili hükümler pek ortaya çıkmıyordu. Toplu ictihad diyebileceğimiz bu hareket karşısında İslâm Hukuku da yetersiz kalmıyor, Kitap ve Sünnetin temel prensiplerinden sapmadan maslahatlar istikametinde gelişime ayak uyduruyordu¹⁰⁶.

Ancak Sahabe döneminden sonra bazı istisnalar dışında yöneticiler toplu ictihad konusunda organizatörlük görevini sürdürmediler. Aslında Hallaf'ın da dediği gibi ileri gelen ilim adamlarından bir teşrii heyet oluşturulup yeni ortaya çıkan meseleler görüşülebilirdi. Fakat bu iş fertlere bırakıldı. Alimler kendilerine göre hükümler verdiler. Herkesin kabul edeceği bir teşrii cemiyet oluşturulup da onların ortak ictihadları kanunlaştırılmadı¹⁰⁷.

Kûfe'de İmam Ebu Hanife'nin önderliğinde sürdürülen toplu ictihad hareketi gibi mahalli organizelerin çok verimli sonuçlar ortaya koyarak bir takım bölgesel ve kısmî icma'lar oluştuğunu daha önce belirtmiştik.

¹⁰⁶ Hallaf, Masadiru't-Teşrii'l-İslâmî fima La Nassa fih, s.167.

¹⁰⁷ Hallaf, Masadiru't-Teşri, s.167.

Otorite eliyle organize edilmeyen ve sadece alimlerin şahsî gayretleriyle devam eden bu mahallî toplu ictihad hareketleri de zamanla durakladı ve bir süre sonra İslâmî teşri hareketi adeta donmaya yüz tuttu. Buna paralel olarak icma' ile ilgili ileri sürülen şartlar da gün geçtikçe çoğalmaya ve ağırlaşmaya başladı.

Sahabe döneminde icma', Medine-i Münevverede biraraya gelebilen müctehidlerin toplu ictihadiyla oluşurken icma'ın oluşumu için ileri sürülen şartların gerçekleşmesinin neredeyse imkansızlığı nedeniyle artık icma' oluşamaz hale geldi. Çeşitli kentlerdeki fakihlerden biraraya gelebilenlerin müzakereler sonucu aynı görüşü paylaşmaları veya birbirlerinden habersiz olarak verdikleri fetvaların, aynı metotları kullanmaları sebebiyle tevafuku yahut verilen bazı fetvaların yaygınlaşıp muhalifinin çıkmaması gibi ikrarî sukûfî tarzda bazı icma'ların (ijma' retrospectif) dışında usulcülerin öngördüğü icma' asla oluşamadı.

Şüphesiz ki usulcüler, icma'ın delil olarak gücünü bildikleri için, icma' araç kılınarak veya icma' olmadığı halde icma' iddialarıyla Kitap ve Sünnete ters bir takım unsurların dine sokulması endişesiyle bu şartları koşmuşlardı. Ancak bu şartların belki de -tabir caizse- dozajı iyi ayarlanamadığı için İslâm Hukukunun Sahabe dönemindeki bu dinamik kaynağı, sadece teoride kaldı. Acaba çağımızın son derece gelişmiş ulaşım haberleşme ve teknik imkanlarından yararlanılarak bu dinamik kaynak yeniden harekete geçirilebilir mi? Şimdi bu sorunun cevabını arayalım.

A. ZAMANIMIZDA İCMA'IN OLUŞUM İMKANI

İcma'ı ümmetin kaynak olarak aktüalitesini incelerken, teorik olarak ilim adamlarının çoğunluğuna göre icma'ın her dönemde gerçekleşebilecek bir delil

olduğunu görmüştük¹⁰⁸. Çağımızdaki ilim adamlarının çoğunluğu ehil alim yetiştirildiği takdirde zamanımızda icma'ın oluşabileceği kanaatindedirler. Ancak zamanımızda icma'ın gerçekleşebilmesinin önünde de önemli engeller var. Bu engellere geçmeden önce, icma'ın oluşum imkânı konusunda geçmişte ileri sürülen maniaların çağımız imkanları çerçevesinde bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

1. İcma'ın İmkânı Konusunda İleri Sürülen Engellerin Günümüz Açısından Değerlendirmesi

İcma'ın oluşum imkânı konusunda geçmişte ileri sürülen engelleri görmüştük¹⁰⁹. Bunları iki ana grupta birleştirerek günümüz açısından bir değerlendirmeye tabi tutmak istiyoruz.

a. Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan fakihleri tanımanın imkansızlığı, tanınmalar bile görüşlerinin alınmasının mümkün olamayacağı görüşleri alınmış olsa bile bu görüşlerin emin bir şekilde naklinin imkansızlığı şeklinde ileri sürülen engellerin günümüz ulaşım, haberleşme ve teknik imkanları çerçevesinde çözülebilecek nitelikte olduğunu artık bugün herkes kabul eder. Ulaşım ve haberleşme imkanları son derece geliştiği için çağımızda çok geniş katılımlı uluslararası toplantılar yapılabilmektedir. Telefon ve faks gibi araçlarla bir anda dünyanın bir ucundan öbür ucuyla haberleşmek mümkün hale geldi. Uydular aracılığıyla bir kentte yaşayan birisi binlerce kilometre uzaktaki bir toplantıya iştirak edebiliyor. Kurulan bilgisayar ağıyla dünyanın bir başka yerindeki ilmî bir çalışmaya ulaşmak veya mikrofilmni elde etmek mümkün.

108 Bk., tez., s. 275 vd.

109 Bk. s. 72 vd.

İşte bütün bu imkanlar gözönüne alındığında eskiden çok zor olan hatta imkansız gibi görünen dünyadaki tüm fakihlerin görüşlerinin alınabilmesi meselesinin, bugün artık mümkün olduğu anlaşılır. Bütün mesele, bu imkanlardan yararlanmayı sağlayacak bir teşkilatın oluşturulmasıdır.

b. İcma'ı mümkün görmeyenlerin iddialarından biri de zannî bir meselede ilim adamlarının görüşbirliğine varmalarının asla mümkün olmayacağı şeklindeydi. İlim adamlarının çoğunluğunun bu iddiaya katılmadıklarını ve bu iddiaya karşı kanaatimizce yeterli cevapları verdiklerini açıklamıştık. Çağımızın ulaşım imkanları çerçevesinde biraraya gelmesi kolaylaşmış bulunan alimlerin, toplanıp birbirlerinin bakış açılarını, görüşlerini, gerekçelerini değerlendirmeleri ve tartışmaları kanatımızca delili kuvvetli olan görüş etrafında birleşilmesine vesile olabilir. İttifakın gerçekleşmemesi halinde de çoğunluğun görüşü şeklinde müsbet sonuçlar elde edilir.

Görüldüğü gibi icma'ın gerçekleşmesi konusunda geçmişte ileri sürülen engeller bugün büyük ölçüde çözülebilecek niteliktedir. Ancak zamanımızda da icma'ın oluşmasının önüne başka tür engeller çıkmıştır. Şimdi de bunları görelim.

2. İcma'ın Gerçekleşmesi konusunda Güncel Sorunlar

İctihad müessesesinin verimli bir şekilde işlediği ve müctehidlerin bolca yetiştiği dönemlerde ulaşım ve haberleşmeyle ilgili sorunlar, icma'ın oluşumunun önündeki en önemli engeller olarak görülüyordu. Ulaşım ve haberleşmeyle ilgili bu tür engellerin, zamanımızda büyük ölçüde sorun olmaktan çıkarılabilecek nitelikte olduğunu gördük. Fakat belirttiğimiz gibi zamanımızda da başka tür

engeller ortaya çıktı. İlkönce bunların başında gelen ictihad ve müctehid sorununu ele almak istiyoruz.

a. İctihad ve Müctehid Sorunu

İcma'ın oluşumunu incelerken söylediğimiz gibi müctehidler, icma'ın temel unsurudur. Bu itibarla icma'ın oluşumu müctehidler varlığına bağlıdır. Müctehidler olmadan icma'ın oluşması mümkün olmayacağı gibi ittifak edebilecek sayıda olmamaları halinde de icma'ın gerçekleşmesi sözkonusu değildir. Burada ictihadı ne tarihi yönden ele alacağız ne de ictihad ehliyeti ve şartları yönünden. Zaten ictihad ehliyetine icma'ın oluşumunu incelerken kısaca temas etmiştik. Buradaki amacımız ictihad problemini zamanımız açısından ele almaktır.

aa. Müctehid yetiştirilmesinin Gerekliliği:

İctihadın gerekliliğini ve vucubunu gösteren deliller, onu herhangi bir döneme hasretmiyor. Yani her dönemde müctehidin yetişmesi mümkündür. Üstelik ictihad ehliyetini haiz ilim adamlarının yetiştirilmesi, ümmetin ihmal etmemesi gereken görevlerindendir. Çağımızın geniş imkanları, bu işi kolaylaştıracak niteliktedir.

Eskiden alimlerin günlerce aylarca, yolculuk yaparak elde edebildikleri hadis külliyatı bugün araştırmacıların, kolayca ulaşabilecekleri şekilde ellerinin altında bulunmaktadır.

Geçmişin ilmî birikiminin çeşitli tarzlarda biraraya getirdiği ahkâm ayetleri, ahkâm hadisleri, icma' ve ihtilaf konuları da aynı şekilde araştırmacıların rahatlıkla oluşabileceği durumdadır.

İşte bu şartlar altında iyi niyetli, yetenekli ve gayretli bir ilim yolcusu, ictihad için gereken ilimleri elde edebilir. Bu mümkündür. İşin ideal olması budur.

Ancak, kanaatimizce bu prablem ictihadın tecezzii (bölünmesi) tezinden hareketle de çözülebilir. Şu halde kısaca ictihadın tecezziini tanıyalım:

bb. İctihadın Tecezzii (Bölünebilmesi)

İctihadın tecezzii (bölünebilmesi), bir kimsenin, İslâm Hukukunun belli bir alanında veya bazı kısımlarında müctehid olup diğer bölümlerinde müctehid olmaması anlamına gelmektedir¹¹⁰. Mesela bir ilim adamının ceza hukukunda iyice uzmanlaşarak müctehid derecesine varması, ancak İslâm Hukukunun diğer bölümlerini o derece bilmemesi gibi.

İctihadın bölünebilmesi meselesi icma'ın aktüel değeri açısından büyük önemi hâizdir. Çünkü zamanımızda icma'ın oluşumunun önündeki en büyük engel, icma'ın birinci ruknû demek olan icma' ehlinin yani icma'ın oluşumunda üye olacak nitelikte yeterince ilim adamının bulunmamasıdır. İctihadın bölünebilmesi tezinin benimsenmesi halinde İslâm Hukukunun belli bölümlerinde uzmanlaşmış üstün yetenekli bazı ilim adamları, kendi branşlarında oluşacak bir icma' için üye olabileceklerdir.

110 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/38.

İctihadın bölünme kabul edip etmediği konusunu burada uzunca ele almamız mümkün değil. Bu yüzden özet olarak sunmak istiyoruz.

İctihadın bölünebilmesi konusunda ilim adamları arasında iki farklı görüş var:

Birincisi: İctihad bölünme kabul etmez¹¹¹. Çünkü icthad, nasların illetlerini, hakkında nas bulunmayan konularda başvurulacak istinbat yöntemlerini üstün derecede kavrayabilme melekesi ister. Böyle bir melekenin bölünmesi ve bir konuda fonksiyonunu yerine getirip diğer bir konuda fonksiyon icra etmemesi düşünülemez. İctihad derecesine ulaşan kimsenin belli bir fikhî seviyesi var demektir. Bu mertebedeki bir kişi, İslâm'ın temel prensiplerini, Şeriatın gerçekleştirmeyi hedeflediği amaçları (makasidü's-şeria) şer'î delilleri ve bunlara nerede, ne zaman, nasıl başvurulacağını ve hükümlerin illetlerinin tesbitini çok iyi bilir. Öyleyse böyle bir kişideki icthad melekesi, yalnızca belli bir konuda veya belli konularda değil, İslâm Hukukunun her dalında kendini gösterir.

Ayrıca İslâm Hukukunun bütün meseleleri birbiriyle irtibatlıdır. Şeriatın tüm meselelerini kuşatan bir bilgiye sahip olmayan kimse, onun herhangi bir meselesinde icthad edemez. Çünkü bir delilin pek çok meseleyle bağlantısı olabilir. Meselâ âile hukukunda icthadda bulunacak bir kimse borçlar hukukundaki delillerden müstağni kalamaz. İbadetler içinde yer alan zekâtı iyice bilmeyen bir kimsenin borçlar hukukundaki herhangi bir konuda icthadda bulunması sözkonusu değildir.

111 Molla Husrev, Mîr'at, s.369.

Zaten icthad şartlarını taşıyan ve kendisinde icthad melekesi oluşan kimsenin bir konuda böyle olduğu diğer bir konuda böyle olmadığı düşünülemez.

Çünkü müctehidin icthadında dayanak noktası, Şâriin değişik hükümlerin içine yaydığı ve teşrii üzerine bina ettiği genel ilkeleri ve hüküm koyma (teşri) ruhunu anlamasıdır. Bu genel ilkeler ve teşri ruhu bazı konulara has değildir¹¹².

İkincisi ise icthadın tecezzi kabul ettiği görüşüdür¹¹³. Bu görüşe göre bir kimse herhangi bir konuda müctehid olabilir, başka bir konuda da diğer bir müctehidin görüşünü benimseyerek ona göre hareket eder. Meselâ bütün mesaisini İslâm Hukukunun bir konusuna teksif edip usûlü fıkıh kuralları çerçevesinde o konuyu iyice inceleyerek bir sonuca ulaşabilir ve böylece o konuda icthadda bulunmuş olur.

Bir kimsenin herhangi bir konuyu icthad yapacak seviyede bilmesi, bilmediği diğer konularda da fetva vermesini gerektirmez. Aynı şekilde bilmediği konuların olması da bildiği bir hususta icthad edip fetva vermesine engel değildir. Nitekim Sahabeî Kiramdan başlamak üzere icthadda bulunmuş olan pek çok müctehidin bilmediği meseleler hep olagelmıştır.

Seyyid Bey'in bildirdiğine göre usulcülerin çoğunluğu icthadın bölünebileceği fikrindedir. Şafii'lerden İmam Gazâlî, İbn Dakîkî'l-İd, Hanefilerden İbn Hümmam, İbn Saafî gibi muhakkik alimler de bu görüşü benimsemişlerdir¹¹⁴.

112 Bk.Hallaf, 'İmû Usûlî'l-Fıkh, s. 261, 262.

113 Gazâlî, el-Mustasfa II/353, 354; Razî, el-Mahsûl, II/499; Karafî, Tenkihu'l-Fusûl, s.194; İbnü'l-Kayyim, İ'lâmü'l-Muvakki'in, IV/188; Sübkî, Cem'ü'l-Cevami', II/386; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/38; Muhibbullah b.'Abdüşşekür, Müsellemü's-Subût, II/364; Hayrettin Karaman, İslâm Hukukunda İctihad, s.182.

114 Seyyid Bey, Medhal, s.172.

Akla yatkın ve Şari nezdinde makbul olanın, icthadın bölünebileceği tezi olduğunu savunan Seyyid Bey, Müsellemü's-Subûtu esas alarak¹¹⁵ bunu şöyle gerekçelendiriyor: Bir kimse bazı meselelerin bütün delillerini iyice incelemiş, diğer bir takım meselelerin delillerini elde etmemiş olabilir. Bütün şer'î konuların delillerini elde etmedi diye o kimseyi, delillerini iyice incelediği konularda kendi araştırmalarının sonucuna göre amel ettirmemek, onu delilden kaynaklanan ilmi bırakarak taklide sevk etmek demektir. Bu makul değildir. Çünkü taklid, bilgisizlikten başka bir şey değildir. İlim, bilgisizliğe feda olunamaz¹¹⁶.

cc. Değerlendirme

İctihad ehliyeti, asgari bir takım şartlar gerektirmektedir. İctihad için gerekli temel ilimlerin bilinmesi ve bu iş için yetenekli olmak, bu şartların başında gelir. Bu asgari şartlar sağlanmadan bir kimse herhangi bir şer'î konuda ne kadar çalışırsa çalışsın icthad yapamaz. Ancak bu asgari şartları taşıyan yani icthad için gerekli temel bilimleri elde eden ve icthada yetenekli olan bir kimse bu haliyle herhangi bir konuda çalışmalarını yoğunlaştırarak o konunun uzmanı haline gelirse kanaatimizce o konunun müctehidi olur ve o konuyla ilgili bir icma' sözkonusu olduğunda böyle bir kimse o icma'da üye olur. Muhalefet ettiği takdirde icma' oluşamaz.

İctihad için gerekli asgari şartları taşıyan bir kimse, mesâisini bir konuda yoğunlaştırarak o sahanın müctehidi haline geldikten sonra diğer konularda başka müctehidlerin görüşleriyle amel edebilir. Buna bir engel yoktur.

¹¹⁵ Muhibbullah b.'Abdüşşekür, *Müsellemü's-Subût*, II/364.

¹¹⁶ Seyyid Bey, *Medhal*, s.172.

Zamanımızdaki ihtisaslaşmalar ve yöneliş, genellikle bir kimsenin bütün ilim dallarını kuşatacak şekilde yetişmesine yönelik değil. Bu yüzden fıkhn belli bir alanında uzmanlaşmış olan bir kimse diğer alanları o derece bilemeyebilir. İşte böyle birisi kendi uzmanlık alanıyla ilgili bir icma'da üye olur. Fakat kendi uzmanlık alanının dışındaki konularda üye olamaz.

Kanaatimizce zamanımızda icma'ın oluşumunun önündeki en önemli engellerden biri olan müctehid sorunu, icthadın tecezzi kabul edeceği tezinin benimsenmesiyle aşılabilecek niteliktedir.

Zamanımızda icma'ın oluşabilmesinin önündeki engellerden icthad ve müctehid sorunu, icthadın tecezzii teziyle çözümlense bile başka sorunlar da var. Bunlardan biri de İslâm Hukukunun, bazı İslâm ülkelerinde tamamen bazılarında da kısmen uygulanmamasıdır.

b. İslâm Hukukunun Uygulanmaması

Yaşanan ve toplum hayatında tatbik edilen bir sistem, gelişime paralel olarak sürekli kendini yenileyecektir. Ancak yaşanmayan ve toplum hayatında uygulanmayan bir sistem ne kadar mükemmel olursa olsun kendini pek geliştiremez. Kanaatimizce İslâm Hukukunun dinamik bir kaynağı olarak icma'ın işlememesinin nedenlerinden biri de budur.

İslâm Hukuku uygulanmadığı için ortaya çıkan yeni meselelerin fıkha göre çözümleri sadece dinî duyarlılığı olan bazı fertler plânında araştırılmakta toplumun büyük çoğunluğu, böyle bir zorunluluğun farkında bile olmamaktadır. Halbuki İslâm Hukuku uygulanmış olsa , hukukun her alanında yeni ortaya çıkan

meselelerin İslâm'a göre cevapları aranacak ve bu durum, İslâm Hukukunun bu aktüel kaynağını harekete geçirecektir.

c. İslâm Birliğinin Sağlanmamaması

Siyasi bakımdan paramparça olmuş İslâm Aleminde ilim adamları kolay kolay biraraya gelememekte, teşkilatlanamamakta ve yeni ortaya çıkan meseleleri toplu olarak ele alamamaktadırlar.

Avrupa ülkelerinde birinden diğerine geçerken pasaport kontrolü dahi yapılmazken İslâm ülkelerinde bir ilim adamının bir ülkeden diğerine geçmesi ancak bir yığın sıkıntılarla gerçekleşebiliyor. Bu şartlar altında ilim adamlarının birbiriyle irtibatı da kişisel gayretlerin ötesine pek geçemiyor. Birbiriyle gerekli irtibatı sağlayamayan ve biraraya gelip meseleleri görüşemeyen ilim adamlarının herhangi bir konuda ittifak etmeleri nasıl beklenebilir?

Abdülvehhab Hallaf haklı olarak, icma'ın oluşabilmesi yolunda yapılacak çalışmaların, ümmetin fertlerine ve halka bırakıldığı zaman icma'ın gerçekleşmesinin imkansız olacağını ancak hükümetlerin bu işi ele alması durumunda icma'ın gerçekleşebileceğini savunmaktadır¹¹⁷.

Fakat hangi hükümetler? İslâm Aleminde bu işi benimseyip sahip çıkacak yönetimlerin yanında birbiriyle çatışma halinde olan, İslâm Hukukunu müslümanların hayatından uzaklaştırmaya çalışan ve islâmileşme endişesi taşımayan yönetimlerin varlığı da bir vaki'dir. Bu durumda İslâm Alemindeki

117 Hallaf, 'İlmu Usûl'l-Fıkh, s.54.

yönetimlerden azımsanamayacak bir kesim, bu işe sahip çıkmayacaktır. Şu halde bu işe bazı hükümetlerin el atması halinde ancak kısmî bir başarı ortaya çıkabilir. Öyleyse bu sorun nasıl aşılacaktır?

Kanaatimizce Dünyanın hertarafındaki müslüman ilim adamlarının örgütlenmesiyle bu sorun aşılabılır.

Çağımız, örgütlenmenin son derece geliştiği bir çağdır. Bu asırda örgütlenebilen kesimler, kendilerini daha iyi ifade edebilmekte, seslerini duyurabilmekte ve etkin olmaktadırlar.

Güçlü ve geniş katılımlı bir müslüman ilim adamları teşkilatı, İslâm ülkelerindeki siyasî iradelere yön verebilir. Hatta böyle bir teşkilat, pek çok islâm ülkesinin hükümetlerini icma'ın oluşumunu sağlayacak teşkilatlanmanın hizmetine sevkedebilir. Böyle bir durumda bazı İslâm ülkelerindeki yönetimler, icma'ın oluşumunu sağlayacak teşkilatlanmaya katılmasalar bile, müslüman ilim adamlarının oluşturduğu bu teşkilatın diğer ülkelerdeki güçlü varlığı gerekli organiteziy sağlamaya yetecektir.

Böyle güçlü bir teşkilat oluşturulabildiği takdirde müslüman ilim adamları arasında irtibat sağlanmış olur ve yeni ortaya çıkan meseleler topluca ele alınarak İslâm'a göre çözümler üretilir. Herhangi bir ictihad üzerinde görüşbirliği sağlandığı takdirde de bu bir icma' olur.

Kanaatimizce bazı ülkelerde oluşturulan resmî veya gayri resmî bir takım küçük çaptaki kurullar arasında irtibatlar kurulmak suretiyle işe başlanarak tüm İslâm ülkelerini kapsayacak bir teşkilatlanmaya gidilebilir.

Yahut merkezi Mekke'de bulunan Rabitatü'l-'Alemin-İslâmî (Dünya İslâm Birliği) veya merkezi Cidde'deki İslâm Konferansı teşkilatı öncülüğünde böyle bir teşkilat meydana getirilebilir.

B. ZAMANIZMZDAKİ BAZI FETVALARIN İCMA' AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Zamanımızda yapılan bazı ilmî toplantılar ve buralarda alınan bir takım kararlar ve yine bazı fıkıh kurullarının çalışmaları, çağımızda icma'ın mümkün olabileceğini göstermektedir.

Meselâ Diyanet İşleri Başkanlığı VE Dünya İslâm Birliği Genel SekreterliğiNİN ile işbirliğiYLE 22-24 Haziran 1980 tarihlerinde Brüksel'de yapılan İslâmî toplantıda, Avrupa ülkelerinde yaşayan müslüman işçilerin ibadetlerinde karşılaştıkları problemlerden, vakitlerin teşekkül etmediği bölgelerde namaz ve orucun durumu, yatsı vakti teşekkül etmeyen (Akşam güneş battıktan sonra ufukta şafağın kaybolmadığı yani şafak devam ederken fecr zuhur eden) bölgelerde yatsı namazının durumu ve benzeri bazı konular çeşitli İslâm ülkelerinden gelen kırkın üzerinde İslâm alimi ve astronomi bilgini tarafından ele alınarak tartışılmıştır. Neticede gerek vaktin hiç teşekkül etmediği bölgelerde, gerek belli sürelerde teşekkül etmediği bölgelerde ve gerekse muayyen zamanlarda yatsı namazının vaktiyle ilgili belirtilerin zuhur etmediği bölgelerde vakitlerin takdirle belirlenerek namazların kılınmasının orucun, tutulmasının o bölgede yaşayan müslümanlara farz olduğu konusunda görüşbirliğine varılmıştır.

Önceleri "Namazın vucubunun sebebi vakittir. Vakit olmayınca namaz sâkıt olur. Tıpkı elleri bileklerinden kesik olan kimsenin abdestte ellerini

yıkamasının farz olmayacağı gibi." şeklindeki fetvalara¹¹⁸ istinaden bazı müslümanlar, yatsı vaktinin teşekkül etmediği bölgelerde yatsı namazını kılmazken daha sonra o bölgelerde yaşayan tüm müslümanlar konferansta üzerinde görüşbirliğine varılan görüş istikametinde amel etmeye başlamışlar ve bu konuda avamıyla havassıyla tüm müslümanlar arasında amelî bir ittifak oluşmuştur. Zaten bu görüş eskiden de muhakkık alimlerin tercih ettiği görüştü¹¹⁹.

Bu toplantı, gereken teşkilatlanma yapılabildiği takdirde müslüman ilim adamlarının biraraya gelebileceklerini ve bazı konularda ittifak edebileceklerini göstermektedir.

Diğer taraftan İslâm ülkelerinde bazı fikhî kurullar vardır. Bu kurullar yeni ortaya çıkan bir takım meseleleri görüşerek fetvalar vermektedirler.

İslâm Konferansı teşkilatına bağlı olarak kurulan Mema'u'l-Fikhi'-İslâmî (İslâm Fıkhi Konseyi, Academie Islamique du Fiqh, Islamic Fiqh Academy).

Rabîtatü'l-'Aleml-'İslâmî (Dünya İslâm Birliği)'ne bağlı Mecmaü'l-Fikhi'-İslâmî (İslâm Fıkhi Konseyi),

Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu,

Suudi Arabistan'daki Hey'eti Kibari'l-Ulema (Büyük Bilginler Mesclisi),

¹¹⁸ Molla Husrev, Muhammed b.Feramız, *Duraru'l-Hukkam fi Şerhi Gurari'l-Ahkâm*, Şeriketi Sahafiyye-i Osmaniyye, İst 1310, I/52; Abdurrahman b.Şeyh Muhammed b.Süleyman (Şeyhzâde), *Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Daru't-Tibaati'l-Amira, İst. 1276, VII/47; Alaüddin Muhammed b.'Ali el-Haskefi, *Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, Daru't-Tibaati'l-Amira, İst.1307 (İbn 'Abidin'in ha işinde), I/236 (ve şerhi İbn 'Abidin'in *Reddü'l-Muhtarı*'ı aynı yer.)

¹¹⁹ Kemmalüddin Muhammed b.Abdülvahid (İbn Hümam), *Fethu'l-Kadir*, Matbaatü Mustafa'l-Babî el-Halebî, Mısır 1970, I/224.

Mısır'da Ezher Fetva Kurulu,

Kuveyt Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı Fetva Kurulu

.....

Ve benzeri bu kurullar birbirleriyle irtibatlı olarak çalışmamalarına rağmen bazı konularda verdikleri fetvalar çakışmaktadır. Mesela yukardaki kurulların bazı şartlar çerçevesinde organ naklinin cevazı konusunda verdikleri fetvalar çakışmaktadır¹²⁰. Ayrıca organ naklinin cevazı konusunda şahsî fetvalar da verilmiştir. Bunun yanında İslâm dünyasında organ nakli pratik olarak müslümanlar arasında uygulanmaktadır. Tedavisi organ nakline bağlı hastalar, bu yolla tedavi edilmektedir.

Her ne kadar bazı alimler karşı çıkmışsa da¹²¹ artık bu meseleyi zamanımızda ilim adamlarının çoğunluğu câiz görmektedir.

Karşı çıkan ilim adamlarının bulunması bu konuda bir ittifakın oluşumuna engel ise de bu meselenin cevazı en azından çoğunluğun görüşü haline gelmiştir.

İşte bu mesele de zamanımızda icma'nın mümkün olabileceğini gösteren örneklerdendir. Belirttiğimiz gibi bütün mesele, ehil ilim adamları yetiştirilmesi, bu ilim adamları arasında irtibatı sağlayacak ve biraraya gelip meseleleri görüşmelerini temin edecek gerekli organizeinin gerçekleştirilebilmesidir.

¹²⁰ Bk.'Abdülaziz Beki, *İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli*, Bekke Yayınları, Eko Matbaası, Kayseri 1993.

¹²¹ Beki. a.g.e., s.300 vd.

C. İCMA'IN İŞLERLİK KAZANABİLMESİ YOLUNDA YAPILABİLECEK BAZI ÇALIŞMALAR

Teorik olarak usul kitaplarında detaylı bir şekilde ele alındığını ifade ettiğimiz icma' delilinin, bilhassa icthad hareketinin duraklamasından sonra te'kid edici ve ikrarî fonksiyonunun ötesinde yeni hükümler koyabilecek şekilde bir işleve asla kavuşturulamadığını gördük. Çağdaş alimler arasında, ayet ve hadislerle dayalı olarak ortaya çıkan ve ümmet içinde üzerinde ittifak sağlanan hükümler üzerindeki bu gözcülük görevinin ötesinde icma'ın, Sahabe döneminde olduğu gibi yeni hükümler koyabilecek bir aktiviteye kavuşturulması konusunda genel bir eğilim var. Bu eğilimin dayandığı temel, mazide ilim adamlarının çoğunluğunun, icma'ı yeni hükümler koyabilecek bir delil olarak kabul etmeleridir. Mazideki bu sağlam temel olmasaydı bugün icma'ın aktüalitesinden söz etmek mümkün olmazdı.

İcma'ın bu aktüel gücünü Abdülvehhab Hallaf şöyle ifade etmektedir:

"İslâm Hukukunda icma' fikrinin menşeyini, Rasûlullah (S.A.V.)'den sonraki ilk teşrîf döneminde icma'ın oluşum şeklini, alimlerin üzerinde icma' ettikleri hükümleri değerlendirmişini iyi inceleyen birisi, icma'ın, teşriin yenilenmesini tekeffül eden ve ümmetin, kendisiyle, vuku' bulmuş ve vuku' bulacak hadiselerin hükmünü karşılayabileceği ve yine kendisiyle zamana ve muhtelif toplumlardaki çeşitli maslahatlara ayak uydurabileceği en verimli bir teşrii kaynak olduğunu iyice anlar"¹²².

¹²² Hallaf, *Masadiru't-Tesrî'i'l-İslâmî*, s.165.

Acaba Halla'ın dile getirdiği icma'ın bu dinamik gücü harekete geçirilemez mi? Yani müslümanlar, yeni ortaya çıkan bir takım meselelere, icma'ı işleterek çözümler üretemezler mi?

Ahmed Hasan, geçmişte icma'ın pratik bir uygulama mekanizmasının olmadığını söylüyor. O'na göre klasik teori, icma'ı alimlerin kendi özel ve bireysel kapasiteleri çerçevesinde resmî olmayan bir aktivite olarak sunmaktadır. Belirli bir organizasyonu ve prosedürü yoktur¹²³.

Ahmed Hasan'ın bu tesbitine, usul kitaplarında icma' ile ilgili verilen bilgiler açısından katılmakla birlikte Sahabe dönemindeki uygulama açısından katılmamız mümkün değildir. Çünkü Sahabe döneminde icma' Halifenin önderliğinde sürdürülen icthad şûralarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani belli bir mekanizması vardır. İcma' bizzat devlet başkanının başkanlığındaki müzakerelerden sonra oluşuyordu.

Ahmed Hasan'ın ifade ettiği gibi usul kitaplarında icma'ın oluşumu için belli bir mekanizmanın önerilmemesinden olsa gerek çağdaş alimler, zamanımızda icma'ın işlerlik kazanabilmesi konusunda bazı farklı yaklaşımlar sergilemektedirler.

Mevdûdî'ye göre icma' sadece İslâmî politik sistemin geçerli olduğu dönemlerde mümkün olabilir. Bu şart olmadan, icma'ın varlığından söz etmek

123 Ahmed Hasan, *The Doctrine of İjma' in Islam*, Islamic Research Institute, Islamabad 1976, s.260.

kesin olarak mümkün değildir¹²⁴. Bu durumda İslâmî bir politik sisteme sahip olmayan İslâm ülkeleri gözönüne alındığında alemî manada genel bir icma'ın oluşması imkansızdır. Ancak İslâmî bir politik sisteme sahip İslâm ülkelerinde mahalli ve kısmî ittifaklar gerçekleşebilir.

Mevdûdî'ye göre İslâmî Politik sistemde, İslâm Devletinin otorite ve bilginlerinden ulaşacak bir teşri heyeti, icma' ya da ekseriyet usulüyle verilen bir takım fetvaları kanunlaştırabilir¹²⁵. Mevdûdî bunun benzeri uygulamalara Sahabe döneminden örnekler vermektedir¹²⁶.

Oluşan icma'ların otorite tarafından kanunlaştırılıp uygulamaya konması açısından Mevdûdî'nin fikrine katılmamak mümkün değil. Yoksa bir çok güçlükler yenilerek icma' gerçekleşse bile gerçekleşen icma', kanunlaştırılamayacağı için müslümanları sadece diyaneten bağlayıcı bir nitelikte olacaktır. Ancak böyle bile olsa icma'ın, yönetimin İslâmileşmesine büyük katkısı olur. Çünkü icma'ı diyaneten bağlayıcı görerek yaşantısına aktarmaya çalışan bir müslüman toplumu yöneten siyasî otorite, halkın iradesine ters düşmemek için çabalayacaktır. Tıpkı bir ülkede tüm tip otoritelerinin ittifakla aldığı bir karara o ülkenin sağlık bakanlığının ters düşmek istemeyeceği gibi.

Şu kadar var ki siyasî otoritenin desteği olmasa bile hiç olmazsa engellemesi berteraf edilmeden icma'ı sağlayacak teşkilatlanmayı gerçekleştirmek çok zor. Ancak her alanda uluslararası bir çok toplantıların yapıldığı zamanımızda siyasî otoritelerin engellemeleri oldukça aşılabılır. Kanaatimizce bazı İslâm ülkelerinde böylesi durumlarla karşılaşılrsa bile

124 Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Islamic Law And Constitution*, Islamic Publications Ltd, Evergreen Press, Lahore 1967, s.95.

125 Mevdûdî, a.g.e., s.94.

126 Mevdûdî, s.93.

çoğunluğunda böyle bir şey olmayacak ve problem çıkarabilecek olanlar, diğer ülke temsilcilerinin ısrarı karşısında direnemeyeceklerdir. Yani kanaatimizce İslâm alimleri biraraya gelip meseleleri görüşebilir. Bu biraraya gelme nasıl olmalıdır? Şimdi bu sorunun cevabını arayalım.

1. Fıkıh Konseyi Kurulması

Çağdaş alimlerden bazıları, icma'a işlerlik kazandırılabilmesi için İslâm alemindeki ittifaklarının şer'î icma' sayılabileceği bütün fakihleri biraraya getirebilecek ya da hepsinin görüşünü alabilecek bir fıkıh müessesesi kurulmasını teklif etmektedirler¹²⁷.

Kanaatimizce zamanımızda İslâm Konferansı teşkilatına bağlı "İslâmî Fıkıh Konseyi" veya Dünya İslâm Birliğine bağlı "İslâm Fıkıh Konseyi" geliştirilerek veya yeni bir kurul oluşturularak işe başlanabilir. Böyle bir durumda gerekli finansmanın sağlanıp çağın en son teknikleri kullanılarak bütün imkanların temin edilmesi icabetmektedir. En azından sekreteryaya görevi yapacak ve gereken altyapıyı oluşturacak böyle bir kurula tüm İslâm ülkelerinden temsilciler çağrılmak suretiyle bir yönetmelik hazırlanıp konseyin yapılanma ve çalışma şekli belirlenebilir.

Burada en önemli mesele, görüşleriyle icma' oluşacak üyelerin belirlenmesidir. Bu konuda Abdülvehhab Hallaf ve Muhammed Yusuf Musa, her hükümetin kendi ülkesinde ictehad edebilecek nitelikteki kimseleri belirleyebileceğini söylemektedirler¹²⁸.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

127 'Abdülkerim Zeydan, el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh, s., Bk.Omer Nasûhi Bilmen, Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, I/170.

128 'Abdülvehhab Hallaf, 'İlmü Usûli'l-Fıkh, s.54; Muhammed Yusuf Musa, el-Fıkhü'l-İslâmî, s.189

Buna itiraz eden Hüseyin Atay, kimin müctehid olduğunun belirlenmesinin hükümete bırakılmasının doğru olmayacağını, çünkü hükümetin işine geleni seçeceğini, sahtekarların kendilerini hükümete empoze edeceklerini ve bu itibarla hakikî İslâm alimlerinden bazılarının dışarda kalabileceğini anlatmaktadır¹²⁹.

Bu konuda Hüseyin Atay'ın endişesine katılıyoruz.

Pakistan'lı araştırmacı Kemal Farûkî ise bu işin (Abdülvehhab Hallaf'ın dediği gibi) ya siyasî otoritenin müdahalesiyle gerçekleşeceğini, bunun da Şeriat ve ilahiyat fakültelerinin, katılabilecek ehliyeti haiz olanlara diploma vermesiyle gerçekleşebileceğini ya da seçimle olabileceğini söylemektedir. Seçimle olduğu takdirde Kemal Farukî'ye göre mescitler çekirdek oluşturacak şekilde küçük seçim düyeinden başlamak üzere birbirine bağlı olarak tekrarlanacak seçimlerle katılacaklar belirlenebilir. Ancak icma' ehlinin özelliklerini taşıyan yani icihad yapacak seviyede ilim adamı bulmak çok zor. Bunu itiraf eden Farukî icihad ehliyeti ile ilgili şartlar her ne kadar teker teker fartlerde topluca bulunmasa da bir heyette bu şartların hepsinin bulunacağı kanaatinde¹³⁰. Hayrettin Karaman da gerekli icihad şartlarının teşri'i bir heyette gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir¹³¹.

Kemal Farukî'nin, katılacaklara şeriat fakültelerinin diploma vermesi görüşü ilmî seviyeyi belirlemede kısmen bir ölçü olsa da yeterli olacağını sanmıyoruz. Çünkü başta her fakültede bu diplomayı verecek seviyede yeterli elemanlar bulunması çok zordur. Ancak bu bir ön eleme niteliğinde olur. Bu ön

129 'Abdülvehhab Hallaf'ın "İlmü Usûlî'l-Fıkh" adlı eserini, İslâm Hukuk Felsefesi adıyla yaptığı tercüme yazdığı dipnot, A.Ü.Basımevi, Ank. 1985, s.230.

130 'Abdülmecit Türkî, İhkâmü'l-Fusûl, Girişi s.64.

131 Karaman, İslâm Hukukunda İctihad, s. 179

elemenden geçenler, büyük ilim adamlarından oluşacak bir komisyon tarafından tekrar iyi bir elemeye tâbi tutulabilir. hatta ihtiyaca göre belki de bu eleme bir iki kademe daha artırılabilir.

Seçim işi kanaatimizce ilmî seviyeyi belirleyemez. Bir bölgede ilmî seviyenin çok yüksek olması sebebiyle seçilemeyen bir ilim adamı, ilmî düzeyi düşük bir başka bölgenin seçilmişinden daha üstün olabilir. Bu itibarla bunun da bir ölçü olacağını sanmıyoruz. Çünkü icma'a katılma ehliyeti ictihad ehliyetidir. Bu ehliyetin kimde var olduğunun tesbiti de ilim adamlarının işidir.

Nasıl ki sanatçılar, kendi sanat dallarında kimin hakikî sanatçı kimin taklitçi olduğunu rahatlıkla tesbit edebilirlerse İslâm Hukukçuları da toplumda yetişen ilim adamlarından kimin ictihada ehil olduğunu tesbit edebilirler.

Büyük bir şairin şiiriyle aklına geldiği gibi kafiyeli vezinli sözler söyleyen kimsenin arasındaki farkı sıradan insanlar belki farkedemez ama edebiyatçılar anlar. İşte bunun gibi İslâm hukukçuları da kimin iyi bir İslâm hukukçusu olduğunu verdiği fetvalardan ve eserlerinden tesbit edebilirler.

Bu itibarla icma' konseyine seçilecek üyelerin tesbitinin bağımsız bir şekilde ilim adamları tarafından yapılması gerekir. Bunun esasları tesbit edilemeyecek bir şey değildir.

Kemal Farûkî'nin bu husustaki bir diğer teklifi de çağımızda mahallî icma'lara gidilmesidir. Bölgesel icma' anlayışı O'na göre zamanımızdaki müslümanların siyasî konumlarına da uygun düşecektir. Şayet bu şekilde herhangi bir konu etrafında mahallî icma'lar gerçekleştirilebilirse bu mahallî icma'ların olduğu merkezler arasında bir iletişim ağı kurulabilir ve belki de bu,

tüm İslâm alemini kapsayacak birleşik bir icma' üzerinde düşünmeye sevkedebilir¹³².

Aslında tüm İslâm alemini kapsayacak bir icma' organizasyonu gerçekleştirilebildiği takdirde mahallî icma'lar zaten ortaya çıkar. Çünkü herhangi bir ülkeyi temsilen icma' konseyine katılacak heyet kendi bölgesel sorunlarını ayrıca ele alabilir. Bu durumda Ahmet Hasan'ın dediği gibi¹³³ mahalli sorunlar kendi mahallinde tüm müslümanları ilgilendiren genel meseleler de uluslararası seviyede yani fıkıh konseyinde ele alınabilir.

2. Fıkıh Konseyinin Çalışması

Böyle bir konseyin kurulması halinde konseyin merkezinde daimî bir sekreteryanın oluşturulması gerekir. Bu sekreteryanın organizesiyle konseye üye olarak seçilen ilim adamları muhtelif devreler halinde toplanarak meseleleri görüşebilirler. Gündemdeki konular yeteri kadar önceden üyelere gönderilir. Böylece üyelerin toplantıya hazırlıklı gelmeleri sağlanmış olur.

Gündemdeki konular görüşüldükten sonra ortaya çıkan sonuçlar 'Abdülkerim Zeydan'ın da dediği gibi hem yazılı olarak hem de radyo ve televizyonlar aracılığıyla İslâm aleminin her tarafına duyurularak konseye üye olarak katılmamış ilim adamlarından farklı düşünenler bulunduğu takdirde görüşlerini bizzat konseye veya konseyin her ülkedeki temsilciliklerine bildirmeleri istenir. Böyle bir durumda farklı görüşte olanların görüşlerini açıklamaları vacip olur.

132 'Abdülmecit Türkî, Bacî'nin İhkâmü'l-Fusûl Girişi, s.63.

133 Ahmet Hasan, The Dactrine of Ijma' in Islam, s.261

Bu şekilde tüm ilim adamlarının görüşleri aynı hüküm üzerinde ittifak ederse Abdülkerim Zeydan'ın ifade ettiği gibi bu, usulcülerin tanımladıkları icma'a yakın bir icma' olur ve gereğiyle amel vacip olur¹³⁴. Ancak belki de çoğu zaman ittifakın gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Kemal Farukî böyle bir konsey oluşturulduğu takdirde kararların, katılanların dörtte üçünün oy çokluğuyla alınabileceğini teklif ediyor. Ona göre geriye kalan dörtte bir icma' konseyinin duraklayıp donuklaşmasını ve çalışmalarının akamete uğramasını engelleyecektir¹³⁵.

Önceki bölümlerde anlattığımız gibi ilim adamlarının çoğunluğuna göre ekseriyetin görüşü icma' olmamakla birlikte kuvvetli bir delildir. Fıkıh kitaplarında da çoğunluğun (cumhurun) görüşüne büyük önem verilmektedir. Bir fıkıh konseyi meydana getirilmesi halinde çoğunluğun görüşünün delil olarak gücü yoğun bir şekilde gündeme gelecektir. Günümüzdeki pek çok toplumlarda bir çok konuda çoğunluğun görüşü esas alınmaktadır. Bu itibarla biz İslâm alimlerinin, çoğunluğun görüşünün icma' sayılıp sayılamayacağı konusundaki tartışmalarının icma'ı ümmetin aktüel konularından biri olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden bu bölümde çoğunluğun görüşüyle ilgili tartışmalara kısaca yer vereceğiz.

D. İCMA' VE ÇOĞUNLUĞUN GÖRÜŞÜ

İcma'nın ta'rifî, bir dönemde yaşayan bütün mü'min müctehidlerin ittifakıyla gerçekleşebileceği esasına göre yapılmaktadır. Acaba çoğunluğun ittifak etmesi veya muhalefet edenlerin adedinin bir kaç kişiyi geçmemesi durumlarında icma' oluşabilir mi? Bu mesele usûl âlimlerince tartışılmıştır.

134 Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, s.159.

135 Abdülmecit Türkî, Baci'nin *İhkâmü'l-Fusûl* Girişi, s.65.

1. Çoğunluğun İttifakının İcma' Kabul Edilip Edilemeyeceği

Konusundaki Görüşler

a. Cumhura göre çoğunluğun ittifakıyla icma' oluşmaz. Bütün müctehidlerin muvafakatı gerekir. Muhalefet eden bir müctehid de olsa icma' meydana gelmez.

b. Muhammed b.Cerir et-Taberî (ö.310 h.), Mu'tezileden, Ka'bi'nin üstadı Ebu'l-Huseyn el-Hayyat (ö. 300 h.) , İbn Huveyz Mindaz¹³⁶ ve diğer bazı alimler ise icma'ın oluşması için müctehidlerin hepsinin ittifak etmesini şart koşmamışlar, bir kaç kişi veya azınlık muhalefet etmiş olsa bile çoğunluğun görüşbirliğine varmasıyla icma'ın oluşacağı kanaatine varmışlardır¹³⁷.

c. Ebu Bekir er-Râzî (ö.370 h.) ve Ebu 'Abdillah el-Cürcânî (ö.258 h.)'ye göre bir müctehid diğer müctehidlerin hepsine muhalefet ettiği takdirde diğerleri onun bu ictihadını câiz görmüşlerse o da cemeate katılmadan icma' oluşmaz. İbn 'Abbas'ın, arkasında eşiyle ebeveynini mirascı bırakarak ölen kimsenin mirasından annenin, tüm malın üçte birini alacağı yolundaki görüşünde¹³⁸ olduğu gibi. Şayet muhalefette bulunan müctehide muhalefette bulunduğu konudaki

¹³⁶ Muhammed b.Ahmed b.'Abdullah (Muhammed b.Ahmed b.'Ali b.İshak da deniyor) b.Huveyz Mindaz Ebu 'Abdillah el-Basrî el-Mallikî (ö. yaklaşık 390/999) Bk.'Abdülmecit Türkî'nin notu, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.860-861. Bu konudaki görüşü bir iki kişinin muhalefeti nazarı itibara alınmaz" şeklindedir.

¹³⁷ Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* II/486; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/191; Ebu'l-Velid el-Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s.461; Ebu İshak eş-Şirazî, *Şerhu'l-Lüma'*, II/704; Pezdevî, *Usûl*, III/246; Serahsî, *Usûl*, Gazâlî, *el-Mustasfa*, I/186; Amidî, *el-İhkâm*, I/294; İbnu'l-Hacib, *Muhtasaru'l-Münteha*, II/34; Karafî, *Şerhu Tenkihi'l-Fusûl*, s.146; Beydavî, *Minhac*, s.135; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, III/53; 'Abdülaziz Buharî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/245; İsnevî, *Nihayetü's-Sûl*, III/919-920.

¹³⁸ Fakihlerin ekseriyetine göre bu durumda, ölenin annesi, eş hissesini aldıktan sonra geriye kalanın üçte birini alabilir. Kalanı ise babanıdır. (Seyyid Şerif Cürânî, *Şerhu Feraizi Siracıyye*, Mahmut Bey Matbaası, İst. 1322, s.29).

ictihadını câiz görmemişler ve reddetmişlerse, icma' onun katılmamasına rağmen oluşur¹³⁹. İbn Abbas'ın ribel fazlı ve mut'a nikahını câiz görmesinde olduğu gibi. Sahabe İbn 'Abbas'ın bu ictihadını caiz görmemişler, o katılmamış olmasına rağmen ribe'l-fazlın ve müt'a nikahının haramlığı konusunda icma' in'ikat etmiştir. Hatta bilahere O'nun da görüşlerinden döndüğü riayet edilmiştir¹⁴⁰.

Bu görüş şu şekilde eleştirilmiştir:

"Bu yaklaşım, çoğunluğun görüşüyle icma'ın in'ikad edeceğini söylemekten başka bir şey değildir. Çünkü muhalifin görüşünün geçerliliği çoğunluğun onayına bırakılmıştır¹⁴¹.

Bu görüşün sıhhatini savunanlar ise naklî olarak:

"Allah'ın eli (yardımı) cemeatle beraberdir. Kim (cemeatten) ayrılırsa, ateşe ayrılmış (demektir)."¹⁴² hadisiyle

"En büyük (müslüman) topluluğ(un)a sarılın"¹⁴³ hadisini delil göstermişlerdir. Onlara göre bu hadislerde mü'minlerin ekseriyetinin üzerinde bulunduğu görüş kastedilmektedir. Bu itibarla bu hadislerde bir kişinin, cemeatin sözüne karşı duramayacağına delil vardır¹⁴⁴.

Aklî olarak da şöyle söylemektedirler:

139 Serahsî, Usûl, Tûfî, Şerhu Muhtasarî'r-Ravda, III/54; 'Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/245.

140 Serahsî, Usûl, I/316.

141 Tûfî, Şerhu Muhtasarî'r-Ravda, III/54.

142 Bk., tez., s. 206

143 Bk., tez., s.

144 Serahsî, Usûl, I/317.

Şayet tek bir kişinin dahi muhalefet etmemesini şart koşarsak bu, icma'nın ebediyyen oluşmamasına götürür. Çünkü dönemin âlimleri içinde karşıt görüşte olan bir iki kişi çıkabilir¹⁴⁵.

Cumhur tarafından, azınlığın muhalefetine rağmen ekseriyetin görüşünün icma' sayılacağı tezinin delillerine verilen cevaplar, bu görüşün delillerine verilen cevapları da kapsamaktadır. Bu itibarla burada ayrıca zikretmeye gerek duymuyoruz.

Çoğunluğun görüşünün icma' kabul edilip edilmeyeceği konusunda usûlî fıkıh kitaplarında yer alan daha başka görüşler de vardır:

d. Cumhura muhalefet eden azınlık şâyet tevatür sayısına ulaşırsa onlarsız icma' oluşmaz. Sayıları tevatür adedini bulmadığı takdirde ise icma' in'ikad eder¹⁴⁶ görüşü,

e. Ekseriyetin görüşü hüccet olur icma' olmaz görüşü¹⁴⁷.

f. Her ne kadar muhalefeti câiz ise de ekseriyetin görüşüne uymak evladır görüşü¹⁴⁸ bunlardandır.

2. Çoğunluğun Görüşünün İcma' Olup Olmayacağı Konusundaki

Görüşlerin Delilleri

a. İcma' Olmaz Diyen Cumhurun Delilleri:

¹⁴⁵ Serahsî, Usûl, I/317.

¹⁴⁶ Gazâlî, el-Mustasfa, I/186; Âmidî, el-İhkâm, I/294; Karafî, Şerhu Tenkih'il-FUsûl, s.146; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/53.

¹⁴⁷ Gazâlî, el-Mustasfa, I/186; Âmidî, el-İhkâm, I/294; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/55; 'Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/54.

¹⁴⁸ Âmidî, el-İhkâm, I/294; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/54.

aa. İcma' birtakım âyeti kerimeler ve hadisi şeriflerle yani naslarla hüccet olarak bilinmiştir. Yani hücciyeti (İslâm Hukukunun kaynaklarından biri oluşu) akli değil sem'î delillerle (âyet ve hadislerle) sabit olmuştur. Bu naslarda geçen "ümme" ve "mü'minler" lâfızları, ehli icma' dediğimiz icma'ın oluşumuna katılacak olan müctehidlerin tamamını kapsar. Bunlardan bir tanesi bile muhalif olarak kaldığı sürece icma' oluşmaz.

İcma'ın hücciyeti aklî olarak değil ümmeti Muhammed'e bir lutuf olarak (keramet tarikiyle) sabit olduğundan, İslâm Hukukunun kaynağı oluşunun illeti (nedeni) akılla kavranabilecek (ma'kûlül-ma'nâ) nitelikte değildir. (Gayri ma'kûlül-ma'nadır).

Bundan dolayıdır ki bir dönemde icthad ehli iki veya üç alim olsa ve bir hüküm üzerine ittifak etseler, akıl, hata üzerine ittifaklarını, bir haber verdiklerinde verdikleri haberde yalan üzere görüş birliğine varmış olmalarını imkansız görmemekle birlikte, ittifaklarıyla icma' sabit olmaktadır. Durum böyle olunca icthad ehliyetine sahip bazı kimselerin muhalefetlerinin itibara alınmaması ve katılımları gerçekleşmeden icma'ın oluşması sahih olmaz. Çünkü illeti kavranamayacak bir tarzda (gayri ma'kûlül-ma'na) sabit olan bir şeyde bunu ortaya koyan nasların bütün vasıflarının gözetilmesi vaciptir¹⁴⁹.

bb. Ashabı kiram bazı hükümlerde ihtilaf etmişler, bazan bir kişi bazan bir kaç kişi icthadda bulunarak cumhura muhalefette bulunmuş, çoğunluğun görüşüne muhalif olmasına rağmen Sahabe, böyle münferid kalanların icthadlarını caiz görmüş, hiç birisi çıkıp da yalnız kalanların muhalefetine karşı çıkmamıştır. Meselâ İbn Abbas ve İbn Mes'ûd (R.A.) ve diğer bazı sahabiler tek

149 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/55-56; 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/246.

başlarına bazı konularda Sahabenin cumhuruna muhalefet etmişlerdir. İbn 'Abbas ve İbn Mes'ûd'dan her biri beşer tane feraiz meselesinde Sahabenin tamamına muhalefet etmişlerdir. Seferde orucu edanın cevazı konusunda İbn Ömer ve Ebu Hüreyre'nin Sahabenin ekseriyetine muhalefeti örneğinde olduğu gibi bazen büyük çoğunluk karşısında muhalifler bir kaç kişiyi geçmiyordu. İşte Sahabe bütün bunları ihtilaf sayıyor, icma' görmüyordu. Bundan dolayı da bir müctehidin diğer müctehidlerin tamamına veya azınlığın çoğunluğa muhalefetine ses çıkarmıyorlardı. Şayet ekseriyetin görüşü icma' olsaydı hakkı ortaya koyma konusunda hiç kimseden çekinmeyen kos koca Sahabe topluluğunun sessiz kalması düşünülemezdi. Böyle bir şey âdeten imkânsızdır¹⁵⁰.

cc. Azınlığın muhalefetine rağmen ekseriyetin görüşbirliğine varmasıyla icma' oluşmuş olsa, bu icma' muhalife karşı hüccet teşkil edecek ve muhalif müctehidin, delile dayalı olarak bildiğini bırakıp diğerlerini taklid etmesi gerekecek. Çünkü icma'a muhalefet câiz değildir. Halbuki müctehid hakkında böyle bir şey olamaz. Görüldüğü gibi muhalif müctehide karşı icma' in'ikad edemiyor. Öyleyse çoğunluğun görüşüyle varılacak bir icma' kesin bir hüccet değildir. Şayet kesin hüccet olsaydı ictihadda bulunarak buna karşı çıkılamazdı¹⁵¹.

dd. Haram olan, topyekün ümmetin icma'ına muhalefettir. Ancak ümmetten bir iki kişi icma'ın oluşumu esnasında muhalefet ederek icma'a katılmasa icma' oluşmayacağı için muhalefeti de haram olmaz¹⁵².

150 Razî, el-Mahsûl, II/85; Âmidî, I/295; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/56; 'Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/246.

151 Âmidî, el-İhkâm, I/295.

152 Gazâlî, el-Mustasfa, I/202.

b. Azınlığın muhalefetini nazarı itibara almayanların delilleri

Bir kaç kişinin veya çoğunluğa karşı azınlığın muhalefetinin icma'ın oluşumuna engel olamayacağını ileri sürenler kendi görüşlerini desteklemek üzere şu delillere tutunmuşlardır:

aa. Arapça'da bazen ekseriyet için tamamı denebilmektedir. ('ıtlakü'l-küll 'ale'l-ekser) Bu itibarla bir kaç kişi dahil olmasa da icma'ın hücciyetini gösteren delillerde yer alan ümmet ve mü'minler lafızları ekseriyet için kullanılabilir. Üzerinde bir takım beyaz kıllar taşıyan siyah bir ineğe siyah inek veya gözbebeği ve dişleri beyaz olduğu halde zenciye siyah dendiği, "Beni Temim kabilesi komşuyu korur, misafire ikram eder" denip de ekseriyetinin kastedildiği gibi¹⁵³.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Arapça'da ekseriyet için tamamı denmesi dildeki hakiki kullanım değildir, mecâzîdir. Burada mecâza gitmek için bir zorunluluk yoktur. Aslolan hakikî kullanımdır. Bu yüzden hakikî kullanımı bırakarak mecâzî anlama gitmeyi gerektiren kat'î bir delil olmadıkça hakikatin itibara alınması vaciptir.

Üstelik ehli hakkın azlığını, ehli batılın çokluğunu ifade eden bazı âyet-i kerimeler de¹⁵⁴ ileri sürülen bu delili geçersiz kılacak anlamlar ihtiva etmektedir.

¹⁵³ Razî, el-Mahsûl, II/85; Âmidî, el-İhkâm, I/296; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/58; Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/445.

¹⁵⁴ Bakara, 249; Sa'd Sûresi, 24; Sebe' 13; 'Ankebût 63; A'raf, 131; Yunus 60; Bakara, 100; A'raf 17.

Durum böyle olunca azınlığın isabet etmiş olması çoğunluğun ise hata etmesi mümkündür. Bu itibarla çoğunluğun ittifakıyla yakîn (kesin bilgi) hasıl olmaz¹⁵⁵.

bb. "En büyük (müslüman) topluluğ(un)a sarılın", "Cemeate sarılın", "Allah'ın yardım (eli cemeatle beraberdir., "Ayrılıktan sakının", "Kim cemeatten ayrılırsa ateşe ayrılmış demektir" vb. hadisler¹⁵⁶ göz önüne alındığında bu hadislerden, mü'minlerin çoğunluğunun takibettiği yola uyulması gerektiği, çoğunluktan ayrılan bir kaç kişinin veya azınlığın hata etmiş olacağı anlaşılır. Meselâ "En büyük (müslüman) topluluğ(un)a sarılın" anlamındaki hadisi şerifte geçen "Sevadı a'zam" deyimini mü'minlerin tamamına yakın çoğunluğu ve ekseriyeti demektir, hepsi değildir. Dolayısıyla bu hadis, görüşünde yalnız kalan kimsenin hata ettiğini ve azınlığın görüşünün cemeatin görüşüne karşı duramayacağını gösterir¹⁵⁷.

Bu delile de şöyle cevap verilmiştir:

Belirtilen hadislerde geçen sevadı a'zam: en büyük (müslüman) topluluğu deyimini ümmeti Muhammed'in tamamını (onları temsilen de müctehidlerin tamamını) ifâde eder. Zira en büyük topluluk, ümmetin tamamıdır. Çünkü ümmetin tamamı, tamamından az olanlardan daima daha büyüktür. Şayet böyle olmasa ümmeti yarı yarıya ikiye ayırdığımızda bir tarafı yarıdan bir fazla olunca onun en büyük topluluk olması icabederdi. Halbuki böyle bir şey yok¹⁵⁸.

155 Razi, el-Mahsûl, II/86; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/58-50.

156 Hadislerin kaynakları için bk. tez., s. 206 vd.

157 Razi, el-Mahsûl, II/85; Âmidî, el-İhkâm, I/296; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/55; 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/345.

158 Razi, el-Mahsûl, II/87; Âmidî, el-İhkâm, I/297.

Gösterilen hadislerde geçen ve şer'an yasaklanan, yerilen cemeatten ayrılma, Haricilerin Rafizîler'in yaptığı gibi fitne çıkaran ayrılma, İctihad hükümlerindeki farklı düşünmeden doğan ayrılma değildir¹⁵⁹.

Bu delile Ebu İshak el-İsferayinî şöyle esprili bir cevap da vermiştir: "İbn Cerir et-Taberî, çoğunluğun görüşüyle icma' in'ikad eder demek suretiyle bu meselede cemeatten (cumhurdan) ayrılmış olmaktadır. Öyleyse muhalefetesinin mu'teber olmaması gerekir. Çünkü kendi anlayışına göre bu görüşü, icma'a muhalif düşmektedir"¹⁶⁰.

cc. Çoğunluğun görüşüyle icma'ın oluşacağı görüşünde olanların tutundukları diğer bir delil de şudur: Ebu Bekir (R.A.)'ın hilâfeti konusunda ümmet icma'a dayanmıştır. Halbuki Sahabeden Sa'd b.'Ubade, Ali, Selman (R.A.)'ın da içlerinde bulunduğu bir grup muhalefet etmiştir. Şayet azınlığın muhalefetine rağmen icma' oluşuyor olmasaydı Ebu Bekir (R.A.)'ın hilâfeti konusunda icma'a dayanılmazdı¹⁶¹.

Cumhur tarafından bu delil de şu şekilde cevaplandırılmıştır: Ebu Bekir (R.A.)'ın imameti (devlet başkanlığı), 'Ali, Sa'd ve Selman (R.A.) biat etmeden önce icma' ile değil ekseriyetin biatiyle sabit olmuştu. Bu da imametın oluşması için yeterli idi. Bilahere önceden biat etmeyenler de ezici çoğunluğun görüşüne dönerek muvafakat edince icma' oluşmuş oldu ve Ebu Bekir'in imameti kuvvet kazandı. Bu da icma' ile sağlandı¹⁶².

159 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/59.

160 Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/59.

161 Razi, el-Mahsûl, II/86; Âmidî, el-İhkâm, I/296; 'Abdülaziz Buhari, Keşfü'l-Esrâr, III/245.

162 Razî, el-Mahsûl, II/87; Âmidî, el-İhkâm, I/298; Abdülaziz Buharî, Keşfü'l-Esrâr, III/247.

dd. Ekseriyetin görüşüyle icma'ın oluşacağı görüşü için ileri sürülen delillerden biri de şöyledir: cemeatin haberi tevatür derecesine ulaşınca ilim ifade eder ve haberi vahide takdim olunur. Halbuki bir iki kişinin haberi böyle değildir. Bu kural ictihadda da uygulanabilir¹⁶³.

Bu delil de şöyle eleştirilmiştir: İcma'ın tevatüre kıyaslanması doğru değildir. Çünkü icma', ümmetin ittifakının hatadan korunmuşluğunu gösteren naslarla hüccet olmuştur. Ümmetin ekseriyeti, ümmetin tamamı demek değildir.

Tevatürde ise böyle bir durum yoktur. Yani tevatürün kesin bilgi ortaya koyması, icma'da olduğu gibi naslarla sabit olmuş değildir. Tevatürde tamamen nakle dayalı bir durum vardır. Bu itibarla tevatür ve icma' birbirlerinden farklıdır¹⁶⁴.

Sonra verdikleri haber kesin bilgi ifade eden her topluluğun ittifakı delil alınabilecek bir icma', olsaydı başka beldeler muhalif olsa bile her beldenin ittifakı delil alınabilecek bir icma' olurdu¹⁶⁵. Böylece aynı konuda birbirine muhalif icma'lar oluşubalirdi.

Kanaatimizce cumhurun dediği gibi, müctehidlerden muhalif kaldığı sürece icma' oluşamaz. Ancak çoğunluğun görüşü de çok güçlü bir delildir. Bu yönüyle de icma'a yakındır. Bu yüzden fıkıh kitaplarında cumhurun görüşüne büyük önem verilmiş ona muhalefet etmemeye özen gösterilmiştir.

163 Âmidî, el-İhkâm, I/296; Abdülaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/445.

164 'Abdulaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/247.

165 Âmidî, el-İhkâm, I/298; Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravda, III/56-57; 'Abdulaziz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/245.

Netice olarak, ehil ilim adamı yetiştirildiği ve gerekli organizasyon yapılabildiği takdirde zamanımızda icma' oluşabilir. İcma'ın oluşabilmesi yolunda yapılacak çalışmalar çok verimli sonuçlar ortaya kor. Bunlardan en önemlisi, çoğunluğun görüşü şeklinde güçlü sonuçların ortaya çıkmasıdır.

Usûlcülerin dediği gibi ağır bir yükü bir iki kişi tek başına kaldıramaz ama bir topluluk kaldırabilir. İslâm Hukukunun devamı için zorunlu olan teşrî faaliyeti de topluca yürütüldüğü zaman daha doğru sonuçlara ulaşılabilir ve belki de İslâmî teşride bir hedef olan icma'ı ümmet gerçekleştirebilecektir.

SONUÇ

En çok kabul gören tarife göre "Ümmeti Muhammed'den olan müctehidlerin Hz.Peygamberin vefatından sonra herhangi bir zaman dilimi içinde şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri" şeklinde tanımlanan icma', İslâm Hukuk bilginlerinin tamamına yakın bir çoğunluğunca İslâm Hukukunun üçüncü kaynağı olarak kabul edilmiştir. Yani icma' gerçekleştiği takdirde kesin bir delil olarak kabul görecektir niteliktedir.

İcma'ın, Sahabe döneminde bizzat olduğu ve İslâm Hukukunun dinamik bir kaynağı olarak yeni meydana gelen olaylara çözümler ürettiği ve İslâm'ın gelişimine ayak uydurmasını temin ettiği yine büyük çoğunluk tarafından kabul edilmektedir.

Sahabe döneminden sonraki icma' iddiaları hep tartışmalı ise de genellikle Ehli Sünnet çerçevesinde verilen bazı fetvalar üzerinde sükûfî ikrârî tarzda (ijma' rétrospectif) zamanla icma'lar olduğu da bir gerçektir.

İcma'ın oluşumunu sadece Sahabe dönemi için mümkün gören yahut da ancak dinin temel meselelerinde icma' oluşabileceğini savunanlar azınlıkta kalmaktadır. Usulcülerin çoğunluğu, teorik olarak icma'ın her zaman gerçekleşebileceğini kabul etmektedirler. Bu teorik yaklaşımın asırlar boyu sükûfî ikrari tarzda gerçekleşenlerin dışında pratiğe yansımaması, icma' konusundaki en önemli problem olarak görülmektedir.

Zamanımızın ulaşım ve haberleşme imkânları, geçmişte icma'ın oluşumunu mümkün görmeyenlerin ileri sürdükleri engellerin büyük bir çoğunluğunu problem olmaktan çıkarmıştır. Bu itibarla İslâm toplumları

müctehidler yetiştirebildiği takdirde çağımızda icma'nın oluşması mümkündür. Bazı çağdaş ilim adamları ictihad probleminin, ictihad ehliyeti için gerekli şartları bünyesinde toplayabilecek bir teşriî cemiyetle halledebileceği tezini savunmaktadırlar.

İcma' rastgele veya tesâdüfî olarak oluşan bir ittifak değildir. İslâm Hukukunun ictihad kuralları çerçevesinde oluşan bir ittifaktır. Bu itibarla bir müstenede dayanarak delil olması konusunda pek ihtilaf yoksa da kıyas, maslahat, istihsan, örf... gibi unsurların müstened olup olamayacağı ilim adamları arasında tartışmalıdır. Fakat çoğunluk bunların da müstened olabileceği kanaatindedir.

Kur'an ve Sünnette yer alan hükümleri pekiştirici nitelikteki müekkid icma'ların dışındaki ictihada dayalı icma'lar, bir toplu ictihaddır. Bu itibarla İslâm Hukukunun devamı için ictihad zorunlu olduğuna ve bu ictihadı yapacak olan ilim adamlarının ittifak etmeleri gibi bir ihtimal de bulunduğu göre icma'ı ümmeti mazide kalmış, hakkında usul kitaplarında boş yere yığınla bilgi verilen bir kaynak olarak görmek mümkün değildir.

İslâm'ın çok önem verdiği şûra prensibinin hukuk sahasında işletilmesinin pratik sonuçlarından biri olan icma' delilinin, İslâm Hukukunun aktüel bir kaynağı olarak fonksiyon icra edebilmesi için, gerçekleşmesini imkansız kılacak şartlardan arındırılarak çağımızın haberleşme ve ulaşım tekniğinin sunduğu imkanlarla yeniden harekete geçirilmesi gerekir. Bu yolda yapılacak çalışmalar, çoğu zaman ideal hedef demek olan icma' ile sonuçlanmasa bile müslümanların karşılaştıkları cevap bekleyen meseleleri çözebilecek ve belkide parçalanmış bir İslâm Dünyasını birleştirici unsurlardan olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABBADÎ Şihabü'l-Mille Ahmed b.Kasım eş-Şafî el-'Abbâdî (ö.994/1554, el-**Ayatü'l-Beyyinât Ala'n-difa'** ev Fesadî ma Vakaftü Aleyhi mimma Ürîde Ala Cem'i'l-Cevami' ve Şerhihi l'l-Muhakkıki'l-Mahallî mine'l-İ'tirazât, el-Matbaatü'l-Kübra, 1289, I-IV C.
- ABDÜLAZİZ BUHARÎ, Alaüddin Abdülaziz b.Ahmed b.Muhammed el-Buharî (ö. 730/1329), **Keşfü'l-Esrar**, Şeriketi Sahafıyye-i Osmaniyye Matbaası, İst. 1308, I-IV C. (Kenarında Pezdevî'nin Usulü var)
- 'ABDÜLCEBBAR, Ebu'l-Hasen 'Abdülcebbar b.Ahmed b.Abdülcebbar el-Hemedanî el-Esed Âbâdî (ö.415/1024), **el-Muğnî fi Ebvabî't-Tevhidi ve'l-'Adl** (el-Cüz'üs-Sabia Aşar: eş-Şer'ıyyât), Matbaatü Mısır 1962.
- ABDÜLFETTAH HUSEYNÎ, **el-İcma' Masdarün Sallsün min Masadiri't-Teşrî'i'l-İslâmî**, Dâru'l-İttihadi'l-Arabî li't-Tıbaa, 1979.
- ACLÛNÎ, Ebu'l-Feth İsmail b.Muhammed b.Abdilhâdî el-Cerrahi el-Aclûnî (ö.1162/1749), **Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas Amme'stehere mine'l-Ehadis 'Ala Elsineti'n-Nas**, Daru lhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1351, I-II C.
- ADEVÎ, Şeyh Muhammed Hasaneyn Mahlûf el-Adevî, (ö. 1936) **Medhalü 'İlmi Usûl'l-Fıkh**, Matbaatü's-Saade, Mısır ty.
- ADNAN ALİ RIZA, en-Nahvî, **Melâmihu's-Şûra fi'd-Da'veti'l-İslâmiyye**, Metabiu'l-Ferazdak et-Ticariyye, Riyad 1984.
- AHMED b.HANBEL, el-İmam Ebu 'Abdillâh Ahmed b.Muhammed b.Hanbel (ö. 241/855), **el-Müsned**, Dâru Sadir, Beyrut ty., I-VI C.
- AHMED b.YAHYA, Ahmed b.Yahya b.el-Murtada el-Mehdî li Dini'llah (764/1363-840/1437), **Kitâbü Tabakati'l-Mu'tezile**, Daru'l-Muntazar, Beyrut 1988, Tah. Suzanna-Dıwald-Wilzer
- AHMED EMİN, b.İbrahim et-Tabbah (1886-1954), **Fecrû'l-İslâm**, Matbaatü'l-İctihad, Mısır 1928.
- AHMED HASAN, **The Doctrine of İjma' in Islam**, Islamic Research Institute, İslamabad 1976.
- 'ALİ 'ABDÜRRAZİK, **el-İcma' fi's-Şeriat'l-İslâmiyye**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1947.
- ALİ el-HAFİF, **el-İctihad fi's-Şeriat'l-İslâmiyye**, el-İmam Muhammed b.Suûd İslâm Üniversitesi 1396 h. da Riyad konferansına sunulan tebliğ, Aynı Üniversitenin Yayını 1984

- ALİ HASAN ABDÜLKADİR, **Nazratün Âmme fi Tarîhi'l-Fıkh'l-İslâmî**, Matbaatü'l-'Ulûm, Kahire 1942.
- ALİ HASEBALLAH, **Usûlü't-Teşrî'l-İslâmî**, Daru'l-Maarif, Kahire 1959.
- ALİ HAYDAR, Ahıskalı Hoca Emin Efendizâde, (ö.1355 h.) **Dürrarü'l-Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam**, Matbaai Tevsii Tibaat, İst. 1330, I-IV C.
- AMİDÎ, Seyfüddin Ebu'l-Hasen 'Ali b.Fihî 'Ali b.Muhammed (551/1156-613/1233), **el-İhkam fi Usûli'l-Ahkâm**, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1954, I-IV C.
- ASİM EFENDÎ, Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmed Âsım (ö.1236/1820), **el-Okyanüsü'l-Basit fi Tercümeti'l-Kâmusi'l-Mühit**, İst. 1250, I-III C.
- ATAY, Hüseyin, **İslâm Hukuk Felsefesi** ('Abdülvehheb Hallaf'ın "İlmü Usûli'l-Fıkh"ının tercümesi. Başında İslâm Hukuk Felsefesine Giriş ve Usûlü'l-Fıkh eserlerinin tanıtımı var), A.Ü.Basımevî, Ankara 1985.
- AYNÎ, Şeyhu'l-İslâm Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b.Ahmed b.Musa el-'Ayıntabi (ö.855/1451), **'Umdetü'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buharî**, Daru'l-hyâi't-Türasi'l-Arabî (1348 h. İdaratü't-Tibaati'l-Müniriyye baskısından ofset), I-XXV C.
- AZİM ÂBÂDÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak el-Azim Âbâdî (ö.1273/1856) **'Avnu'l-Mabûd Şerhu Süneni Ebî Davûd**, Medine-i Münevvere 1968, I-XIV C.
- BÂCÎ, Ebu'l-Velid Süleyman b.İlalef el-Bâcî, (ö.474/1081), **İhkamü'l-Fusûl fi Ahkamî'l-Usûl**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986 Tah. 'Abdûlmecit Türkî.
- **el-Minhac fi Tertibi'l-Hıcac**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1987 Tah.'Abdûlmecit Türkî.
- BAĞDÂDÎ, Ebu Mansur 'Abdülkâdir b.Tâhir Muhammed el-Bağdâdî (ö.429/1037), **el-Fark Beyne'i-Fırak**, Ter.Ethem Ruhi Fığlalı (Mezhepler Arasındaki Farklar). T.D.V., Doğu Batbaacılık, Ankara 1991.
- BEDAHSÎ, Muhammed b.Hasen el-Bedahşî, (ö.), **Menâhicu'l-'Ukûl fi Şerhi Minhaci'l-Usûl**, Matbaatü Muhammed Ali Subayh, Mısır ty. (İsnevî'nin şerhiyle beraber), I-III C.
- BEGAVÎ, Ruknüddin Ebu Muhammed el-Huseyn b.Mes'ûd b.Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (433/1041-516/1122), **Mesâbilu's-Sünne**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I-IV C.
- BEKİ, Abdülaziz, **İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli**, Bekke Yayınları, Eko Matbaası, Kayseri 1993.
- BENNÂNÎ, Abdurrahman b.Cadullah el-Bennânî (ö.1198/1784), **Haşiyet Ala Şerhi Celâlüddin el-Mahallî 'Ala Cem'i'l-Cevami'**, Daru'l-Fıkr, ty. (Ofset), I-II C.

BENNÂNÎ, Abdurrahman b.Cadullah el-Bennânî (ö.1198/1784), **Haşiye Ala Şerhi Celâlüddin el-Mahallî 'Ala Cem'i'l-Cevami'**, Daru'l-Fikr, ty. (Qaet), I-II C.

BERNARD, Marie, **L'Accord Unanime de la Communauté Comme Fondement des Statuts Legaux de L'Islâm d'Après Abu'l-Husayn al-Basrî**, Librairie Philosphiue, Paris 1970.

BEYDÂVÎ, Kadî'l-Kudât Nasîru'd-dîn, 'Abdullah b.'Omer b.Muhammed el-Beydavî (ö.685/1286), **Kitabü Minhâcî'l-Vusûl ilâ 'İlmî'l-Usûl**, Daru Daniye, Şam 1989, ('İrâkî'nin Tahricu Ehadisi'l-Minhaciyla beraber)

——— **Envârü'l-Tenzil ve Esrarü't-Te'vîl**, Şeriketi Sahafiyyei Hayriyye, ty., I-II C.

BEYHAKÎ, el-Hafız Ebu Bekr Ahmed b.Huseyin b.'Ali el-Beyhaki (ö.458/1065), **es-Sünenü'l-Kübra**, Matbaai Meclisi Dairatî'l-Maarifî'l-Osmaniyye (İbnü't-Türkmânî'nin (ö.745 h.) el-Cevherü'n-Nakî'si ile beraber), Haydarabata 1355, I-X C.

——— **es-Sünenü's-Sağîr**, Camiatü't-Dirasâtî'l-İslâmiyye, Karaçi (Pakistan) 1989, Tah. 'Abdu'l-Mu'fi Emin Kal'acı, I-IV C.

——— **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, Dâru'l-Va'y, Kahire 1991.

BİLMEN, Ömer Nasuhî (ö. 1971), **Hukukî İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1975, I-VIII C.

BUHARÎ, Ebu 'Abdillâh Muhammed b.İsmail b.İbrahim b.el-Muğîra b.Berdizbeh el-Buharî el-Cu'fî (194/809-256/869), **el-Camiu's-Sahih**, Daru't-Tibaatî'l-Âmîra, İstanbul 1315, I-VIII, C.

BÜYÜK HAYDAR EFENDÎ, Büyük Ali Haydar, (ö.1321), **Usûlü Fıkıh Dersleri**, Yayına Hazırlayan Hacı Âdil Bey, Matbaai Âmîre, İstanbul 1326.

CAMILLE, Mansour, **L'Autorite dans La Pensee Musulmane, Le Concept d'Ijma' (Consensus) et la Problematique de l'Autarite**, Paris 1975.

CASSAS, Ebu Bekr Ahmed b.'Ali er-Râzî (ö.370/980), **el-Fusûl fi'l-Usûl** (Usûlü'l-Fıkıh), Kuveyt 1988, I-III C.

——— **Ahkamü'l-Kur'an**, Daru'l-Mushaf, Matbaatü Abdurrahman Muhammed Kahire, ty, Tah.Muhammed Sadık Kamhavî, I-V C.

CELALEYN, Celâlü'd-dîn Muhammed b.Ahmed b.İbrahim el-Mahallî (ö.864/1459) ve Ebu'l-Fazl Abdurrahman Celâlü'd-dîn b.Kemalü'd-dîn es-Suyûfî (ö.911/1505), **Tefsiru'l-Celaleyn**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ty., (Kur'an-ı Kerim'in hamışinde)

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabenin Durumu**, A.Ü.I.F.D., C.IX

CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif Ebu'l-Hasen 'Ali b.Muhammed b.'Ali el-Cürcanî el-Huseynî el-Hanefî (740/1239-816/1413), **Haşiye 'Ala Şerh'l-Kadı Adud'l-Mille** (Taftazanî haşiyesiyle birlikte), Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır 1316, 1317, I-II C.

———— **Şerhu Feraizl Siraciyye**, Matmut Bey Matbaası, İst 1322.

———— **Kitabü't-Tarîfat**, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

CÜVEYNÎ, İmamü'l-Hameyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b.'Abdillâh b.Yusuf b.Muhammed el-Cüveynî es-Neysâbü'rî (419/1028-478/1085), **el-Bürhan fî Usûl'l-Fıkh**, Dâru'l-Ensar, Kahire 1400 h., I-II C.

———— **el-Varakât fî Usûl'l-Fıkh** (Mecmuu Mütûni Usûliyye içinde) el-Mektebetü'l-Haşimiyye, Dimaşk ty.

DARAKUTNÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali b.'Omer (ö.385/995), **Kitabü'd-Duâfa Ve'l-Metrûkîn**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, Tah.Subhî el-Bedrî es-Semarrâî.

DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b.'Abdirrahîm (ö.255/869), **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

DAVUDOĞLU, Ahmed, **Sahihl Müslim Tercemesi ve Şerhi**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1937, I-XII C.

DEBÛSÎ, Ebu Zeyd 'Ubeydullah b.'Omer b.'İsa (ö.430/1038), **Takvimü'l-Edille fî'l-Usûl**, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi No: 6799 (194 vk. Baş tarafı eksik).

DEVALİBÎ, Muhammed Marûf, **el-Medhal İla 'İlmî Usûl'l-Fıkh**, Metabiu Dari'l-'İlm li'l-Melayin, 1965.

EBU DAVUD, el-İmam el-Hafız Süleyman b.el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/888), **es-Sünen**, Daru'l-Hadis, Hıms 1969-1974. Tah. Neşr. Muhammed Ali es-Seyyid (Hattabî'nin Meâlimü's-Süneni ile beraber)

EBU İSHAK eş-ŞİRÂZÎ, İbrahim b.'Ali b.Yusuf el-Firûzâbâdî eş-Şirâzî (ö.476/1083), **Şerhu'l-Lüma'**, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, I-II C. Tah.'Abdülmecit Türkî.

———— **el-Lüma' fî Usûl'l-Fıkh**.

EBU'L-BEKÂ, Eyüb b.Şerif Musa el-Huseynî el-Kefevî (ö.1094/1682), **Külliyatü 'Ulûmî Ebl'l-Beka 'Ala Vefk'l-Lügât**, Matbaai Amire, İstanbul 1287 h.

EBU'L HUSEYN el-BASRÎ, Muhammed b.'Ali b.Tayyib el-Basrî el-Mu'tezîlî (ö.436/1044), **Kitabü'l-Mu'temed fî Usûl'l-Fıkh**, Dimaşk 1965, Tah.Muhammed Hamidullah, I-II C.

- EBU NUAYM, Hafız Ahmed b.Abdillah b.Ahmed b.İshak (ö.430/1038), **Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya**, Daru'l-Kitabi'l-'İlmî, Beyrut 1967
- EBU YUSUF, el-İmam Ya'kûb b.İbrahim el-Ensârî (ö.182/798), **er-Raddü 'Ala Siyeri'l-Evzaî**, Lecnetü lhyai'l-Maarifi'n-Nu'maniyye, Haydarabat, ty., Tah.Ebu'l-Vefa el-Efgânî
- EBU ZEHRE, Muhammed, **Usûlü'l-Fıkh**, Tebliğ Yayınları, Eren Ofset, İstanbul ty.
- **el-İmamü's-Sadık**, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ty.
- **Ebu Hanife**, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ty.
- **Malik**, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ty.
- **eş-Şafî**, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, ty.
- **İbnü Hanbel**, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1981.
- **İbnü Teymiyye**, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, ty.
- **İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, İst. 1978, Ter: Abdülkadir Şener.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1942), **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I-IX C.
- EMÎR PADİŞAH, Muhammed Emin el-Huseynî el-Buhârî (ö.987/1579), **Teyslru't-Tahrir**, Matbaatü Mustafa'l-Babî el-Halebî, Mısır 1350 h., I-IV C.
- EMİRU'S-SAN'ÂNÎ, Abdullah b.Muhammed b.İsmail b.salah el-Emir el-Hasenî es-San'ânî (1160/1747-1242/1826), **İcâbetü's-Sall Şerhu Buğyetü'l-Âmil (Usûlü'l-Fıkh)**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986 ve Mektebetü'l-Cili'l-Cedîd, San'a.
- ENSÂRÎ, Bahru'l-'Ulûm Ebu'l-Ayyaş Abdu'l-'Ali Muhammed b. Nizami'ddîn Muhammed el-Ensârî (ö.1225), **Fevatihu'r-Rahamût bi Şerhi Müsellemi's-Subût**, Matbaatü'l-Emiriyye, Mısır 1325 (Gazâlî'nin el-Mustasfa'sı ile beraber), I-II C.
- EŞKAR, 'Omer Süleyman, **Nazratün fi'l-İcma'l-'Usûli**, Dâru'n-Nefais ve Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1990.
- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b.Ahmed b.Talha b.Nuh b.el-Ezher (282/895-370/980), **Tehzibü'l-Lüga**, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, Kahire 1967 I-XV C. Tah.Abdüsselam Muhammed Harun
- FAZLURRAHMAN, **Islamic Methodology in History**, Central Institute of Islamic Research, Karachi 1965.
- **İslam**, Selçuk Yayınları, Kent basımevi, İstanbul ty., Ter.Mehmet Aydın, Mehmet Dağ.

- GAMÂRÎ, Abdullah b.Muhammed b.es-Sâdık el-Gamarî, **el-İbtihac bi Tahriri Ehadisi'l-Minhac**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
- GAZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b.Muhammed el-Gazâlî (445/1053-505/1111), **el-Mustasfa min 'İlmi'l-Usûl**, Dâru'l-Fikr, ty., I-II C. (Ensârî'nin Revatihu'r-Rahamût'u ile beraber)
- **el-Menhul min Ta'İlkati'l-Usûl**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1980.
- GOLDZİHER, Ignace, **Le Dogme et La Loi de L'Islam**, Paris 1920 (Fransızcaya ter.F.Arın, Türkçe'ye Ter.Mehmet Said Hatiboğlu, Matbu değil, Arapçaya Terc. Muhammed Yusuf Musa ve diğ.)
- GÜZELHİSÂRÎ, Mustafa b.Muhammed (1253/1837), **Menâfıu'd-Dekalk fi Şerhi Mecâmi'l'l-Hakalk**, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul 1308.
- HACVÎ, Muhammed b.el-Hasen el-Hacvî es-Seâlibi (ö.1376/1956), **el-Fikrû's-Sami fi Tarihi'l-Fıkh'l-İslâmî**, Matbaatü'n-Nehda, ty. I-IV C.
- HADİMÎ, Ebu Said Muhammed b.Muhammed b.Mustafa el-Hadimî (ö.1176/1762), **Mecâmiu'l-Hakalk**, Daru't-Tıbaati'l-Amire, İst.1308.
- HAKÎM, Ebu Abdillâh Muhammed b.Abdillâh b.Muhammed en-Nisâbü'rî (321/933-405/1014), **el-Müstedrek Ala's-Sahihayn**, Haydarabat 1334, I-IV C.
- HALLAF, Abdülvehhab (ö.1956), **'İlmü Usûl'l-Fıkh**, el-Mektebetü'l-İslâmî, İst.1984, (Ofset baskı).
- **Hulasatü Tarihi't-Teşri'l-İslâmî**, Mısır ty.
- **Masadiru't-Teşri'l-İslâmî fima La Nassa fih**, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1972.
- HAMİD EFENDÎ, el-Hamidi Ala Mir'at'l-Usûl, Dâru't-Tıbaati'l-Âmira, İst. 1280 h.
- HASKEFÎ, Alaü'd-dîn Muhammed 'Ali el-Hakefî (1088) **Dürrü'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar**, Daru't-Tıbaati'l-Âmire, İst.1307 (İbn Abidin'in Reddül-Muhtariyle beraber)
- HATİB el-BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmed b.'Ali el-Hatib el-Bağdâdî (ö.463/1070), **Tarihu Bağdat ev Medinetü's-Selam**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut ty., I-XIV C.,
- **Şerefü Ashâb'l-Hadıs**, D.İ.B.Yayını, Emel Matbaası, Ankara 1991. Tah.Mehmed Said Hatiboğlu
- HATTÂBÎ, Ebu Süleyman Hamd b.Muhammed el-Hattâbî (319/931-358/998), **Meâlimü's-Sünen**, Dâru'l-Hadis, Hims 1969-1974 (Ebu Davud'la beraber).
- HEYET, **Mecelle-l Ahkamî Adliyye**, Matbaai Osmaniyye, İstanbul 1305.

- HEYSEMÎ, Hafız Nuruddin 'Alî b.Ebî Bekr el-Heysemî, (ö.807/1404), **Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid**, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut 1982, I-X C.
- HUDARÎ, Muhammed Hudarî Bek (ö.1930), **Usûlü'l-Fıkh**, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, Mısır 1969.
- **Tarihu't-Tesrî'lî-İslâmî**, (İslam Hukuk Tarihi, Ter.Haydar Hatiboğlu, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1974.
- 'İRÂKÎ, el-Hafız Zeynü'd-dîn, Abdurrahim b.el-Huseyn el-'Irâkî, (ö.806/1403), **Tahrîcu Ehadîsü'l-Minhac**, Daru Dâniye, Dimaşk 1989 (Beydâvî'nin Minhac'ının hamışinde) Tah.Selim Şa'baniyye.
- İBN 'ABDİLBERR, Ebu 'Omer Yusuf b.'Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî (ö.463/1070), **Cami'u Beyanü'l-'İlm**, İdaratü't-Tıbaatü'l-Müniriyye, Daru'l-Erkam 1978. I-II C.
- **el-İntika fî Fedâill's-Selasetü'l-Elmmetü'l-Fukaha**, Mektebetü'l-Kuds, Kahire 1350.
- İBN ABİDÎN, Muhammed Emin b.'Omer b.Abdilaziz ed-Dimaşkî el-Hanevî (ö.1252/1836), **Neşru'l-'Arf fî bîna'l Ba'dü'l-Ahkâmü 'Ala'l-'Orf** (Mecmuatü Resâili İbn Abidin içinde) Şeriketi Sahafiyyei Osmaniyye, İstanbul 1325.
- **Raddü'l-Muhtar 'Ala'd-Dürri'l-Muhtar**, Matbaai Âmire, İst. 1307, I-V C.
- İBN BEDRAN, Abdülkadir b.Ahmed b.Mustafa b.Abdirrahim b.Muhammed b.Bedran (ö.1346/1927), **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b.Hanbel**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- İBN DÜREYD, Ebu Bekr Muhammed b.Hasen el-Ezdî el-Basrî (ö.321/933), **Kitâbü Cemheretü'l-Lüga**, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat ty., I-IV C. (Haydarabat 1345 baskısından ofset)
- İBN EMİR HAC, Şemsüddin Muhammed b.Muhammed b.Muhammed b.Hasen b.'Alî el-Halebî (825/1422-879/1474), **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, Matbaatü'l-Emiriyye, Mısır 1316 h., I-III C. (Hamışinde İsnevî'nin Nihayetü's-Sü'lü var)
- İBNÜ'L-ESÎR, Mecdü'd-dîn Ebu's-Saâdaât el-Mübarek b.Muhammed el-Cezerî, 8544/1149-606/1209), **en-Nihaye fî Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, ty., I-V C.
- İBN FARİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed b.Faris b.Zekerîyya (ö.395/1004), **Mu'cemü Mekâyisü'l-Luga**, Matbaatü Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, Mısır 1969, I-VI C.

İBN FUREK, Ebu Bekr Muhammed b.Huseyn b.Furek el-İsbahanî (ö.406/1015).
Mukaddime fi Nüket min Usûl'l-Fıkh, Mecmu'u Resâil'l-Fıkh içinde,
matbaatü'l-Ehliyye, Beyrut 1324.

İBN HACER, Şihabü'd-dîn Ebu'l-Fadl Ahmed b.'Ali b.Hacer el-Askalanî
(ö.852/1448), **Tehzibü't-Tehzib**, **Matbaatü Meclisi Dairati'l-Maarifi'n-Nizâmiyye**, Haydarabat 1325, I-XII C.

İBNÜ'L-HACİB, Cemalü'd-dîn Ebu 'Amr 'Osman b.'Omer b.Ebî Bekr (570/1174-
646/1248), **Muhtasaru'l-Münteha**, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır
1317 (İcî'nin şerhi ve Taftazanî'nin haşiyesiyle birlikte).

———— **Münteha'l-Vusûl ve'-Emel fi 'İlmey'l-Usûl ve'l-Cedel**, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1326.

İBN HALDUN, Veliyyü'd-dîn Ebu Zeyd 'Abdurrahman b.Muhammed
b.Muhammed el-İşbîlî, et-Tûnisî (732/1332-808/1406), **Mukaddime**,
Ter.Zakir Kadiri Ugan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1988. I-III C.

İBN HAZM, Ebu Muhammed 'Ali b.Ahmed b.Saîd b.Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî
ez-Zahiri (384/994-458/1065), **el-İhkâm fi Usûl'l-Ahkâm**, Daru'l-
Afaki'l-Cedide, Beyrut 1983.

———— **en-Nübez fi Usûl'l-Fıkh**, Matbaatü'l-Envar, Mısır 1940.

———— **Meratibü'l-İcma' fi'l-İbadât ve'l-Muamelât ve'l-Mu'tekadât**, Dâru'l-
Afaki'l-Cedide, Beyrut 1978.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed, Abdülmelik b.Hişam b.Eyyûb el-Hımyerî
(ö.218/833), **es-Siratü'n-Nebeviyye**, Matbaatü Mustafa'l-Babî el-
Halebî Mısır 1936, I-IV C.

İBNÜ'L-KAYYİM el-CEVZİYYE, Şemsü'd-dîn Ebu 'Abdillah Muhammed b.Ebî
Bekr b.Eyyûb (691/1291-751/1350), **'İlamü'l-Muvakkil'in 'an Rabbi'l-
'Alemin**, İdâretü't-Tiba'at'l-Müniriyye, Mısır ty., I-IV C.

İBN KEMAL PAŞA, Şemsü'd-dîn Ahmed b.Süleyman b.Kemal Paşa (Müfti's-
Sekaleyn) ö.940/1533), **Tağyirü't-Tenkih**, Cemal Efendi Matbaası,
İstanbul 1308.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail 'İmadü'd-dîn b.'Omer b.Kesir (ö.774/1372),
Tefsiru'l-Kur'an'l-'Azîm, Kitâbü's-Şa'b, Kahire ty., Tah.Abdülaziz
Ganim ve diğ.

İBN KUDAME, Muvaffaku'd-dîn 'Abdullah b.Ahmed b.Kudame el-Makdisî,
(541/1146-620/1223), **Ravdatü'n-Nazır ve Cünnetü'l-Munazır**, Daru'n-
Nedve el-Cedide, Beyrut ty.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed 'Abdullah b.Müslim b.Kuteybe (213/828-
276/889), **Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis**, m.y., Beyrut 1972.

- İBNÜ'L-LEHHAM, Ali b.Muhammed b.'Ali b.'Abbas b.Şeyban el-Bağlî, ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö.803/1401), **el-Muhtasar fî Usûl'l-Fıkh 'Ala Mezheb'l-İmam Ahmed b.Hanbel**, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk 1980.
- İBNÜ'L-MANZÜR, Ebu'l-Fadl Cemalü'd-dîn Muhammed b.Mükerrem b.'Ali b.Manzûr el-Efrikî el-Mısırî el-Hazrecî (ö.630/1232-711/1311), **Lisanü'l-'Arab**, Matbaatü'l-Müniriyye, Mısır 1300-1307, I-XX C.
- İBN MELEK, Abdüllatif b.'Abdilaziz b.el-Melek (İbn Feriştah) (ö.885/1480), **Mebârikü'l-Ezhar fî Şerhi Menâr'l-Envar (Şerhu'l-Menar)** Hamişinde İbnü'l-Aynî'nin Şerhu Menâr'l-Envar'ı var.), Matbaai Osmaniyye, İstanbul 1314.
- 'ISA MENÛN, **Nibrasü'l-'Ukûl fî tahkik'l-Kıyas inde 'Ulema'l-Usûl**, Matbaatü't-Tadamüni'l-Ehavî, Mısır 1345 h.
- İBNÜ'N-NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b.İshâk b.Ebî Ya'kûb en-Nedim (ö.385/995), **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.
- İBN NUCEYM, Zeynüddin b.İbrahim b.Muhammed b.Muhammed (926/1519-970/1562), **Mirkatü'l-Envar fî Usûl'l-Menar (Fethu'l-Gaffar bi Şerhi'l-Menar)** Matbaatü Mustafa'l-Babî el-Halebî, Mısır 1936, I-III C.
- İBN SA'D, Ebu 'Abdillâh Muhammed b.Sa'd b.Menî' el-Basri ez-Zührî (168/784-230/844), **et-Tabakâtü'l-Kübra**, Daru Sadir, Beyrut 1968, I-IX C.
- İBN TEYMIYYE, Şeyhu'l-İslâm Takiyyü'd-dîn Ahmed b.Abdilhalim b.Abdisselam b.Teymiyye (661/1262-728/1327), **Mecmu'u Fetava İbn Teymiyye**, Matbaatü'l-Maarif, Rabat 1981. Biraraya getirip düzenleyen: Abdurrahman b.Muhammed b.Kasım, I-37 C. (19 ve 20. ciltler Usûlü Fıkh).
- **Nakdû Meratib'l-İcma'**, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1357 (İbn Hazm'ın Meratibü'l-İcma'ı ile beraber)
- İCÎ, Kadı Adudî'l-Milleti ve'd-dîn 'Abdurrahman b.Ahmed b.Abdülgaffar el-İcî eş-Şafîî (ö.756/1355), **Şerhu Muhtasar'l-Münteha**, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır 1316 h. (Taftazânî, Cürcanî ve Herevî haşiyeleriyle birlikte) I-II C.
- İSNEVÎ, Cemalü'd-dîn Ebu Muhammed 'Abdurrahim b.Hasen el-İsnevî (ö.772/1370), **Nihayetü's-Su'l fî Şerhi Minhaci'l-Usûl (Mutî'nin Süllemü'l-Vusûl'ü ile beraber)**, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1343, I-IV C.
- **et-Temhid fî Tahric'l-Furu' 'Ala'l-Usûl**, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984. Tah.Muhammed Hasen Heyto.

İZMİRİ, Süleyman Efendi (ö.1102/1690), **Haşiye Ala Şerhi Mirkatî'l-Vusûl**, Dâru't-Tibaatî'l-Âmira, ty., I-II C.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı (ö.1946), **Yeni İlmî Kelam**, Şehzadebaşı Evkafı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1339-1341.

———— **İlmî Hilaf**, Hukuk Matbaası, İstanbul 1330

KADI NU'MAN, b.Muhammed (259/872-351-962), **İhtilâfî Usûl'l-Mezahib**, Dâru'l-Endülüs, Beyrut ty., Tah.Mustafa Galib

KAL'ACI, Muhammed Ravvas, **Mevsuatü Fıkhı İbrahim en-Nehal**, Camiatü'l-Melik 'Abdilaziz neşri, Mekketü'l-Mükerreme 1979.

KÂMİL MİRAS ve Ahmed Naim, **Sahihî Buharî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi**, D.İ.B. Yayını Ankara 1987 I-XIII C.

KARÂFÎ, Şihâbü'd-dîn Ebu'l'Abbas Ahmed b.İdris b.Abdirrahman el-Karafi (ö.684/1285), **Şerhu Tenkihî'l-Fusûl fi'l-Usûl**, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1306 (Kenasında Abbadi'nin şerhi var.

———— **Envârul-Burûk fi Enval'l-Furûk (el-Furûk)**, Daru lhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, Mısır 1344, I-IV C.

KARAMAN, Hayrettin, **İslâm Hukukunda İctihad**, D.İ.B. Yayını, Ankara 1975.

———— **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi**, İrfan Matbaası, İstanbul 1975.

KEMAL b.HÜMAM, Kemalü'd-dîn Muhammed b.Abdilvahid b.Abdilhamid b.Mes'ûd es-Sivâsî, (ö.861/1456) **et-Tahrîr fi Usûl'l-Fıkhî'l-Camiu Beyne's-Stilahayl'l-Haneftiyye ve's-Şafiliyye**, Mustafa'l-Bâbî el-Halebî Matbaası, Mısır 1351.

———— **Fethu'l-Kadir**, Matbaatü Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, Mısır 1970, I-X C.

KETTÂNÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b.Ca'fer b.İdris b.Muhammed ez-Zemzemî (1274/1857-1345/1927), **Nazmü'l-Mütenasir mine'l-Hadisî'l-Mütevâtir**, Matbaatü'l-Mevleviyye, (Fas 1328 baskısından ofset) Beyrut 1980.

KILIÇER, Esat, **İslâm Fıkhında Re'y Taraftarları**, D.İ.B.Yayını, Cihan Matbaası, Ankara 1995.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Tarihi**, A.Ü.İ.F.Yayını, A.Ü. Basımevi, Ankara 1988.

KURTUBÎ, Ebu 'Abdillâh Muhammed b.Ahmed b.Ebî Bekr Farah el-Ensarî (ö.671/1272), **el-Cami'u li Ahkâmî'l-Kur'an**, Daru lhyai't-Türasî'l-'Arabî, Beyrut, ty., I-XX C.

KÖPRÜLÜLÜ, Hoca Muhyiddin, **İcma'ı Ümmet**, Hukuk Matbaası, İstanbul 1328 (1.cild)

- LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasenat Muhammed 'Abdulhay el-Leknevî (ö.1304/1886), **er-Rafu ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve'l-Ta'dil**, Daru'l-Beşain'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, Tah. Abdülfettah Ebu Gudde.
- MACDONALD, D.B., **İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B. Yayını, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1977, **İcma' mad.**, V/926.
- MAHMASÂNÎ, Subhi, **Felsefetü't-Teşri fi'l-İslâm**, Mektebetü'l-Keşşaf ve Matbaatüha, Beyrut 1946.
- MALİK b.ENES, (ö.179/795), **el-Muvatta**, Daru ihyai'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Mısır 1951, I-II C. Tah. Muhammed Fuad Abdülbaki.
- MERAĞÎ, Ahmed Mustafa, **Tefsiru'l-Merağî**, Matbaatü Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, Mısır 1969.
- MEVDÜDÎ, Ebu'l-'Alâ, **Islamic Law and Constitution**, Islamic Publications Ltd. Evergreen Press, Lahore 1967.
- MOLLA FENÂRÎ, Şemsu'd-dîn Muhammed b.Hamze b.Muhammed el-Fenârî (ö.834/1430), **Fusulü'l-Bedâl fi Usûl's-Şerai**, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1289, I-II C.
- MOLLA HUSREV, Muhammed b.Ferâmuz (ö.885/1480), **Mir'atü'l-Usul Şerhu Mirkatü'l-Vusul**, Matbaai Âmira, İstanbul 1307.
- **Durarü'l-Hukkam fi Şerhi Gurarü'l-Ahkâm**, Şeriketi Sahafiyyei 'Osmaniyye, İstanbul 1310, I-II C.
- MUHAMMED ACCAC el-HATÎB, **es-Sünnetü Kable't-Tedvin**, Matbaatü Ahmed Muhaymir, Kahire 1963.
- MUHAMMED EBU'N-NÖR ZÜHEYR, **Usûlü'l-Fıkh**, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, Mekketü'l-Mükerreme 1985, I-IV C.
- MUHAMMED RIZA MUZAFFER, **Usûlü'l-Fıkh**, Merkezi İntişârâtı Defteri Tebliğatı İslâmî, Kum 1398, I-II C.
- MUHAMMED YUSUF MUSA, **Tarihu'l-Fıkh'l-İslâmî**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Mısır 1958.
- **el-Fıkhü'l-İslâmî**, Metabi'u Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, Kahire 1958.
- MUTÎÎ, Muhammed Bahit, **Süllemü'l-Vusul II Şerhi Nihayeti's-Sül**, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1343, I-IV C. (İsnevî'nin Nihayetü's-Sül'ü ile beraber)
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b.el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (206/821-261/874), **es-Sahih**, Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1956, I-V C. Tah. Muhammed Fuad Abdülbaki.

- NESÂÎ, Hafız Ebu 'Abdirrahman Ahmed b.Şuayb b.'Ali (ö.3030/915), **es-Sünen**, İhyaü't-Türasi'l-'Arabî, Beyrut ty., I-VIII C. (Suyûfî'nin ve Sadî'nin haşiyesiyle birlikte)
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b.Ahmed b.Mahmud en-Neseî, (ö.710/1310), **Medârikü't-Tenzil ve Hakalku't-Te'vil**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut ty., I-IV, C.
- NEVEVÎ, Ebu Zekerriyya Muhyiddin b.Şeref en-Nevevî (ö.676/1277), **Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lügat**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., (İki kısım, Her kısım iki cüz).
- RAGİB EL-ISFEHANÎ, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b.Muhammed (ö.502/1108), **el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.
- RAZÎ, Fahrud'd-dîn Muhammed b.'Omr b.el-Huseyn er-Razî (544/1149-606/1209), **el-Mahsûl fî 'İlmî'l-'Usûl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I-II C.
- **Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)**, Dâru't-Tıbaatî'l-Amira, İstanbul 1308, I-VIII C. (Hamîşinde Ebu's-Suûd Efendinin tefsiri var.)
- PEZDEVÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali b.Muhammed b.Huseyn el-Pezdevî (ö.482/1089), **el-Usûl**, Şeriketi sahafıyyei Osmaniyye Matbaası, İst. 1308, I-IV C. (Abdülaziz Buharî'nin Keşfü'l-Esrar'ının kenarında)
- SA'DÎ EBU CEYB, **Mevsu'atü'l-İcma' fî'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Daru'l-Fıkr, Dimaşk 1984, I-II C.
- SADR, Muhammed Bakır, **Dürûsun fî 'İlmî'l-'Usûl**, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Kahire 1950, I-III C.
- SADRÜ'Ş-ŞERİ'A, Ubeydullah b.Mes'ûd b.Taci'ş-Şerî'a Mahmud b.Sadri'ş-Şeria Ahmed (Sadrü'ş-Şeriatî's-Sanî) (ö.747/1346), **et-Tavdih fî Halli Gavamlızı't-Tenkîh**, Matbaai Mektebi Sanai', Şeriketi Sahafıyyei Osmaniyye, İstanbul 1310 h., I-II C. (Taftazanî'nin Telvihiyle beraber)
- SAN'ÂNÎ, Muhammed b.İsmail b.Salah b.Muhammed el-Kehlânî (ö.1182/1768), **İcâbetü's-Sall Şerhu Bağyeti'l-'Amîl**, Müessesetü'r-Risale , Beyrut 1956.
- SAYİS, Muhammed 'Ali Sayis, Abdüllatif Muhammed es-Sübki ve Muhammed Yusuf el-Berberî, **Tarîhu't-Teşrîl'l-İslâmî**, Matbaatü'ş-Şark el-İslâmiyye, Kahire 1939.
- SEALİBÎ, Ebu Mansur Abdülmelik b.Muhammed b.İsmail es-Seâlibî, **Adabü'l-Mülûk**, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1990.

- SEHAVÎ, Şemsü'd-dîn Ebu'l-Hayr Muhammed b.'Abdirrahman es-Sehavî (ö.902/1496), **el-Makasidü'l-Hasene fî Beyanî Kesîrin minne'l-Ehâdis'l-Müştehire 'ala'l-Elsine**, Daru'l-Kütübi'l-'Ilmiyye, Beyrut 1979.
- SERAHSÎ, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b.Ahmed b.Sehl (ö.483/1090), **el-Usûl**, Dâru'l-Ma'rife Beyrut 1973 baskısından ofset, Elif Ofset, İstanbul 1984, Tah.Ebu'l-Vefa el-Efganî I-II C.
- SEYDİŞEHRÎ, Mahmud Esad , **Tarihî 'İlmî Hukuk**, Matbaai 'Amire, İstanbul 1331.
- SEYYİD BEY, Muhammed 1. cüz, **Usûlü Fıkıh-Medhal**, Matbaai Amire, İstanbul 1333, 2. cüz, **Usûlü Fıkıh Dersleri Mebahisinden Irade, Kaza ve Kader**, Kader Matbaası, İstanbul 1338.
- SCHACHT, Joseph, **The Origins of Muhammedan Jurisprudence**, The University Press Oxford, London 1967.
- **Infroduction au Droit Musulmane**, Fransızcaya Ter.Paul Kompt ve Abdülmecit Türkî, Maisonneuve et Larose, Paris 1983. Türkçeye Ter. **İslâm Hukukuna Giriş**, Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, A.A.İ.F.Yayını, A.Ü. Basımevi, Ankara 1986.
- SİDDİH HASAN HAN, Muhammed Bahadır, **Husûlü'l-Me'mûl min 'İlmî'l-Usûl**, Matbaatü'l-cevâib, İstanbul 1296.
- SUBHÎ SALİH, **Meâlimü's-Şerati'l-İslâmiyye**, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1982.
- SUYÛTÎ, Celâlü'd-dîn Abdurrahman b.Ebî Bekr b.Muhammed el-Hudayri es-Suyûtî (ö.911/1505), **Risâle fî Usûl'l-Fıkh** (mecmau Resâil fî Usûl'l-Fıkh içinde) Matbaatü'l-Ehliyye, Beyrut 1324.
- **ed-Dürerü'l-Müntesire fî'l-Ehâdis'l-Müştehire**, Mektebetü Darî'l-'Urûbe, Kuveyt 1989.
- **ed-Durrü'l-Mensûr fî't-Tefsîrî b'l-Me'sûr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983.
- SUBKÎ, Tâcu'd-dîn 'Abdülvehheb b.Takıyyü'd-dîn 'Ali b.es-Subkî (ö.771/1369), **Cem'u'l-Cevamî' fî'l-Usûl** (el-Celâl Şemsu'd-dîn Muhammed b.Ahmed el-Mahallî (ö.864/1459)'nin şerhi içinde Bennânî'nin haşiyesiyle birlikte) Daru'l-Fikr, Beyrut ty.
- **el-İbhac fî Şerh'l-Minhac** (Babası Takıyyü'd-dîn 'Ali b.Abdî'l-Kâfî es-Sübki (ö.756/1355 ile beraber), Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kahire 1981, I-III C.
- ŞAFİÎ, el-İmamü'l-Muttalibi Muhammed b.İdris eş-Şafîi (150/767-204/819), **er-Risâle**, Dâru't-Turas Kahire 1979, Tah. Ahmed Muhammed Şakir.
- **Cima'u'l-İlm**, Matbaatü'l-Maarif, Mısır 1940

- **İhtilafü'l-Hadis**, Mısır 1325'te Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye'de basılan Kitabü'l-Ümm'ün 7. cildinin hamışinde.
- **el-Ümm**, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Mısır 1325, I-VII, C.
- ŞAH VELİYYULLAH**, eş-Şeyh Ebu Abdillâh Ahmed b.Abdirrahim ed-Dehlevî (ö.1180/1766), **Huccetüllah'l-Ballğa**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty. I-II C.
- ŞÂŞÎ**, Ebu 'Ali Ahmed b.Muhammed b.İshak (ö.344/955), **Usûlü's-Şâşi** (el-Muhtasar fi 'İlmi'l-Usûl, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1952).
- ŞATIBÎ**, Ebu İshak, İbrahim b.Musa el-Gırmâtî el-Mlaliki (ö.790/1388), **el-Muvafakat fi Usûli's-Şer'a**, Matbaatü'l-Mektebeti't-Ticariyye, Mısır, ty., Tah. 'Abdullah Dıraz.
- ŞAVÎ**, Tefvik Muhammed, **Fıkhü's-Şûra ve'l-İstişare**, Daru'l-Vefa li't-Tıbaati ve'n-Neşr, Mısır 1992.
- ŞEHRİSTÂNÎ**, Ebu'l-Feth Muhammed b.'Abdikerim eş-Şehristânî (ö.548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, Mektebetü'l-Huseyn et-Ticariyye, Kahire 1948, I-III C. Tah.Ahmed Fehmi Muhammed.
- ŞELEBÎ**, Muhammed Mustafa, **Usûlü'l-Fıkh'l-İslâmî**, Daru'n-Nehda el-'Arabiyye, Beyrut 1986.
- ŞEREFÜ'L-İSLÂM**, Ebu'l-Feth Ahmed b.'Ali el-Bağdadî (ö.518/1124) **el-Vusûl ila'l-Usûl**, Mektebetü'l-Maarif, riyad 1984, I-II C.
- ŞENER**, Abdülkadir, İbnü'l-Münzir'in **Kitabü'l-İcma**'ının neşri ve tercümesi, Gaye Matbaası, Ankara 1983.
- **İslâm Hukuku Metodolojisi**, Fon Matbaası Ankara 1979. (Ebu Zehre'nin Usûlü'l-Fıkh'ının tercümesi.)
- ŞEVKÂNÎ**, Muhammed b.'Ali b.Muhammed (ö.1255/1839), **İrşadü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hakkı min 'İlmi'l-Usûl**, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1327.
- **Fethu'l-Kadîr el-Camlu Beyne Fenneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min 'İlmi't-Tefsîr**, Târu'l-Ma'rife, Beyrut ty., I-V C.
- ŞEYHZÂDE**, Abdurrahman b.Şeyh Muhammed b.Süleyman (ö.955/1548), **Mecma'u'l-Enhür Şerhu Mülteka'l-Ebhur**, Matbaai Dârî'l-Hilâfeti'l-'Aliyye, İstanbul 1276 I-II C.
- ŞEYHZÂDE**, Muhyiddin Mehmed b.Muslihi'd-dîn Mustafa İzmitli (ö. 951/1544), **Haşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde 'Alâ Tefsîri'l-Kadî Beydavî**, el-Matbaatü's-Sultaniyye, İstanbul 1283, I-IV C.
- ŞİHÂBÜ'D-DÎN EBU'L-ABBAS**, Ahmed b.Muhammed b.Ahmed b.'Abdülğazi (ö.745/1344) **el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh** (Not Eseri Teymiyye âilesinden; 1.Mecdü'd-dîn Ebu'l-Berekât Abdüsselam b.Abdillâh b.el-Hıdr 2.Şihabü'dîn Ebu'l-Mehasin 'Abdülhalim b.Abdisselâm ve

3.Şeyhü'l-İslâm Takıyyü'd-dîn Ebu'l-'Abbas Ahmed b.Abdilhalim te'lif etmişler, müellif de derlemiştir.)

TAFTÂZÂNÎ, Sa'dü'd-dîn Mes'ûd b.'Omer b.Abdillâh (ö.793/1390), **et-Telvîh fî Keşfi Hakâikî-Tenkîh**, Matbaai Mektebi Sanai' Şeriketi Sahafıyyei Osmaniyye, İst. 1310, I-II C. (Sadrü's-Şeria'nın et-Tavdih'i ile beraber)

TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b.Cerir b.Yezid b.Kesir b.Galib et-Taberî (ö.310/922), **Camîu'l-Beyan 'An Te'vîlî 'Ayl'l-Kur'ân**, Daru'l-Maarif, Mısır 1960, Tah.Muhmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir.

TEMÎMÎ, Muhammed b.Hasen el-Cevherî **Nevâdiru'l-Fukaha**, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1993.

TEMÎMÎ, İzzü'd-dîn, **eş-Şûra Beyne'l-Asâleti ve'l-Muâsara**, Daru'l-Besir, Amman 1985.

TİRMİZÎ, Ebu 'İsa, Muhammed b.'İsâ b.Sevra (209/824-279/892), **el-Camîu's-Sahih (Sünenü't-Tirmizî)**, Daru l'hyai't-Turasi'l-'Arabî, Beyrut ty., I-V C. Tah. I. ve II C. Ahmed Muhammed Şakir, III.C.Muhammed Fuad Abdülbaki.

TÜFÎ, Ebu'r-Rabî', Süleyman b.'Abdi'l-Kaviyy b.'Abdi'l-Kerim et-Tüfî el-Bağdâdî (ö.716/1316), **Şerhu muhtasarî'r-Ravda**, Müessesetü'r-Sisâle, Beyrut 1989, Tah.'Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî,

——— **Risâle fî Rîyâetü'l-Maslaha** (Abdulvehhab Hallaf'ın Masadiru't-Teşri'l-İslâmî içinde) Daru'l-Kalem, Kuveyt 1970.

TÜRKÎ, Abdülmecid, **Polemîlaues Entre İbn Hazm et Bâli Sur les Principes de la Loi Musulmane**, Alger 1976.

——— **Münazaratün fî's-Şeriatü'l-İslâmiyye Beyne İbn Hazm ve'l-Bacî Polemîlaues'in Arapçası** Ter.Abdussabur Şahin, Beyrut 1986.

VASİTÎ, Muhıbbu'd-dîn Ebu'l-feyz muhammed b.Muhammed ez-Zebidî, **Tacu'l-'Arûs min Cevahiri'l-Kamus**, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1307, I-X C.

ZEHEBÎ, Ebu 'Abdillâh Muhammed b.Ahmed .Osman ez-Zehebî 8ö.748/1347), **Mizânü'l-İ'tidâl**, Dâru'l-Marife, Beyut 1963.

ZEKİYYÜ'D-DÎN ŞA'BÂN, **Usûlü Fıkıh (İslâm Hukuk İlminin Esasları** Ter.İbrahim Kâfi Dönmez, Emel Matbaası, Ankara 1990, T.D.V. Yayını.

ZEMAŞERÎ, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b.'Omer (ö.538/1143), **el-Keşşâf 'an Hakâikı Gavmizî't-Tenzil ve 'Uyûn'l-Ekâvî'l fî Vücûh'l-Te'vîl**, el-Matbaatü's-Şerefiyye, ty., I-IV C.

ZERKA, Mustafa Ahmed ez-Zerka, **el-Medhalü'l-Fıkhiyye'l-Âmm (el-Fıkhu'l-İslâmî fî Sevbih'l-Cedîd)**, Matbaatü'l-İnşâ, Dimaşk 1965, I-III C.

ZERKEŞÎ, Bedrû'd-dîn Ebu 'Adillah Muhammed b.Bahadır b.Absdillah et-Türkî (ö.794/1391), **el-Bahru'l-Muhîr fî Usûl'l-Fikh**, Dâru's-Safve, Kuveyt 1988, I-VI C.

ZEYD b. 'Ali, el-İmam Zeyd b.Ali b.el-Huseyn b.'Ali b.Ebî Talib (ö.122/740), **Müsnedü'l-İmam Zeyd (Mecmu' el-Fikhî)**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

ZEYDAN, Abdülkerim, **el-Veclz fî Usûl'l-Fikh**, el-Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **Usûlû'l-Fikh'l-İslâmî**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1986 I-II C.

Sözlük anlamı itibariyle azmetmek ve ittifak etmek anlamına gelen icmâ' kelimesi, İslâm Hukukunun bir terimi olarak, eskiden olduğu gibi çağımızda da en çok kabul gören tarife göre "Hz.Peygamberin vefatından sonra müslüman müctehidlerin, herhangi bir dönemde şer'î bir meselenin hükmü üzerinde ittifak etmesidir."

Hz.Peygamber döneminde icmâ' Rasûlüllah (S.A.V.)'in yegane teşriî otorite olması sebebiyle delil olarak kullanılmamış, ancak müslümanların zihnine, icmâ'a İslâm Hukukunun kaynağı olarak başvurulacağı fikri iyice yerleştirilmiş, bunu sağlamak üzere de müslümanlara iyi bir şûra ve istişare ruhu kazandırılmıştır. Bu ruhla hareket eden Sahabe nesli, icma'ı pratik olarak uygulamış ve yeni meydana gelen meselelerin çözümünde icmâ' müessesesi, kendisinden beklenen işlevi göstermiştir. Sahabeden sonra ise icmâ', ayet ve hadislerde açıkça ortaya konmuş bulunan hükümler üzerindeki gözcülük görevinin ötesinde yeni meydana gelen olaylara çözüm üretme müessesesi sıfatıyla ancak bölgesel olarak yahutta seneler on yıllar boyunca bazı ictihadlar üzerinde ittifak oluşması şeklinde gündeme gelebilmiştir.

İslâm hukuk bilginlerinin ezici çoğunluğuna göre icmâ'ın oluşması mümkündür. Oluştugu zaman da müslümanları bağlayıcı kat'î bir delil olur. İlim adamları, icmâ'ın İslâm Hukukunun kaynağı olduğunu isbat etmek üzere hem Kur'an-ı Kerim'den hem de Sünnetten pek çok delil göstermişlerdir. Gösterilen bu deliller içinde "Ümeti Muhammed'in bir hata üzerinde birleşmeyeceğini ifade eden hadisten hareketle usulcüler, ümmeti Muhammed'in müctehidleri herhangi bir dönemde bir meselenin şer'î hükmü üzerinde görüşbirliğine vardıkları zaman onların bu ittifakının hata ollamayacağını söylemişlerdir.

İcma'ın mutlaka nastan veya ictihad türlerinden bir delile dayanması gerekir. Buna icma'ın senedi veya müstenedi denir. İcma'ın senedinin sadece ayetler ve hadisler olabileceğini söyleyen azınlığa göre icma'ın yegane fonksiyonu, ayet ve hadislerde açıkça ortaya konmuş bulunan hükümleri pekiştirmek ve bu hükümlerin saptırılmalarını önlemektir. İcma'ın senedinin ictihad da olabileceğini savunan İslâm Hukuk bilginlerinin çoğunluğuna göre ise icma'ın büyük bir aktüel değeri vardır. Bu ilim adamlarına göre icma', İslâm Hukukunun doğru bir şekilde devamının garantisidir.

Çağımızın haberleşme ve ulaşım imkanları, geçmişte icma'ın oluşabilmesi için gösterilen engelleri büyük ölçüde problem olmaktan çıkarmıştır. Bu imkanlardan yararlanarak gereken organize sağlanabildiği takdirde zamanımızda icma' oluşabilir. Ancak zamanımızda da icma'ın oluşabilmesinin önündeki en önemli engellerden biri ictihad seviyesine ulaşmış yeterli ilim adamı yetiştirilememesidir. Bu problemin de ictihad için zorunlu olan çeşitli ilim dallarında uzmanlaşmış ehil elemanlardan oluşacak teşriî heyetlerle aşılabilmesi mümkündür.

İslâm Hukukunun gelişmesi müslümanların problemlerine sağlıklı çözümler üretilebilmesi için icma'a işlerlik kazandırabilecek bir müessesenin kurulması gerekmektedir. Böyle bir müessesenin kurulması halinde çoğu zaman icmâ' gerçekleşmese bile çoğunluğun görüşüyle bir çok çözümler üretilebilecektir.

RESUME

D'après la définition la plus acceptable dans l'usage technique des juristes l'ijmâ' est "l'accord de tous les mujtahids des musulmans en une époque donnée, après la mort de l'Envoyé sur une qualification légale (hukm şar'î) dans un cas donné" Dans tous les ouvrages de la méthodologie du droit de l'Islâm (usûl al fiqh), l'ijmâ', vient en troisième lieu dans l'ordre de l'importance par sa subordination aux deux premières sources du droit de l'Islâm.

Du vivant du Prophète l'ijmâ' n'était pas la source du droit parce que la preuve était en lui. Après la mort du prophète ses Compagnons ont commencé à réaliser l'idée d'ijmâ' qu'ils ont prise du Prophète.

La plupart des juristes musulmans ont affirmé que l'ijmâ' des mujtahids d'une génération fournit une preuve.

Les savants musulmans citent plusieurs arguments qui démontrent que l'ijmâ' constitue une preuve. D'après l'une de ces arguments le prophète exprime que sa communauté ne se réunira pas sur une erreur. Il s'ensuit que l'accord de la communauté musulmane est nécessairement vraie et non pas fausse. C'est à dire À l'intérieur de la Umma l'ensemble des gens de chaque génération est source de vérité (savab) et fournit une preuve (hugge). D'après cet idée le dire de la Communauté n'est une preuve que parce qu'elle est en sa totalité exempt d'erreur (ma'sûm mina'l-hata)

Or, l'une des choses sur lesquelles la Umma est tombée d'accord est l'impossibilité de s'opposer à son ijmâ'. l'ijma est traité comme source juridique dans la plupart des ouvrages de la méthodologie du droit de l'Islam pour que la loi Islamique demeure valable jusqu'à la disparition du taklif et afin que la loi puisse toujours avoir un argument à sa portée.